

Міжнародна асоціація українців
Національна академія наук України
Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського
Український комітет Міжнародної асоціації вивчення слов'янських культур

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Міжнародної асоціації українців

Research Papers
of the International Association
of Ukrainian Studies

Випуск № 7

КИЇВ-2015

ISSN 2307-2040

Засновники

Міжнародна асоціація українців
Національна академія наук України
Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського
Український комітет Міжнародної асоціації вивчення слов'янських культур

Головний редактор

Ганна СКРИПНИК

Відповідальний редактор

Леся МУШКЕТИК

Редакційна колегія

Б. Ажнюк, В. Бабенко, Ю. Бача, Г. Бондаренко, А. Васіляускене,
Л. Вахніна, А. Вольдан, В. Геєць, В. Даниленко, І. Дзюба, В. Євтух,
С. Єкельчик, М. Жулинський, Б. Зілинський, А. Золтан, С. Козак,
В. Лебович, Л. Масенко, М. Мозер, М. Мушинка, В. Назарук, В. Німчук,
О. Онищенко, Є. Пашенко, Р. Сенькусь, В. Сергійчук, В. Склярєнко,
В. Смолій, В. Соболюк, М. Сополіга, В. Чернецький, О. Шевчук

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту мистецтвознавства,
фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України

Наукові записки Міжнародної асоціації українців. Вип. 7 =
Research Papers of the International Association of Ukrainian Studies /
[голов. ред. Г. Скрипник] ; МАУ, НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – Київ, 2015. – 298 с. – ISSN 2307-2040.

Редакція не завжди погоджується з авторами статей

Адреса редакції: 01001 Київ-1, вул. Грушевського, 4
тел. 279-76-50

ЗМІСТ

ДІЯЛЬНІСТЬ МАУ

МОЗЕР Міхаель, МУШКЕТИК Леся

Післяконгресова діяльність Міжнародної асоціації українців	6
Нарада МАУ «Завдання гуманітарних наук і Міжнародної асоціації українців у ситуації сучасної політичної кризи» (10 вересня 2014 року).....	14
Семінар «Сучасні мовно-культурні проблеми Сходу та Півдня України» (29 жовтня 2014 року)	42
Робоча нарада МАУ (26 травня 2015 року).....	63

З МАТЕРІАЛІВ ВІДЕНСЬКОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

Україністична конференція у Відні.....	73
МОЗЕР Міхаель Угоруська мова за регентства Міклоша Гортія	80
КЕМІНЬ Володимир Становлення і розвиток української наукової славістики у XIX – на початку XX століття.....	107
BROGI-BERCOFF Giovanna Polish-Language Poets in 16th–17th Century Ukrainian Literature. The Cases of S. F. Klonowic and the Brothers Zimorowic	118
SIMONEK Stefan VIA Gra: Ukrainian Pop Songs / Pop Songs in Ukrainian?	132
WÜNSCH Thomas Space of memory: The multiconfessional and multiethnic memoria of St. John of Dukla (ca. 1414–1484) in Ruthenia as a matter of Polish and Ukrainian history from the Middle Ages to Present Times	142
FELLERER Jan The Polish-Ukrainian mixed variety of pre-WW II Lviv: A ‘surżyk’ of the past?.....	150
ЛЕБОВИЧ Вікторія Проект нового навчального матеріалу з української культури	166

ЗОЛТАН Андраш

Про гунгаризми в Нягівських повчаннях 183

МУШКЕТИК Лєся

Внесок Національної академії наук України в розвій українського мистецтвознавства та етнології 189

ЮВІЛЕЇ

СОБОЛЬ Валентина

Сонце правди у слові. До 90-ліття від дня народження українського літературознавця і громадського діяча професора Ярослава Розумного... 198

РУДА Тетяна

Максим Тадейович Рильський. До 120-ліття від дня народження 208

СУЛИМА Микола

Багатогранна діяльність Миколи Жулинського 214

СКОПНЕНКО Олександр

Вітаємо Григорія Півторака! 218

ОГІЄНКО Ірина

Славимо Володимира Качкана 226

БОНДАРЕНКО Галина

Щедрий ужинок із життєвої ниви 229

НОВІКОВА Людмила

Сергій Тримбач: до 65-річчя від дня народження 232

ЧЕБАНЮК Олена

Ювілей відомого етнолог Валентини Борисенко 238

ПАЛАМАРЧУК Ольга

На перехресті мов і культур (До ювілею Лєсі Мушкетик) 242

ГОЛОВАТЮК Валентина

Вітаємо зі славним ювілеєм! 247

ОГЛЯДИ ТА РЕЦЕНЗІЇ

СОБОЛЬ Валентина

Реалізація українсько-польського проекту 253

КАРАЦУБА Мирослава

Нова монографія з українського казкознавства 258

ОГІЄНКО Ірина

Російсько-український словник у чотирьох томах 263

ХРОНІКА

КОНОНЕНКО Наталія	
«Сакральна спадщина»: науково-практична лабораторія в Канаді.....	266
КОСМЕДА Тетяна	
Науковий часопис <i>Studia Ukrainica Posnaniensia</i>	269
КАМБЕРОВА Райна	
Онлайн альманах «Болгарська україністика»	272
ЯКИМОВА Антоніна	
Діяльність сучасної української громади в Болгарії.....	274
ШЕВЧУК Оксана	
Зустріч з українцями Софійського університету імені Св. Климента Охридського.....	278
ВАХНІНА Леся, РУДА Тетяна	
Міжнародна наукова конференція «Традиція – сучасність пограниччя: письменство, освіта, історія».....	280
Українсько-угорський табір у Лакітелеку	284
КОВАЛЬ-ФУЧИЛО Ірина	
Наукова зустріч дослідників Карпатського регіону.....	287
ЖИГУН Сніжана	
VII Оломоуцький симпозіум	289
МИКИТЕНКО Оксана	
XII Конгрес SIEF.....	292

ДІЯЛЬНІСТЬ МАУ

Міхаель МОЗЕР, Леся МУШКЕТИК

ПІСЛЯКОНГРЕСОВА ДІЯЛЬНІСТЬ МІЖНАРОДНОЇ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНІСТІВ

На VIII Міжнародному конгресі, що відбувся 21–24 жовтня 2013 року в Києві, новим президентом Міжнародної асоціації українців (далі – МАУ) було обрано Міхаеля Мозера (професора слов'янського мовознавства, який працює у Віденському університеті, Українському вільному університеті в Мюнхені та Католицькому університеті ім. Петера Пазманя в Будапешті й Пілішчабі), новим головою Національної асоціації українців (далі – НАУ) – Лесею Мушкетик (провідного наукового співробітника Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України; далі – ІМФЕ).

Після проведення VIII Конгресу українці з різних країн висвітлювали його перебіг у пресі (див. на сайті МАУ). Так, голова НАУ Л. Мушкетик подала такі публікації: «VIII Міжнародний конгрес українців»¹, «Восьмий міжнародний конгрес Міжнародної асоціації українців»², «Тарас Шевченко і світова україністика: історичні інтерпретації та сучасні рецепції (до 200-річчя від дня народження Шевченка)» (спільно з Л. Вахніною)³, «Міжнародний форум українців» (спільно з В. Лебович)⁴.

Після кривавих подій у січні й лютому 2014 року та перемоги Євромайдану в Україні утворилася ситуація, за якої питання української ідентичності, патріотизму стали особливо актуальними. У цей час керівництво МАУ зайняло чітку громадянську позицію. Так, 25 лютого 2014 року М. Мозер у відкритому листі закликав уникати «будь-яких кроків, що розділяють, а не єднують народ України» та підкреслив, що «події останніх тижнів довели всім: українці – це всі громадяни України, незалежно від їхньої етнічності: етнічні українці, етнічні росіяни, етнічні євреї, етнічні угорці, етнічні румуни, етнічні кримські татари, етнічні поляки, етнічні вірмени тощо»⁵.

М. Мозер неодноразово також виступав у німецькомовних ЗМІ; підготував статті до газет, оприлюднив листи до редакцій, зокрема до німецького журналу *Der Spiegel*. 28 лютого 2014 року він у відкритому листі відгукнувся на виступи чеського політика Вацлава Клауса щодо анексії Криму⁶. Коли в червні 2014 року Президент Австрії тепло прийняв Президента Російської Федерації, М. Мозер написав відкритого листа до нього⁷.

Як науковець і як президент МАУ М. Мозер намагався поширювати знання про українську мовну політику. 15 квітня виступив на кафедрі україністики Ягеллонського університету (Краків)⁸. Ще в січні М. Мозер оприлюднив статтю «Традиционный абсурд. Российские призывы к невмешательству»⁹, у якій вказав на лицемірну політику РФ щодо України. Навесні президент МАУ підготував англійською мовою статтю «Мови України та війна за російських “співвітчизників”»¹⁰.

14 травня 2014 року М. Мозер у приміщенні Українського вільного університету модерував круглий стіл на тему «Криза в Україні: шляхи виходу, шанси, ризики» за участі колишнього посла Федеративної Республіки Німеччини в Україні Дітмара Штюдемана, Генерального консула України в Мюнхені Вадима Костюка, керівника мережі *forumNET.Ukraine* Петера Гількеса та відомого німецького журналіста Боріса Райтшустера¹¹.

Улітку 2014 року почалася активна діяльність керівництва МАУ в Києві. 16 липня силами ІМФЕ спільно з НАУ було проведено Круглий стіл «Роль вчених-гуманітаріїв у сприянні стабілізації суспільно-політичної ситуації в Україні»¹². На цьому заході понад 50 вітчизняних та зарубіжних учених і представників творчої інтелігенції взяли участь в обговоренні пошуку шляхів стабілізації суспільно-політичної ситуації в Україні та припинення збройного протистояння на Сході держави. Було напрацьовано пакет пропозицій, спрямованих на деескалацію збройного протистояння, стабілізацію суспільно-політичного життя, повноцінну інтеграцію регіонів України в єдину соборну Українську державу. Обговорювалися питання розвитку толерантності в суспільстві, внеску сучасної вітчизняної та зарубіжної україністики в цей процес. Було схвалено Звернення до Президента України, Кабінету міністрів, наукової спільноти та громадськості України, до народів і урядів Європи¹³.

10 вересня 2014 року в ІМФЕ відбулася нарада МАУ «Завдання гуманітарних наук та Міжнародної асоціації україністів в ситуації сучасної

політичної кризи»¹⁴. Серед учасників, окрім президента МАУ та голови НАУ, були професор Коледжу Джорджії, Віце-президент Американської асоціації українців Вільям Ріш, професор кафедри візуального мистецтва Летбриджського університету Тарас Полагайко (Канада), доктор історичних наук Валентина Борисенко, заступник директора з наукової роботи ІМФЕ Оксана Шевчук, учений секретар НАУ Галина Бондаренко, завідувач відділу зарубіжної фольклористики ІМФЕ Леся Вахніна, науковий співробітник ІМФЕ Юрій Бідношия, завідувач відділу мов України Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України Богдан Ажнюк, секретар НАУ Ірина Огієнко та ін. Усі учасники наголосили на важливості поширення знань про сучасну суспільно-політичну ситуацію в Україні. У кінці засідання було розглянуто організаційні питання: про впорядкування і систематичне оновлення сайту МАУ; публікацію матеріалів минулого Конгресу та попереднього Круглого столу; створення сторінки МАУ в мережі *Facebook*; проведення конференції про популяризацію наукових знань серед широкого загалу; організацію наступної куцшової наради; регулярне подання інформації в «Наукові записки МАУ» і на сайт та ін.

29 жовтня 2014 року в конференц-залі ІМФЕ відбувся семінар МАУ «Сучасні мовно-культурні проблеми Сходу та Півдня України»¹⁵. На семінарі були присутні, разом з президентами, завідувач кафедри української мови Донецького національного університету, член-кореспондент НАН України Анатолій Загнітко, професор Національного університету «Києво-Могилянська академія» (далі – НаУКМА), член-кореспондент НАН України Володимир Василенко, завідувач відділу мов України Інституту мовознавства Богдан Ажнюк, професор НаУКМА Оріся Демська, заступник директора з наукової роботи ІМФЕ Оксана Шевчук, завідувач відділу зарубіжної фольклористики ІМФЕ Леся Вахніна, старший науковий співробітник ІМФЕ Зоя Гудченко, секретар НАУ Ірина Огієнко та ін. Учасники обговорили можливості створення центру досліджень Сходу та Півдня України, метою якого має бути не тільки нагромадження знань, але і їх розповсюдження серед широких кіл громадськості, донесення інформації до людей у прийнятних формах, наприклад, у вигляді невеличких брошурок, які популяризують вітчизняну історію та культуру.

26 травня 2015 року в конференц-залі ІМФЕ відбулася робоча нарада МАУ, присвячена організаційним питанням¹⁶. У ній взяли участь,

окрім президента МАУ та голови НАУ, голова Канадської асоціації українців Сергій Єкельчик, завідувач відділу зарубіжної фольклористики ІМФЕ Леся Вахніна, провідний науковий співробітник ІМФЕ Валентина Борисенко, провідний науковий співробітник Інституту мовознавства Віра Франчук, учений секретар НАУ Галина Бондаренко, секретар НАУ Ірина Огієнко. Учасники звернули увагу на позитивні моменти і недоліки в перебігу попереднього VIII Конгресу, зокрема на недостатню кількість гостей із Західної Європи через запізниле інформування, та наголосили на важливості грамотної підготовки наступного конгресу, його покрової організації, вчасного інформування учасників з країн Європи і Америки, які вже неодноразово цікавилися часом його проведення. Було запропоновано створити комітет, який би займався різними аспектами підготовки до Конгресу, а також визначити, яким буде оргвнесок для учасників з України та інших країн; підтверджено рішення VIII Конгресу провести IX Конгрес улітку 2018 року; вказано на те, що доречно вже розпочати формування напрямів, тематичних блоків, окремих секцій, круглих столів, списку учасників тощо; стверджено, що треба внести зміни до статуту МАУ про організацію конгресів щоп'ять, а не щотри роки.

Упродовж перших двох років своєї діяльності президент МАУ та голова НАУ репрезентували асоціації на різних міжнародних конференціях.

Поряд з низкою інших міжнародних наукових заходів (конференції в Гарвардському та Колумбійському університетах, конференція в рамках комісії про слов'янські літературні мови Міжнародного славістичного комітету в Баутцені тощо), 21–23 серпня 2014 року М. Мозер взяв участь у VII Оломоуцькому симпозиумі українців, що відбувся під егідою МАУ та Чеської асоціації українців¹⁷, а 10 жовтня 2014 року М. Мозер і Л. Мушкетик узяли участь у VII Конференції українців, що відбулася в Інституті славістики Сегедського університету¹⁸.

19–22 травня 2014 року Л. Мушкетик у складі поважної делегації вітчизняних і зарубіжних письменників, науковців, перекладачів, журналістів, діячів освіти та культури взяла участь в урочистостях на Черкащині з нагоди Міжнародного шевченківського свята «В сім'ї вольній, новій», а також Всеукраїнського шевченківського форуму «Свою Україну любіть», присвячених 200-річчю з дня народження Кобзаря. Урочистості та святкування тривали в Черкасах, окрім того, учасники

делегатії відвідали шевченківські місця Звенигородщини – села Моринці, Шевченкове, Будище, побували в Чигирині, Суботові, Медведівці, Холодному Яру та Мотронинському монастирі, поклали квіти до пам'ятника Шевченку на Тарасовій горі¹⁹.

Л. Мушкетик взяла участь у Всеукраїнській науковій конференції «Українська народна культура в контексті збереження та розбудови державності» («Треті Максимовичівські читання»), присвяченій 210-й річниці Михайла Максимовича, виступила з доповіддю на пленарному засіданні, відвідала пам'ятні місця²⁰.

Л. Мушкетик виступила з доповіддю на Міжнародній конференції «Лемки, бойки, гуцули, русини – історія, сучасність, матеріальна та духовна культура», де розглядалося питання національної ідентичності вказаних етнографічних груп українського народу.

Члени НАУ, серед них – голова НАУ Л. Мушкетик, секретар І. Огієнко, професори Л. Вахніна, О. Микитенко та інші, відвідали низку заходів, присвячених 120-річчю від дня народження видатного поета, публіциста, академіка, перекладача, громадського діяча Максима Тадейовича Рильського. Так, 19 березня 2015 року відбулося покладання квітів до пам'ятника митцеві в Голосіївському парку, а потім (у Літературно-меморіальному музеї Максима Рильського) – мистецьке свято «Ведуть в безсмертя смертного пісні». 2 квітня 2015 року в Національному музеї літератури України пройшла презентація збірки ранньої лірики Рильського під назвою «На білу гречку впали роси... Лірика. Вибране. 1918–1929 рр.» (Житомир, 2015). 19 травня 2015 року в ІМФЕ відбулася наукова сесія, присвячена вшануванню пам'яті колишнього директора закладу, де прозвучала низка цікавих доповідей та спогадів про життя і діяльність М. Рильського. Л. Мушкетик взяла також участь у 38-му Всеукраїнському літературно-мистецькому святі «Романівська весна: Троянди й виноград: красиве і корисне», що відбулося 23 травня на батьківщині Максима Тадейовича в с. Романівка Попільнянського району Житомирської області²¹.

Українські та угорські україністи, серед них – голови національних асоціацій Л. Мушкетик та В. Лебович, з 9 по 16 серпня 2015 року провели курс лекцій з української мови, культури, перекладознавства для студентів і викладачів у рамках так званих перекладацьких таборів (українсько-угорського та угорсько-українського) у м. Лакітелек (область Бач-Кішкун в Угорщині), організованих Народною академією Угорщини (що

перебуває під опікою віце-спікера Угорського Парламенту Ш. Лежака) та Східно-Центральноєвропейським фондом досліджень та освіти.

Нарешті, 11–12 червня 2015 року у Відні під егідою МАУ відбулася Міжнародна конференція «Recent Problems of Ukrainian Studies: Сучасні проблеми україністики»²². У конференції взяли участь представники україністичних осередків з усього світу. Прозвучали доповіді як з українознавчої тематики, так і з організаційної сфери. Серед численних учасників конференції були професор кафедри славістики Віденського університету та голова австрійської асоціації україністів Алоїз Волдан (головний організатор конференції), віце-президент МАУ, директор видавництва Канадського інституту українських студій в Торонто (CIUS) Роман Сенькусь, Голова американської асоціації україністів, професор кафедри слов'янських мов і літератур Канзаського університету Віталій Чернецький, колишній президент МАУ, голова НТШ ім. Т. Г. Шевченка в Нью-Йорку, професор української літератури Гарвардського університету Джордж Грабович, колишній віце-президент МАУ, голова італійської асоціації україністів, професор кафедри сучасних мов та літератур Міланського державного університету Джованна Броджі та голова угорської асоціації україністів Вікторія Лебович. Оскільки обрання віце-президентів МАУ з жовтня 2013 року не були дійсними (не підтверджено на пленарному засіданні), М. Мозер номінував віце-президентів – Л. Мушкетик, Р. Сенькуся та професора Будапештського університету ім. Лоранда Етвеша Андраша Золтана. Віце-президенти мають сформувати організаційний комітет наступного IX Конгресу україністів. Також на конференції було обговорено складну ситуацію україністики на кафедрі славістики Грайфсвальдського університету ім. Ернста Моритца Анрдта; 23 червня 2015 року президент МАУ написав листа до ректора й декана в підтримку україністики в цьому закладі. Подібні листи згодом підготували і послали до Грайфсвальда В. Чернецький, Д. Броджі та ін. Від імені НАУ лист підготувала Л. Мушкетик²³. Матеріали конференції увійшли до чергового випуску «Наукових записок МАУ».

За звітний період МАУ підготувала том доповідей VIII Конгресу україністів про Голодомор, а також тематичних доповідей з мовознавства.

Л. Мушкетик опублікувала низку статей і рецензій з україністики, зокрема передмову до праць відомого україніста Олекси Мишанича²⁴. Розлогий матеріал з проблем сучасної угорської україністики (осеред-

ки, персоналії, напрями) увійшов до її монографії «Славістичні студії в Угорщині: історія та сучасний стан» (2014). Цього самого року Л. Мушкетик опублікувала також першу в україністиці монографію, присвячену персонажам українських чарівних та побутових казок «Персонажі української народної казки» (2014), головним науковим рецензентом якої став М. Мозер.

Сам М. Мозер також продовжував свою наукову діяльність, оприлюднив низку українознавчих статей і рецензій.

Учений секретар МАУ Г. Бондаренко та її колеги-етнологи презентували новий проект – науково-популярний сайт «Етнографія», покликаний доступно і просто відповідати на питання, пов'язані з народною культурою українців. Матеріали ресурсу стосуються всієї України – від Львова до Донецька, від Києва до Криму. У розділі «Етнологія і політика» містяться фахові коментарі науковців щодо актуальних політичних проблем сучасної України.

НАУ здійснювала координацію діяльності регіональних наукових центрів. Зокрема, проводилися спільні наукові конференції (Харків, Дніпродзержинськ). Улітку 2015 року разом з науковцями Полтави, Вінниці, Сум була задіяна програма наукового дослідження проблем вимушеної міграції (координатор Г. Бондаренко).

М. Мозер, Л. Мушкетик, Г. Бондаренко та І. Огієнко у згадуваний період вирішували низку технічних питань, зокрема щодо оформлення сайту МАУ. Так, було уточнено дані по національних асоціаціях і персоналіях, І. Огієнко оновила загальні відомості з історії Асоціації тощо.

Примітки

¹ *Мушкетик Л.* VIII Міжнародний конгрес українців // Слово і час. – 2014. – № 13. – С. 121–123.

² *Мушкетик Л.* Восьмий міжнародний конгрес Міжнародної асоціації україністів // Слов'янський світ. – 2013. – Вип. 11. – С. 336–341.

³ *Вахніна Л., Мушкетик Л.* Тарас Шевченко і світова україністика: історичні інтерпретації та сучасні рецепції (до 200-річчя від дня народження Шевченка) // *Studia polsko-ukraińskie.* – Warszawa, 2014. – S. 113–119.

⁴ *Лебович В., Мушкетик Л.* Міжнародний форум українців // *Slavica.* – (У друці).

⁵ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://archeos.org.ua/?p=2738> ; http://zaxid.net/news/showNews.do?vidkritiy_list_prezidenta_mizhnarodnoyi_asotsiatsiyi_ukrayinistiv_mihaelya_mozera&objectId=1303447 ; http://www.mau-nau.org.ua/_private/novyny/novyny39.htm.

⁶ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrajinci.cz/cs/aktuality/detail/reakce-michaela-mosera-predsedy-mezinarodni-asociace-ukrajinstu/>.

⁷ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gotuma.org/info/page/brief-von-ao-o-univ-prof-dr-michael-moser-an-bundespraumsident-dr-heinz-fischer>.

⁸ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mau-nau.org.ua/_private/novynu/novynu40.htm ; <http://www.youtube.com/watch?v=BDXZZZ3lhOU>.

⁹ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://historians.in.ua/index.php/en/dyskusiya/1036-mykhael-mozer-vena-miunkhen-pylyshchaba-tradytsyonnyi-absurd-rossyiskye-pryzyvy-k-nevmeshatelstvu>.

¹⁰ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.iwm.at/read-listen-watch/transit-online/the-languages-of-ukraine/>.

¹¹ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mau-nau.org.ua/_private/novynu/novynu43.htm.

¹² [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mau-nau.org.ua/_private/novynu/novynu48.htm.

¹³ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mau-nau.org.ua/_private/novynu/novynu48.htm.

¹⁴ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mau-nau.org.ua/_private/novynu/novynu49.htm.

¹⁵ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mau-nau.org.ua/_private/novynu/novynu52.htm.

¹⁶ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mau-nau.org.ua/_private/novynu/novynu56.htm.

¹⁷ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.slavistika.upol.cz/uploads/media/Program_7_OSU_2014.pdf.

¹⁸ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mau-nau.org.ua/_private/novynu/novynu51.htm.

¹⁹ Шевченківське свято на Черкащині // Народна творчість та етнологія. – 2014. – № 4. – С. 128–132. Інформацію див. також на сайті МАУ.

²⁰ Наукові читання, присвячені Михайлу Максимовичу // Слов'янський світ. – 2014. – Вип. 13. – С. 314–318.

²¹ Про всі заходи детальніше див.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mau-nau.org.ua/_private/novynu/novynu56.htm.

²² [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mau-nau.org.ua/_private/novynu/novynu57.htm.

²³ Зміст листів див.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mau-nau.org.ua/_private/novynu/novynu58.htm.

²⁴ *Мушкетик Л.* Передне слово // Сторінка з наукової біографії видатного українознавця / ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, МАУ. – Київ, 2013. – С. 5–10.

Нарада МАУ «Завдання гуманітарних наук і Міжнародної асоціації українців у ситуації сучасної політичної кризи»

(10 вересня 2014 року)

*Київ, Інститут мистецтвознавства, фольклористики
та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України*

М. Мозер: Доброго дня! Дуже дякую, що ви прийшли. Ми сьогодні зібралися, тому що розуміємо, у якій ситуації опинилася Україна, і маємо обговорити певні ключові питання щодо нашої ролі в ній. Я маю на увазі гуманітаріїв, зокрема в рамках МАУ і НАУ.

Тут зібралися відомі люди, які готові говорити про те, що ми можемо зробити, що ми вже зробили в цій важкій ситуації. До нас мав ласку прийти наш гість із Канади, українець, родом із Чернівців, художник, професор кафедри візуального мистецтва Летбриджського університету Тарас Полатайко; доктор історичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач Архівних наукових фондів рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (далі – ІМФЕ), член оргкомітету НАУ Борисенко Валентина Кирилівна; кандидат мистецтвознавства, заступник директора з наукової роботи ІМФЕ Шевчук Оксана Василівна; доктор філологічних наук, провідний науковий співробітник ІМФЕ, голова НАУ Мушкетик Леся Георгіївна; кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник відділу «Український етнологічний центр» ІМФЕ, учений секретар НАУ Бондаренко Галина Борисівна; кандидат філологічних наук, завідувач відділу мистецтва та народної творчості зарубіжних країн ІМФЕ Вахніна Леся Костянтинівна; доктор філологічних наук, завідувач відділу мов України Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України Ажнюк Богдан Миколайович; кандидат філологічних наук, молодший науковий співробітник відділу мистецтва та народної творчості зарубіжних країн ІМФЕ, секретар НАУ Огієнко Ірина Сергіївна, а також етнолог з ІМФЕ Бідношия Юрій Іванович. Ще має бути професор Вільям Ріш, віце-президент Американської асоціації українців (Мілледжвілл, Джорджія, США).

Я пропоную, щоб кожен з нас озвучив виступ приблизно на 10–15 хвилин. Сподіваюся, що буде цікава дискусія. Я наприкінці теж виступлю, якщо дозволите. Гадаю, це буде плідна розмова, буде публікація на сайті МАУ. Прошу до слова пані Валентину Борисенко.

В. Борисенко: Ситуація в країні насправді надскладна, і ми як вчені дещо обійшли увагою наш Південно-Східний регіон. Якось і в радянські часи нам, етнографам, кортіло поїхати в Карпати, бо там екзотика, природа, приваблювало і Полісся, і Наддніпрянщина. Натомість згадані регіони не те, щоб геть не досліджувалися, однак вивчення не було систематичним, не привертало такої уваги, якої вони потребували. Водночас там відбувалися процеси втрати інформаційного простору і неприродний (бо є природний), спланований асимілятивний процес. Якщо в якійсь місцевості мешкало 50 % українців і не було українських шкіл, то вони були змушені переходити на російську мову: «Так мы ж почти русские», – знаєте, це така їхня національність – «почти».

Нам доводилося зустрічати людей, наприклад з Макіївки, і спілкуватися з ними. Яка ж їхня психологія? От, наприклад, молода жінка з Луганщини, десь 40 років, тобто порівняно молода, вона стверджує, що американці вже давно хотіли розвалити Україну, сільське господарство, і вона свідок того, як приїжджав учений з Америки, щоб розвалити сільське господарство на Луганщині. Я попросила її про це нікому не розказувати, бо тут логіки ніякої немає. Інша – проста робітниця з Макіївки, приїхала до Києва, взяла кіоск, лоток, торгує та і каже: «Для чого Порошенко зустрічається з Обамою, для чого? Нам не треба американці, нам аби гроші і харчі хороші». От такі погляди цієї категорії людей – «аби гроші і харчі хороші». І за ці гроші вони сьогодні вбивають наших людей на нашій території, на нашій землі, і налаштовані досить войовничо.

Якщо цей фактор існує, то це означає, що ми не допрацювали в цьому плані, що не давали своїх контраргументів. У нас було обговорення, і розповідали, що в кожен поштовий ящик вкидається газета «Новоросія». Нам треба показати, що таке Новоросія, на прикладі навіть відомих російських учених, взяти хоча б Дружиннікова, Кабузана, Чижикова, де вони кажуть, що там переважає українське населення, вони проводили ґрунтовні дослідження. Л. Чижикова написала прекрасну роботу «Этнические процессы на Юге Украины», де вона постійно стверджує, що там проживає українське населення і що російське за-

позичувало деякі елементи побуту, культури. Нам треба заперечити невігластво Путіна, бо світ не знає, що таке Новоросія, а нам треба сказати, що це таке штучне утворення, пов'язане з ліквідацією Гетьманату, Запорізької Січі, що воно існувало всього 19 років (1774–1793), а потім ще виникло в 1796 і ще 4 роки було, у загальній сукупності – 22 роки, після того було поділено на губернії, і це була така штучна одиниця у зв'язку з безперервними турецькими війнами. Вони хотіли Північне Причорномор'я мати під суворим контролем. Потім і греки там були. Нам треба дати максимум інформації про це. Однак ми не маємо можливості навіть друкуватися як слід. Єдине що можемо – більше працювати в електронному форматі. Ці процеси треба вивчати активніше, уживати всі методи, і усної історії, і безпосереднього етнографічного спостереження, і говорити правду. Якщо люди матимуть знання, то вони не казатимуть, що вони «почти» росіяни. Будуть робити вибір, може неправильний, може не на користь України, але вони повинні мати правдиві знання, які їм ніхто до цього часу не давав.

У перші роки незалежності, до 1992 року, почали викладати українознавство, народознавство, історію України. Це тривало тільки три роки, а вже в 1995 році скрізь по Україні у вишах, особливо на Півдні та Сході, було скорочено години викладання історії України зі ста з чимось до мінімальної кількості. Потім у деяких інститутах дійшло до того, що весь курс історії України скоротився до 6 годин – від найдавніших часів до сьогодні, уявіть собі! Чого ж ми не врахували цього і не діяли? На Луганщині й Донеччині був інтерес до опанування української культури. Я була в журі різних конкурсів, і треба сказати, що звідти присилали найбільше робіт, були надзвичайно розумні студенти з Донецька, Луганська, Харкова, вони виступали з дуже гарними науковими доповідями. А де вони зараз? Ми їх не взяли до себе і не сприяли їхньому розвитку. Складно про ці речі говорити, тому що є незрозумілим ставлення урядовців до етнокультурних процесів в Україні.

Коли я чую, як віце-прем'єр говорить про те, що ми проводитимемо збалансовану політику щодо всіх національних меншин, це добре, однак я жодного слова не чула про відродження національної культури. На рівні національних меншин, по-перше, прийнято закон, однак часто їх неправильно називають «національними меншинами», бо в Європі спільнота, яка не нараховує 1% населення, називається етнічною групою, а не етнічною меншиною.

Я була на конференції у Фінляндії кілька років тому, і там тривала цікава дискусія, був представник київської адміністрації, який виступав з доповіддю і казав, що в нас 130 національних меншин. Фіни були вражені. Я спростовувала це. Можна ж елементарні довідники взяти і подивитися. У всіх країнах є представники приїжджих: одні одружилися, другі мандрували за покликом серця. Якщо скандинавські країни до 90-х років минулого століття мали великий відсоток етнічного населення, то зараз вони вже мають великий потік прибулих зі Шрі-Ланки, Туреччини тощо.

Ми із цією багатонаціональністю, поліетнічністю так задурили людям голови, що вони всі впевнені, що в Україні живе понад 150 народів, уже їх скоро буде 200, українцям не буде місця на цій землі. Дзюба правильно пише, що експлуатують увесь час ці терміни «багатонаціональне», «поліетнічне» для того, щоб сказати, що українці не мають ні на що права. То їх там і вбивають. До нас приїжджав проректор Слов'янського університету і розказав випадок: почули, що викладач української мови почала говорити рідною мовою, то хотіли її вбити, і вона з дитиною ледь утекла звідти.

Отже, витоки цих процесів ішли від уряду, весь час подавався такий міф про поліетнічність, і абсолютно не приділялося жодної уваги розвитку української культури. Усі дивляться телебачення, по селах також. Одна жінка каже, мовляв: «Я корову не буду доїти, а серіал подивлюся», – вони черпають звідти інформацію і думають, що так і є насправді. Тобто спостерігається викривлення нашої історії, її недостатньо досліджують, відсутні кафедри етнології. Так, кафедри етнології не було і немає в жодному з вищих навчальних закладів Південно-Східного регіону, при тому, що фахівці-етнологи існують. Упередженість до етнографії та етнології в них сидить на підсвідомому рівні, вони бояться самого терміна. У Харкові, наприклад, є вже кадри, і доктори, і кандидати наук, за сприяння нашого інституту захистилися люди по етнології, а кафедри немає. І в Луганську не було. Пробували створити хоча б відділення в Маріуполі, і теж не вдалося.

Цікаво, що в Маріуполі (я була там на атестації кафедри інституту), як кажуть, спостерігається багатонаціональність. Я проглядала список студентів з 19–20 осіб, були там і греки, і росіяни. З 20 чоловік було 12–13 українських прізвищ і 7–8 російських, грецьких. Населення Новоросії, про яку говорить Путін, було переважно українським, там

було 94–98 % українців. Аргументуючи це, слід спиратися на статистику, на архівні джерела і навіть на російських дослідників, які вивчали ці питання, – це справді результат політики, ідеології, спрямованої на асиміляцію.

Я вже не кажу про те, що в 1970-х роках було введено російські школи. З якою метою? Приміром, у Семенівському районі Чернігівської області. Мовляв, вони ж хтозна-як говорять, і не українською, і не білоруською, то нехай вчать російську. Це досліджували і звертали увагу на цей факт. Нам як вченим потрібно пропагувати більше знань з етнічної історії України, бо її не знають ні в Києві, ні в Луганську. Тобто треба більше друкувати відомостей, більше вивчати, глибоко досліджувати, причому на комплексних матеріалах, архівних і усних історіях, різних спогадах. Цим можна зарадити в цій ситуації.

М. Мозер: Я Вам дуже дякую за чудовий виступ. Дозволю собі підсумувати головні тези. Отже, бракує знань, бракує досліджень, хоча дещо є, але поки що нам не вдалося знайти підхід до народу і протидіяти різним політичним маніпуляціям. Чи я правильно підсумував?

Дуже дякую, прошу пані Оксану Шевчук.

О. Шевчук: Так, мабуть, має бути відповідна реакція. Усі переймаються тим, що відбувається зараз в Україні, особливо на Сході, ми всі жахаємося, співчуваємо один одному, прагнемо лише миру, дружби, бажаємо любові кожному зокрема і всім нам у цій ситуації. Я згадала нашу колегу-етнолога Лідію Артюх, яка одного разу поділилася таким напіванекдотичним фактом. У 1970-х роках вона була в експедиції в одному із сіл і після записів спілкувалася з людьми. І запитала в однієї жінки: «Скажіть, будь ласка, ким ви себе вважаєте, хто ви є: українка, росіянка?». Вона відповіла, що не українка, не кацапка і не малоросіянка – вона взагалі не розуміє, що воно означає, натомість вони вважають себе руськими. Оця жінка навіть не знала, що руський – це в нашій історії етнонім українського. Я не знаю, чим скінчилася та історія і чи пані Лідія пояснила, як воно є насправді.

Або ж така ситуація, що стосується Півдня України. Десь років з 10 тому, восени я була в Пироговому, там у цей час влаштовують весілля, приїжджають з різних регіонів і показують обряди. І от перша група була з Херсона, вони накрили стіл. Серед них була керівниця, вона бігала поміж групами молоді і спілкувалася з ними російською мовою. Я підходжу до неї й питаю: «Звідкіля Ви?» – «Ми є з Херсонщини». –

«А чого ви говорите по-російськи? Ви який обряд показуватимете? Російський? Український?» – «Український». – «Так чого ви говорите по-російськи?». А вони кажуть: «Розумієте, так історично сталося, що в наше село за Катерини прийшло двоє росіян, тож одна частина села є російська, друга – українська». Усе це наводить на думку про нашу несамовиту толерантність, ну здавалося б, прийшли ті двоє росіян, їх треба було українізувати, вони б і самі асимілювалися. Якщо б народ був менш толерантним, вони б конче перейшли на українську мову. Зрештою, ти можеш спілкуватися якою хочеш, навіть англійською, однак їм вдалося поділити село на дві частини.

Як музикознавець, як мистецтвознавець, я хочу поділитися дещо іншими спостереженнями щодо Сходу, зокрема Донецька, Луганська. У Донецьку є розкішний оперний театр, вони зараз поставили оперу Вагнера «Лонгрін». Це прекрасний міжнародний проект, вирішений в оригіналі, німецькою мовою, чудові виконавці, словом, високий клас. Вони планували світові гастролі. До речі, я маю сказати, що на жодну з наших конференцій науковці з Донецької консерваторії не приїздили. Можливо, це наше упущення, слід їх запрошувати, оплачувати проїзд для того, щоб вони входили в наш київський осередок, щоб були ближче до нас. У нас у МАУ є надзвичайно активні люди з Донецька, наприклад В. Білецький. Це така активна людина, він займає гостру проукраїнську позицію. Він тривалий час там тримався, а в час подій потім знайшов інше місце.

Ще один момент, який стосується передач «у Шустера». Так от, я собі пригадую, що на одній з перших передач, де було багато молоді, мене вразив виступ однієї дівчини, дуже гострий, принциповий. Вона каже, мовляв: «Я за те, щоб ми читали “Кобзаря”, хай він буде в програмі, та я хочу говорити “языком Пушкіна”». Та хто ж тобі забороняє говорити мовою Пушкіна! Там скільки звучить російської мови, російське телебачення, російське радіо, і в Києві вдосталь російської мови, і в Донецьку, і телебачення все, театри російською мовою і університети. І ота дівчинка саме так питання ставить, ніби їй заборонять говорити російською мовою.

В. Борисенко: Це міф про утиски росіян в Україні.

О. Шевчук: Так. Шановне товариство, можна на цю тему багато говорити.

М. Мозер: Дуже дякую, це було чудове продовження розмови. Ішлося також про термінологію, правда, з'явився цей термін «Новоросія».

Путін і його союзники так само брешуть, ми знаємо правду, однак що з того, хто нас читає, і хто нас запрошує? І яких противників цих ідей запрошують до Шустера?! Таких, як Фаріон, скажімо, які так само не дуже приваблюють людей, чесно кажучи. І це для того, щоб було протистояння, розвага, ніхто не дбає про правду, на жаль, упущено багато часу.

Хочу попросити до слова пані Мушкетик.

Л. Мушкетик: У мене є відчуття: сидиш перед телевізором і дивишся ці всі події та впадаєш у відчай, не знаєш, що робити, куди бігти, а діяти конче треба. Однак нагору не доб'єшся, можеш лише спілкуватися з друзями, знайомими, щось думаємо, але, звичайно, цього недостатньо, цього мало, ось так.

Мені здається, є два аспекти того, що ми можемо хоч якось зробити, допомогти в ситуації, що склалася, – внутрішній і зовнішній. Під внутрішнім я маю на увазі те, що ми, україністи, ми, українські вчені, можемо щось зробити в самій Україні, допомогти. А зовнішня – це дії в середовищі наших симпатиків і друзів, як пан Мозер, пан Тарас та інші. З нашого відділу ми всі маємо в різних країнах друзів, колег, свідченням тому є наш номер «Народної творчості та етнології», де писалося про те, щоб нас почули в тій самій Європі і далі.

Щодо внутрішнього аспекту, то вже дуже правильно говорилося, що це наша професія, ми розробляємо відповідні праці, у нас були зібрання щодо Півдня і Сходу, ми вивчаємо Слобожанщину, її проблеми, пані Валентина цікавиться Голодомором тощо, і ми всі думаємо, як долучатися до цих проблем, і не лише в зазначених регіонах.

Я займаюся Закарпаттям, і я знаю цю проблематику, яка в нинішніх умовах також стає актуальною. Я вважаю, що у всіх інститутах варто провести такі засідання і спільно координувати роботу, оскільки зараз час комплексних досліджень. І от Ви, пані Валентино, дуже гарно сказали про усні оповіді. Приміром, можуть заперечувати Голодомор, мовляв, усе це вигадки, неправда, а оповіді людей дають фактаж, вони збиралися в різних регіонах від різних людей, і це все наочні факти. Це жакливі речі, хай про них читають люди, сприймають через прості людські емоції, і це вже годі спростувати та перебрехати. А скільки усних оповідей зафіксовано в південних і східних областях, це хлібні краї, однак багато матеріалів було знищено.

Вважаю також, що нам треба більше популяризувати наші знання. От я сказала про брошури, трохи іронічно сприйняли. Чому? От я при-

їжджаю до Ужгорода, а там усі книгарні забиті брошурами про русинство, переважно видані на закордонні кошти. А нам складно видати одну книгу, яка доводить, що русини – це українці. Тут усього кілька сторінок, щоб легше читалося, на дуже гарному папері, намальовані символи окремої Закарпатської Республіки – герб з ведмедем, монета тис. І там написано, що русини прийшли сюди разом з угорцями, що в них окрема мова, вони окрема нація. Ясно, що таке видання зацікавить, чому б і не почитати, яскраво і доступно! Тому чому б і нам у такій формі не робити брошури, друкувати, поширювати, адже населення дуже мало знає про нашу історію, культуру. Мені, наприклад, розповідав про Росію батько, але він письменник, історик. А хто читає зараз? Мало читають. Тому треба поширювати, бо люди насправді нічого не знають.

Ще одне. Усі кажуть про телебачення. Телебачення – страшна річ. От наприклад, моя родичка, молода дівчина з села на Чернігівщини, вона була в Будапешті, надивилася на ОРТ російських передач, жакнулася і сказала, що ми програємо інформаційну війну. Це не зовсім так. У нас є гарні політичні передачі, гарні журналісти, ведучі. Однак те, що йде на російських каналах, це не інформація, це так звана деза – відверта брехня і підступ. Я їй наводжу такий приклад: беремо чесну, порядну і брехливу людину. Остання – підліща і легко може очорнити будь-кого, понавигадувати фактів, загітувати людей. І ті, зрештою, повірять.

Я на власні очі побачила подібне на російському телебаченні. У нас справді колись показували такий сюжет про священика Російської православної церкви, якого миряни облили кетчупом за те, що він не захотів служити панахиду по загиблих солдатах. А на ОРТ беруть цю картинку і через кілька місяців показують з коментарями, що в одному селі на священика напали «Правий сектор», «ляшківці» і «Свободівці» і побили його. А в інших селах нібито палять церкви, і знову – миттєвий кадр – горить церква. Де, коли, як – невідомо. І ця пропаганда триває десятиліттями, століттями і навіть тисячоліттями, бо це все іде з давніх часів, коли все і починалося.

Ще щодо телебачення. От наприклад, закрили російські канали. Проте на «Інтер+» ідуть російські серіали, фсбшники бігають, і видно, які ж вони гарні, які ж вони розумні. І повно сумнівної якості російського так званого мила, мелодрам типу «Попелюшки» про красивого,

розумного, доброго олігарха і бідну дівчину. Вони теж забивають мізки, я вже не кажу про гидкий російський сучасний сленг з традиційним «мат-перематом». Іде величезна дезінформація по телебаченню, ми маємо думати і в цьому напрямі.

Я також вважаю, що працювати треба насамперед з молоддю, даючи їй правдиву інформацію. Серед нас багато викладачів. У нас жажливі підручники, які переробили в часи Табачника. Чому з молоддю? Бо з «ватниками» ми вже нічого не зробимо, вони вже запрограмовані, це вже втрачене покоління, а молодь треба виховувати, треба давати правдиву інформацію. Молоді ми можемо допомогти не тільки тому, що всі викладачі, а тому що ми знаємо цей матеріал. Треба переробити підручники, повернути в підручники хоча б той зміст, що був до Януковича.

Крім того, ще один такий фактор – церква, церква страшно зомбує людей. Моя знайома, вона за Україну, але вона відвідує Російську православну церкву. Я питаю: «Коли ти перейдеш до Київського патріархату?» – «Ой, я не знаю, я вже звикла». А її просто піймали. Коли їй було погано, скористалися цим, підхопили її та повели. І це все просто зомбування, коли люди вірять у те, що релігія дає глибокі знання.

Ще я хочу сказати про наші європейські зв'язки. Я багато років спілкуюся зі своїм колегою з Угорщини, Петером Верешем, який надсилає мені цікаву інформацію, а я відповідно йому. І він мені каже, що європейці не знають ні нас, ні угорців, вони не розуміють наших проблем зовсім, вони не пройшли окупацій, вони підсажені на гроші. Він каже, що ми добре знаємо росіян, бо в 1945 році вони повсюдно гвалтували наших жінок, у нас є статистика. У європейців нині зовсім інший рівень життя, вони зациклені на своєму комфорті, й вони нас не розуміють, бо ситий голодного не розуміє. Величезна російська дезінформація йде нині по Європі через російські канали. Мені Вереш дотепно написав, що від росіян угорців рятує фіно-угорська мова, тож російські канали вони не дивляться. Однак політика – брудна річ. Ті ж угорці суперечать самі собі, бо зближуються з Путіним, він їх «купує». А вони теж мало знають про наші проблеми. Путін скупив їхніх націоналістів. І нещодавно там виявили високопоставленого шпигуна.

М. Мозер: Я відзвітуюся згодом, щоб довести, що ви обрали правильного президента в контексті цих подій. Говоритиму про те, що я роблю. Дуже важливо те, що сказала пані Мушкетик. Так, в Інтернеті

діє організація «Стоп фейк». Як науковці ми теж мусимо займатися цим у межах власних можливостей.

Серед нас зараз перебуває віце-президент Американської асоціації українців Вільям Ріш, історик, який дуже активно займається пропагандою на Заході. Дуже добре, що Ви серед нас.

В. Ріш: Дякую.

М. Мозер: Ми робимо своє. Ми, можна сказати, союзники певною мірою, і ми про це будемо говорити. Проте ми є певною мірою й українцями за вибором, ми вас підтримуємо.

Я прошу виступити Галину Бондаренко.

Г. Бондаренко: Шановні колеги, процес становлення української політичної нації, що так болісно зараз відбувається, і процеси пошуку ідентичності – це проблеми, якими займаюсь як науковець уже впродовж багатьох років. Зараз у нас триває українсько-російський проєкт, який називається «Трансформація ідентичності в Україні і Росії в пострадянський період», ми здійснили низку опитувань, у тому числі й візуальних, тобто таких, у яких молодь і школярі малювали образ українця і росіянина. Це надзвичайно цікавий візуальний матеріал. Перші такі дослідження ми проводили 2009 року, а зараз – повторно. У 2009 році була газова війна, а зараз уже – війна збройна.

Заслухавши Валентину Кирилівну, хочу сказати, що в сучасних процесах ідентичності етнокультурні маркери відіграють дуже незначну роль. Збереження української традиції (календарної обрядовості, весілля, наприклад) ми можемо спостерігати в Росії лише як палеоетнологи, зокрема, мені довелося побувати на Воронежчині, тут дорослі усвідомлюють себе хохлами, а молодь – росіянами. Тобто самоусвідомлення під впливом політичних та ідеологічних чинників зараз залишається вирішальним фактором у процесах ідентичності. А те, що населення Слобожанщини, Південного Сходу, за рівнем самоусвідомлення є росіянами, – свідчення ідеологічного тиску з боку Росії, який там ніколи не припинявся, й інформаційний простір був завжди російським. У 2000 році мене запросили в Донецький центр методичної творчості прочитати лекцію для працівників, на конференцію. Я була вражена таким потужним українським сегментом спадщини, яка там представлена, включаючи і такі новітні новоутворення як козацькі спільноти різного спрямування. Але водночас була і «Комсомольська правда» на Донбасі, «Известия» на Донбасі, «Московський комсомолец Донба-

су», ми писали, ми досліджували, але знову-таки нас ніхто не читав. Я особисто писала доповідні записки про те, що при перетині кордону на Харківській митниці бачиш схожий на ганчірку шматок українського прапора, а там – у триколор пофарбовані зупинки, супутникові антени, паркани, це те, що в нас починається, а в Росії відбувається вже давно.

Роль візуальних засобів є надзвичайно важливою. У мене не було нагоди опублікувати дитячі малюнки, але мене вразив малюнок школяра з Рівненщини, де Росія – це хижий двоголовий орел, який клює українську пшеницю, це демонізація Росії, це те, що відчувають наші діти, це малюнки аж 2009 року. У нас були спільні конференції, і ми вважали, що публікувати таке по відношенню до наших колег – це не толерантно. Усе це є в нашому архіві, і найближчим часом я збираюся його якимось чином оприлюднити, причому в порівнянні за цей рік і за минулий, бо так це виглядатиме ефективніше. Зараз я моніторю ЗМІ, зокрема інтернет-джерела, «Фейсбук», і нещодавно з'явилася інформація, що у «Вконтакті» існує така засекречена група під назвою «Українські патріоти Донеччини», яка нараховує близько 4 тисяч осіб, про це пише Каплан з Америки, і вони бояться себе проявити. Отже, такі спільноти існують.

У нашій апеляції науковій чи просто громадянській, висловленій науковцями, я думаю, ми не переконаємо публіку, яка поза Інтернетом, але якісь наші меседжі до молоді аудиторії повинні бути на відповідному рівні й транслюватися за допомогою сучасних засобів комунікації. На сторінці Арсена Авакова я знайшла таку авторку з Донеччини, як Олена Степова. Вона проживає в зоні АТО і пише пронизливі замальовки. Це, очевидно, її псевдонім. Нещодавно її «Лист української матері до російських матерів» було вилучено з її сторінки і через радіо «Свобода» поширено в Росії. Пропоную робити такі листівки. Бути патріотом, висловлювати громадянську позицію зараз, можливо, більш важливо, ніж наукова позиція, тим паче, що багато людей не готові сприймати суто наукову інформацію. У нашому відділі «УЕЦ» ми нині готуємо інститутський сайт, який буде спрямований на твори науково-популярного стилю – все, що стосується духовної сфери життя українського народу, ми це будемо подавати не в науковому стилі, а науково-популярному. Обсягом від 2-х до 5-ти тисяч знаків. Планується також запуснути канал на «ЮТубі», який вестиме наша людина. Звертаюся до присутніх, є можливість подати власний ролик, невеликий, це стосу-

ється і відео. Ці матеріали можуть бути затребуваними і тією молоддю, що мешкає в південних регіонах України. Коли попередній раз до нас приїжджав Міхаель Мозер, ми говорили про те, щоб МАУ відкрила сторінку на «Фейсбуці». Слід зареєструватися і відкрити. Просто скопіювати з сайта – буде нецікаво, потрібна трибуна МАУ, щоб були коментарі. Кожна сторінка рухається, якщо ти вкладаєш у неї свою енергію і свій час. Ми минулого разу не обговорили концепцію сторінки, тому я пропоную, щоб ми це також обговорили публічно.

М. Мозер: Як на мене, це просто чудова пропозиція, дуже дякую за ці важливі думки. Я дуже підтримую те, що Ви сказали і те, що було сказано досі. Якщо ви дозволите, то я надам слово Тарасові Полатайку, який нам відкриє трохи інший світ, світ митця, художника. Дуже прошу Вас.

Т. Полатайко: Я, власне, передумав відкривати світ. Я думав, що сьогодні тут буде конференція і я показуватиму свої роботи. А виходить, що це дискусія, і це буде моя реакція на сказане колегами і власне мій погляд. Щодо української ідентичності, то я одностудець, однак я виїхав з України 1989 року, тому в мене погляд, так би мовити, зовні.

Щодо формування ідентичності, то штучно вона формувалася близько 400 років. У нас не було держави, і вона була фрагментарною, однак і нині, уже 23 роки залишається такою ж, як на мене. Нещодавно зробили *Ukraine today*, дзеркально до *Russia today*, постає питання – чому? Не суттєво, але назва віддзеркалюється. Наведу декілька прикладів щодо ідентичності. Розмова. Інтелігентний єврей у Нью-Йорку, мій приятель Джо. Слово «козаки» з російської подачі пішло на Захід, і в єврейській історіографії козак – це той, що поров животи єврейським жінкам. Нівроку! Для мене козак – це абсолютно інше. Мене вразило те, що наші погляди на одну й ту саму річ так різняться. Далі я подумав, що я теж не історик, зі мною можна не погоджуватися. Однак я збагнув, що використовуються позитивні маркери нашої ідентичності – Чайковський, Булгаков, Чехов як велика російська культура, а нам залишаються негативи – козаки, які вбивають євреїв, антисемітизм зростається з українством, і це оті процеси, що стали очевидними зараз, той же фашизм, бандерівство, воно просто виперло, при тому, що завжди було. На це слід реагувати. Постколоніальні студії, які на Заході вже давно існують, і в нас вони існують, як на мене, повинні активно поглиблюватися. Що, як було створено і ким.

Ми говоримо, говоримо, а хочеться конкретних проектів. Що мене вразило, зараз іде війна, відбувається тиждень віртуального мистецтва, відпрацьовуються польські гранти, з'їжджаються художники, сидять по кнайпах, п'ють каву та різне інше, і відбувається певне «лиття води» на тему, чим мистецтво повинно займатися під час війни. Ну просто зло бере, я от запропонував зробити конкретний проект. Кожен художник сам вирішує, чим займатися під час війни. Брат Пікассо пішов на війну, а він присвоїв собі кубізм. Не всі повинні реагувати, але це лицемірство. Я зробив благодійний проект, який представлено в Національному художньому музеї, усіх запрошуюю. Зробив фотографії поранених хлопців у лікарні і записав тексти, історії, які вони розказують, дуже злободенний проект. Це благодійна виставка, безкоштовна, скажіть своїм знайомим, друзям, можна залишати гроші, вони підуть на поранених. Ось така пропозиція – пропонувати конкретні проекти.

Що ще... Познайомився з цікавою людиною, одеситом Олегом Курдріним, який працює в Москві на радіо «Свобода» і, що називається, «мочить кацапів» дуже добре. Я за цей час багато російського радіо «Свобода» слухав, і воно дуже адекватне. Він недавно приїжджав до Києва і дуже хоче ввійти в українську інтелектуальну сферу. Можливо, навіть переїхати. Варто було б його запросити на форум, як зараз, це людина світла і наша.

Ще така репліка – російські серіали треба забирати з українського телебачення, але відразу питання, чим їх замінити. Чи є наш продукт?

Ю. Бідношия: Можна демонструвати західнослов'янські: польські, чеські.

Л. Мушкетик: Європейські. Та навіть бразильські й то краще.

Л. Вахніна: Є фільм «Запорожець за Дунаєм», фільм-опера, чудовий.

М. Мозер: Інколи кажуть, ніби Україна – така мала країна, але навіть в Угорщині є різні серіали. Вони живуть і своїми серіалами. Я досі не розумію подібних аргументів. Ти, Тарасе, хочеш ще продовжувати?

Т. Полатайко: Власне, хочу сказати, що іноземні серіали – це не просто нав'язування іншої ментальності, це нав'язування іншого культурного коду. Чи він православний, чи він російський, слід провести деконструкцію «руського міра». Так, я виїхав давно, у мене самого мислення вже відрізняється, я цього не помічаю. А мислення російське і західних країн дуже відрізняється – у Росії говориться одне, мається на

увазі інше, а робиться третє, а в західних країнах, як є, так і говориться. Ми самі закодовані цим і в цьому «руській мір». Росіянам здається, що американці дурні, вони не дурні, у них усе за категоріями, чітко. Інтелектуальної корупції набагато менше. Так, одна полька написала книжку, вона критикує всю російську класику: от стоїть стілець, він трофейний, тобто крадений, а сцена дуже героїчна...

Г. Бондаренко: Зараз про це вже є багато статей, літературознавці пишуть, що російська література померла. Я перепрошую. Класика – це навмисне розкручений потенціал, він уже не сприймається.

Л. Вахніна: Ще років 10 тому Оксана Пахльовська написала, що російська література – це чорна діра у світовій літературі. Хоча вона вихованка Московського університету.

Репліка із залу: Вона вихованка своєї мами.

М. Мозер: Може, Достоевський гарний письменник, але аморальна постать.

Т. Полатайко: От усі гарно кажуть. Якось дивлюся телевізор, гарний старий фільм порадила переглянути колега, однак для нового покоління є проблема його подачі. Дитина в 16 років його дивитися не буде, вона переключиться на Леді Гагу та под. Слід виробити систему подачі продукції для нового покоління, вона відповідно має бути сучасною.

В. Борисенко: На телебаченні багато псевдоукраїнського, псевдонародного, це «Надвечір'я», де часом виступають бабці у вінках, це жах просто. Вони тільки це й показують. З метою викликати негатив. Не показують, що є передове, сучасне, а показують псевдо.

М. Мозер: Слово має Богдан Ажнюк.

Б. Ажнюк: Дорогі колеги, ми повинні чітко усвідомити, що військовий стан в Україні не оголошений – і це є мудре рішення. Проте варто розуміти, що ми знаходимося в ситуації воєнного стану.

Ми, академічні вчені, маємо розуміти, що в цій ситуації повинні подивитися на науку і як громадяни, а не тільки як дослідники. Слід розуміти, що науку ще донедавна ми робили в «білих рукавичках», а нам потрібні й «грубі робочі рукавиці». Білі теж потрібні. Я перепрошую, що так метафорично, але ви мене розумієте. Для чого вони нам потрібні? Треба активно брати участь у формуванні громадської думки, це основна робота як на найближчу, так і на найвіддаленішу перспективу. Ми звикли до кабінетної роботи. Це нормально, це природно в

умовах нормального суспільства. Жили б ми, дай Боже, у Швейцарії, то ми б могли і далі працювати у своїх «білих рукавичках» у «мармурових вежах». Зараз інакша ситуація. Треба прислужитися до того, щоб активно впливати на інформаційний простір, давати йому якісні інформаційні фрагменти, які націлені на аудиторію. Для цього аудиторію треба знати. Гандж нашого дискурсу в тому, що ми звикли говорити з собі подібними і переконувати собі подібних. Нам треба, готуючи якісь фрагменти для широкої аудиторії в різних форматах, пам'ятати, що треба говорити з тими, хто мислить зовсім інакше, оперує іншими оцінками. І такі терміни як «культурний код», «асиміляція» – це для нього є іноземна мова, яку він вислухає і забуде, або це може викликати відторгнення, або нейтральне ставлення, його це ніяк не пройме.

Яких практичних форм це може набувати? Треба шукати в нашому колі й поза ним талановитих популяризаторів, яким давати якісь дуже стислі, але дуже переконливі тексти, можна навіть у грубій формі, тому що в огрубленій, лаконічній формі люди звикли зараз сприймати інформацію, але вона не може бути неправдивою, бо протилежна сторона може її використати. Плюс також треба виявляти дозовану толерантність. В Україні толерантність недозована, вона зашкалює, про це сьогодні вже говорили. У тому сенсі можна трошки, не трошки, а добре повчитися в Росії з її потужним пропагандистським апаратом. Навіть у їхнього Геббельса, ви знаєте, що Росія має свого Геббельса? І в мене питання, чи є український Антигеббельс, у нас його немає. У мене питання, чому в Україні немає центру, який би концентровано формував і реалізовував державну інформаційну політику? Ну, те чим колись займався ідеологічний відділ ЦК КПРС, він формував ідеологію, ви знаєте яку і чим це все скінчилося. Національна ідея викристалізовується стихійно, але потребує також якихось організаційних рамок і участі, у тому числі й держави, а не тільки ентузіазму частини населення. Це відомо більшій частині світу. Особливо в тій ситуації, у якій є Україна. Цього немає ні в швейцарській, ні в австрійській ситуаціях.

Мені здається, було б добре створити при МАУ чи НАУ науково-інформаційний центр, де можна було б такі повідомлення, які дуже легко поширювати через різні інформаційні канали – електронні, телевізійні тощо, збирати і ділитися ними з тим, з ким можна поділитися. З особистого досвіду скажу, що була в нас конференція про мовні права в сучасному світі. Після конференції я зв'язався з ресурсом «Обо-

зреватель», ми провели прес-конференцію і запросили професора з Фрайбурзького університету, адже він іноземець, його думка є, так би мовити, безсторонньою. Потім фрагменти цієї конференції були розтиражовані на різних інформаційних сайтах. Це маленька крапля, але кожен може внести щось своє в цьому плані. У таких випадках говоримо максимально простою мовою, ми не вживаємо фрази «культурний код» чи «етнокультурний код», бо ми промовляємо не до своїх колег, а до широкої аудиторії. Безперечно, є і в науці полемічні речі, але коли ми транслюємо інформацію для широкої аудиторії, говорити слід просто, інакше ми її заплутуємо. Висловлюватися слід максимально простою мовою, як колись казали про В. Стефаніка – «коротко, сильно і страшно», тільки тоді це досягає якоїсь цілі, інакше це просто слова, які летять, як порох, і загуманюють картину світу.

І ще, мабуть, варто ініціювати зустріч працівників Академії наук, можливо під егідою НАУ, з кимось із Адміністрації Президента, де варто поговорити про взаємодію між виконавчою владою і академічною наукою. У тому сенсі, що світло науки треба нести і в коло наших чиновників як середнього, так і вищого ешелону, бо в них там теж багато туману в головах, і вони говорять, що Україна – багатонаціональна держава, тому що приїхало якись два алеути, і ми хвалимося, мовляв, як добре – у нас 152 національності! А через місяць у нас уже 154, і українці це розтиражовують. Що тут доброго? Це не добре і не погано, це неправда, тому що є суттєва різниця, наприклад, багатонаціональна держава і національна держава з етнічними сегментами, це треба пояснювати. Для широких мас не так важливо, чи це меншини чи це групи. Важливо також співпрацювати і з журналістами, бо це ті люди, які подають інформацію. Завдання академічних співробітників – «вчити того, хто вчить», оскільки ми не маємо прямого контакту з масою людей, і ми не дуже це вміємо, тому що наш фах інакший. Також слід поговорити з представниками виконавчої влади про створення центру взаємодії з громадською думкою в різних її форматах. Ми щодня їздимо дорогами Києва, бачимо плакати «Любіть Україну», це так звана соціальна реклама. Якщо спитати фахівця з професійної реклами, то він йому виставить 0,000005 бала. Невідомо, якої мети досягає ця реклама, можливо, протилежної. Людей, які за неї заплатили, слід ткнути носом і спитати, чому все зроблено так примітивно, витрачено гроші, фарбу і тканину.

В. Борисенко: А чи не думаєте, що вони так роблять навмисне, непрофесійно?

Б. Ажнюк: Не має значення, що я думаю і як це оцінюю, наше завдання не думати і критикувати, а діяти, щоб щось змінити, розумієте? Навіть якщо це злий намір, прийти до виконавця і сказати: «Дорогенький, давайте це знімемо, інакше ми завтра про це напишемо і завалимо Адміністрацію Президента скаргами». Треба давати поштовхи, одного поштовху недостатньо, аби щось змінити. Із однієї сотні поштовхів п'ять можуть дати результат.

Г. Бондаренко: Шановні колеги, увага держави до академічних інституцій полягає в тому, що в нас уперше після розпаду Радянського Союзу з'явився куратор у СБУ. От він приходить до нас і каже: «Дорогі колеги, російські науковці написали купу книжок про Путіна, російський дух. Де ваші книжки? Давайте, пишіть. Адміністрація Президента буде просувати». Так що нам пропонують бути більш активними. Нам прислали директиви, що ми можемо зараз дати для армії, для держави. От ми – науковці, який наш продукт?

М. Мозер: Це вже діалог, це не так і погано. Що насправді відбувається, то це не лише те, чого бажає Адміністрація Президента та ін. Мені здається, тут ішлося про багато важливих моментів, також про те, що ми інколи повинні як науковці звертатися до людей. Часи такі, треба яскравіше і менш двозначно казати як є, навіть якщо це жорстко звучить, називати брехню брехнею і не перепрошувати нікого за те, що ми це називаємо брехнею, і дуже активно боротися проти неї. Наприклад, ми всі буваємо на міжнародних конференціях, я був на одній у Німеччині, і там була вороже налаштована представниця з Росії, проти таких осіб справді треба жорстко боротися на таких конференціях. І навіть не звертати уваги на те, що очікують від нас організатори. Таку брехню не слід терпіти.

Ми всі стали трохи войовничими, і знаємо чому. Я підтримую все, що ви сказали. Ми вже зібрали багато думок, а також пропозицій щодо дій. Було багато конструктивних думок.

Л. Вахніна: Маю одну заувагу щодо конференції, де була представниця Росії. Зараз наша колега поїхала на конференцію SIEF до Австрії, в Інсбрук, це відома організація. Представники Росії там дуже рідко бувають. Коли вона показала програму, то виявилось, що половина учасників з Росії, з різних регіонів, не тільки з Москви, а й з

Іжевська та ін. Наступна конференція SIEF відбуватиметься в Казані у 2015 році. Я здивована, хоча кажуть, що наука поза політикою, але насправді науковий простір також використовується. Коли ми в Києві організували баладну конференцію, то написали в Росію, і вони це сприйняли як проамериканський захід. Колега з Бельгії, яка приїхала, а це було якраз після Майдану у 2004 році, сказала: «Ви перемогли і ми приїхали».

М. Мозер: Дякую, пане Тарасе, ви хочете щось додати?

Т. Полатайко: У мене склалося враження, що ми зациклюємося, звужуємося до нашої етнічності й не використовуємо ситуації глобально, тому що українці звикли, що вони завжди десь на маргінесі, що про них мало хто знає, і раптом протягом останніх шести місяців опинилися в центрі уваги. Варто сказати також про взаємостосунки, що нині спостерігаються між лівою і правою ідеологією. Західне ліве злилося з російським правим. Бачимо цікавий феномен, який ще не описано, бо він повністю компрометує так зване західне ліве. Відомо, що деякі партії спонсоруються з Москви, деякі за інерцією підтримують усе, спрямоване проти Джорджа Буша, але факт полягає в тому, що західне ліве злилося з російським правим, тобто майже з фашизмом. Це хотілося б проговорити, можна було б спроектувати глобальну дискусію, яку ми б і розпочали.

М. Мозер: Дякую. Надзвичайно важлива думка. Серед нас є політологи, які пишуть про це. Ми про все це знаємо, однак цю проблему не всі усвідомлюють. І, на жаль, ми все-таки досі не створили ще комунікативний простір, який потрібно. І для цього ми зібралися. Це просто дивує, що колишні комуністи і в Німеччині так завзято співпрацюють з російськими фашистами. Ми на це вказуємо, але треба вказувати ще гостріше, ще рішучіше. Я запрошую до слова пані Лесю Вахніну.

Л. Вахніна: Дякую. Шановні колеги, ми вже збираємося не перший раз, уже наші деякі матеріали опубліковано. Особливий резонанс викликав наш часопис «Народна творчість та етнологія», ми його виставили і на сайт, але я переконалася, що не всі сайт читають. Сканований варіант я переслала нашим колегам на Захід, у Польщу і в Болгарію, колеги, які брали участь, прислали свої відгуки. Зараз ситуація настільки суперечлива і складна, тому що йде війна, неоголошена, але ми є на фронті. Два дні тому біля українського посольства у Варшаві підлітки організували групу, яка вийшла з прапором «ДНР» і показала Україну, яка проливає

кров. У Польщі була також ситуація, коли студентам не дозволили приїхати на практику, уже й програму написали, їм раптом сказали: «Ні, ви поїдете в Калінінград, а не в Україну». Україністам у магістратурі не дозволили писати дипломи з української, і вони писали з російської.

Наші колеги й амбасади мають організувати протидію і роз'яснення. У Польщі, на жаль, завжди були такі окремі рухи й партії. Були взаємні вибачення і знову ці речі повторюються, але це не тільки в Польщі. Ведеться відповідна робота, щоб дестабілізуючі фактори були і в Польщі. І знайшлися такі сили, люди, які за гроші чи за ідеологію не симпатизують Україні, однак таких меншість. Польське суспільство зараз це сприймає інакше. Зараз наш польський колега Пьотр Андрусечко як кореспондент «Газети виборчої» постійно перебуває на Сході, свого часу він організував школи молодих політиків.

Однак, на жаль, спроба розколоти суспільство – це неприємний факт, і школярів до цього залучають, вони ж не взяли це з повітря, у них є батьки, вчителі. Нам не треба забувати, що Україна давно розколюється на дві частини, не тільки на Захід і Схід, але й політично. Наприклад, кілька років тому я відпочивала в Трускавці, заходжу до книгарні, а там крім книжок пана Бузини в розкішних обкладинках нічого немає, і це продається на Західній Україні. Чи є в Трускавці місцева влада? На той час місцева влада Трускавця проголосувала за підтримку Ахметова, щоб йому продати «Нафтусю», нині «Нафтуса» – це власність Ахметова, це джерело належить йому. Подібні речі відбуваються по всій Україні. Ми говорили про фільми, але треба не забувати і про книжкову продукцію. Треба писати в ЗМІ, це засоби впливу на читачів. І електронні книжки створювати проукраїнські, якщо немає коштів. Росія зараз створює цензуру, а в нас жодної цензури немає, демонструють які завгодно фільми, уряд має ці речі відстежувати, адже справді йде боротьба за душі наших молодих людей. І якщо говорити про Південь і Схід, то мене дуже здивувало місто Одеса, європейське й толерантне. Я в День Конституції перебувала там на конференції, і вся Одеса розцвіла парадом вишиванок. Увечері по центру ходили російськомовні одесити, я бачила колісочку з дитиною і на ній жовто-блакитна стрічка, й відчувалося, що вони за Україну.

Наші біженці розказували, що бачили білборд з картою Криму, триколом і написом «Крым наш». За ніч його переробили – Крим став жовто-блакитним з тим самим написом, і це зробили переселенці, які

приїхали з Донбасу, вони нещодавно прибули, їх поселили в бараках. І тепер уже в них теж у голові щось перевертається. Багато наших колег виїхало з Криму, наприклад, кримська татарка, яка зараз є директором музею у Львові, вона лише 2004 року повернулася в Крим і там не змогла жити. Нам треба враховувати цей контингент як науковцям, можливо, проводити якісь опитування серед переселенців, аби вони не стали тут п'ятою колоною, я не впевнена, що вони всі патріоти. Як науковцям нам слід виходити на міжнародний рівень, спілкуватися з представниками різних країн, треба показувати людям, що таке європейські цінності. А українські цінності є європейськими цінностями. Через трагедію ми приходимо до своєї ідентичності, і все більше людей, ті ж росіяни, які живуть в Україні, кажуть, мовляв: «Вважайте нас бандерівцями». Вони ідентифікують себе як українці, вболівають за події і кажуть, що ніколи в Росію не повернуться. У мене пропозиція – доносити інформацію до переселенців, іти до них з лекціями, проводити опитування, пояснювати, з'ясовувати контингент переселенців, адже серед них є й ті, які перенесли сюди й бізнес. Це теж важливий аспект, наш Інститут багато робить у цьому напрямі, сприяє нашій армії, чоловіки двох аспіранток нашого відділу зараз воюють. Важливо, щоб пан президент здійснював на інформаційному рівні цю координацію.

І. Огієнко: Те, що зараз відбувається в Україні, є дуже болючим і сумним, уже багато було сказано, підтримую все, а сказано справді багато й доречно.

В. Ріш: Мене звать Вільям Ріш, я працюю викладачем, професором у коледжі Джорджія на півдні Сполучених Штатів, я вирішив взяти відпустку, щоб допомогти Київському медійному центру та Інституту національної пам'яті України. У мене є велика мрія написати книжку «Український Євромайдан та його наслідки для України» для згаданого Інституту. Гадаю, що це має сприяти примиренню і рано чи пізно припиненню війни. Треба документувати те, що відбувається зараз і на Сході, і тут, і в інших містах України. Треба дбати про людей, адже вони можуть стати п'ятою колоною або ж навпаки – дійти розуму і згоди з іншими громадянами України. На мою думку, це дуже важливо для нас – на Заході, в Америці ставити питання про Україну і особливу звернути увагу на міжнародні аспекти українських подій. Я нещодавно два тижні проводив відкриті лекції для студентів, бо вони не знають, що таке Україна.

Європейська система безпеки порушена, знищена. Ідеться не тільки про Україну. Нині будь-яка імперія може захопити землю і сказати: «У нас є історичні підстави», – і все, припинити розмову. Вони ще не усвідомлюють, що рано чи пізно цей конфлікт поглибитися, і для цілої Європи буде велика криза й біда. У нас є обов'язок поширювати правдиву інформацію про Україну на Заході, про те, що референдум у Криму був сфальсифікований, що, можливо, лише 15 % проголосувало за анексію. Коли йдеться про Донбас, де багато громадян вважають себе українцями, хоча вони розмовляють російською мовою. У нас чимало роботи. Я старався поширювати інформацію про Україну у «Фейсбуці», у нас є група *Euromaidan in English*, я наповнював її інформацією, нам слід показати, що зараз відбувається в Україні. Тобто поширення правдивої інформації – це великий обов'язок, я не хочу применшити значення мови, літератури, культури. У нас де-факто воєнний стан, і ми як спільнота повинні вплинути на владу, критикувати владу за те, що не було зроблено, за реформи влади, силових структур, і зараз я мушу написати про ситуацію з батальйоном «Айдар». Можливо, є в них певні помилки, бо вони не були готові займатися правопорядком. Вони добровольці, які хотіли вигнати окупантів.

Ідеться також про політичні реформи, боротьбу з корупцією, економічні реформи. І це не все, коли мова йде про оборону України, оскільки вже всім ясно, що російська армія в Україні і воює проти українців. Я вважаю, що Україні треба допомагати зброєю, я вже написав про це своїм депутатам, як спільнота ми повинні на це вплинути – написати уряду США, ЄС, щоб вони допомогли Україні у військовому плані, але щоб це було розумно, пов'язано з реформами в державі, тому що ми знаємо, що революція фактично не закінчилася.

Наприкінці я хочу сказати, що я історик за професією, я написав праці про післявоєнний Львів, про культурне життя львів'ян і т. д. Я знаю, що ми, історики, здавалося б, маємо бути осторонь, жити і працювати у своїх мармурових баштах. Проте настали такі часи, коли не можна бути байдужим. Я викладав історію Європи у Львівському національному університеті, і я очолював колись студентські дебати, й серед наших учасників був Богдан Сольчаник, який загинув тут, на Майдані. І коли такі речі відбуваються перед очима, ти повинен діяти, щось змінювати. Ми повинні думати про культуру, коли мова йде про літературу, історію тощо, та ми повинні думати і про політичну націю, яка опинилася під загрозою.

М. Мозер: Дуже дякую, дуже підтримую все те, що Ви сказали. Ви дуже скромна людина, не повідомили, що Вас можна побачити на різних телеканалах.

В. Ріш: Це правда.

М. Мозер: CNN – це телеканал, де Ріш дуже активно займається нашими справами, а ще це *Euromaidan in English* – надзвичайно важливе джерело інформації. Україні конче потрібні союзники, справжні союзники, без котрих ми не переможемо. Пан Ріш виконує важливу роботу, місію. Наскільки розумію, Ви не один, є люди, що з вами співпрацюють. Так?

В. Ріш: Так.

М. Мозер: Це не тільки етнічні українці. Це саме стосується німецькомовного міжнародного простору. Ми ще з часів Майдану мали зрозуміти, що впродовж тривалого часу пропаганда була не найкращою, там розмовляли російською мовою тощо. Якщо ми говоримо про українців сьогодні, то це політична нація. Ми не повинні також забувати про міжнародні асоціації, які дуже добре знають, усвідомлюють ситуацію в Україні, які знають, що тут ніхто не гнобив російськомовне населення. Наступного тижня я напишу листа до Страсбурга і нагадаю людям, які досліджували російськомовних українців, що вони мають дбати не тільки про різні моніторинги, але в ситуації, коли російські політики брешуть, щоб вони встали і сказали: «Ні, ми повинні це зробити». Ще раз повторю, що цілковито Вас підтримую, дуже дякую. Пане Юрій Бідношя, прошу.

Ю. Бідношя: Я хотів би продовжити тему, яку ви почали, про формування політичної нації. У зв'язку з цим згадаю, останнім часом кілька моїх знайомих говорило про те, що в наших теленовинах часто показують похорони загиблих в АТО, і якоесь занадто багато смертей, крові. Я замислився і зауважив, якщо подивитися на прізвища, то багато з них не українські, російські.

І справді, формується політична нація, але не завдяки політиці держави, а мабуть, навіть всупереч. Тому що маємо інший аспект, який сьогодні зачіпали кілька доповідачів – це формування медіа-простору. У нас була унікальна ситуація, коли протягом 23 років незалежності цей медіа-простір був відданий фактично іншій державі, як ми бачимо, далеко не дружній, і на сьогодні вже можна казати – ворожій, принаймні ідеологічно. І якщо взяти статистику, то помітно, що наше

телебачення, наше книговидавництво, радіо, власне, українська мова, український продукт представлений мінімально. Навіть коли приймали закон про представлення української музики на телебаченні, на радіо, то уникали його виконання в такий спосіб, що, наприклад, вночі подавали українські кліпи, фільми на якихось певних каналах. І нібито вони виконують норми закону, а насправді практично ніхто того не дивиться, може якийсь сторож або вахтер. А фактично вся ця російськомовна продукція завдає потужного впливу на розмивання ідентичності. Люди, дивлячись російськомовний продукт, пані Леся казала, що не варто дивитися, але є люди різних рівнів культури, різних смаків і вони не будуть дивитися класику чи слухати оперу, а зорієнтовані на так зване мило. Якщо буде російський продукт, то люди на підсвідомому рівні ототожнюють себе з цими героями, з цією мовою, з цими ситуаціями, врешті-решт, побутовими ситуаціями.

Зараз прийняли закон, за яким заборонено до показу російські серіали, де пропагуються різноманітні російські силовіки, збройні сили, ФСБ, але це частковий захід, тому що і в побутових, детективних серіалах ця ідеологія простежується, дуже часто подається негативний образ українця. А зараз у новій продукції взагалі будуть зашкалювати антиукраїнські настрої. Найкраще було б мати свій, український продукт. Але система кіновиробництва розвалена, навіть у радянський час вона була умовно українська, бо більшість фільмів випускалася російською мовою. Хоча в Грузії, Вірменії і країнах Прибалтики було дозволено знімати національними мовами. Говорухін скаржився, як його гнобили в Одесі й скільки він фільмів там зняв, однак там і сліду українського немає.

Щодо конкретики, то можна було б від МАУ підготувати якісь документи і написати листа до Національної ради з питань телебачення і радіомовлення з метою вивчення можливості переорієнтації масового продукту з російського на, скажімо, ті зразки, які до нас ближчі в етнічному, соціально-економічному плані, тому що іспанські чи німецькі реалії для нас більш чужі. Таким чином можна залучити польські, чеські, словацькі фільми, які ніяк не поступаються російським, а є навіть якіснішими і ближчими в культурному плані, приміром, Західна Україна дуже близька до Польщі.

Ми не можемо це вирішувати в практичній площині, однак уже були заяви керівників кількох українських каналів про плани закупівлі польського телепродукту, ця тема виникла і знову пропала. Така аль-

тернативна думка допомогла б у подібних дискусіях і переорієнтації на Захід, що сприяло б формуванню української політичної нації, відриву від російського засилля в медіа-сфері. Російський продукт, добре знайомий більшій частині українців, несе дуже часто антиукраїнський імперський заряд, якого нам треба позбутися.

М. Мозер: Дуже дякую.

Ю. Бідношия: Це стосується також книговидання, перекладу, частка українських книжок у книгарнях – 1–2 %, усе інше – російськомовне, треба розглядати ще питання державної політики у сфері книговидання. Я свого часу знайшов в Інтернеті звіт Росії за 2009 рік «О состоянии русского языка в мире», і там усе було розписано: що, де і скільки. Навіть критикували Білорусь і Україну за скорочення годин. Нам, зі свого боку, це може не подобатися, але такий підхід держави нам варто було б запозичити, зокрема щодо захисту національного книговиробника, перекладів, аби західна література доходила до читача не через посередництво російської мови. В Україні за цей час накопичилося стільки російськомовної літератури, що вистачить років на 20.

М. Мозер: Дуже дякую, дуже конкретні думки. Підтвердження того, що ми тут зустрічаємося даремно. Ми можемо підготувати лист від імені нашої організації, яку Ви назвали авторитетною. Та думка, яку Ви оголосили на початку свого виступу, могла б відкривати це звернення. Ми можемо почати переорієнтації на Захід, не йдеться про те, що ми відразу все змінимо, але думка піде у світ. Я прагну, щоб наша організація стала ще більшою, ніж була, щоб стала голосом тут, в Україні, і повсюдно.

Т. Полатайко: З усім абсолютно згоден, тільки в голову прийшла така думка, щоб спершу брати польські, чеські тощо фільми, однак захочувати створення своїх.

Ю. Бідношия: Звичайно, я про це говорив. Однак щоб запустити власне виробництво, потрібно 5–10 років як мінімум. Для дублювання чи озвучування вже є готові потужності, я знаю, бо працював на телебаченні.

Л. Мушкетик: Краєзнавчі й документальні фільми теж треба пускати. Теж ними заповнювати простір.

В. Ріш: Це, власне, інше. Реально на телебаченні в нас російський і американський продукт. Хоча американські реалії від нас далекі, але певні детективні та інші серіали люди дивляться. Ми відрізані від

слов'янського світу. Чим поляки у плані мовному, історичному далі від нас, ніж росіяни? Якби проводилася соціальна політика, то могли б звучати чеські, польські, словацькі пісні, хіба ми їх не сприймемо?

М. Мозер: Пан Ріш слушно сказав про політику щодо мови, культури. Як на мене, це все-таки основне. Якщо ми вдаємося до цих аспектів, вимірів, ці загальні виміри впливають на все, навіть на війну. Ми повинні впливати на все, що робиться в політиці, навіть якщо ми не політологи. Політика українських партій мене мало цікавить, але дуже цікавить те, що роблять конкретні політики. І щодо цього, для мовознавця мовна політика – це надзвичайно важлива тема, ця війна, як ми знаємо, навіть ґрунтується на деяких аргументах зі сфери мовної політики, ми маємо відчуті нашу відповідальність.

Ще я коротко хочу сказати, що зробив у цілому за час свого президентства в МАУ. У жовтні мене обрали президентом і я думав: ну гаразд, добре, будемо дбати про те, щоб був успішним конгрес, поточні справи тощо. Усе те, що відбулося, ще краще показало мені і всім нам, що треба усвідомлювати свою відповідальність, бо ми звертаємося до різних людей, у тому числі і до Президента. У січні я написав статтю «Традиционный абсурд. Российские призывы к невмешательству». Тоді я ще не знав, що це насправді означає і наскільки Росія втрутиться в ці події. Це була ще наукова діяльність, так би мовити. Сподівався, що в січні таки скасують мовний закон Ківалова-Колесніченка, який я настільки ненавидів, що написав цілу книжку про нього. Тоді я самотійно виступив як президент МАУ, я написав відкритого листа про мовний закон Колесніченка-Ківалова, не навів прізвища Фаріон, люди зрозуміли, про що йдеться, і добре, що я так зробив.

Також зрозумів, що варто боротися у своїй країні, передусім у німецькомовному просторі. Там уже працюють гарні, пристойні люди, і я також роблю своє. Один із журналів досі має серед своїх працівників запроданця Москви, який у лютому і березні написав дуже ганебні статті, у зв'язку з цим я написав два відкриті листи до редакції журналу *Der Spiegel*, у якому друкувалися брехливі статті про Україну. Я дуже пишаюся, що на демонстрації в Гамбурзі ці листи прозвучали на широкий загал. І тут я зрозумів, що моя функція як президента МАУ має певне значення. Так само я виступав у німецькомовній пресі як автор статей пропагандистських, однак це я називаю пропагандою правди. Тобто це боротьба проти брехні, ми цим займаємося і дуже важливо –

я повторюся – робити це не тільки в Україні, але й деінде. Я звичайний науковець, який хоче працювати у своєму офісі, і все. Я не збирався писати відкритого листа до Президента Австрії, але коли він дуже тепло прийняв пана Путіна у Відні, мені це так не сподобалося, що я мав написати цього листа. Відповіді як такої не було, тільки прийшло підтвердження, що Президент отримав лист. Я радий, що таке зробив, лист є в Інтернеті, це теж крапелька до потоку, за словами Богдана Ажнюка.

У той час як до пані Меркель зверталися тисячі, десятки тисяч українців, називаючи її пані Ріббентроп, то я цього не робив, однак на її сайті, у «Фейсбуці», трохи намагався пояснити, що є певні причини її так називати. Було важливо, що людина з німецькомовним прізвиськом не тільки звернулася до неї, але й озвучила те, що ця акція була обґрунтованою, причини були. Я там, швидше, виступав як професор Вільного Університету в Мюнхені, ми там провели вечір, ця дискусія була оприлюднена в Інтернеті, у ній взяли участь відомі люди, і це також був дуже слухний, як на мене, захід. Це не моя заслуга, я керував дискусією, і було доцільно робити це як президенту МАУ. Це саме стосується і різних виступів на телебаченні, на радіо, їх було багато, і вони були доволі успішними. Я намагаюся бути собою, звертатися до людей, не виступати тільки як науковець, і я знаю, що це діє. У час конференцій хочу закликати всіх колег не бути надто ввічливими, так, під час однієї з них, на якій я був, російська учасниця була дуже незадоволена. Вийшло так, що моя чемна агресія проти неї була слухною, і вона просто програла, і це добре. Я не вихваляюся, я закликаю вас усіх пам'ятати, що там, на сході нашої країни, помирають люди. І це набагато важливіше, ніж гарна атмосфера на конференції, мене це аж ніяк не цікавить.

Мовна політика – це наша тема, і ми виступаємо з цього приводу. У такому закладі як Гарвардський університет улітку була така конференція і пан Ажнюк там гарно виступив, ці матеріали будуть опубліковані. Ми там з паном Ажнюком і паном Василенком сказали своє. Нарешті, на щастя, навіть у політиці усвідомили, що ми робимо. Я маю на увазі Австрію. На радіо, на телебаченні в Австрії я не люблю виступати, бо там питають про конкретних політиків, а конкретні політики мене не цікавлять. Як я вже сказав, в Австрії я виступав тільки в друкованих ЗМІ. Німецька політика звернула увагу на нашу діяльність, чи конкретно в цьому випадку – на мою, і мене запросили на з'їзд партії

пані Меркель «Християнсько-демократичний союз», що спеціалізується на зовнішній політиці Німеччини. Я погодився взяти в ньому участь, і ми маємо два заходи, на яких я отримав змогу виступати, не тільки я. Це те, що я досі зробив, це кілька текстів, і наукових, і ненаукових. Я думаю, що по можливості я й далі так буду продовжувати, буду вдячний за конкретні поради. Ми можемо бути сильними гуртом, здійснювати хоча б частину наших планів, і це нам допоможе стати ще більш активною організацією.

Г. Бондаренко: Я хочу від себе особисто подякувати Вам за ту роботу, яку Ви робите. Я знала багатьох президентів МАУ, Ви – українець за вибором, і це дуже важливо, що Ви проукраїнськи орієнтовані. Я хочу подарувати Вам ляльку «Ангел миру», яку зробила власноруч. І хочу сказати, що я до Лесі Мушкетик очолювала НАУ, і для українців дуже важливим є усвідомлення, що ми не одні. Для українців маленький лайк в Інтернеті – це дуже важливо, а те, що Ви робите, це теж дуже важливо. Ми підтримували українців Кубані, науковців, які проводили конференції, видавали збірник «Кубань – Україна», а тепер бути українцем у Росії – небезпечно. Я Вам також хочу подарувати цю книжку.

М. Мозер: Дякую дуже. Ми фактично вже мали дискусію, у разі потреби ми можемо ще трохи часу присвятити тому, про що тут говорили. Дуже прошу.

В. Ріш: Я хотів сказати, що інтернаціоналізація українського питання є дуже важливою для нас як представників американської україністики. Мені здається, коли ми займатимемося політичними справами, справами оборони тощо, і Україна посяде достойне місце на світовому рівні, то люди цікавитимуться мовою, літературою України та ін. Нам треба об'єднати сили.

М. Мозер: Я погоджуюся, це також завдання нашої організації, просто історики співпрацюють з істориками, мовознавці з мовознавцями, але це україністика, це представники всіх дисциплін, що займаються Україною. Якщо ми зможемо ще краще об'єднати ці сили, то будемо набагато потужнішими. Прошу до слова.

Т. Полатайко: Я просто для підтвердження наведу приклад із життя. Я представляю Україну, організував виставку. На другому поверсі музею – російська виставка, до мене підходить знайомий куратор і каже: «Знаєш, у тебе краще, ніж у росіян, але якщо куплять твори, то їхні». – «Чого? Хто їх купує?» – «Купують колекціонери, є Достоев-

ський, Толстой, а от такого художника в мене ще немає. А ти просто не існуєш у свідомості».

М. Мозер: Я часто питаю, що думають на Заході про всі ці події. Досі, будемо ширі, Україна є білою плямою для світу. Львів ближче, ніж Брегенц, найзахідніше місто в Австрії, але що з того. Ми повинні також закликати українців відповідати на виклики. Наступ іде не лише на території, а передусім на українську ідентичність, тож будьмо щирішими українцями і твердішими, але занадто толерантним бути не можна. Толерантність має свої межі, українська толерантність була занадто м'якою.

Г. Бондаренко: Це українська ментальна риса.

Т. Полатайко: Тут прозвучало слово «толерантність», і ти сказав «м'якість». Як на мене, українці такі. Можливо, ми м'які люди за характером, але все-таки до цього додається відсутність державності й формування ідентичності. До прикладу, якщо в поїзді сидітимуть три українці та один росіянин, то всі перейдуть на російську. Бо це їм, мовляв, близьке тощо.

М. Мозер: Ми зараз трохи вертаємося до того, що було сказано на одному з перших виступів – мовляв, ми – руські. Звідки це? Український національний рух не до кінця був доведений, а руські – це звісно ж українці.

Учасники наради МАУ. Київ. 2014 р.

Семінар «Сучасні мовно-культурні проблеми Сходу та Півдня України» (29 жовтня 2014 року)

*Київ, Інститут мистецтвознавства, фольклористики
та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України*

М. Мозер: Доброго дня! Хочу вас усіх привітати на нашому семінарі. Ми вирішили, що це буде формат семінару, і він буде присвячений дуже важливому питанню – сучасним мовно-культурним проблемам Сходу та Півдня України. Тут зібралися поважні люди, яким є що сказати на цю гарячу тему. Будуть невеликі доповіді й буде, сподіваюся, дискусія. Ще раз усіх вітаю і дякую, що прийшли. Виступатиме тут, серед інших, пан Анатолій Загнітко, член-кореспондент Академії наук України, завідувач кафедри української мови Донецького національного університету. Є серед нас шановний пан Володимир Василенко, професор Києво-Могилянської академії, знаний фахівець з мовної політики та інших питань; Богдан Ажнюк, завідувач відділу мов України Інституту мовознавства ім. О. Потебні НАН України; є тут також Орися Демська, професор Києво-Могилянської академії, відомий мовознавець, а ще є пані Оксана Шевчук, заступник директора Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського (далі – ІМФЕ), є шановна пані Леся Вахніна, завідувач відділу мистецтва і народної творчості зарубіжних країн ІМФЕ; є серед нас шановна пані Леся Мушкетик, голова Національної асоціації українців, секретар НАУ Ірина Огієнко, має підійти Валентина Борисенко, доктор історичних наук.

З вашого дозволу я скажу декілька слів. Я ще раз переглянув свою книжку про мовну політику за часів президенства Віктора Януковича, яку я написав до 2014 року, тобто це відносно свіжі дані, і я буду говорити про деякі мовні питання, адже вони висвітлюють цей період. Ви всі знаєте про «російський світ», «руській мір», якщо подивитися на територію України, то Автономна Республіка Крим була єдиним регіоном, де переважали росіяни. Хочу нагадати, що там нараховувалося 58 % росіян, це згідно з даними перепису 2001 року, і 24 % українців, їх там насправді була меншість. Щодо інших регіонів, що тепер перебувають у ситуації не кризи, а війни, то можемо згадати про Донецьку і Луганську області, де ми маємо такі дані, згідно з перепису

сом 2001 року: 56,9 % українців у Донецькій області та 58 % – у Луганській. Щодо інших частин цього уявного «російського світу», то ми можемо додати, що, наприклад, в Одеській області ми маємо лише 27 % етнічних росіян, у Харківській області – 24 % етнічних росіян, усі ми знаємо, що категорія «етнічний росіянин» є умовною.

Ми зараз говоритимемо про мову, ситуація щодо якої нещодавно стала ще набагато заполітизованішою, ніж будь-коли. Тобто ви всі пригадуєте, що згідно з даними перепису 2001 року 67,5 % визнали, що українська мова є для них рідною, і 29,6 % визнали рідною російську мову. Щодо Криму, там 77 % визнали російську мову рідною, 11,4 % – кримськотатарську мову, а 10,1 % – українську. Ми всі слідкуємо за тим, що відбувається в ім'я мовної толерантності та свободи. Ми всі знаємо, що офіційно в Криму, де тимчасово розташована адміністрація Російської Федерації, фактично не визнають офіційними українську і кримськотатарську мови. Однак насправді це є типовими ознаками мовної політики Російської Федерації, позначеної великими протиріччями в текстах законів, і ми далі будемо стежити за тим, що там відбувається.

Вибачте, що я вас трохи перевантажую, але деякі дані вас теж цікавлять. Коли ми порівнюємо дані переписів 2001 року, з одного боку, і 1989 року, з другого, – то саме в Донецькій і Луганській областях можемо спостерегти таке: 2001 року в Донецькій області 24,1 % визнали рідною мовою українську, і це було на 6,5 % менше, ніж 1989 року, така сама тенденція спостерігалася в Луганській області, де 30 % визнали рідною українську мову, що було майже на 5 % менше, ніж 1989 року. Як це можливо, треба подумати. Першою виникає думка, що все це неабияк пов'язано з медійним простором, політичною пропагандою в медійному просторі, бо інакше важко таке пояснити. В інших областях, до речі, ми бачимо позитивну тенденцію на користь української мови. Це стосується і Одеської, і Харківської областей, так само і Сумської. Донецька і Луганська області – єдині з таким мінусом. Ще за часів президенства Ющенка була така тенденція, така динаміка, яка теж заслуговує на увагу, як на мене. Були соціопитування, у яких також питали про рідну мову. І в цих опитуваннях давали можливість визначити як рідну не тільки українську або російську, але й інші мови. Тому на Півдні й Сході України саме в ці роки спостерігаємо таке: 2006 року на Півдні 27,7 % українців визнали рідною українську мову, 52 % – російську, а 17 % – російську й українську. Через два роки ціка-

ва картина – їх лишилася тільки половина – 13,9 %. Водночас ми мали 52 % 2006 року і 48 % через два роки. На 4 % відсотки менше, не так багато, однак менше. І куди вони всі поділися? До категорії тих, які визнали рідними обидві мови. Тут ми, як на мене, можемо говорити про те, що на практиці означає двомовність на Півдні і на Південному Сході України. Я вас не хочу навантажувати цифрами зі Сходу. Останні дані були з Півдня, а на Сході така сама картина. Чому так сталося? Може, це було пов'язано значною мірою з пропагандою і контрпропагандою української мови – це перше, що мені спало на думку. Ця пропаганда проти української мови завжди велася. Може, пропаганда на користь української мови за ці роки була не дуже вдалою, я не знаю.

Щодо всіх інших питань, я хочу тільки вказати на те, що всім відомо: російськомовних громадян в Україні не дискримінують, це не просто наші особисті враження, не тільки наш особистий досвід, це також підтверджується різними соціопитуваннями з багатьох джерел. Людей питають, чи дискримінували їх за мовною ознакою, і люди кажуть «ні». Водночас триває пропаганда, що таке відбувається постійно і так далі, і так далі, і так далі. Що ми можемо вдіяти? Це ще одна тема для дискусії. Знову ж перше, що спадає на думку, – надалі ми повинні казати правду й протидіяти цій брехні. Навіть на Сході та на Південному Сході люди були задоволені мовною ситуацією і тільки різні політики говорили про дискримінацію. Це нас досі бентежить, і як далі діяти, як далі працювати? Я буду радий послухати ваші пропозиції та дискусії стосовно цього. Я не знаю, як ми це будемо робити, але, можливо, таким чином – відразу після виступу можемо відгукнутися, після всіх виступів буде ще прикінцева дискусія.

Л. Мушкетик: Якщо є питання, то відразу, а дискусія вже потім.

Л. Вахніна: Щодо Криму я маю таке уточнення: наш колега, українціст Віктор Іванович Гуменюк, повідомив, що в них було три українські кафедри в Таврійському національному університеті, тепер лише одна, і він її очолив, – це кафедра україністики. Проте вже готується рішення про перейменування Таврійського національного університету, з наступного року він називатиметься Кримський федеральний університет. Чи треба нам на це відповідно реагувати? Ось така інформація, там зараз дуже непросто працювати.

А. Загнітко: Це ще один «гуманітарний конвой» Росії. Так, ми чуємо про закриття україномовних класів, традиційних, класичних.

Українська мова нібито непотрібна. Водночас ми пам'ятаємо, що в До-нецькій області свого часу боролися за україномовні школи, навіть за президентства Януковича.

М. Мозер: Я Вам дуже дякую за увагу і запрошую до слова Володимира Василенка.

В. Василенко: Дякую. По-перше, стосовно ареалу поширення російської мови в Україні й «руського міра» я хотів би сказати, що ми повинні звернути увагу на статистичні дані з областей, де переважає українська мова. Тут ідеться про такий момент: в Україні немає великих територій компактного проживання росіян, населення – мішане. Тому немає причин говорити про якийсь ареал чи ареали «руського міра» в Україні. Це абсолютно безпідставно, ґрунтуючись саме на реальній ситуації. Тому що механічний процент дає не зовсім правильну картину, ось на що зверніть увагу.

Тепер, по-друге, ви враховуєте все населення і зменшення процента українців, які визначають своєю рідною мовою українську. Я вважаю, що це результат фактичної відсутності україноцентричної гуманітарної політики. Ми можемо говорити, звичайно, про Крим сьогодні. Ця відсутність гуманітарної політики в широкому сенсі цього слова призвела до промивання мізків українців з боку російської пропаганди. І це значною мірою вплинуло на відповіді під час опитувань. Однак перепис є переписом, і моя думка така, що насамперед у східних областях результати цих переписів було сфальсифіковано. Тому що там здійснювалася цілеспрямована спецоперація, і там платили гроші й переконували, мовляв, «яка там українська, пиши російська та й усе». Понад те, коли планувався перепис населення у 2001 році, були інструкції щодо того, як треба впливати на людей, аби вони записувалися «рускімі», а не українцями. Так що це сумнівна статистика, і це треба брати до уваги, не довіряти повністю цим даним. Проте головне, на мою думку, це відсутність україноцентричної гуманітарної політики, і цей вакуум, звичайно, заповнювався російською пропагандою і цілеспрямованими масштабними діями, які призвели до зомбування громадян України. І ось результат, однак і нині я не бачу ні в уряді, ні в Адміністрації Президента людей, які б розуміли цей факт, цей чинник, і які б були готові запровадити ефективну гуманітарну політику, аби зламати цю тенденцію. А її можна зламати елементарно, якщо до цього ставитися з розумінням і діяти відповідально. Звичайно, за часів

Кучми в засобах масової інформації фактично була запроваджена двомовність, особливо на телебаченні, це те, що найбільше впливає на людей. Деякі канали взагалі були російськомовними, інші – «серединка на половинку», й існує неприпустима практика, коли одна і та сама програма ведеться двома мовами, це як Тарапунька і Штепсель, це абсолютно неприпустимо. У жодній країні світу такого немає, на це треба звертати увагу, і заходи потрібно вживати на законодавчому рівні, щоб поламати таку практику. Це не відповідає елементарним стандартам, які використовуються в усьому світі.

Негативно вплинула й фактична заборона української пісні. І це не випадковість, справа в тому, що українська мова і українська ідентичність протягом століть зберігалися саме завдяки українській пісні, їх існує близько 200 000, Гончар казав про 700 000 пісень. Пісні було заборонено. До прикладу, валуєвські заборони. Це як комар укусив слона. Валуєвські заборони були, а народ жив своїм життям, говорив своєю мовою. І в умовах відсутності засобів масової інформації в цих піснях зберігалось все: й історія, і традиції, й історична пам'ять – все на світі. Ці закони були спрямовані на те, щоб у нас не формувалася еліта, а переважна більшість населення – це були селяни, колосальний масив сільського населення, з якого виходила вся українська еліта, усі письменники. Зараз іде навмисна заборона української пісні, кажуть – неформат. І це колосально шкідливий вплив, особливо на молоде покоління, цю тенденцію треба ламати і встановлювати квоти для української пісні, для української книжки, для українських фільмів і так далі. Тоді ми зможемо якимось змінити ситуацію.

І ще одне, невизнання української мови рідною – результат цих хибних тенденцій. А ще про визнання української мови державною. Якщо подивимось на цю тенденцію, побачимо, що залежно від регіону більшість все ж таки виступає, навіть російськомовні, за те, щоб українська мова була єдиною державною мовою. Це треба відслідковувати, адже ця тенденція залежить від того, якою буде гуманітарна політика держави. І, звичайно, потрібна боротьба з п'ятою колоною, тому що росіяни проводять масштабну і цілеспрямовану політику на нищення української ідентичності. Вістря цієї боротьби є намагання примусити український парламент, український уряд визнати другою державною російську мову. Тому що вони прекрасно розуміють, що визнання російської мови другою державною – це смерть для україн-

ської мови в умовах, які на сьогодні існують. Тобто в жодному разі не можна йти на будь-які поступки, щоб запровадити в деяких регіонах використання російської мови як другої державної, це знов-таки ми повинні апелювати до уряду, до нового уряду України, до президента, щоб вони цих кроків не робили, тим паче, що це порушення Конституції України. У мене все.

М. Мозер: Дуже дякую. Чи є питання, зауваження щодо виступу Володимира Василенка? Я прошу пані Оксану Шевчук.

О. Шевчук: Я хочу озвучити свою думку у відповідь на ті слова, на ті твердження, які щойно переді мною висловили. Нещодавно я була на концерті в Палаці «Україна», там виступав зі своєю розкішною програмою Тарас Чубай, нині дуже відомий, надзвичайно популярний виконавець українських пісень, як сучасних, так і народних. Він узявся, власне, за виконання козацьких народних пісень. Усе народне є надзвичайно гарним. А раніше Чубай виступав з програмою «Пісні УПА». Так от, уперше за стільки часу йому надали можливість виступити в «Україні». Однак уперше зал був заповнений тільки наполовину. І не тому, що Чубай не люблять, не тому, що молодь його не знає в Києві чи навіть на Сході, а тому, що була дуже погана реклама. Я абсолютно випадково довідалася про те, що такий концерт має відбутися. Навіть сталося так, що людям з балкона дозволили спуститися в партер, і аудиторія стала репрезентативнішою, і Чубай міг спілкуватися безпосередньо з людьми, концерт був просто чудовий.

Так от, щодо думок про те, що народна пісня забороняється, я би так не сказала саме зараз, у часи незалежності, хіба у 2000-х. Навіть у 1980-х роках, коли звучав хор Вірьовки тощо, наші гурти, виконавці, барди, вони не звучали. Зараз все-таки навіть це відбувається завдяки ініціативі самих співаків, які виходять на широку аудиторію і стають улюбленими, і часто такий бард може більше зробити, аніж якийсь політик у Верховній Раді. На доказ цього можна навести цілий ряд пісень, які вже молодь добре знає, усі знають тексти, співакові варто почати, і зал одразу продовжує. Це не є, певна річ, типова ситуація, але все-таки це дуже позитивний момент. Це ставлення до нашої культури і питання причетності до цього нашої молоді, на яку ми покладаємо надії. Ось так. Я хотіла поділитися своїми безпосередніми враженнями. Ще я маю пропозицію, аби наше засідання було відтворене, можливо, на сторінках газет

тощо, щоб воно не залишилося для «внутрішнього вжитку», а щоб нас чули, бачили. Дякую за увагу.

М. Мозер: Спасибі й Вам. Ми про це будемо дбати. Це буде не тільки для нашого вузького кола. Ми все записуємо. Буде запис, на підставі запису буде публікація.

В. Василенко: Я згоден, що потенціал української пісні величезний, є й автори, й виконавці, однак порівняйте аудиторію українських і російських пісень, слухачів FM-радіостанцій, які загалом російськомовні, там української мови та пісні не почуєш. Отже, слід реалістично ставитися до цього, моя позиція така: уряд має приділити увагу цьому питанню з тим, щоб було створено умови для повсюдного звучання української пісні. Я не ставлю під сумнів той колосальний потенціал, який усе ще є, але цього не досить.

О. Демська: Якщо дозволите, то я поєднаю думки і пані Оксани, і пана Василенка. Ми маємо FM-простір, абсолютно засмічений не українськими, власними творами, а чужими, а з іншого боку, й у нас все не так однозначно. Тарас Чубай – музикант не вчорашній і не сьогоднішній, його й 10 років тому вже знали, той самий Вакарчук, та сама «Пікардійська терція». Я була свідком одної дуже цікавої розмови, що відбулася опів на сьому ранку. Прийшла молода співачка і почала розмовляти по-російськи, і був Рибчинський, а він розмовляв українською, й ведуча також україномовна, тож співачка перші два слова промовила російською, потім перейшла на українську і насамкінець заспівала українську пісню, зізнавшись, що вона із задоволенням би це співала, але її не беруть, бо це неформат. А що таке формат?

А. Загнітко: Є політика каналу, у яку повинна втрутитися держава.

О. Демська: Формат треба змінити, тобто окреслити, яким він має бути, офіційно затвердити.

М. Мозер: Дякую. Прошу далі Вас.

А. Загнітко: Після таких ґрунтовних виступів я додам кілька реплік. Оскільки вже йшлося про історію, то я хочу навести доволі промовистий приклад Донецької області, де статистика показова. Станом на 1988 рік районні та інші багатотиражки, які виходили на всіх солідних підприємствах у Донецьку, були на 78,9 % україномовними. У 2001 році на всю Донеччину їх існувало лише 7 %, інші були двомовними. Що таке двомовні? Це коли колонка редактора зберігається українською мовою, а все інше подається російською. Справді, ніхто

не запитував, чи перекладати, чи не перекладати, просто була вказівка і все. Було створено агресивно налаштовані газети, чітко пропагандистсько зорієнтовані, їх можна назвати десятки, я їх не перераховуватиму. Ці газети роздавали і розносили по всіх поштових скриньках Донецька і прилеглих територій, у них звучала теза кінця XIX – початку XX ст. про неприродність української мови тощо.

Попри те, що цього не прагнула держава, не дуже хотіли, молодь почала формуватися дещо іншою. Вона почала формуватися саме державницькою. Тож щеплення «руський мір» у масовій свідомості не відбулося так, як би цього хотілося. І була вигадана ідея, вона писалася, очевидно, не тут, було створено сценарій нового закону про мови, аби таким чином діагностувати, що відбудеться далі, і діагностика відбулася, не буду казати, яким способом. Щодо підтримки цього закону в тому самому Донецьку, то туди, на майдан Леніна, були звезені всі ті, хто мав хоч якесь відношення до «руського міра», і вони кричали про свою підтримку і біля обласної держадміністрації. Жодна свідомо людина чи несвідомо, навіть антиукраїнськи налаштована, туди не пішла. Це було зроблено свідомо, і діагностика відбулася, побачили, що вдається. Наступним кроком були антифашистські мітинги, це було нагнітання, причому чітко спрямоване, це була війна з мовою. Ми провели анкетування молоді всіх вишів Донецька і Донеччини, якщо брати державні, то їх загалом 7, якщо недержавні – близько 50. Ми чітко ставили запитання, їх було небагато, лише 5. На одне з них – «Чи для вас є проблеми у сприйнятті української мови у ваших фахових дисциплінах?» – 75 % відповіли, що в них немає проблем сприйняття української мови. Ці відповіді перелякали тих провокаторів. Я маю всі ці цифри, я можу розказати, та не хочу забирати багато часу.

Другий момент. Усе, що відбувалося наразі, – це боротьба не за те покоління, яке сьогодні голосує, вчора голосувало, а боротьба за молоде покоління або його знищення. Так само, як це відбувається зараз у Донецькому аеропорту – або ти йдеш і там тебе вб'ють, або ти не йдеш і ми тебе вб'ємо. Там справді кладуть десятки життів. Це справді боротьба з молоддю. Підтвердженням цього є ще один факт – остання директива «Донецького міністерства освіти й науки» – у всіх школах, а їх сім, провести з батьками роботу, щоб усі українські класи припинили існування, заява має бути написана батьками добровільно. На сьогодні збережено небагато цих класів, невідомо, скільки ще

вони проіснують у Макіївці, бо додому до батьків почали приходити ті, хто носить зброю, тож ви самі розумієте, які будуть наслідки. Друге, з усіх шкільних програм, у тому числі з української літератури, вилучено згадки про Україну. «Любіть Україну» замінюють на «Моя Донеччина», вірші Рильського, вірші Павличка – те саме, це ж стосується і тем з історії, тільки згадується Україна, решту повністю замінюють. У мене є всі ці директиви. Повністю все замінюється. Те саме з українськими школами. Є цілісні анклавні на Донеччині, Луганщині, які повністю українськомовні, а на мапі значна частина цих анклавів знищена, це Амбросіївський район, Сніженщина, по Слов'янському району пройшлися, а ще Мар'їнський район, їх можна перераховувати. Ідея цього «руського міра» насаджувалася в Донецьку, я прекрасно пам'ятаю, як впроваджувалася ідея побудови слов'янського центру, величезного, під кафедральним собором. Звідки приходили на нього гроші? Вибивалися з усіх меценатів, йшла боротьба, і, зрештою, існував спротив цьому всьому. 2013 рік. Приїжджає «Гуцулія», ансамбль. Рекламами жодної. У філармонії – не просто аншлаг, люди слухали стоячи, піднімалися з місць. Ще можна назвати виступи Івано-Франківського театру з виставою Марії Матіос чи самої Матіос, тоді народ теж стояв, і теж не було реклами. Цей момент надзвичайно показовий.

Якщо брати ті переписи, які є показовими, про що я вже писав у декількох статтях, й моя аспірантка захистила дисертацію з цієї тематики, то нам вдалося розшукати навіть частину даних того перепису населення, який був знищений у Радянському Союзі. В обласному архіві ми натрапили на ці матеріали, однак завідувачка архіву попросила ніяким чином не «світити» її і не вказувати місця, де вони перебували. Я попросив зберегти їх, на жаль, нам не вдалося їх звідти забрати. Із цих матеріалів добре видно, що на той час на Донеччині було 78 % українців, однак згодом почали планомірно утворювати цілісні анклавні поселення, так само як свого часу на Вінниччині, це були старовіри, під час Голодомору, коли було знищено анклавні поселення.

Сьогодні цей принцип є найголовнішим. Так, коли ви зараз в'їжджаєте на окуповану територію (а я нещодавно звідти повернувся, їздив із чужим паспортом), коли заходять місцеві з метою перевірки, то перш за все кричать «Слава Україні», і якщо у вас, не дай Боже, спрацює рефлекс у відповідь, то вас одразу ж виведуть з автобуса, чинитимуть відповідні дії, з роздяганням тощо, причому привселюдно.

Потому наступний крок, можуть заходити і питати, мовляв: «Де мої земляки – львів'яни, франківці?», – таким чином вони викликають агресію, страх, залякують, я згадую, як розкачували цю ситуацію. Згадую, як хлопців, які розмовляли українською мовою, заарештували, вони потрапили до казематів, і як ми діставали їх звідти. Тобто справді йдеться про те, про що кажуть сьогодні, це повне вихолощення всього, що пов'язане з державницькою ідеологією.

Що це за модель, чому так трапилося на Донеччині? Про це дуже боляче говорити. Центральна влада віддала все на відкуп місцевій, мовляв, робіть що хочете. Справді була боротьба за відкриття українських шкіл, не класів. Янукович був губернатором, і він постійно виявляв таку собі царську ласку, казав: «Гаразд, хай буде», – а на місцях знову чинили спротив. І все це тяглося й далі, і знову телефонували... Будь-що українське надзвичайно важко пробивало собі дорогу, а в цей час на центральних каналах ішло повне, цілковите вихолощення всього українського. Якщо сьогодні проаналізувати, зробити огляд усіх каналів, скільки їх на сьогодні – 70, більше? Ну хай основних 15, то надзвичайно складно знайти в них суто українське, що закладає модель поведінки.

Які ж можуть бути пропозиції? Перше, те, про що вже йшлося на першому круглому столі й відтоді дуже активно підтримувалося, – це перебудова FM-каналів, FM-простору, а це є в руках держави. Якщо не будуть введені квоти, яких дотримуються навіть у сусідній Білорусі (правда, там квоти введені не за мовним принципом, а за принципом співаків), якщо цього не буде – втратимо FM-простір. Якщо не буде створено програми середньохвильових, далекохвильових каналів з чіткою україномовною, державницькою орієнтацією, ми теж програємо. Теж саме стосується і телепростору, нам постійно аргументують, що це є приватна власність. Шановні колеги, але приватну власність так само контролює держава. І все залежить від того, як працюватиме державний апарат. Я пригадую, який був вибух національної свідомості на Донеччині одразу після утворення Української держави, коли всі національні меншини приходили до нас, у Товариство української мови, і казали: «Ми готові, давайте працювати», – і через п'ять років який пішов спад цього всього. Дякую за увагу.

О. Демська: У мене з цього приводу є невеличкий коментар, вузькофаховий, щодо мовної безпеки. Є фізична, політична і мовна безпека.

А. Загнітко: Правильно, бо в Росії навіть створено такий підрозділ у Федеральній Службі Безпеки.

В. Василенко: Так, мовна безпека, але ширше – це гуманітарна безпека. Це безпека не тільки в мовному аспекті.

А. Загнітко: Хочу додати невелику репліку. Коли приймався той закон про мови (знаю, що пан Богдан його дуже скрупульозно студіював), мене і ще двох докторів наук викликав до себе Суліма, який писався тоді Суліма, і сказав: «Я думаю, Ви знаєте, кака я должна быть экспертиза». Мене тоді розкритикували, а закон пішов. Знайшлися лінгвісти, які підтримали його, сьогодні вони вже відомі.

О. Шевчук: Немає нічого нового під сонцем.

А. Загнітко: Усе рано чи пізно стає відомо.

О. Демська: Я хочу сказати стосовно гуманітарної політики. На мою думку, наша освіта здебільшого математична, а гуманітарний сегмент не розвивається належним чином. У школах щодня проводять уроки математики, фізики, хімії, а уроки мови, літератури, історії через день, бувають дні, що й того немає. Звідти й постає уряд технократів як панацея. Однак ще жоден технократ не створив держави. Технократ може збудувати завод, збудувати фабрику, може підняти бізнес, але розбудувати державу технократ не зможе, бо держава це не машина, це насамперед люди. Люди або вірять у цю державу, або ні. А вірять люди, виховані на гуманних, гуманістичних ідеях.

І звідси, до речі, розкол між Росією та Україною. Україна пройшла свою персональну епоху гуманізму, а Росія – ні, людина там не є цінністю. Тому напевно слід також звернути увагу на середню школу, вищу школу і щось зробити для того, аби цей перерозподіл таки відбувся, можливо, поговорити з вчителями, директорами. Це надзвичайно важливо, тому що не може бути ідея технократичності запорукою успіху держави, так не буває.

Це глобальне питання, а є ще локальні. Це до того, що сказав пан Анатолій, пан Володимир і пані Оксана з приводу медійного простору. Ми говорили про радіо, а я хочу поговорити про журнальний медійний простір і, зокрема, про його гендерний аспект. На сьогодні немає жодного жіночого журналу українською мовою. Тобто звичайна жінка, яка не читає Гайдеггера, Гадамера і наші з вами статті, не має що читати українською мовою. Тому тут знову потрібно подумати про квоти, і якщо будуть казати, що, мовляв, це не годиться, я категорично буду проти.

Хочу поділитися досвідом, свого часу ми з сестрою підготували великий проект, бізнесовий, – це жіночий любовний роман, геть просте читиво для загалу, дешеві сюжети про кохання, зовсім простенькі, як канадський «Пелікан». І за три роки ми не лише повернули вкладені кошти, але й вийшли на такі потужності, що постав вибір: залишатися в науці чи займатися бізнесом. Оскільки наука для нас таки первинна, то ми просто продали його. Отже, це неправда, що українські жінки не читатимуть українських журналів. І знову ж таки ми розуміємо, що вийшли з українського матріархату, а в українській родині, якщо жінка розмовляє українською, то всі решта змушені будуть говорити українською, тому цей психологічний момент і гендерний аспект ми мусимо використати. Тут також слід сказати про квоти і долучатися до FM- і телепростору.

Ще дуже цікавий момент, у Франкфурті-на-Майні є величезний кіоск із журналами, той самий журнал німецькою коштує 3 євро, англійською – 13. За часів Януковича прибуткові видання забрали, а інші – ліквідували.

М. Мозер: Дякую. Прошу пана Богдана Ажнюка.

Б. Ажнюк: Дорогі колеги, я людина, орієнтована досить прагматично, і я думаю, що предметом нашої розмови має бути не те, чому все так погано, чому нас це все так засмучує, і які погані воріженьки. Ніхто перед нами килимової доріжки не постелить і ніколи не стелив. А зосереджуватися більше треба на тому, що треба зробити і як це зробити, у чому слабкі місця української гуманітарної політики, і мовної політики в тому числі. Мені дивно, як при такій позиції українська мова зберігає досить непогані перспективи. Я хочу, щоб ми покращувалися в цій ділянці, починаючи з себе, і тримали орієнтацію таку: що зробити, як зробити, яка має бути терапія. Що зробити і як планувати те, що треба робити.

На мій погляд, мовна політика, безперечно, є важливою частиною гуманітарної. Я згоден з професором Василенком, що в Україні вона належним чином не поставлена і треба докласти зусиль, у тому числі й наукових, аби сформувати громадську думку. Така політика може бути сформована стараннями якоїсь потужної групи у владі. Тож потрібен згусток адміністративно-політичних сил, які це будуть робити і зосереджувати на собі, із залученням громадських організацій, академічних й освітніх кіл і так далі, житися від них ідеями, орієнтувати

їх і кудись вести. Тому без поводиря така мовно-культурна політика тими засобами, які використовувалися в часи Грінченка, не може існувати. Мовно-культурну політику здійснює не тільки влада, але й громадськість веде, це потужний чинник, і якщо б в Україні вдалося ефективно об'єднати владу, громадські організації, академічні, освітні кола і так далі, тоді ефективність цієї політики зростає б. Я переконаний, що вона має бути гнучкою. Усі люди в Україні є громадянами цієї держави, і нібито до всіх мають бути однакові вимоги, але якщо механічно намагатися ті самі правила гри реалізувати на Рівненщині, з одного боку, і Одещині, з другого, – то на Рівненщині може бути успіх, а на Одещині – фіаско. Де важливіше? Там, де гірша ситуація, на Одещині, хоча закон приймається для всієї країни один. Однак реалізувати закон на місцях не завжди вдається, і це в межах гуманітарної політики треба розуміти, а не робити горду міну і казати, що всі мусять виконувати, тому що так написано в законі. Гадаю, усі мусять виконувати тою мірою, якою можуть, бо інакше це породжує спротив, а маленький спротив завжди є спокуса підсилити з того боку кордону засобами пропаганди і так далі, і так далі, на цьому вибудовується їхня пропаганда.

Політика має вестися на кількох рівнях: центральний – Київ, локальний – область, мінілокальний – район і так аж до низу. Наведу цікавий епізод. Губернатор Дніпропетровської області десь на нараді кинув фразу про те, що всі мають розмовляти з ним особисто українською мовою, фраза мала ефект вірусу, пішла далі через ЗМІ. Це дрібничка, однак вона підсилює те, що в англійській мові називають «мейнстріт», головний потік, який в Україні з маленького струмочка поступово набуває сил і втягує в себе дрібні потічки.

Цей мейнстріт є дуже важливою річчю, бо без нього суто адміністративні заходи, введення квот будуть малоефективними. Квоти ввести можна, але контролювати їхнє виконання можна там, де є ресурс, тобто квоти легко дотримувати і контролювати на Київщині, Полтавщині, а десь у Запорізькій області завжди знайдуться такі, які прикриються фіговим листочком і скажуть, мовляв: «Ми ці квоти виконуємо».

Ще одна важлива річ. Події останнього року показали, що величезна кількість людей, які в побуті частіше спілкуються російською або тільки російською, – це великі українські патріоти, які пролили і проливають кров за її волю, з цим не можна не рахуватися. Це колосальний ресурс українських патріотів, які ніколи не спілкуються українською,

але віддають своїх дітей до українських шкіл. Може, їхні діти будуть частіше говорити мовою батька чи діда, російською, але в розмові з носіями української мови вже будуть розмовляти українською. Величезним є потенціал російськомовних і російськокультурних українців, бо в реальних обставинах вони двомовні та двокультурні, це в нас недооцінене і ще не використане, хоча ці люди є найкращими медіумами для втілення української мовної політики, тому що вони добре знають цільову аудиторію. Дуже часто цільова пропаганда за важливість українських ідей ведеться тими людьми, які є монокультурними, мономовними, які дуже добре знають своє серце і свою душу, серце таких, як вони, і фактично вони дуже часто агітують тих, хто вже є українськими патріотами. Часто ця агітація є неефективною, тому що до неї залишаються глухими ті люди, яких треба втягнути в українську справу. Тому я вважаю, що, скажімо, недооцінені люди, які вже цю стадію пройшли, знають, що їх переконало, що їх притягнуло до української ідеї, і що може притягнути інших, таких, якими вони вчора були. Ця модель, до речі, здавна використовувалася в інших країнах, у тому числі у Сполучених Штатах, коли Америка розбудовувалася, була дуже фрагментована культурно, мовно і так далі, це модель використання людей, які прийшли до культури з іншого середовища, для того, щоб цю ідею далі вводити в це середовище.

Якби був такий центр гуманітарної політики, якби він виявився здатним акумулювати в собі різні ресурси, ідеї конкретних людей, бо будь-який закон повинен мати реальних виконавців. Можливо, слід для них проводити семінари, де говоритиметься не тільки, що робити, але і як робити. Якщо таку когорту людей не буде підібрано, то ефективність мовної політики надалі не зростатиме, адже нам фактично протистоїть досить професійний апарат КДБ, частина якого ще перебуває в Україні й нікуди не зникла, який підтримує контакти зі своїми колишніми соратниками з того боку кордону, цим не можна нехтувати, тому в цій справі потрібна підготовка професіоналів. Я не знаю, чи такою підготовкою хтось займається, але така школа необхідна.

Ще одна важлива річ, яка має стосунок до української справи, хоча на перший погляд може здатися, що й не має. В Україні є багато загрожених мов, кримськотатарська найперше. Я кажу про союзників. Цей дискурс про значущість мови і культури як великої гуманітарної цінності близький також болгарам, кримським татарам, гагаузам, які

живуть в Україні, бо вони теж відчувають, що вони це втрачають. Простий приклад. Два-три тижні тому Інститут сходознавства проводив конференцію про загрожені мови і велика солідарність відчувалася між представниками цих менш загрожених мов, які є в Україні, і українців, мова яких теж ще не вийшла з цієї категорії, особливо в деяких локальних осередках, насамперед у Криму. Тут є певна солідарність. Якби українська влада робила якісь акцентовані заходи на підтримку цих мов, якби було протрансльовано у ЗМІ, що підтримку вони отримують з Києва, це мало б певний резонанс і для обох сторін, це був би певний союзницький ресурс у справі боротьби за своє національне коріння і так далі. Якби був у нас такий центр, добре було б донести ці речі до людей. Гуманітарна політика є живою і мусить бути в діалоговому режимі. З часом буде переглядатися закон про мови в Україні, новий парламент, нове життя, тут теж треба бути реалістами, але і мислити на перспективу, не залишати простору для двозначності, робити свою справу. Це все. Дякую за увагу.

А. Загнітко: Пане Богдане, я надзвичайно шаную вашу думку, та хочу дещо сказати щодо союзників у справі загрожених мов. Я керуюся тільки фактами, статистичними даними. На Донеччині з усіх загрожених мов, а їх там доволі багато, нашими союзниками були тільки представники польського мовного товариства. Вони стільки зробили для нас, голова цього товариства дочасно пішов з життя, мабуть, через те, що завжди був з нами пліч-о-пліч. Це щодо першої репліки, щодо другої – закон про мови зробив свою справу, його треба було замінити через 10 років, уніфікувати, і цей закон про основи мовної політики так нас далеко відкинув назад, нас абсолютно вже ніхто не чув і не хотів чути, бо за цей час утворилося «Общество русского языка» і перші лауреати Пушкінської премії вийшли з Донеччини.

О. Демська: Колеги-філологи, не вам мені розказувати, що всі мови загрожено, російська мова загрожена по-іншому, ніж українська. Бо вивчаючи російську як іноземну, ми її руйнуємо, так само як українську, не вивчаючи її як такої. Тому зациклюватися на загрозеності і відштовхуватися від ідеї незагрожуваності – це непродуктивно, це, як кажуть мої студенти, несинергетично. Нам треба відштовхуватися від того, що нам треба зробити, щоб досягти такої мети.

А. Загнітко: Я хочу навести останню репліку нині покійного директора онкоцентру, академіка Академії медичних наук А. Бондаря, Героя

України. У розмові з ним після моїх мотивацій він сказав: «Анатолий Иванович, почему нигде никто так не скажет, что Вы хотите, чтобы медицина была украинской?». «Чому?» – він сказав. Багато онкодослідників стали україномовними. Мабуть, треба й державі сказати. Ми хочемо, ми не нав'язуємо. Має бути національна мовна доктрина.

О. Демська: Мушу Вас сильно розчарувати. Галицькі перекупки на базарі не розмовляють українською мовою, у них своя говірка. І дати їм державну мову, вони скажуть: «Хлопці, а нашо воно мені?». Є держава, і в державі не можна твердити: може ми так, може ми сяк. Узус – робить собі, що хоче.

А. Загнітко: Я підтримую те, що Ви кажете. Позавчорашня подія, яка сколихнула українську громадськість, після того, як Інститути прикладної математики і механіки розкололися, 70 % співробітників, з них більшість російськомовні, стали на державницькі позиції, і вони звернулися до президента Академії, до Патона, з проханням перевести їх у будь-який регіон України, тому що керівництво повністю знищує академічну спільноту.

Б. Ажнюк: Я не знаю, чи правильно ви зрозуміли, коли йшлося про союзників. Я пам'ятаю, як велася пропаганда про підтримку закону Ківалова-Колесніченка, вони добре попрацювали з Товариством угорської культури, польської культури і ще якимись, повсюдно використовували заяви цих товариств.

В. Василенко: Богдане Миколайовичу, я згоден з вашою ідеєю, що треба створити якийсь громадський центр, аби він акумулював усі думки, що стосуються гуманітарної політики, але громадський центр не може замінити держави.

Б. Ажнюк: Я не про громадський центр, а про установи виконавчої влади.

М. Мозер: Ми маємо ще доповідачів, прошу закінчувати.

В. Василенко: Моя ідея полягає в тому, щоб ми оформили звернення до Президента, до Уряду з тим, аби вони звернули увагу на необхідність створення концепції україноцентричної гуманітарної політики. На жаль, у наших державних діячів немає розуміння, що таке держава. І що є підвалиною, глибинною основою цієї держави, тому таке ставлення. Тепер далі. У США, Франції, там був державний котел, однак державна мова там скрізь одна. Неможливо уявити, щоб у Британії чи Франції індійська чи арабська могли стати державною мовою. Про

що Ви кажете? Мільйони індусів живуть у Франції, мільйони арабів у Британії, але там навіть думки не може бути про те, щоб робити державними мови етносів, які там мешкають. Офіційно запроваджувати російську мову в Україні абсолютно неприйнятно. Це все одно, що якась група людей встане і скаже, мовляв: «Ми якісь особливі, давайте, звільніть нас від податків». І тут держава повинна зайняти абсолютно чітку позицію. Не йдеться про те, що українська мова державна і забороняється використання абсолютно всіх інших мов. Роз'яснити цю ситуацію є одним із завдань гуманітарної політики.

Проблема Донеччини і Луганщини не в тому, що пригнічується російська мова, це абсолютно не ті причини, і поступки в цьому питанні приведуть до нових умов, які не вирішать ці проблеми, а створять більші. Уже створили.

М. Мозер: Ми маємо великий потенціал для дискусії. Але ми ще маємо доповідачів. Прошу Лесю Вахніну.

Л. Вахніна: Ми часом говоримо про проблеми у вузькому колі, але важливо виходити на широкий загал. Нещодавно я побувала в Харкові. Історичний факультет Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна зацікавився нашим проектом з ідентичності, який я представила у своєму виступі перед викладачами і студентами, що викликало позитивну реакцію слухачів. Харківський університет має наукові традиції, які продовжуються сьогодні в діяльності Центру болгаристики і балканістики імені М. Дринова (керівник – доцент С. Страшнюк), де щороку відбуваються міжнародні наукові конференції, видаються часописи, збірники, монографії.

Після моєї доповіді відбулася презентація видань ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. Приємною несподіванкою були плакати з інформацією про мою лекцію («Культурні маркери української національної ідентичності»), які були розміщені в різних приміщеннях університету. На мій виступ прийшло більше ста осіб – викладачів і студентів різних курсів. У своїй доповіді я згадувала і діяльність Міжнародної асоціації українців. Після виступу я відповіла на низку запитань, які стосувалися теми лекції та актуальних проблем сьогодні, а також презентованих книжок, зокрема праць Л. Мушкетик і Г. Бондаренко. Це все викликало неабиякий інтерес аудиторії. Харківські колеги відзначили зацікавленість студентів та їхні патріотичні настрої. Усі питання, які ставили студенти, звучали українською мовою.

Харківський університет розташовано на площі Свободи, тут на постаменті демонтованого пам'ятника Леніну майорить український прапор. Після зникнення комуністичного символу припинилися анти-українські виступи. На жаль, досі мають місце терористично-диверсійні акти п'ятої колони, адже всього за 40 кілометрів від міста йдуть бої. Харків'яни занепокоєні, вони переживають за своє майбутнє.

Наступного дня я провела анкетування серед студентів історичного та філософського факультетів – моніторинг етнічної ідентичності. Серед питань, на які відповідали студенти, були й такі, що стосувалися також конфесійної ідентифікації. Значна частина вважає себе патріотами та громадянами України, а дехто – громадянами світу. Більшість визначають себе християнами.

Моя колега Галина Бондаренко проводила аналогічні дослідження два роки тому в Харківському політехнічному університеті. Цього разу нас цікавила позиція саме істориків, адже вони значною мірою будуть формувати майбутню політику нашої країни. Важливо, як нинішня молодь бачить себе в незалежній Україні та в сучасній Європі. Їм бракує міжнародних контактів та спілкування зі своїми ровесниками з інших країн. Часом це пов'язано з браком коштів. Тому варто організувати по лінії Міжнародної асоціації українців круглі столи, семінари та лекції в різних регіонах України із залученням викладачів і студентів до широкого діалогу. Звичайно, науковцям треба бути провідниками нашої української ідеї й української державності.

М. Мозер: Дякую. Ще одна, остання, доповідь, і маємо час на дискусію. Дуже прошу.

Л. Мушкетик: Я хочу сказати, що ми обговорювали мовні проблеми, вони одні з найважливіших, але в нашій ситуації в такій складній і суперечливий клубок сплелосся чимало проблем, пов'язаних з мовними, – це й різні культурні, економічні, соціальні питання. Усе це сталося здебільшого завдяки політтехнологіям чи ідеологіям, ідеям, які впродовж багатьох століть розроблялися спершу в Російській імперії, потім у Радянському Союзі, а тепер і в Росії, вони над цим і зараз надзвичайно активно працюють, використовуючи сучасні засоби для їх впровадження в життя.

Я хочу навести такий давній приклад з власного досвіду: у дитинстві я не володіла російською мовою, батьки розмовляли між собою по-українськи, і коли виходила у двір погуляти, з мене сміялися, ми

тоді мешкали в робітничому районі. Я відчувала себе дуже приниженою з різних причин, і однією з них було те, що українська мова асоціювалася з селом, а село – це населення нібито з нижчою культурою, це жлоби, когути і под. Натомість російська мова – це мова містян, і відповідно вищої культури. Це все було в радянські часи, а вже в 1990-х роках, коли постала незалежна Україна, і далі продовжувала розвиватися політтехнологія дружби народів, «спільної коліски», коли перемішувалося українське – російське, коли скрізь проникали мета-стази «русского мира».

А у 2004 році кинули новий клич про новий поділ України, раніше цього не було, говорилося про спільне тривале проживання, спільний народ, спільні звичаї і т. д. Цю ідею розкрутили у всіх медіа, на телебаченні, і вона спрацювала, не так активно в центральних і західних областях, як у депресивних регіонах Півдня, Донецька і Луганська, вона знайшла там сприятливий ґрунт і зараз всі ми споживаємо результати цих політтехнологій.

Ще один приклад із 2004 року, коли до Києва привезли шахтарів з метою розпалювання конфліктів. Та вони походили, потинялися вулицями й пішли по гастрономах пити горілку. Тоді теж кинули серед них гасло про протиставлення бідних і багатих. Це бідні, незаможні шахтарі й багатий Київ, кияни. І знову-таки протиставлення за соціальною ознакою: ворожий Захід, Київ та ін. І водночас свої, «рідні» олігархи, які хоч і багаті, та опікуються власним краєм, людьми.

Це психологія «гомо советікус», що їх треба захищати, усі ці проблеми надзвичайно складні, й треба нам розпізнавати ці політтехнології і з ними боротися, йде шалена російська пропаганда. Сто разів уже говорилося про наше телебачення, де йдуть фільми про війну, там українці є зрадниками, якщо прізвище на -ко, це вже зрадник. Вони вже створюють фільми про нас як про вбивць, це відверта пропаганда, й скільки вже не говорилося, не писалося про це, жодного відгуку від влади.

Я не буду повторюватися про те, що газети російськомовні і радіо, і телебачення, а скажу про те, що ми можемо робити. Либонь, нам треба працювати в напрямі вироблення певних консолідуючих ідеологій, хоч як би їх назвали – міфи чи ідеї, щоб нам поєднати цей штучно вироблений напрямок Схід – Захід. І крім того, маємо дбати, щоб підняти економічний, моральний і культурний рівень цих регіонів, щоб

доеднати цей рівень до решти України, турбуватися про те, що це одна держава, одне життя, одні закони. Справді приїжджали до нас «тітушки», чим ці хлопці винні, що вони поставлені в такі умови, у такі сім'ї, треба теж якось дбати, щоб їх забезпечувати роботою, а до того і виховання: і мовне, й економічне тощо. Пан Ажнюк вірно сказав, що нам слід створювати центр гуманітарної політики.

На чому би я хотіла все-таки наголосити. Тут ідеться не про те, на базі якої установи він буде. До нього повинні входити також державні діячі, депутати, без них ми нічого не зробимо. Щоб це були й науковці, журналісти, дипломати. Головне в діяльності цього центру – не тільки знання, але й ширення цих знань, популяризація, донесення до людей у медіа, живому спілкуванні тощо.

О. Демська: Створити одну структуру і що далі? А чому не можна МАУ перетворити на таку?

Л. Мушкетик: Треба, щоб це була передусім державна офіційна структура.

О. Демська: Маємо цілу Академію наук, маємо сім поверхів академічних інститутів.

Л. Мушкетик: Гаразд, тоді треба шукати представників і виробляти якісь форми ширення цих знань серед людей.

В. Василенко: Тому я й пропоную, щоб ми звернулися до уряду.

Л. Мушкетик: Про це й говориться.

В. Василенко: І чітко сказати, що ми хочемо: якщо гуманітарна політика не буде україноцентричною і ефективною, то це загроза № 1 для державності України.

М. Мозер: Ми мали тут зустріч, семінар. Будь-хто може тут виступити як учасник цього семінару. І ми можемо сформулювати якесь звернення і це буде певний крок. Це звернення буде з усіма вашими підписами.

Л. Мушкетик: Можуть бути не тільки наші.

М. Мозер: Представників інших інститутів і Могилянки.

Л. Мушкетик: Треба конкретно сформулювати, що ми хочемо.

М. Мозер: Давайте поміркуємо і перешлемо вам на електронну пошту.

Л. Мушкетик: Ви щодо інституції чи конкретних кроків?

М. Мозер: Інституцію плюс кроки.

О. Демська: Яка інституція? Війна на Сході. Хто вам інституцію зараз створить? Коштів немає на зарплати.

Л. Мушкетик: Можна на базі якоїсь установи.

Л. Вахніна: Я пам'ятаю часи, коли чиновники боялися навіть говорити українською мовою. До нас приїжджав професор із Франції, він і його дружина обурювалися, що вони телефонують у довідкове бюро в Києві і їм відповідають російською мовою. На цьому терені ситуація покращилася, адже раніше Київ був російськомовний.

Л. Мушкетик: Насамперед можна підготувати звернення до нового уряду. Випустити брошури, які популяризують нашу історію, культуру.

Л. Вахніна: Колись діяло товариство «Знання», яке видавало підібну літературу. Тоді існувала система пропаганди.

Л. Мушкетик: От Леся Костянтинівна поїхала, прочитала лекції, хіба це не було корисним? Насамперед слід працювати з молоддю.

Л. Вахніна: Пан Анатолій дуже слушні речі казав про Донецьк, це всім болять. Якось до мене підійшла студентка з Луганська, з Луганського університету, вона україномовна, так от вони там не мають жодного статусу.

А. Загнітко: Мають вони статус.

Л. Вахніна: Вона там тільки вільний слухач, навіть не має гуртожитку.

А. Загнітко: Тому що ЛНУ імені Тараса Шевченка евакуйовано в Старобільськ, і вони там мають усі права, а Донецький національний університет евакуйовано у Вінницю, і всі ті, хто відданий справі України, зареєстрований у Вінниці і там має всі права, за них душа не повинна боліти.

О. Демська: Я пропоную: 1. Звернення до української пропаганди. 2. Протистояння зовнішній...

Л. Мушкетик: Що означає «звернення до української пропаганди»?

О. Демська: Необхідність державної україноцентричної політики, протистояння зовнішній антидержавній українській пропаганді.

Л. Мушкетик: Прошу подавайте ідеї, а далі будемо впорядковувати.

О. Демська: Слід звернутися до Національної ради зі ЗМІ про перегляд квот на україномовний продукт.

А. Загнітко: Я знаю, щойно україномовні фільми з'явилися в Донецьку, то всі казали, що їх не дивитимуться. Проте вони мали попит.

Л. Вахніна: У Франції є закон, за яким існує квота на англомовний ефір.

А. Загнітко: В Англії є квота на валлійський ефір. Ось так.

О. Демська: Отож, маємо три пункти.

М. Мозер: На завершення ще раз дякую всім учасникам дискусії і бажаю всього найкращого.

Робоча нарада МАУ (26 травня 2015 року)

*Київ, Інститут мистецтвознавства, фольклористики
та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України*

М. Мозер: Доброго дня всім присутнім! Маю честь привітати учасників нашої наради! Ми зібралися сьогодні, щоб обговорити поточні проблеми нашої Асоціації, а також, я гадаю, нам варто вже почати підготовку наступного конгресу МАУ. Оскільки, з одного боку, уже багато хто цікавиться цим питанням, а з другого, – це слід розпочати заздалегідь, хоча ми ще маємо доволі часу. Однак тут зібралися світлі голови, тож є нагода висловити конструктивні думки щодо організації наступного конгресу. Минулий форум відбувся в жовтні 2013 року. Як на мене, це був успішний конгрес, і відгуки були дуже позитивні, але водночас, маємо визнати, що були і певні недоліки. Ми знаємо, на чому вони ґрунтувалися. Ситуація в країні, як відомо, була складною. Ще складнішою вона є нині, однак, маючи попередній досвід, ми можемо виокремити труднощі й проблеми, які в нас були, і таким чином запобігти деяким з них у 2018 році, коли відбудеться наступний конгрес. Я згадав про недоліки, та насправді мені здається, що був лише один значний недолік, але з певними наслідками – це той факт, що було надзвичайно мало учасників із західних країн. Фактично це були тільки українці за походженням. Так трапилося через те, що ми запізно розіслали інформацію про конгрес. Тобто для людей, які мешкають у Європі чи Америці, це було вже запізно. Тому колеги і з Європи, і з Америки вже питають мене про наступне зібрання. Коли я кажу «Америка», то маю на увазі весь континент – Сполучені Штати і Канаду. Можливо, ще Аргентина і Бразилія. Ми все ж таки працюємо на міжнародній арені. І наступний конгрес має віддзеркалити цей факт, нашу «міжнародність», ще більше, ніж минулого разу.

Як я вже сказав, ситуація надзвичайно складна. Передусім це фінансові питання. Тож наша інформаційна політика має бути дещо іншою, саме тому ми сьогодні й зібралися. До речі, я мав цілком інші плани. Та спершу я хотів би зробити, так би мовити, комплімент нашим київським колегам. Нещодавно пан Маклух з Канади через пана Сенкуся

запитав мене про діяльність МАУ впродовж останніх місяців, років. Я сам нічого не записував. Мав зібрати ці відомості й виявилось, що сайт МАУ такий гідний, такий досконалий, що я просто скопіював інформацію із цього сайту і зміг вислати її канадським колегам. Це все завдяки вашій діяльності тут, у Києві. Це дуже важлива річ, і я б хотів вам за це подякувати.

Отже, наступний конгрес відбудеться влітку чи восени 2018 року. Ми це вирішили доволі неформальним чином під час останнього конгресу, коли ми зібралися у великій залі біля оперного театру, змінили наш регламент. Це мої вступні слова, і я запрошую всіх до дискусії, щоб ви висловили свої думки, свої пропозиції щодо конгресу. Ще я хочу сказати, що підтримую думку про те, що наступний конгрес також має відбутися в Києві, бо тут організація буде менш складною, ніж деінде. Колеги не раз пропонували провести форум поза Україною. Однак я гадаю, що нині це неможливо, адже я президент, який не є українцем за походженням. І тому президент-неукраїнець має чимбільше дбати про конгрес в Україні. Хай у майбутньому президент з України організує його не в Україні.

Репліка із залу: У Сімферополі.

М. Мозер: У Сімферополі, так. Нарешті. Я чекаю на ваші пропозиції, на ваші виступи. Я вас усіх вітаю, ми всі знаємо один одного. Формальний вимір цієї зустрічі вимагає від мене офіційного привітання нашого гостя з Канади. Ви всі знаєте пана Єкельчика, який за дуже гарної нагоди зараз перебуває в Києві і, на щастя, знайшов час, щоб побути з нами.

С. Єкельчик: Мені дуже приємно, що я якраз потрапив на обговорення питання про конгрес. Про це багато питають у Канаді, бо країна не мала великої репрезентації на минулому форумі, адже його було оголошено дещо запізно. Мене питають щороку, а також намагаються іншими шляхами знайти якусь інформацію. Гадаю, слід визначитися з датами, з тим, чи буде реєстраційний внесок і який, чи буде він відрізнятися для учасників з України і з інших країн. І, очевидно, нашому президентові треба було б офіційно створити комітет з підготовки конгресу, який мав би секретарів, членів комітету і кожен би відповідав за окрему ділянку, як-от проживання учасників, надсилання запрошень для віз тим, хто їх потребуватиме, фінансові питання. Я вже казав, що західна традиція – це підготовка до конгресів за три роки. Зараз якраз

маємо ще три роки. І така практика є запевненням якомога більшої присутності учасників.

М. Мозер: Отже, ця наша зустріч на часі, ми ще маємо три роки. Так, такий комітет треба створити, дякую за пропозицію. Ви самі знаєте, що це президентство впало на мене з неба, так би мовити. Я не дуже досвідчений організатор конгресів, але маємо попередній досвід, і на підставі спільного досвіду ми це зможемо зробити. Щоправда, як ви теж знаєте, українські конгреси відрізняються від конгресів у США з різних міркувань. І, як на мене, українські конгреси мають не тільки вади, але й переваги, порівняно з північноамериканськими конгресами. Побачимо далі, як буде краще.

В. Борисенко: Видавнича справа, як із цим? Здається, вийшов лише один том попереднього конгресу.

Л. Мушкетик: Уже є наступний, з літературознавства, і на черзі інші, тож видання просувається.

В. Борисенко: Люди часто питають, чи вийшов збірник тощо, часто телефонують і запитують. Мабуть, треба фінанси для видання. Тому що просто поговорити – це одне, а видати – інше, навіть невеликими тиражами.

М. Мозер: Це, до речі, одна з відмінностей між великими американськими конгресами і українськими. На них публікації не передбачені.

С. Єсельчик: Я думаю, це важливо для учасників з України.

Л. Мушкетик: Я спершу скажу про конгрес, а потім хочу нагадати й про поточні справи Асоціації. Відносно конгресу, хочу запропонувати провести його не в жовтні, а влітку, як у нас це було раніше, бо восени складно приїхати викладачам. Можливо, варто перенести десь на серпень.

В. Франчук: Проте щоб не збіглося зі з'їздом славістів у 2018 році.

Л. Мушкетик: Треба подумати. Ще треба з'ясувати, які в нас цього року будуть заходи, ювілеї. Щодо матеріалів, то вони готуються. Я попрошу Ірину Огієнко, щоб вона повідомила всіх, коли вони вийдуть. Ми розмістимо інформацію про це на нашому сайті. Цей рік для нас був надзвичайно складним з різних причин, однак матеріали виходять. Щодо конгресу, то конкретні питання про внесок, проживання і таке інше, гадаю, ставити ще рано. Хоча б за півтора року. Бо ми не знаємо, які будуть умови. А якщо ми запропонуємо, як це практикується в інших країнах, нашим людям по 200 доларів внеску за участь, то

вони просто не приїдуть. Ми минулого разу всіх прийняли, оргвнесок був 100 гривень, того разу нам це вдалося, однак це було напередодні складної політичної та економічної ситуації, яку ми маємо зараз. Роки за два треба буде вже звертатися до наших владних структур, до Президії НАНУ. Минулого разу значним був матеріальний внесок Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського (далі – ІМФЕ) та Президії. Проте зараз ми можемо вже формувати тематику, ми можемо зв'язуватися з нашими колегами і вже формувати тематичні блоки, узгоджувати питання, вимоги щодо круглих столів, дати. Можливо, давати інформацію в Інтернеті, на «Фейсбуці». Може вже зараз хтось подасть конкретні пропозиції.

Ми маємо міжнародну резолюцію з попереднього конгресу, заплановану конференцію «Українська мова та культура в контексті наукових цінностей». Може, підготувати тематику в цьому аспекті? Будь ласка, подумайте і висувайте пропозиції. Ми їх будемо узагальнювати, формувати загальну назву, «шапку» тощо. Можливо, щось про європейські цінності. Ми маємо також, окрім резолюції, пропозиції й побажання учасників щодо проведення наступних конгресів. Може, хтось ще собі роздрукує цей список, тут є низка різних думок і щодо тематики, зауваги про недоліки тощо. Я вже не буду їх зачитувати, робоча група сяде і подивиться, як з ними працювати. Таким чином уже можна потихеньку працювати над тематикою, щоб її відшліфувати, врахувати всі побажання. Оскільки в нас у статуті записано, що конгреси проводяться раз на три роки, треба це змінити, наприклад, що відтепер конгреси відбуватимуться раз на п'ять років.

В. Франчук: Це таки недобре, що конгрес збігається у часі зі з'їздом славистів. Дуже незручно – 5 років славистичний, 5 років українознавчий форум, чи не можна зробити інакше?

Л. Мушкетик: Щотри роки буде складно. Адже переважна більшість міжнародних конгресів відбувається щоп'ять років. Ми подумаємо, щоб час проведення, дати не збігалися.

Л. Вахніна: Ситуація в Україні дуже змінилася, слід подумати про оргвнесок. У Європі ці видатки є високими, треба завчасно повідомити людей, щоб вони могли звернутися до якихось фондів.

Л. Мушкетик: Гаразд. Ще я хотіла сказати, що нам треба вже збирати матеріали для наступного випуску «Наукових записок МАУ». Будь ласка, подавайте і хроніку, і статті. Давайте формувати випуск, бо він

уже давненько не виходив. Як ведеться, на сайт поставимо електронний варіант. І для сайта прошу подавайте активніше інформацію про те, що відбувається в окремих країнах. Є в нас і рубрика «Новини», де можна виставити цілі книги. Чекаємо на пропозиції. І дуже прошу долучатися і європейців, й інші країни, а не лише членів НАУ. Так, до річниці М. Рильського ми разом з Лесею Вахніною побували на кількох заходах. Це були урочистості й у музеї Рильського, і музеї літератури, і в нас була конференція. Нещодавно я їздила на святкування в с. Романівка, родинну садибу поета. Про все це ми написали на сайті. Ми виставляємо й інші відомості про визначні дати і події.

Ще в мене є пропозиція підготувати короткі повідомлення про найвідоміших українців, учених, в Україні та за кордоном. На кілька сторінок. Кожна спеціальність може визначити своїх діячів. А потім на конгресі розповсюдимо. Краще звертатися до наукових та інших осередків, вони нададуть. Може, вдасться видрукувати, а може, розповсюдимо іншим чином. Якщо буде можливість, то перекласти англійською мовою, щоб поширити серед наших західних колег, з якими ми хочемо тісніше співпрацювати. Дещо із запланованого в резолюції ми вже успішно виконуємо і виставляємо на сайт. Зокрема про шевченківські дні. Є дані про проведення нарад. І ще я б хотіла спільно заслухати цікаву інформацію. Пані Леся Вахніна нещодавно відвідала Харків і хоче з нами поділитися своїми враженнями.

Л. Вахніна: Шановні колеги! Я не просто відвідала, я взяла участь у Міжнародній науковій конференції «Центральна і Східна Європа в умовах глобалізації і регіональної інтеграції», яка проходила в рамках XV Кирило-Мефодіївських читань (організаторами виступили Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна і Центр болгаристики та балканських досліджень ім. М. Дринова, а також Українсько-польський центр). Серед доповідачів був також директор Інституту етнології і фольклористики з Етнографічним музеєм Болгарської академії наук Петко Христов, який перебував у цей час в Україні і перед цим виступив разом з паном Мозером на пленарному засіданні міжнародної славистичної конференції в Києві. Його доповідь про результати спільного українсько-болгарського проекту між НАН і БАН «Конструювання ідентичності в контексті пан'європейської мобільності» була однією з найвагоміших. Важливо, що харківські науковці представили не тільки свій доробок, але й запросили колег із зарубіжжя. З Ягелон-

ського університету був професор Пьотр Байор, який звернув увагу на питання польської політики. Болгарія, що перебуває в Євросоюзі, але ще не в Шенгенській зоні, підтримує Україну, зокрема це науковці Болгарії, які навіть ходили протестувати під Посольство Росії проти агресії в Україні, як Катя Михайлова, лист якої ми опублікували в «Народній творчості та етнології». Це й організація виставок, і діяльність фундації «Мати-Україна», це і новий проект, у якому погодилася брати участь лауреат Шевченківської премії Тетяна Кара-Васильєва, а саме – виставка вишиванок в Етнографічному музеї в Софії.

Ми приїхали в Харків і весь Харків був у вишиванках, бо якраз почалося свято вишиванки. Я вже вдруге за останній рік відвідую Харків. Так, у жовтні напруження відчувалося навіть у повітрі. Зараз у Харкові спокійніше, ніж у Києві, проте люди однаково переживають: десь за 30 кілометрів – Белгород і стоять російські війська, за 40 кілометрів – ідуть бойові дії. На вокзалі чимало військових, це викликає занепокоєння.

Згадана конференція викликала дискусії. Нещодавно оголосили, що в Польщі обрано нового президента – пана Анджея Дуду. Тож це питання обговорювалося, наприклад, колега з Польщі розповів, що прем'єр-міністр сказала, мовляв, нема чого надавати Україні військову підтримку, а треба думати про свій власний дім. Це викликало негативну реакцію в польському суспільстві й критику уряду. Новий президент є представником партії Качинського, який трагічно загинув під Смоленськом. Маємо сподівання, що і він буде підтримувати Україну. Хоча є певні проблеми. Є ці проблеми і в Болгарії, ці питання розглядали. Є структури, які діють і можуть мати негативний вплив. Іде інформаційна війна не тільки в нас, але й у Польщі. Викликала інтерес доповідь професора Трояна з Дипломатичної академії в Києві, який розкрив тему українсько-російських відносин у рамках євроінтеграції. Зокрема, обговорювалися питання, чи можна було запобігти анексії Криму і війні, як далі діяти в гуманітарній сфері, що мають робити науковці, аби Росія не зашкодила євроінтеграції. Я виголовила доповідь щодо ідентичності слов'янських народів (від традиції до глобалізації), де представила попередні наші дослідження. У нас був спільний українсько-російський проект, ми робили опитування і в Харкові. Молодь тут налаштована патріотично, це було видно і в час конференції. У Харківському університеті традиції ще довоєнні, вони

їх поважають. Не вдалося поновити пам'ятну табличку Юрію Шевельову, який вийшов з Харківської школи. Зараз Харківський університет випередив Київський у міжнародному рейтингу університетів. Його ректор – соціолог Бакіров, захищався у пана Володимира Євтуха в нашому Інституті соціології, він підтримує цю діяльність. Я могла б запропонувати Харків як місце проведення конгресу, хоча невпевнена, що всі погодяться туди їхати. На конференції прозвучали й виступи харківських колег, які стосувалися проблем євроінтеграції, наприклад, Наталя Аксьонова представила доповідь «Європейська символіка в сучасному житті українців». Я запропонувала їй приїхати й представити цю доповідь у нас.

М. Мозер: Наша зустріч є на часі ще й тому, що через 10 днів ми зустрінемося у Відні. Ми – це україністи, які працюють за кордоном. З України буде Леся Мушкетик як голова української НАУ. Зустріч задумано як наукову конференцію і водночас нараду, присвячену питанням організації конгресу. Ми зараз збираємо думки, це буде внесок у дискусію, яку ми вестимемо у Відні. Це сприятиме гарній організації наступного конгресу. Хто наступний?

Г. Бондаренко: Оскільки я маю досвід підготовки двох попередніх конгресів, з організаційного боку, хочу сказати, що передусім ми маємо провести ревізію діючих осередків українців за кордоном, наскільки вони є дієвими, чи помінялися там люди, чи установи залишилися тільки на папері, чи вони діють. Щодо російських я маю таку інформацію, зокрема щодо тих, з якими я контактувала і ми надавали їм допомогу й моральну підтримку: вони закриваються, згортають свою діяльність.

Стосовно фінансових витрат, то хочу навести приклад: у Львові буде акція «Дон культ» з 16 по 30 червня, міждисциплінарна мистецько-академічна, мета якої – показати різноманіття України через кожен її регіон. Кошторис на ці дні приблизно 13,5 тис. доларів. Це формат трохи інший і це ціни сьогоднішнього дня. Створити благодійний фонд – зараз це питання на часі й на часі ідея. Щодо видання матеріалів Конгресу, то моя думка така, що можна переходити до видання лише в цифровому форматі. Через загальне користування Інтернетом це стане більш доступним.

І ще одне, пане Міхаелю, у нас буде прохання, як Ви до цього поставитеся, – підготувати подяки різним діячам культури, краєзнавцям,

працівникам районних музеїв. Людям було б важливо в себе на місці отримати подяку від міжнародної організації. Я була в Гайсині минулого року, там військовий музей, є й етнографічний відділ. І вони запитали, чим ми їм можемо допомогти. І, звичайно, я сказала, що подякою, від МАУ це теж можливо. Чи можна було б за Вашим підписом такі подяки видавати? Це важливо для людей на місцях, і мені б не хотілося, щоб ця практика закінчилася. Стосовно тематики, ми можемо подати щось на кшталт: «Українська ідея в просторі та часі», «Єдність України», «Антропологія війни», «Етнополітичний аспект». Можна створити для початку банк ідей. Загальна тематика – Україна.

Л. Вахніна: Ті ж проблеми євроінтеграції.

Л. Мушкетик: Треба визначитися з «шапкою», а під неї вибирати, як у нас було минулого разу. У європейському контексті. Можна науку взяти українську, чого б і ні.

С. Єкельчик: Чи можна було б ще обмінятися думками з приводу дати. Спочатку ми гадали жовтень чи, можливо, літо.

Л. Мушкетик: Тільки щоб не співпало з конгресом славістів. Можна другу половину червня або кінець серпня. Може, початок липня. Треба з'ясувати, у які дати конгрес.

М. Мозер: Чи ми пам'ятаємо, скільки було учасників минулого разу?

Л. Мушкетик: Подало заявки десь 800, реально було понад 600.

М. Мозер: У списку пропозицій, що ви подали, я бачу два цікавих пункти. Перший – це друкувати матеріали лише реально присутніх учасників.

Л. Мушкетик: Це біда України зараз. Часто навіть половина учасників не прибуває. Це продумати треба, бо виходить дуже негарно.

М. Мозер: У мене є ще пропозиція – посилити відбір учасників.

Л. Мушкетик: Аспірантів брати не варто. Я записала це як вимогу з минулого конгресу. Ще одна пропозиція – концентрація тематичних доповідей. Щоб доповідачі мали по 20 хвилин. Це, мабуть, нереально. Варто повернутися до теми про інтернет-спілкування. Про це ми вже говорили: друкувати матеріали лише реальних учасників. Ще коротко скажу про інші побажання: проведення дня відкритих дверей у професійних інститутах, фондах; обговорити питання української мови і науки в контексті європейських цінностей на конгресі. Це дуже гарна ідея. Історикам потрібно зосередитися на питаннях католицизму, проблемах різних суспільних станів XIV–XIX ст., українсько-тюркських

зв'язках... Актуальним залишається питання про підручники. Уже наголошувалося про потребу вдосконалити відбір учасників. Треба, щоб проблема міждисциплінарності зберігалася. Можемо конференцію провести з підготовки форуму. Розвивати напрям «українська мова як іноземна». І недоліки теж зазначу. Коротку анотацію треба подавати, тези друкувати не будемо. Друкувати матеріали лише тих учасників, що були реально присутні. Це можемо зробити.

Л. Вахніна: На Заході так – не перерахував гроші, тебе в програму не включають.

Л. Мушкетик: Нам теж про це слід подумати. Слід мати для реєстрації мінімум дві поштові скриньки. Програма на сайт мінімум за два тижні. В ідеалі за місяць.

В. Борисенко: В останні дні як посипалися учасники.

Л. Мушкетик: Так, так. Запрошуючи державних діячів, слід простежити, щоб до них реально дійшли запрошення. Також треба вкладатися в запланований час, провести репетиції з використанням техніки, завчасно розподілити ділянки, що хто виконує. Завчасно готувати презентації книжок. Це важливі організаційні питання. Я вчилася на помилках, гадаю, певний досвід набуто.

Л. Вахніна: Я б хотіла передати учасникам наради вітання від наших колег із Сімферополя. Зокрема від Віктора Гуменюка. Там ситуація надзвичайно складна, він казав, що хоче приїхати. Там об'єднали багато вузів, кафедр – скорочують україністику.

Л. Мушкетик: Давайте ще послухаємо нашого секретаря Ірину Огієнко. Прошу кілька слів про сайт.

І. Огієнко: Відколи працюю секретарем МАУ, на сайті ми виставили інформацію про нараду МАУ «Завдання гуманітарних наук і Міжнародної асоціації україністів у ситуації сучасної політичної кризи», що відбулася 10 вересня 2014 року в приміщенні Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, про зустріч М. Мозера зі студентами-україністами університету Масарика в Брно та студентами-богемістами Київського національного університету імені Тараса Шевченка, що проходила в ІМФЕ 11 вересня 2014 року, про семінар МАУ «Сучасні мовно-культурні проблеми Сходу та Півдня України», що відбувся 29 жовтня 2014 року в ІМФЕ та ін.

Л. Мушкетик: Не перераховуйте все, це є на сайті. Конкретніше про доповнення, уточнення, зміни.

І. Огієнко: Ми оновили інформацію про історію МАУ, про три останні конгреси, бо там про них відомостей не було, про останній конгрес розмістили інформацію. Ще ми з допомогою пана Мозера уточнили електронні адреси та інші дані членів національних асоціацій.

Л. Мушкетик: Пані Ірино, прошу дати перелік, по кому з членів ми ще не уточнили дані, ми у Відні це з'ясуємо. Адже там є застаріла інформація, треба активніше долучатися і змінювати її. Прошу енергійніше приєднуватися до цього.

М. Мозер: Може, я або ми зробимо презентацію цього сайту. Наразі я дякую всім присутнім і сподіваюся на подальші зустрічі.

Учасники наради МАУ. Київ. 2015 р.

З МАТЕРІАЛІВ ВІДЕНСЬКОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

УКРАЇНІСТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ У ВІДНІ

11–12 червня 2015 року у Відні відбулася Міжнародна конференція «Recent Problems of Ukrainian Studies: Сучасні проблеми україністики», організована кафедрою славістики Віденського університету. У ній узяли участь представники україністичних осередків з усього світу – історики, мовознавці, літературознавці, культурологи та ін.

Конференцію відкрили організатори – професор Віденського університету Алоїз Волдан та завідувач кафедри славістики Віденського університету, президент Міжнародної асоціації україністів (далі – МАУ) Міхаель Мозер. Вони привітали присутніх, подякували гостям з різних країн Європи та Америки за участь у форумі, окреслили його основну проблематику та значення в нинішній світовій ситуації, дали оцінку як важливому явищу на політичному рівні.

Тематика конференції була доволі розмаїтою, прозвучали доповіді як із сучасної україністики, так і деяких питань минулого.

Інтерес науковців, природно, привернули політичні події та кардинальні зміни, що нещодавно відбулися в Україні. Так, конференція відкрилася доповіддю відомого ізраїльського україніста, професора Єрусалимського університету, голови організації «Ukrainian Jewish Encounter – Українська Єврейська Зустріч» Вольфа Московича «Євромайдан як етап на шляху до створення української політичної нації. Українсько-єврейські відносини» (англійською мовою), у якій він розповів про трагічні події річної давнини, а також їх деякі українсько-єврейські аспекти. Роман Дубасевич з Інституту славістичних студій Грайфсвальдського університету (Німеччина) у своїй доповіді «Лірика

Майдану: чи існує поетика революції» проаналізував вірші та пісні, що відбили події народного повстання, його антивладні, антиросійські настрої, розглянув деякі особливості поетики цих творів. Викладач Інституту східнослов'янської філології Ягеллонського університету в Кракові (Польща) Пшемислав Томанек розповів про «Цивілізаційний контекст російсько-українського протистояння», виокремивши його рівні – міжнародний: 1. Росія – Захід; 2. Росія – Україна (збройний конфлікт); та внутрішньо цивілізаційний: 3. галицькі – наддніпрянські ідеї.

Частина доповідей була присвячена оглядам україністичних студій у різних країнах, їх сучасному стану та історичним передумовам, проблемам, особливостям, окремим темам тощо, що, безумовно, було корисним і розширювало коло знань про розвій україністики, заповнювало певні лакуни в цій галузі. Директор видавництва Канадського Інституту українських студій в Торонто (CIUS) Роман Сенькусь у своїй доповіді «Українські дослідження в Канаді: минуле, сучасне, майбутнє» (англійською мовою) розповів про передумови та сучасний розвій канадських україністичних осередків, детально охарактеризував їхню діяльність та учасників.

Заступник директора Інституту неofilології і міждисциплінарних досліджень лінгвістики Природничо-гуманітарного університету в Седльцах (Польща) Роман Мніх запропонував доповідь на тему «Яка україністика можлива у Європі XXI століття?», цим самим змусивши гостей задуматися над станом науки, її перспективами, животрепетними проблемами україністики. Ірина Дмитришин з Національного інституту східних мов та культур у Парижі (INALCO) в доповіді «Українські студії у Франції: історичний огляд і перспективи» окреслила загальне ставлення французів до нинішньої української політичної ситуації, зокрема відзначила малу інформованість та дезорієнтацію в цьому питанні, а також розповіла про викладання української мови, переважання в дослідженнях політологічних тем над філологічними. Голова Американської асоціації україністів, професор кафедри слов'янських мов і літератур Канзаського університету Віталій Чернецький назвав свій виступ «Українські дослідження в США сьогодні: можливості та труднощі». Голова Національної асоціації україністів, доктор філологічних наук з Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України Леся Мушкетик у своїй доповіді «Внесок Національної академії наук у розвій укра-

їнського мистецтвознавства та етнології» охарактеризувала згадані наукові напрями, навела приклади синтетичних праць та монографій, персоналій дослідників та ін.

Увага українців завжди зосереджувалася на питаннях шевченкознавства. Про сучасний стан цих досліджень повідомив знаний україніст, Голова Наукового товариства імені Шевченка, професор української літератури Гарвардського університету Джордж Грабович у своєму виступі «Сучасний стан шевченкознавства» (англійською мовою), навівши взірці видань та тематики, імена дослідників. Данута Сосновська із Центру західної славистики Варшавського університету озвучила доповідь «Ставлення романтиків до трансцендентності – на прикладі творчості Шевченка» (англійською мовою).

У кінці першого дня конференції з інформацією про організаційні питання МАУ виступив М. Мозер. Зокрема йшлося і про підготовку наступного, дев'ятого конгресу українців. Президент підсумував деякі висновки з попереднього форуму, назвав його певні недоліки і запропонував уже нині виносити на обговорення тематику, приміром: протидія російській пропаганді, українська ідентичність тощо. Його повідомлення викликало чимало запитань і дискусію, йшлося також про створення оргкомітету з підготовки конгресу, рік, час і місце проведення (червень 2018 р.), тривалість та планування по днях, фінансування, оргвнесок тощо. В обговоренні взяли участь Р. Сенькус, Дж. Броджі, Р. Дубасевич, Р. Мніх, В. Москович, Л. Мушкетик та ін.

На наступному засіданні, 12 червня, перший блок доповідей було присвячено певним мовним, літературним, конфесійним питанням минулого. Так, професор кафедри сучасних мов та літератур Міланського державного університету, голова Італійської асоціації українців Джованна Броджі виступила з доповіддю «Польськомовна література в XVII–XVIII ст. в Україні: методологічні та евристичні міркування» (англійською мовою); Марія-Грація Бартоліні з Департаменту славистичних студій Міланського державного університету озвучила тему «Імаго Фігурата. Співвідношення слова і зображення в українських релігійних книгах, надрукованих у другій половині XVII століття. Приклад другого видання Лазаря Барановича *Труби словес провідних* (1674)» (англійською мовою), яку проілюструвала за допомогою слайдів. Томас Вюнш з університету в Пассау (Німеччина) запропонував доповідь «“Простір пам’яті”: багатоконфесійна

та багатонаціональна пам'ять про Святого Іоанна з Дуклі (близько 1414–1484) в Рутенії як частина польської та української історії від середньовіччя до наших днів» (англійською мовою). Ян Феллерер, лектор з Оксфордського університету, проілюстрував свій виступ «Українсько-польський змішаний діалект напередодні Другої світової війни у Львові: “Surżyk” минулого?» (англійською мовою) прикладами текстів (на слайдах) окремих говірок тогочасного Львова, де змішувалися польська, українська та ідиш. Слід зауважити, що майже всі доповіді ілюструвалися слайдами, що сприяє кращому засвоєнню матеріалу.

Мовним питанням, пов'язаним з історичною Угорщиною, присвятили свої виступи Андраш Золтан («Про гунгаризми у Нягівських повчаннях») та Міхаель Мозер («Угорськоруська мова за часів регентства Міклоша Горті»). Відомий славіст з кафедри української філології Будапештського університету ім. Лоранда Етвеша професор А. Золтан простежив етимологію та мовне оформлення гунгаризмів в унікальній пам'ятці української закарпатської мови XVI ст. «Нягівські повчання чи постилли», оприлюдненому в Угорщині. М. Мозер, який серед іншого цікавиться проблемою «мова і влада», на прикладі текстів з кількох тогочасних граматик простежив їхні особливості, зокрема штучність та еkleктичність.

Декан Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка Володимир Кевін у доповіді «Становлення та розвиток української наукової славістики у період XIX – поч. XX ст.» наголосив на деяких твердженнях Ватрослава Ягича, які в нинішній українській ситуації звучать цілком сучасно, згадав його зв'язки з І. Франком, а також навів цікаві відомості про знаних українських славістів, його учнів – О. Бодяньського, І. Срезневського та ін.

Викладач кафедри української філології Будапештського університету, голова Угорської асоціації українців Вікторія Лебович поділилася власним викладацьким досвідом у доповіді «Проект нового учбового матеріалу з української культури» – це яскраво ілюстрований текстовий матеріал із Шевченкової біографії для студентів-українців, виконаний з урахуванням найсучасніших педагогічних методик у країнознавстві. Професор історії Східної Європи Міланського державного університету Джулія Ламі озвучила тему «Книжковий проект “Одеса”», де представила найрізноманітніші відомості про місто – від історичних до найсучасніших мовних та ідентифікаційних проблем. Директор Слов'яно-

балтійського університету Мюнстера Альфред Шпрюде (Німеччина) назвав свій виступ «Забута європейська спорідненість з українською правовою культурою (зауваги про Богдана Кістяковського, 1868–1920, і Станіслава Дністрянського, 1870–1935)» (англійською мовою).

Деякі порівняльні аспекти української та польської поезії подав у своєму дослідженні «Василь Стус і Тадеуш Ружевич» (англійською мовою) викладач Міланської школи перекладу та інтерпретації Алесандро Акіллі.

Александр Кратохвіл з Інституту чеської літератури Чеської академії наук підготував доповідь «Прикарпатська Україна і література в міжвоєнний період: прикордоння і екзотика» (англійською мовою). Алоїз Волдан у доповіді «Українська література в австрійських таборах часів Першої світової війни» охарактеризував творчість письменників цього періоду (Олексій Кобець, Катря Гриневичева та ін.). Доцент кафедри славістики Віденського університету Стефан Симонек простежив коло вживання основних мов України на прикладі сучасної музики («Використання української та російської мови у поп-музиці»).

Майже кожна доповідь викликала жваві – часом доволі тривалі – дискусії та обговорення, що свідчить про актуальність конференційної тематики.

Наприкінці конференції її значення та перебіг прокоментував М. Мозер, висловивши вдячність організаторам. А. Волдан подякував присутнім за участь і цікаві виступи, а своїй колезі Інес Шахингер – за допомогу в підготовці та проведенні заходу.

Учасники конференції мали нагоду відвідати Віденський університет, ознайомитися зі студентським кампусом, пам'ятками та музеями Відня.

Україністична конференція.
Виступ
П. Томанека.
Відень. 2015 р.

Україністична конференція.
Р. Сенькусь,
Д. Грабович,
Л. Мушкетик.
Відень. 2015 р.

Україністична конференція. М. Мозер і А. Волдан. Відень. 2015 р.

*Україністична конференція.
Виступ А. Золтана. Відень. 2015 р.*

*Україністична конференція.
Виступ Д. Броджі. Відень. 2015 р.*

Україністична конференція. Виступ В. Московица. Відень. 2015 р.

Міхаель МОЗЕР
(Відень, Австрія)

УГРОРУСЬКА МОВА ЗА РЕГЕНТСТВА МІКЛОША ГОРТІЯ

Згідно з Першим віденським арбітражем, у листопаді 1938 року Угорщина захопила значний ареал Підкарпатської Русі (сучасної Закарпатської області)¹, що тоді ще була частиною Чехословацької держави, включно з найважливішими містами Ужгород, Мукачеве й Берегове. 15 березня 1939 року, відразу після проголошення Августином Волошиним самостійної Карпатської України, угорці анексували решту територій Підкарпатської Русі, що до 1919 року впродовж століть перебували в складі Угорського королівства, та назвали їх *Kárpátalja* («Підкарпаття») [8, с. 100].

Раніше в чехословацькій Підкарпатській Русі «русинська мова» (*rusínský jazyk*) належала до офіційних (поряд із «чехословацькою», насправді чеською мовою). Однак два десятиліття тривали суперечки про те, якою має бути така мова на офіційному рівні, якою має бути стандартна («літературна») мова, що обслуговує носіїв русинських діалектів. Надалі між собою боролися переважно прихильники російської та української, тоді як різні акти щодо потреби в справжній «місцевій» мові на суто закарпатському підґрунті загалом залишалися на рівні гасел. 11 жовтня 1938 року Підкарпатська Русь отримала перший автономний уряд, першим прем'єр-міністром став проугорськи налаштований русофіл Андрій Бродій. 26 жовтня цю посаду обійняв А. Волошин, відтоді прихильники українства й власне українська мова стали домінувати в тій самій Підкарпатській Русі, що її дедалі частіше стали називати Карпатською Україною [16, р. 237–241]. Саме українська мала бути офіційною мовою в самостійній Карпатській Україні.

Коли угорці прийшли до влади, вони відразу заборонили українську мову й закрили всі відділи товариства «Просвіта» [16, р. 248]². Проте так само, як і попередні владні структури (угорські за часів монархії, чехословацькі з 1919 р.), угорський уряд за регентства Міклоша Гортія був змушений зайняти якусь позицію щодо низки питань мовної політики, які попри заборону українства залишалися актуальними.

Центральною поставала проблема вибору стандартної (літературної) мови русинів.

Новий угорський уряд терпів російську мову в її традиційному русофільському вигляді, зокрема тоді, коли нею писали за правилами дореволюційного російського правопису.

Однак перш за все угорська влада підтримувала «місцеву мову», яку вона назвала «угрорусскимъ языкомъ» (*magyarorosz nyelv*). За деклараціями нової влади та її союзників, саме ця «угроруська» мова була традиційною для русинів. Мовляв, за нової угорської влади русини лише повернулися до своїх природніх мовних традицій, які нібито штучно були перервані за часів чехословацької Підкарпатської Русі. Про те, що не лише після, але й до 1919 року не існувало будь-якої одноманітності в мовному житті русинів, як і про те, що справжньою спадщиною з тих часів були тягла й болюча невирішеність мовного питання та водночас відверта політика мадяризації, у таких деклараціях не йшлося³.

Хоча угорці та їхні союзники швидко пообіцяли «сдѣлати кінець дотеперѣшнимъ языковымъ спорамъ», насправді надалі нічого не вирішувалося не лише в мовній практиці, але навіть на рівні більш-менш офіційного кодифікування. Продовжували вживати й намагалися нормувати різноманітні ідіоми, які лише на декларативному рівні були різновидами однієї «місцевої» «угроруської мови». Єднало всі ті «угроруські» ідіоми лише те, що вони уникали модерних правописів: «фонетичного» українського, а також російського, що став офіційним за більшовиків 1918 року.

Щодо всіх інших мовних прикмет, тривали ті самі хитання між більш російськими й більш українськими мішаними різновидами, які були типові для попередніх десятиліть. Перші спроби кодифікації «угрорусского языка» за регентства М. Гортія ніяк не допомагали вийти з мовного хаосу; їх відверто ігнорували навіть у тих «угрорусскихъ» публікаціях, що були дуже тісно пов'язані з угорським урядом.

Як буде видно з нижченаведених матеріалів, серед «угрорусскихъ» різновидів надалі були й такі, що майже або – принаймні в уривках – цілком збігалися з російською мовою⁴. Варто нагадати, що їхня «місцевість» тоді зводилася до вимови згідно з традиційними правилами «місцевої» орфоєпіки: зокрема буква *ѣ* читалася як [i] з палаталізацією попереднього приголосного; буква *и* часто читалася як [y^e] без палаталізації попереднього приголосного, хоч інколи і як [i] (з палаталіза-

цією попереднього приголосного); акання не здійснювалося; перед *e* приголосні не пом'якшувалися; шиплячі були тверді, тоді як *ц' інколи* пом'якшувалося тощо. Насправді й ці традиції ніяк не були суто «місцевими» у вузькому «підкарпатському» розумінні: вони ґрунтувалися на загальноукраїнській вимові церковнослов'янської мови [див.: 12], яку русофіли у ХІХ ст. адаптували до російської не лише на Закарпатті, але й Галичині та Буковині.

«Грамматика угрорусского языка для средних учебных заведений» (Унгварь, 1940). Щодо спроб кодифікації угроруської мови нова влада зробила перший важливий крок 1940 року, коли в Ужгороді було видано «Граматику угрорусского языка для средних учебных заведений». Її ухвалила комісія, що складалася з місцевих учителів на чолі з русофілами Олександром Ільницьким і Василем Сулинчаком. Відповідно, як підтверджують сучасні дослідники, вона відзначалася «слабкою репрезентацією місцевих слів» (*weak representation of local words* [17, р. 62]). «Грамматика» має двомовну угорсько-«угроруську» передмову, що її підписав «Др. Юлій Марина, в. р.; Каноникъ, мин. Совѣтникъ, Начальникъ Школьного Отдѣлення» [2, с. 8]. У ній стверджено (цитую лише угорсько-руськомовну частину тексту):

Предисловіе

Изъ учебников, употребляемыхъ въ школахъ съ угрорусскимъ преподавательнымъ языкомъ, найважнѣйшимъ, но съ оглядомъ на составленіе несомнѣнно найтяжшимъ являеся учебникъ грамматики угрорусского языка. Попытки, сдѣлани въ семь отношеніи въ прошломъ, по той причинѣ не увѣнчались съ полнымъ успѣхомъ, ибо авторы такихъ грамматикъ стояли всегда подъ политичнымъ вліяніемъ бывшихъ двохъ языковыхъ орієнтацій: русской и украинской. Авторы сихъ грамматикъ якъ разъ изъ-за сей причины не относилися съ полною искренностью къ дѣлу и твердячи, что дають грамматику мѣстного русского языка, дѣйствительно создали грамматику общерусского, или грамматику галицко-украинского языка. Но заведеніе грамматикъ такого рода не могло отповѣдати требованіямъ, ибо лишили народъ его естественного права что до употребленія своего властного языка и отступили отъ найголовнѣйшого педагогичного принципа: учить народъ на его родномъ языкѣ [2, с. 3].

Уже на перший погляд вражає, якою мірою розбігаються зміст і мова цієї передмови. З одного боку, наголошено, що всілякі попередні спроби кодифікації не були успішними через те, що насправді кодифікувався або «общеруській языкъ» (тобто російська мова), або ж «українська», чи то конкретніше «галицько-українська» мова, а не «рідна» або «місцева» «угроруська». З другого боку, сама передмова вкрай далека від «місцевої» або «рідної» мови русинів Підкарпаття, натомість вона міцно ґрунтується на російській мові традиційних русофільських публікацій та інтегрує лише маленьку кількість елементів, які створюють певну, але лише невеличку відстань від справжньої російської. Щобільше, лише дрібна частина цих елементів належить до «місцевих» у конкретно «угроруському» розумінні, адже майже всі вони також типові або для української мови взагалі або для галицько-українських традицій, зокрема для галицько-українських письмових різновидів ХІХ і початку ХХ ст.

Щоправда, автор передмови уникав деяких виразно російських форм. У місцевому відмінку провів другу палаталізацію в словоформі *на <...> языѣ*. Він не вживав аналітичних російських форм найвищого ступеня на *самый*, тому написав *найважнѣйшимъ*, *найтяжшимъ*, *найголовнѣйшого*, а не *самымъ важнымъ*, *самымъ тяжкимъ*, *самого главнаго* (або *главнѣйшаго*). Він писав не *является*, а *является* – саме так, як писали раніше не лише на Закарпатті, але й Галичині. Закінчення прикметника родового відмінку чоловічого й середнього роду однини в тексті фіксується не як *-аго* (згідно з дореволюційними правописними нормами російської мови), але як *-ого* (*угрорусского*, *мѣстного* тощо). У називному / знахідному відмінках множини трапляється усічене закінчення *-и* замість російського *-ые / -ья*. Замість виразно російського вказівного займенника *этот* виступає *сей* (що, як відомо, також було в ужитку у високих стилях російської літературної мови і є типовим для галицьких традицій). Замість архаїчної або виразно російської форми дієприслівника *твердя* (або ж *утвержда*) автор вживає загальносхіднослов'янську форму *твердячи* (у російській стандартній мові ці форми вийшли з ужитку, окрім певних винятків, наприклад, *будучи*). Замість російського *политическій* виступає *политичный*, у формі родового відмінка числівника виступає *двохъ*, не *двухъ*. Замість *какъ*, згідно з місцевими русофільськими традиціями, вживається *якъ*. Утім, ро-

сійське підгрунття цієї мови зринає на поверхню повсюду. Слововжиток дієслова *являтися* цілком відповідає правилам російської літературної мови. Вражає тяга автора до використання російського, виразно книжкового сполучника *ибо*, що, можливо, підтримується наявністю сполучника *бо* в українських говорах та *айбо* і подібних форм у місцевих говірках.

Специфічність мови відносно російської навряд завжди ґрунтується на свідомому виборі. Напевно, автор писав *преподавательный языкъ* тому, що це звучить дуже по-російськи (і саме такою псевдоросійською мовою русофіли писали й раніше) – мабуть, він не усвідомлював, що російській мові вираз *преподавательный языкъ* не притаманний. Усупереч правилам російської літературної мови автор писав *не увѣнчались съ полнымъ успѣхомъ* – імовірно, це звичайнісенський мадяризм, адже в різних русинських говірках безприйменниковий орудний відмінок зник під впливом угорської мови (в угорськомовній версії передмови написано *nem jártak sikerrel*, дослівно: «не йшли з успіхом»). Хоч автор ужив дієслово *отповѣдати* й прикметник *властный* («власний») замість *собственный*, низка слівформ на кшталт *употребляемый*, *естественный*, *требования*, *лишити* («позбавити») яскраво показує, що текст міцно ґрунтується на «общерусскомъ», ніяк не на «родномъ языкѣ».

Судячи з того, які різновиди вже були в ужитку на Закарпатті до 1940 року – багато з них були набагато ближчі до місцевих ідіом, – мова цієї передмови була якимось чудернацьким камуфляжем, якоюсь дивною «недоросійською» мовою, і, напевно, сприймалася як така сучасниками.

За словами автора, «найголовнішим старанієм автора и комісії, повѣреной направлениемъ работы его, послѣ такихъ стремленийъ было, чтобы языкови направлення, другъ отъ друга такъ сильно отдалившиися, сблизити и существующи языкови распри отстранивши, сдѣлати конецъ дотеперѣшнимъ языковымъ спорамъ» [2, с. 3–4]. Однак насправді мова «Граматики» могла задовольняти лише тих русофілів, які з певних причин не підтримували повне прийняття російської літературної мови. Найрадикальніші з них не були задоволені: Г. Геровський і В. Крайняница («Крайняница») в брошурці «Разборъ грамматики угрорусского языка», виданої 1941 року в Ужгороді⁵, різко критикували «Граматику» за відхилення від російської мови. На-

томість ті, хто насправді переймався збереженням місцевих традицій, не могли бути більш задоволеними, ніж прихильники української літературної мови.

Хоча, за словами автора передмови, «Граматики» мала слугувати «исключительно интересамъ угрорусского народа» [2, с. 4], насправді вона не була корисною нікому.

Цікаво, що сам автор передмови вважав за потрібне наголошувати на тому, що мова «Граматики» не була «язичіємъ» [2, с. 4]⁶. За його словами, вона мала на меті лише «возстановленіе положенія передвоенного (status quo)», бо комісія мала намір «вернутися до принциповъ» попередніх граматики, зокрема «грамматикъ, составленныхъ Авг. Волошиномъ въ годахъ 1907 и 1919» [2, с. 4]⁷. Про граматику «Сабова», на користь якої русофіли виступали так завзято, не йшлося: освічені закарпатці знали, що її фактично написав росіянин Олександр Григор'єв, який не мав близьких стосунків з угорською владою.

Заслуговує на увагу важливий факт: деякі члени комісії вважали, що «въ грамматичѣ треба забезпечити мѣстному языку ширшее употребленіе» [2, с. 4], проте «въ интересѣ осуществленія языковой едности и они приступили къ изданію грамматики, издаваемой въ еѣ нынѣшней формѣ».

У передмові також повідомлено: «Было и такое мнѣніе, что мы въ рамкахъ Державы Короны Св. Стефана должны подчеркнуты противъ украинского направленія традиціонну морфологию, а противъ московского направленія мѣстное произношеніе» [2, с. 4], при цьому насправді залишилося відкритим багато що, зокрема зміст виразу «традиціонна морфологія».

Нарешті, у комісії нібито перемогли ті «представители Учительско-го Товарищества», які оголошували, що «для насъ традиція есть свята, но традиція не есть дѣломъ мертвымъ, зато мы готовы модификовати по желанію народа» [2, с. 4–5]. За гарними словами стояла порожнеча щодо змісту: мовні традиції Закарпаття насправді були вельми різноманітними, а суттєвих «модифікацій» мови «Граматики», порівняно з традиційною мовою русофілів, узагалі не було помітно.

Остаточні висновки комісії щодо питання, яким чином «Граматики» мала виконати «общее желаніе, что языковый вопросъ нужно ликвидовати и языкову борьбу разъ на все докончити», були доволі курйозні:

1. Что относится до фонетики и ударенія: мѣродатнымъ естъ въ всякомъ случаѣ мѣстное произношеніе.

2. Что до морфологіи: нужно придержоватися всѣхъ формъ, всеобще употребленныхъ на территоріи подкарпатской даже и въ томъ случаѣ, если они рѣдко, или совсѣмъ не употребляются въ теперѣшнемъ русскомъ литературномъ языкѣ.

3. Что до синтаксиса: въ конструкціяхъ предложеній мѣродатнымъ естъ всегда духъ мѣстного угрорусского языка.

4. Что до правописанія: остаются всѣ буквы русской азбуки съ буквами ъ и ь.

5. Въ лексикальномъ отношеніи: употреблять всѣ слова мѣстного угрорусского языка (русского происхожденія) и лишь тогды употреблять инши слова, если для выраженія [sic!] понятій въ мѣстномъ языкѣ не находится отповѣдное слово, или выраженіе [2, с. 5–6].

Певна річ, ця програма вимагає бодай коротких коментарів.

Щодо 1: «Святою коровою» оголошено «місцеву вимову», при цьому не взято до уваги, що справжня місцева вимова сама різнилася в окремих регіонах Закарпаття. Усе вказує на те, що насправді малася на увазі традиційна всеукраїнська вимова церковнослов'янської мови, яку русофіли в XIX ст. адаптували до російської не лише на Закарпатті, але й Галичині та Буковині.

Щодо 2: Насправді автори ніяк не дотримувалися місцевого принципу на морфологічному рівні за винятком поодиноких елементів, які були типові не лише для закарпатських діалектів (див. вище: *считае, употребляти, въ языкѣ, языкову традицію* тощо).

Щодо 3: «Духъ мѣстного угрорусского языка» в синтаксі був по-рожнім гаслом. Увесь синтаксис ґрунтувався на зразку російської мови, незважаючи на поодинокі вкраплення, що зазвичай не були характерними не лише для закарпатських, але й інших різновидів української мови.

Щодо 4: Етимологічний принцип правопису проголошено доволі незграбно. Власне кажучи, навіть не було зрозумілим заздалегідь, які букви вважалися «буквами русской азбуки». Сам правопис передмови свідчить, що фактично йшлося про адаптацію принципів російського

дореволюційного правопису, при цьому в самій «Граматиці» в азбуці подано навіть букву «Ѳ» [2, с. 10].

Щодо 5: Наголос на вживанні всіх слів «мѣстного угрорусского языка» саме «русского происхождения» заслуговує на увагу передусім з огляду на те, що в деяких попередніх концепціях, підтримуваних угорськими урядами, заохочувалося вживання угорських запозичень у закарпатських діалектах (хоч такі програми зазвичай були пов'язані з концепціями, які фактично мали на меті розбудову «місцевої мови» на народній основі). Насправді яскравих мадяризмів у наявному різновиді «угрорусского языка» було вельми мало, на відміну від «місцевої мови». Що ж до кола «інших слів», які вважали потрібними, коли не бракувало місцевих слів, то вони ніяк не окреслювалися. Проте це не дуже важливо, адже на перший погляд видно, що й принципи слововжитку не мали нічого спільного з мовною реальністю «Граматики», яка ґрунтувалася на лексиці російській, іноді «псевдоросійській», а часом таки українській.

Мета наведених принципів, мовляв, полягала в тому, щоб «забезпечити съ одной стороны языкову традицію, съ другой стороны же природни права живого народного языка во угрорусскомъ литературномъ языкѣ» [2, с. 4]. Цієї мети автори «Граматики» напевно не досягнули.

Наприкінці автор передмови висловив подяку тим людям, які відповідали за «Граматику», на чолі з Олександром Ільницьким (радником регентського комісара):

За вырѣшеніе сего тяжкого и компликованого вопроса и за труды, исполненни въ интересѣ соединенія такъ противоположныхъ мнѣній, приходится наибольшое признаніе и благодареніе Его Ексцелленціѣ Александру Ильницкому, протоіерею и главному совѣтодателю [угор.: *Főtanácsadó*. – М. М.]. Тоже считаю своею должностью выразити свою благодарность такъ автору грамматики, якъ прочимъ членамъ комиссіи, котори, съ якою ревностью боролися за права угрорусского языка въ минувшихъ 20-ти годахъ, точно съ такимъ порозумѣніемъ заступали необходимость соглашенія на основаніи вышешепмянутыхъ принциповъ и осуществили давно желанное единство въ языковомъ вопросѣ. Ціи були: Др. Василій Сулинчакъ, дир. гимназій, якъ заступникъ

предсѣдателя комісії, Василій Шпеникъ, инспекторъ, якъ предсѣдатель Учит. Товаришества, Василій Поповичъ, Константинъ Стрипскій, Еимліянь Бокшай, Николай Гарчаръ, Иванъ Мартинъ, профессеры гимназіи, Иванъ Мураній, проф. Учит. Семинари, Михаилъ Микита, проф. горож. Школы, Павелъ Федоръ, управ. Школы, якъ головный редакторъ Народной Школы, Андрей Констрошъ, дир. гимн. Стефанъ Чегиль, проф. горож. Школы, якъ референты Школьного Отдѣленія [2, с. 6–7].

Як видно, комісія складалася виключно з людей зі шкільної сфери. За словами автора, саме ці люди боролися за права «угрорусского языка» в чеський період (мовляв, саме тоді треба було боротися, а не за угорської влади). Им'я й прізвище автора не подано.

Підсумовуючи, Юлій Марина висловив надію, щоб «наше учительство» – ті, «котори искренно любятъ угрорусскій народъ и его милый языкъ»⁸, – прийняло «щирю роботу» комісії «съ наибольшимъ довѣріемъ и порозумѣніемъ», і додав: «Най держитъ оно сію грамматику своею урядовою грамматикою и придержоватися еѣ най считае урядовою повинностью» [2, с. 8]⁹.

Щодо мови самої «Граматики», вона не відрізняється від мови передмови.

Там написано, між іншим:

Ту часть грамматики, котора изучае слова нашей рѣчи, называеи етимологіею (szótan). <...> Напримѣръ, въ словѣ *столь* естъ пять буквѣ, но только четыре звуки. <...> По формѣ различаеи слѣдуючи мѣстоименія: <...> Разноспрягаеи глаголы (Rendhagyó igék). Естъ дасколько глаголовъ смѣшанного спряженія. Сюда относятся: *хотѣти, ѣсти, даи*. Они спрягаются такъ: *хочеме, даме* [2, с. 9, 10, 42, 53].

Грамматична термінологія міцно ґрунтується на зразку російської мови. Ідеться про «отрицательни частицы» [2, с. 42], «склоненіе мѣстоименій» [2, с. 42], «единственное число, множественное число» [2, с. 42], «сложно-подчиненни предложения» [2, с. 114], «порядокъ словъ въ предложении» [2, с. 114] тощо.

Назагал мова вельми близька до російської. Написано: *чому* [2, с. 20], не *чому*; *разбираній* [2, с. 8], хоч деінде трапляються форми на *роз-*; *блескъ* [2, с. 20], не *блиск*.

Об'єктна мова граматики ця ж сама. Щодо минулого часу, виразно нехтується наявністю особових форм не лише в місцевих усних варіантах, але й у багатьох традиційних різновидах писемної мови:

Прошедшее время личных окончаний не має; его окончания являются родовыми: **-ль, -ла, -лю** (въ единств. числѣ) и **-ли** (въ множ. числѣ) [2, с. 53].

Проте трапляються поодинокі маленькі поступки місцевим традиціям. Наприклад, наводяться такі форми особового займенника першої особи однини: *я, мене, менѣ, мене* [2, с. 42]. При цьому в посланні додається: «Въ народномъ языкѣ сохранилася и стара форма дательного падежа *ми, ти*. Напр.: дай *ми* мотику!» [2, с. 42]. «Въ угрорусскомъ народномъ языкѣ сохранилася стара форма винительного падежа *мя, тя*» [2, с. 42].

Серед форм наказового способу трапляються *несимь!, несить!, читайме!* [2, с. 61].

Загалом, однак, «Грамматика угрорусского языка для середнихъ учебныхъ заведений» є, коротко кажучи, граматиною доволі своєрідною, нібито місцевої версії російської мови.

«Первый / Другий / Третій / Четвертый / Пятый цвѣтъ дѣтской мудрости для I./II./III./IV./V./VI./VII./VIII. класса народной школы» (Унгарь, 1939). Хоча програмні заяви з передмови «Граматики угрорусского языка» не узгоджувалися з мовою основної частини, вона відзначалася принаймні однією перевагою: її орієнтація частково відповідала орієнтації букваря й читанок, що їх було оприлюднено за нової угорської влади ще напередодні. Ті читанки, що називаються «Первый / Другий / Третій / Четвертый / Пятый цвѣтъ дѣтской мудрости для I./II./III./IV./V./VI./VII./VIII. класса народной школы», що вийшли в Ужгороді 1939 року [див.: 8, с. 100], належать до рідкісних. Коротко ознайомимося з мовою другого й п'ятого «Цвіту» («Другий та Пятый цвѣтъ дѣтской мудрости»), що зберігаються в Будапешті в «Краєвій педагогічній бібліотеці й музеї» (*Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum*)¹⁰.

«Другий цвѣтъ дѣтской мудрости для II. класса народной школы» починається з віршика «Въ школу»:

Встало солнце надъ землей
И дѣточки встали,
Помолились и гурбой
Въ школу побѣжали [4, с. 5].

Відразу виявляється, що мова цього та багатьох інших текстів із читанки є ще ближчою до російської, ніж мова вищеописаної «Граматики», незважаючи на те, що у віршику використано форму *гурбой*, що насправді є місцевим словом¹¹. Скорочення постфіксу у формі *помолились*, наприклад, цілком чуже закарпатським діалектам.

Другий текст, що його написав М. Василенко (тобто не місцева людина), має назву «Опять въ школь»:

Минуло лѣто. Минули каникулы-вакаціи, а съ ними и свободное время учениковъ. <...> Иванко ходить уже во вторый классъ. Когда пришелъ въ первый день изъ школы, мамка спросила его: «Якъ было тамъ въ школь?» <...> «Мы не боимся. Намъ школа – стара пріятельница!» «Онъ [господишь учитель] любитъ насъ, да и мы его любиме». «Мы играли. Разказывали одинъ другому, якъ прошли вакаціи и кто что робилъ. Раздался звонокъ, мы вошли въ классъ, шапки повѣсили на вѣшалку. Сѣли на скамейки и выняли книгу, карандашъ, перо и прочее. <...> Послѣ послѣдняго урока мы встали, помолилися, стали въ ряды и пошли домой». <...> «А любишь ты, Иванку, ходити въ школу?» – спросился его братъ Василій. «Якъ же нѣтъ?! Въ школь – дуже добре. Тамъ можно набрати ума-разума» [4, с. 5–8].

Запроваджено російське слово *каникулы*, хоч автори вочевидь усвідомлювали, що воно було чуже дітям. Пізніше таки йдеться про *вакаціи*. Загалом уникаються певні виразно російські елементи (*вторый, не второй; деінде другий, не другой* [4, с. 36]; *якъ, не какъ*;

дуже, не очень; добре, не хорошо) та вживається дієслівне закінчення *-ме*, проте мова надалі дуже далека від місцевої (див.: *свободное время, спросила, рассказывали, раздался, во вторый классъ, скамейки, карандашъ* тощо).

Хоч і надалі подеколи трапляються деякі елементи місцевої мови, як-от *якій, мене, замазанну тетрадь, сѣдаю* (не *сажусь*), *стерти* (не *стереть*), *марнити*, навіть простісенькі дитячі віршики й оповідання переповнені російськими формами (*больше* <...>, *чѣмъ; между, легче, лучшей* (пор.: *лучшее* [4, с. 47], але *лучшого* [4, с. 55]), *нужны, ученикъ, тетрадь, резинка*¹², *сумка, ошибки, исправляти, живо* (<...> *побѣжалъ*), *до свиданья* тощо). Деякі із цих російських елементів навіть не типові для «Граматики угрорусского языка» (*будемъ, не будеме*), *спасаетъ* (не *-е*), *освѣщаетъ, зоветъ*. Прислівники пишуться через *-ни-*, як у російській мові: *съ заплаканными очами* (не *очима*), *написанное карандашомъ*. Трапляється прикметникове закінчення *-ье*, часто виступає нульова зв'язка (напевно, за зразком російської, не української стандартної мови): *Глупые вы!* Іноді навіть трапляються форми без другої палаталізації: *Оленкѣ* (кілька разів) [усі наведені форми див.: 4, с. 8–11], деінде *на головкѣ* [4, с. 38], *на порогѣ* [4, с. 47]. Виступає *по* з давальним відмінком, інколи: *по деревьямъ лазить* [4, с. 47], *по улицамъ* [4, с. 54].

Дітей чекають *съ ужиномъ (вечерей)* [4, с. 36], а *послѣ работы* вони сплять *сладко* [4, с. 36].

Нижченаведений патріотичний вірш цілком російськомовний, за винятком форми *мати*, закінчення інфінітиву *-ти* та прикметникового закінчення *-ий* в слові *родный* (що, вочевидь, має і наголос у корені):

Не забудьте, дѣти,
Что васъ ожидаетъ,
Что маги-отчизна
Въ нуждахъ проживаетъ!

Подайте ей помощь,
Подайте ей руки!
Поблагодарятъ Васъ
И дѣти и внуки!

Не забудьте-жь, дѣти,
Долгъ свой исполнити!
Не забудьте вѣрно
Родный край хранить [4, с. 36].

Місцеві елементи зринають на поверхню непередбаченим чином. В іншому тексті про Гортія під назвою «Нашъ Регентъ» розповідається, між іншим, про те, що він, «якъ окончилъ морську школу, стался офицеромъ-морякомъ» [4, с. 37]. Один з висновків такий: «Теперь ему уже 71 лѣтъ [!] ¹³, но за то разумно управляетъ своимъ народомъ» [4, с. 37]. Згідно із цим текстом, «15-го марта 1939. года освободилась и наша земля и опять присоединилась къ Мардьярії, зато и нашей краиной управляетъ нашъ разумный и всѣми нами любимый, великодушный витязь нодьбаньскій Николай Горти» [4, с. 38].

Дітей навчали писати *плата* (називний відмінок однини) [4, с. 38], у текстах ідеться про *червену* шапочку і про хворого [4, с. 38].

Вірш «Млинь» узагалі починається цілком іншою мовою, а саме українською:

Ой у лѣсѣ дубина,
Ниже лѣса долина,
Въ сей долинѣ ставочокъ,
При ставочку млиночокъ [4, с. 38].

Проте і в цьому вірші сказано, що «мельник» «Бога взываеъ, / Зерно въ кошь [!] насыпаеъ, / Мелеть зерно, пѣтлюеъ, / Муку въ мѣхи ладуеъ [!]» [4, с. 38].

Деінде «раздробленна Мадьярія» прирівнюється до «одного несчастного человекъ», чий «руки и ноги были отрѣзаны» [4, с. 46]. Оскаржено, що «наши злые неприятели отрѣзали ея части <...> на сѣверѣ, на востокѣ [!], на югѣ [!] и на западѣ» [4, с. 46].

У мішанні форм немає ніякої послідовності. Наведені форми без другої палаталізації й форма *братья* ([4, с. 46]; пор. вище: *плата*) сигналізують російськість, усупереч формам, що траплялися раніше. Пишеться *въ ноябрѣ 1938. рока, 15. марта 1939. рока* [4, с. 46], хоч раніше писалося про Гортія, що той «родился 18-го июня 1868. года» [4, с. 37]. Тут виступають форма *имѣме, имѣти* [4, с. 46], хоч деінде ідеться про те, що «Лавки (склепы) въ городѣ

мають двері на улицу» [4, с. 96]. Співіснують у підручнику форми *свидѣтельства нѣтъ* [4, с. 47] та *не есть двора* [4, с. 96]. В одному тексті виступають форми *доста* й *достаточно* [4, с. 46]. Про Гортія було написано, що він «быль назначеный капитаномъ» [4, с. 37], тобто автори уникали короткої форми прислівника в пасивній конструкції; натомість про Будапешт стверджено, що він «расположень по обоимъ берегамъ Дуная» [4, с. 55]. Форми найвищого ступеня найчастіше утворюються синтетично, згідно з правилами української мови: «Тамъ живутъ найвысшіе урядники державы, найславнѣйшіе ученые. Тамъ печатаются наилучшіе книги, тамъ есть наибольше торговлей» [4, с. 54].

Наприкінці підручник «Другій цвѣтъ дѣтской мудрости для II. класса народной школы» пропонує ще «Церковно-славянское чте-ніе» [4, с. 104–109], що супроводжується інструкціями, написаними російською мовою з мінімумом неросійських ознак («Въ церковно-славянскомъ языкѣ нѣкоторые слова пишутся и печатаются не со всѣми буквами, а сокращенно. <...> Въ церковныхъ книгахъ числа изображаются славянскими буквами, причемъ, чтобы видѣти, что буква означаетъ число, надъ ней ставятъ титло» [4, с. 104, 106].

На сторінках 110–116, нарешті, є й «Угорська частина» (*Magyar rész*). Зі змісту читач дізнається, що більшість текстів цієї читанки перейнято з часописів і газет русофілів. Ось так вони «паспортизують-ся»: «Русская Рѣчь», «По “Русской Рѣчи” составители», «Свѣтъ».

«Пятый цвѣтъ дѣтской мудрости» був призначений «для VII./VIII. класса народной школы». Після віршика «Мысль о Богѣ» [14, с. 3], що написаний російською мовою з поодинокими відхиленнями («Воспой хвалу Всевышнему / Душею, сердцемъ, умомъ; / Бѣдный смертный, воспой Ему / Нѣжный [*sic!*] внутреннимъ [*sic!*] чувствомъ»; див. також церковнослов'янську форму *виждь* у цьому самому вірші), подано текст «Охотно за работу!» [14, с. 6]. Ось перше речення: «Осеннее солнце ярко освѣщаетъ небосводъ, но ночи уже длинны и чувствуется холодъ сѣверныхъ вѣтровъ. На поляхъ все дозрѣваетъ и ожидаетъ работающую руку земледѣльца, чтобы собрати и уложить плоды, которые являются вознагражденіемъ его прилежной работы» [14, с. 6].

Мова «П'ятого цвіту» не менш наближена до російської, ніж у «Другому цвіті». Ось вибірка виразно російських форм і зворотів з

перших сторінок: *понимаеть, подражаеть, осложняется*, називний відмінок множини *деревья*, дієприкметники на *-а* («Ласточки щебетая собираются на проволокахъ»); *за науку, благодаря которой сердце и душа становятся благородными, выдающиеся люди* [14, с. 5–10], *больше [sic!] (у значенні великі, не більші) затруднения* [14, с. 13]. Передбачуваність, де й як мова відхиляється від російської, надалі мінімальна. У цьому підручнику, на відміну від вищенаведених уривків, навіть виступають аналітичні форми найвищого ступеня прикметника: «Школа должна быть самым красивым зданием села» [14, с. 10].

«Угрусскость»¹⁴ надалі таки виникає внаслідок поодиноких словоформ, що не збігаються з російськими: *учимеся, не забудьме, отпочинуть, чути* [14, с. 17], *взятися, сей смутный день* [15, с. 21], *себе, добре, благороднѣйшу работу, для зарабатывания* (усі форми без зазначеного місця [14, с. 5–10]; див. також форми вищого ступеня прикметника: *Жизнь людей постоянно осложняется и становится все труднѣйшей* (замість *труднѣе*) [14, с. 10], *Больше вкусный* (замість *вкуснѣе* або *болѣе вкусный*) *тотъ кусокъ хлѣба, который трудомъ добываеме, чѣмъ тотъ, который даромъ получаеме* [14, с. 21]). Надалі в підручнику прикметникове закінчення *-ой* не виступає в називному відмінку однини, чоловічого роду (*такій* [14, с. 16], *молодѣй* [14, с. 17]). Часом автори, вочевидь, сумніваються, чи їхня мова зрозуміла, і подають глоси: *сокровица (скарбы)* [14, с. 6], *развивати свой разумъ и пользоваться имъ (мати изъ него хосень)* *во всякихъ трудностяхъ ежедневной жизни* [14, с. 10]. Часом і тут мова просто помилкова (див. вживання виразно немісцевого дієслова *достигнути*: «Правдивое счастье можно лишь работою достигнути» [14, с. 21]).

Підсумовуючи, можна ствердити, що так само, як «Грамматика угрусского языка для середнихъ учебныхъ заведений», читанки «Цвѣтъ дѣтской мудрости» поширювали чудернацький місцевий різновид російської мови, що навряд задовольняв будь-кого, окрім авторів граматик і підручників.

Шізогlossenія: офіційні повідомлення про кодифікацію «угрусского языка». 15 червня («15. юлія») 1940 року місцева газета «Карпатска Недѣля» в окремій статті повідомила читачів про «Граматику угрусского языка для середнихъ учебныхъ заведений»:

С концем 20 лѣтної языковой борѣбы – як знакомо – змаганя представников руського культурного живота звернулося на то, чтобы выробити одноцѣльну руську граматику, котра поверне на передвоеннѣ обставини и з огляду на грамматицнѣ формы возьме в увагу головно вымоги народного языка. В интересѣ полагодження рожных назоров скликали из фаховцев складаючече ся [sic!] ¹⁵ «редагуючу коллегію», котра по довгой працѣ зложила одноцѣльну всѣм вымогам отповѣдаючу руську граматику, котру теперь выдавѣ подкарпатский региетский [sic!] комиссаріят.

Проводным принципом грамматики из огляду на фонетику и наголос взяли мѣстный выговор. В крузѣ слов подержали всѣ уживанѣ подкарпатскѣ формы, еше и в тых случаях, если дакотрѣ слова из части або цѣлом не уживаются в нынѣшном руськом литературном языке. Так само и в синтаксѣ, в конструкціѣ предложень держали перед очима дух мѣстного руського языка.

Введена до новой грамматики написав министерский совѣтник др. Юлій Марина, шеф культурного отдѣлення. Первый раз высказуе свою подяку головному совѣтотелью [sic!] Александру Ильницкому за его стараня у выровнанию супротивныхъ назоров и дякуе за працю також членам редагуючої комиссії [sic!], котрѣ мали на увазѣ только интерес руського народа. Выявив то свое желаніе, чтобы подкарпатское учительство сю граматику держало за урядову граматику руського языка.

Регентский комиссарь барон Зигмунд Перенѣ в новой граматицѣ опредѣленный руський язык выголосив за урядовый язык подкарпатского научованя и администраціѣ [15, с. 120–121].

Стаття не просто містить скорочену версію передмови до «Граматики». Вона являє собою не що інше, як іншомовне резюме (див. і рівень граматики, наприклад, закінчення дієслів у третій особі множини теперішнього часу на *-ть* супроти *-тъ*). У таблиці наведено кілька паралельних виразів і зворотів:

змаганя	стремлений
выробити <...> граматику	создали граматику
зложила <...> граматику	составление <...> учебник<a> грамматики
поверне на передвоеннѣ обставины	возстановление положения передвоенного
працѣ	работы
<...> вымогам отповѣдаючи	отповѣдати требованиямъ
из огляду на фонетику и наголос	что относится до фонетики и ударения
мѣстный выговор	мѣстное произношение
подержали всѣ уживанѣ подкарпатскѣ формы	придерживаются всѣхъ формъ, всеобщее употребленныхъ на территории подкарпатской
еще и в тых случаях, если дакотрѣ слова из части або цѣлком не уживаются в нынѣшном русском литературном языкѣ	даже и в томъ случаѣ, если они рѣдко, или совсѣмъ не употребляются в теперѣшнемъ русскомъ литературномъ языкѣ
в конструкціѣ предложень [див. закінчення. – М. М.]	въ конструкціяхъ предложений
руського языка	угрорусского языка
введеня	предисловіе
шеф	начальникъ
высказуе свою подяку	выразити свою благодарность
у выровнаню супротивныхъ назоров	соединения такъ противоположныхъ мнѣній
и дякуе	признание и благодарение
только интерес русського народа	исключительно интересамъ угрорусского народа
чтобы подкарпатское учительство сию граматику держало за урядову граматику русського языка	най держитъ оно [наше учительство] сию граматику своею урядовою грамматикою

Видно, що на відміну від мови «Граматики», мова статті доволі близька до української та нагадує ранні спроби свідомого наближення місцевої писемної мови до української, що відбувалося в багатьох закарпатських публікаціях після 1919 року, наприклад, у роботах Івана Панькевича [див.: 10]. У кожному разі «недоукраїнська» мова статті, що її також ніяк не можна вважати просто «місцевою мовою», суттєво відрізняється від «недоросійської» мови «Граматики» на всіх мовних рівнях.

Через півтора місяці після цього оголошення, 1 вересня («1. Септемврія») 1940 року, «Карпатска Недѣля» повідомила читачів про те, що вживання граматики стало обов'язковим:

Уживаня одностайной граматики руського языка обовязательный [sic!] е от 1-го септембра в школах и урядах Подкарпатя

Извѣстным е, что Регентский комиссаръ Подкарпатя двома мѣсяцями переже выдав одностайну граматику подкарпатского руського языка, приготовану особливою комиссією. В звязи с сим теперь появилося розпоряженя в «Подкарпатском Вѣстнику». Розпоряженя регентского комиссара проголошуе, что в урядах и школах належачих до круга его компетенціѣ урядовое уживаня от 1-го септембра 1940 робитья обовязательным.

В змыслѣ розпоряженя регентского комиссара в всѣх середных и народных школах Подкарпатя в новом школьном роцѣ наука зачнеся на основѣ сей одностайной граматики [14, с. 133].

Обидві статті з «Карпатської Неділі» однозначно оприявнюють, що на мову газети спроба кодифікації «угрорусского языка», що її пропагувало саме видання, не справила жодного впливу. Щоправда, з одного боку, безпосередньо це не суперечило вказівкам угорського уряду, бо нові норми призначалися лише для урядів і шкіл. З другого боку, мовна поведінка журналістів «Карпатської Неділі» доводить, що наслідки спроб «сдѣлати конець языковымъ спорамъ» були дивовижними: коли вже було ухвалено «Граматику угрорусского языка», навіть «Карпатска Недѣля», чийм головним редактором був той самий Олександр Льницький, якому угорський уряд виразно подякував за «Грамати-

ку» [5, р. 236, 243–244; 7, с. 6–7], ставилася до цих норм із яскравою байдужістю.

Вочевидь, журналісти зрозуміли, що така мова просто відштовхнула б читачів. Усе ж таки «народність» вважалася перевагою... Коли ця сама «Карпатська Недѣля» 20 жовтня («20. октября») 1940 року оприлюднила анонс з інформацією про «Недѣльнѣ проповѣди» Омеляна Бокшая, вона виразно похвалила їхній «легкий народный язык» [14, с. 148].

Суперечливість ситуації була занадто очевидною. Треба було діяти.

«Грамматика руського языка» Івана Гарайди. 16 березня («16. марта») 1941 року «Карпатська Недѣля» повідомила читачів про те, що представники влади знову взялися до вирішення мовного питання. Цим разом «Филологично-литературный отдѣл Подкарпатского Общества Наук» на засіданні в Будапешті постановив, що основою літературної мови мав бути «народный язык» – незважаючи на те, що головою комісії був той самий О. Ільницький, який і відповідав за «Грамматику угрорусского языка»:

Заложився филологично-литературный отдѣл Подкарпатского Общества Наук

Филологично-литературный отдѣл Подкарпатского Общества Наук подержав в Будапештѣ свое основуючое засѣдания. Основуючое засѣдания в Будапештѣ подержали из огляду на старших членов, але слѣдуючое засѣданье отбудеся в осѣдку Общества в Унгварѣ.

На засѣданю взяли участь председатель Наукового Общества Антоній *Годинка*, подпредседатель Общества Иреней *Кондратович*, члены отдѣлу Александер Ильницькій, Иван Мелих, Александер Бонкало, Стефан Кнѣжа, Ядор Стрипский, Емилян Бокшай, Александер Маркуш, Василь Попович, Николай Гарчар и дѣловедучий директор Иван Гарайда. За председателя отдѣлу выбрали Александра *Ильницкого*, а за протоколанта Емиліяна *Бокшая*.

Филологично-литературный отдѣл в рамках довгой и змѣстовой дискуссіѣ погодився в засадничих вопросах. Рѣшив, что в языковом вопросѣ стане на основѣ народного языка [15, с. 187].

Через два місяці, 18 травня («18. мая») 1941 року, «Карпатська Неділя» повідомила читачів про те, що Товариство оприлюднило граматику Івана Гарайди.

Общество Наук выдало нову руську граматику

Подкарпатское Общество Наук, як дозналися мы, составило нову руську граматику, котру при сповпрацѣ членов языковой и литературной секціѣ зложив Иван Гарайда (рож. в Заричовѣ), директор Общества Наук и бывший лектор краковского университета им. Ягелло. Се перше виданя Общества заосмотрив вступным словом Антоній Годинка, предсѣдатель Подкарпатского Общества Наук.

9 архову и 144 сторонну граматику, на котру еще в слѣдуючом числѣ нашей новинки звернеме окремишну увагу, починаючи от слѣдуючого тыждня можно буде закупити в Обществѣ Наук (Ungvár, Drugeth-tér 21) [17, p. 199].

Грамматика Гарайди суттєво відрізняється від «Граматики угрорусского языка» на всіх рівнях. У передмові Антін Годинка («Антоній Годинка») як «предсѣдатель Подкарпатского Общества Наук» висловлюється про ту мову, що її скодифікував І. Гарайда:

Се есть языкъ, говореный еѣ властнымъ народомъ и отъ сего языка отступити за хоть котрый родственный, але въ сущности всеже для неѣ чужий вариантъ, есть грѣхъ противъ тверезого розума. Знову и знову прошу – держѣмся своего. Въ семь случаи я увѣренный, что руський народъ, твердо прилѣпляющийся къ своему милому материнскому языку и къ своимъ народнымъ преданіямъ, и теперь, якъ столько разъ въ минувшинѣ, душевно золъеся зъ мадярскимъ братскимъ народомъ, представляючи западну цивилизацію, але одно-ременно и языки своихъ славянскихъ братьевъ буде мочи цѣнити и почитати [1, с. 4].

Заслугоує на увагу те, що сам І. Гарайда у вступі до своєї граматики послався не лише на граматику А. Волошина 1907 року й пізніші її видання (без обмежень 1919 р.), але й на видання граматики Івана Панькевича, які фактично мали скодифікувати українську мову, хоча з огляду на мовну політику, у Підкарпатській Русі вживали специфічну

версію етимологічного правопису («панькевичівку») та додавали певні специфічні елементи [див.: 9]. За словами І. Гарайди, Панькевичеві граматики «менше-більше придержувалися живого народного говора и лишь въ позднѣйшихъ часахъ, оставивши чисту етимологичну основу, зблизилися до фонетики» [1, с. 6].

У вступі І. Гарайда стверджує, що мовні суперечки були лише справою інтелігенції. У своїй граматиці він запропонував компроміс:

Наше стремленя не было иное, якъ установити сталѣ и всѣми однако уживанѣ граматичнѣ формы нар. языка, что-бы такимъ способомъ могли выдаватися книжки и новинки для народа наилегше понятнымъ языкомъ. Бо доказалось, что книжки, написанѣ для общественности на основѣ давнѣйшихъ грамматикъ, были для народа менше-більше тѣжко зрозумѣлѣ и не были въ силѣ приспѣти до культурного поднесеня народа. <...>

Нашъ народъ хоче жити, хоче учитися, хоче просвѣщатися, народъ стремится вгору. Интеллигенція мае сотеро дорогъ и способовъ учитися, доповнити свое знаня, сотеро можливостей читати, орієнтоватися въ рѣчахъ сего свѣта. Але что мае народъ для достиженя сей цѣли кромѣ своего языка, кромѣ своихъ по большой части перенаселеныхъ, бѣдныхъ школъ и одной або двохъ газетъ? Если и тотъ его языкъ возьмемъ отъ него або покажемъ его противными его духу элементами, что останется тогда для него? <...>

Сякѣ и симъ подобнѣ розважаня привели насъ до того, чтобы составить грамматику нашего родного языка на основѣ тыхъ показанъ, котрѣ были установленѣ на засѣданю языкового отдѣла Подкарпатского Общества [*sic!*] Наукъ въ Будапештѣ дня 28-го фебр. 1941.

Не хвалимесь тымъ, что ся грамматика представляе собою чось совершенное або чось такое, что часомъ не могло бы змѣнитися къ лучшему, такъ якъ ся грамматика есть въ дѣйности компромиссомъ межи многими одинъ другому противлячимися представлениями о нашомъ народномъ языкѣ. Вообще сказано, де только возможно было, старалися мы придержоватися етимологій, головно въ корняхъ, а толь-

ко въ оконченіяхъ перейти на фонетику. Нашимъ стараньемъ было подати грамматику того живого языка, на котромъ у насъ въ практицѣ каждый говорить и котрый языкъ може быти связующимъ звеномъ межи всѣми членами нашего народа безъ выимковъ. Маеме при томъ замѣтити, что поясненія къ дакотрымъ частямъ нашей грамматики [*sic!*] не претендуютъ на повность [*sic!*]. Они только для того были мѣстами поданѣ, чтобы у людей, котрѣ интересуются своимъ роднымъ языкомъ, взбудити стремленія дальше заниматься и до дальнейшей степени розвити нашъ народный языкъ. <...>

Мы при составленю сей грамматики дивилися лишь на добро народа и на его будущность.

Зѣ нами Богъ.

Унгварь, дня 15-го мая 1941.

Дръ Иванъ Гарайда

дѣл. директоръ

Подкарпатского Общества Наукъ

[1, с. 6–8].

Мовляв, граматика була «компромісом», вона мала слугувати суто прагматичним цілям. Хоча І. Гарайда був чинним директором товариства «Подкарпатское Общество Наук» і співпрацював з газетою «Карпатска Недѣля» [6, с. 5], не слід забувати, що цей закарпатський діяч у міжвоєнну добу відвідував семінар галицького мовознавця Івана Зілинського в Кракові [3, с. 145] та навіть за регентства М. Гортія листувався з І. Панькевичем з тоном щирої поваги [див.: 3, с. 158–159], тоді як цього самого Панькевича антиукраїнськи налаштовані закарпатці затаврували як завзятого галицького «українізатора».

І хоч І. Гарайда в передмові майже перепрошує читача за мову граматики, саме його мова високою мірою підтверджує слова Йосифа Дзензелівського, який писав: «Як свідчать його добрі знайомі, сам І. Гарайда усвідомлював себе русином-українцем, саме такою він уважав і свою граматику» [3, с. 147].

Що ж до суті мови граматики І. Гарайди, цей самий Й. Дзензелівський підтверджує очевидне: «По-перше, всі <...> явища, яким надається статус закарпатського літературного стандарту, у переважній своїй більшості досить далеко сягають за межі Закарпаття. По-друге,

І. Гарайда у своїй граматиці не надає стану норми жодній такій місцевій чи граматичній діалектній рисі, яка б охоплювала лише увесь чи переважну частину ареалу закарпатських говорів, тобто не виходила за ареал Закарпаття» [3, с. 154]. Виявляється, що І. Гарайда насправді написав граматику «руського языка» в дуже традиційному розумінні, тоді як поодинокі елементи «угроруськості» в ній можна впізнати лише в окремих діагностичних контекстах (наприклад, коли трапляється закінчення дієслів першої особи множини теперішнього часу *-ме* тощо). Загалом мова І. Гарайди є та сама мова на народній основі з домішкою чималих лексичних церковнослов'янзмів, яка ще з XIX ст. була характерною для письмового вжитку всіх русинів Австрії та Австро-Угорщини, зокрема в Галичині. Саме такою мовою переважно писалася й преса, зокрема «Карпатска Недѣля».

Хоча навіть тон передмови вказує на те, що І. Гарайда писав так, як писав, з необхідності, його камуфляж спрацював частково навіть до сьогоднішнього дня. Нещодавно русинський діяч Анна Плішкова ствердила, що І. Гарайда знайшов «компроміс між говірною мовою та “традиційною карпато-руською” мовою» (*a compromise between the spoken language and the “traditional Carpatho-Russian” language*), і додала, що «попри те, що Гарайда зберіг багато запозичень з російської мови, певні науковці погоджуються з думкою, що нова грамика тоді справді виконувала фактично кодифікаційну функцію» [17, р. 63]. Насправді І. Гарайда лише описував ту мову, що й без нього переважала в місцевій пресі та яку плекали місцеві «русинофіли». Серед них опинилося чимало колишніх переконаних українців [6, с. 10].

Так чи так, 1941 року угорський уряд був задоволений гарайдівською граматиною – хоча лише після того, як регентський комісар успішно змусив її автора запровадити букву «йор» – напевно не для підкреслення «народності» описаної мови [13, с. 209]. 6 липня («6. июля») 1941 року «Карпатска Недѣля» повідомила:

Урядовый погляд про нову руську граматику

Министерский совѣтник др. Юлій Марина подав урядовый поглядъ [*sic!*] школьного отдѣлення про нову руську граматику, котру под редакцією др. Ивана Гарайды выдало Подкарпатское Общество Наук. Урядова думка тота, что з помежи всѣх тут появившихся грамматик, сеся грамма-

тика найбільше приблизилася до синтаксиса живого руського народного язика и взагалъ есть способна на то, чтобы на основѣ сей грамматики составить методичну грамматику для высших класс народных школ, и чтобы составлєня руськой науковой грамматики началось на сей основѣ. В дальшому установляе, что грамматика Общества Наук содержитъ в собѣ много новостей, але всетаки была составлена на основѣ грамматики Волошина з 1907 року. Есть много отхилок от грамматики Волошина, бо выключе все противорѣчїя и неконсеквенциѣ. Нова грамматика бере огляд и на двацятирочный розвыток [sic!] мѣстного руського народного язика, а терминологию в повнѣ [sic!] можно уважати чисто подкарпав[т]скою [sic!]. Автор грамматики велику увагу звертае и на подкарпатскѣ традициѣ – установляе урядовый погляд, котрый так закончуєся: Взявши до громады добрѣ и негативнѣ стороны грамматики, спокойно можеме установити, что еще не появилася досконалѣйша грамматика мѣстного руського народного язика. Однак в другом выданю маєся дальше удосконалювати. И до того часу было бы желательным выдати пару сторон додатку и на 30–40 сторон правописный словарь [15, с. 210].

Незважаючи на такі амбїтні плани, після «Граматики» І. Гарайди нїяких подальших ініціатив кодифікації «угрорусского язика» не було.

Протягом одного року нова угорська влада ухвалила дві граматики «угрорусского» чи то «руського» «язика», які насправді запропонували дві цілком різні мови. Таким чином, «сдѣлати конецъ дотеперѣшнимъ языковымъ спорамъ» їй напевно не вдалося. Навіть за часів заборони української мови мовний хаос на Закарпатті тривав. Водночас тривала мадяризація місцевого населення.

Закарпатський історик Роман Офіцінський підсумовує ранні ефекти угорської шкільної політики після «воз'єднання» 1938–1939 років:

На початку 1938/1939 навчального року налічувалося 52 горожанки – українські / руські (23), чеські (24), угорські (4) та німецька (1), де нараховували 12.127 учнів. У всіх 16-ти горожанках, що функціонували на Підкарпатті станом на січень

1940 року, працювало 146 вчителів і навчалось 3.137 учнів. Тобто маємо чотирикратне падіння чисельності учнівського контингенту. Причому у восьми школах навчальною мовою була угроруська, у шести – угроруська з угорськими паралельними класами. Також було по одному закладу з угорською та словацькою мовою навчання [13, с. 210].

Уже 16 березня 1940 року газета «Наступ» – орган українських націоналістів, що виходив у Празі, – повідомила: «Більше чим 60 % предметів учать учителі виключно по мадярськи (історія, географія, фізика, природа, числення), а решту предметів неможливим мадярсько-руським язичієм. Ніяких книг в горожанських школах немає. Українські та “карпаторуські” (панькевичівка) попалили й учбовий матеріал диктують оцим нечуваним язичієм» [13, с. 209].

Незважаючи на те, що «Наступ» був далеко не нейтральним джерелом, наведені в цій статті матеріали підтверджують його опис. Статус «угроруської мови» так чи так не був високим. Хаотичний характер корпусного планування додатково знизив його.

ПРИМІТКИ

¹ У цій статті йдеться про теперішню Закарпатську область, що складається з територій, які до кінця Першої світової війни належали до Угорського королівства, а 1919 року під назвою «Підкарпатська Русь» увійшли до складу Чехословаччини. Після подій напередодні й під час Другої світової війни ці землі стали Закарпатською областю спочатку Радянської, а після 1991 року – самостійної України. У статті часом вжито прикметник «закарпатський», хоча цей термін не був офіційним до 1944 року.

² Уже через два дні після I Віденського арбітражу підкарпатський русофіл Стефан Фенцик у газеті «Нашь путь» писав: «Недавнее распоряжение карпаторусского правительства о закрытии всѣх русских газетъ, сегодняшнимъ днемъ отмѣняется. Одновременно запрещается издание всѣхъ чешскихъ и украинскихъ газетъ в Ужгородѣ, Мукачевѣ и Береговѣ. Русскія и мадыарскія газеты съ сегодняшняго дня на основании этого распоряжения не подлежатъ цензурѣ. Постановление вступаетъ въ силу съ момента его опубликованія. Ужгородъ, 4 XI. 1938. Съ повѣренія Мадьярскаго Національнаго Совѣта П. Бернатъ» [5, р. 233; див. також: 11].

³ Поль-Роберт Магочі пише: «Навернутём мадыарской влады в 1939 році угорусинизм значив тьж наворачуя к містным традиціям, котры не мали быти ани російскы, ани українскы» [8, с. 100]. Там само він пише про мову «Граматики

угрорусского языка для середних учебных заведений», що «язык той граматіки був дость подобный языку кінця 19. стороча, то значить російському, але была в нїм і велика кількость містных русинських діалектизмів» [8, с. 100]. Проте насправді не можна ствердити так однозначно, що російська мова була «мовою XIX ст.».

⁴ Навіть певні різновиди сучасних русинських мовопроектів ґрунтуються на схожій мові [див.: 10].

⁵ Сам Геровський запропонував 1939 року «Русскую грамматику для народных школь» (Унгварь ; Ужгородь, 1939), яка, однак, ніколи не була в шкільному житку [8, с. 100].

⁶ В угорськомовній передмові вжито вираз *keveréknyelv* – «змішана мова» [2, с. 4].

⁷ Останнє можна зрозуміти лише на фоні того, що місцеві русофіли традиційно вимагали спиратися на граматіки А. Волошина 1907 та 1919 років (тоді як пізніші версії їх уже не задовольняли, адже послідовно наближалися до української мови).

⁸ В угорській версії тут нема відповідника прикметника *милый* (*akik a magyarorsz népet és annak nyelvét őszintén szeretik*).

⁹ Угорською це було *a magyarorsz nyelv ezen nyelvtanát tartsa a tanítóóság hivatalos nyelvtanának és ahhoz alkalmazkodni tartsa hivatali kötelességének*. Зворот «держати чимось» є, мабуть, калькою з угорської.

¹⁰ У цій самій бібліотеці є і примірник «Граматики угрорусского языка».

¹¹ Рима *землей* – *гурбой* працює і на підставі саме місцевої вимови, бо в кількох карпатських діалектах вона може прозвучати, як *земльов* – *гурбов*.

¹² Слово пояснюється в дужках: *резинка* (*гума*) [4, с. 10].

¹³ Пор.: словацьке *dvadsat' jeden rokov*.

¹⁴ Підручник подає «Гимнь подкарпатских русиновъ» («Подкарпатські русини, оставте глибокій сонь!») поряд з угорським гімном (*Himnusz*) [14, с. 244].

¹⁵ Видавець виправив деякі помилки, що потрапили до газети. Їх тут проігноровано.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. *Гарайда І.* Грамматика руського языка / составилъ дръ Иванъ Гарайда. – Унгварь, 1941.
2. Грамматика угрорусского языка для середних учебных заведений. – Унгварь, 1940.
3. *Дзензелівський Й. О.* Гарайда як філолог // *Acta Hungarica* 1996–1997, VII–VIII роки видання. – Ужгород ; Дебрецен, 1998. – С. 144–167.
4. Другій цвѣтъ дѣтской мудрости для II. класса народной школы. – Унгварь, 1939.
5. *Карпаль М.* Карпаторусинські мас-медіа 1938–1944 гг.: Новинка *Карпатска Недѣля* // *Carpatho-Rusyns and their Neighbors. Essays in Honor of Paul Robert Magocsi* / eds. B. Horbal, P. Krafcik, E. Rusinko. – Virginia : Fairfax, 2006. – P. 233–247.

6. *Капраль М.* Спередслово // Русинський Дайджест 1939–1944 / матеріали ушорив и спередслово написав М. Капраль ; вудала катедра української и русинської філології Ніредьгазькуй Высшуй Школы. – Ніредьгаза, 2008. – Т. 1 : Наука. – С. 5–10. – (Studia Ukrainica et Rusinica Nyiregyháziensia, 23).

7. *Капраль М.* Спередслово // Русинський Дайджест 1939–1944 / матеріали ушорив и спередслово написав М. Капраль ; вудала катедра української и русинської філології Ніредьгазькуй Высшуй Школы. – Ніредьгаза, 2010. – Т. 3, ч. 1 : Кроника. Тексты з ужгородських новинок «Нова Недѣля» и «Карпатска Недѣля» 1939–1941 гг. – С. 5–8. – (Studia Ukrainica et Rusinica Nyiregyháziensia, 25).

8. *Магочій П. Р.* Языковый вопрос // Русинський язык / redaktor naukowy P. R. Magocsi. – Opole, 2004. – С. 85–112. – (Najnowsze dzieje języków słowiańskich).

9. *Мозер М.* «Граматика руського языка» Івана Панькевича та галицька українська мова в Підкарпатті // Studium Carpatho-Ruthenorum, 2009. – Пряшів, 2010. – С. 68–93.

10. *Мозер М.* Два кроки назад – у майбутнє? Кілька спостережень щодо угорського та чеського проєктів русинської мови // Наукові записки НаУКМА. – 2012. – Т. 137. – С. 35–40. – (Серія : «Філологічні науки»).

11. *Мозер М.* Прощання з українством – декілька зауважень про мовну історію русинів за влади Міклоша Гортія // Українці-русини: етнолінгвістичні та етнокультурні процеси в історичному розвитку / голов. ред. Г. Скрипник. – Київ, 2013. – С. 626–652.

12. *Німчук В.* Церковнослов'янська мова // Українська мова : енциклопедія. – Вид. 3-тє, зі змінами і доповненнями / голов. ред. О. С. Мельникук, В. М. Русанівський. – Київ, 2007. – С. 814–816.

13. *Офіцінський Р.* Національно-культурна політика // Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура / під ред. М. Вегеша, Ч. Фединець ; [редкол. Ю. Остапець, Р. Офіцінський, Л. Сорко, М. Токар, С. Черничко ; відп. за вип. М. Токар]. – Ужгород, 2010. – С. 207–213.

14. Пятый цвѣтъ дѣтской мудрости для VII./VIII. класса народной школы. – Унгварь, 1939.

15. Русинський Дайджест 1939–1944. Т. 3, ч. 1: Кроника. Тексты з ужгородських новинок «Нова Недѣля» и «Карпатска Недѣля» 1939–1941 гг. / матеріали ушорив и спередслово написав М. Капраль ; вудала катедра української и русинської філології Ніредьгазькуй Высшуй Школы. – Ніредьгаза, 2010. – (Studia Ukrainica et Rusinica Nyiregyháziensia, 25).

16. *Magocsi P. R.* The Shaping of a National Identity. Subcarpathian Rus', 1848–1948. – Cambridge ; London, 1978.

17. *Plishkova A.* Language and National Identity. Rusyns South of Carpathians / translated by P. A. Krafčik ; with a bio-bibliographic introduction by P. R. Magocsi. – New York, 2009.

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВОЇ СЛАВІСТИКИ У ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Суспільно-економічні та політичні зрушення, які настали в європейських країнах після завершення наполеонівських воєн, з одного боку, зміцнили монархічні устрої в імперіях-переможницях (Австрія, Росія, Англія), а з другого, – посилили демократичні та емансипаційні прагнення суспільства всередині цих країн. Особливо це стосувалося народів, які в різні історичні періоди втратили незалежність і опинилися в складі інших держав.

Безумовно, до таких належали й слов'яни, як східні, так і західні. Адже будь-який народ, який прагне власної держави, повинен мати свою націєтворчу ідею, навколо якої концентрується суспільство, щоб її реалізувати. Основним ядром такої ідеї виступають, як правило, мова, історія, культура, релігія, традиції кожного народу. Власне, вони стають ідентифікаторами, що гальмують процеси винародовлення.

Розвитку славістики в ХІХ ст. значною мірою сприяли ідеї слов'янського відродження, що почали розповсюджуватися в Європі із Заходу на Схід, а не навпаки. Цьому є цілком логічне пояснення, адже саме в західних (австрійських, німецьких) університетах підготовка філологів велася на належному рівні; крім фундаментальних дисциплін, тут викладали класичну філологію (грецьку, латинську). Студенти вивчали й сучасні мови, стародавню й новітню історію, методи наукових досліджень та ін. Саме тут формувалися найвідоміші тогочасні вчені-славісти із числа західних слов'ян – Й. Добровський, В. Ганка, П.-Й. Шафарик, В. Копітар, В. Караджич, Я. Коллар, Ф. Міклошич, Л. Штур, Ф. Палацький. Через відсутність власних славістів російський уряд зробив декілька спроб запросити когось із числа вищезгаданих осіб обійняти кафедри в російських університетах, але згоди не отримав. З іншого боку, це змусило російську владу готувати славістів власними силами із числа найкращих випускників

університетів Російської імперії – Московського, Харківського, Петербурзького, Казанського, Київського, Новоросійського. Більшість із них були з українським корінням або працювали на території України – І. Срезневський, П. Кеппен, П. Лаврівський, О. Потєбня, М. Костомаров (Харківський університет), О. Бодяньський, В. Григорович (Московський і Казанський університети), О. Кочубинський (Новоросійський університет), М. Драгоманов, Т. Флоринський (Київський університет).

Перш ніж обійняти кафедри славістики в російських університетах, вони повинні були відбутися кілька наукових стажувань за кордоном у відомих на той час славістів – П. Шафарика, В. Ганки, Я. Коллара, В. Копітара та ін. Крім цього, вони вивчали мови західних слов'ян, історію, культуру, традиції, звичаї, етнографію, давні рукописи тощо та склали детальний звіт у вигляді наукових доповідей, які друкували в наукових записках та періодичній пресі.

Інша частина українських славістів проживала на території, що входила до складу Австрійської імперії, відповідно вони формувалися в австрійських навчальних закладах і під безпосереднім впливом західних славістів. У віденський науковий гурток В. Копітара входили М. Лучкай та І. Фогорашій (Бережанин). Учнями Ф. Міклошича були українці М. Осадца, Є. Желехівський, Г. Онишкевич.

Значна кількість славістів не мали спеціальної філологічної освіти, але активно працювали в галузі славістики й підтримували тісні контакти з відомими славістами як Російської імперії, так і Австрійської (Д. Зубрицький, І. Вагилевич, І. Орлай, Ю. Венелін).

Університетський статут Російської імперії від 1835 року передбачав створення в усіх університетах імперії кафедр «Історії й літератури слов'янських мов». Назва була досить дивною, і по суті навіть її автори не уявляли собі, про що йдеться. Можливо, це мала бути кафедра не тільки історії, але й слов'янських мов та літератур. Але очолити такі кафедри не було кому через відсутність професорів-славістів. Тому уряд Російської імперії вирішив підготувати кадри із вчених – випускників університетів, відправивши їх за кордон на наукове стажування. Велика заслуга в організації цієї важливої справи належала Кеппену Петру Івановичу (1793–1864) – етнографу, археографу, славісту, одному з перших випускників Харківського університету (1814), який був особисто знайомий з більшістю відомих славістів Європи. Серед об-

раних претендентів більшість були пов'язані з Україною через українське коріння або ж навчання і проживання.

Серед них – Бодянський Осип Максимович (1808–1872) – уродженець Полтавщини, закінчив Полтавську семінарію та відділення філології філософського факультету Московського університету, професор кафедри історії та літератури слов'янських мов, член-кореспондент РАН (1854) та інших зарубіжних академій.

Григорович Віктор Іванович (1815–1876) народився в Подільській губернії (Балта), середню освіту здобув в Умані, вищу – у Харківському та Дерптському університетах, працював у Казанському, Московському, Новоросійському університетах, в останньому очолював кафедру славістики.

Срезневський Ізмаїл Іванович (1812–1880) народився в Ярославлі. Дитячі та юнацькі роки провів в Україні, у Харкові. Закінчив Харківський університет, філософський факультет, працював у Харківському та Петербурзькому університетах, академік Російської академії наук.

Вищеназвані особи були першими серед майбутніх славістів, які мали пройти наукове стажування в західноєвропейських країнах, у відомих на той час центрах славістичних студій – Відні, Празі, Будапешті, Берліні.

Згадуючи О. Бодянського, В. Ягич відзначає його неабияке працелюбство та любов до збирання народних поетичних пам'яток. Особливо він відзначав його працю «О времени происхождения славянских писмен».

За його словами, О. Бодянський «ніколи не приховував своєї прив'язаності до України». В. Ягич відзначає його праці, які стали визначальними для формування української етнографічної й історичної науки [5, с. 463].

Саме стараннями О. Бодянського були видані «Історія Русів» Г. Кониського, «Літописи про Малоросію», народні пісні Галицької та Угорської Русі Я. Головацького. Водночас В. Ягич вважав О. Бодянського романтиком у науці, який не завжди міг критично підійти до оцінки історичних, лінгвістичних і літературознавчих явищ, насамперед маючи на увазі джерелознавчу складову дослідницької діяльності.

При оцінці І. Срезневського В. Ягич звертає увагу перш за все «на його відданість з молодих літ етнографічному дослідженню України» [5, с. 319]. У ті часи подібного роду студії були «головною й найсуттєвішою частиною новостворюваної слов'янської науки» [5, с. 319].

У кінці 1839 року І. Срезневський виїхав на довготривале наукове стажування, яке охоплювало такі міста, як Рига, Відень, Грац, Загреб, Любляна, Венеція, Спліт, Дубровник, Белград, Будапешт, Братислава, Краків, Варшава, Ужгород, Мукачеве та ін.

Після повернення з наукового відрядження до Харкова 1842 року І. Срезневський приступив до викладацької діяльності, розробивши курс «Енциклопедичний вступ у вивченні слов'янства». В. Ягич вважає так само, як І. Срезневський, що саме із цього моменту в Російській імперії почалося вивчення славістики, яку було привнесено ззовні [5, с. 466].

І. Срезневський залишив по собі багату наукову спадщину з проблем славістики – церковно-слов'янської літератури, давньоруської писемності, палеографії, історії літератури, етнографії, археології і т. д.

В. Ягич звертає увагу на те, що І. Срезневський не був «слов'янофілом в російському значенні цього слова, а був славістом». Уся його сукупна діяльність, на думку вченого, викликає повагу широким розмахом його численних праць [5, с. 476].

Харківський університет, з яким пов'язана діяльність більшості славістів Російської імперії XIX ст., відзначався тісною інтеграцією харківських лінгвістичних шкіл у європейський науковий простір. Особливо тісними були зв'язки з німецькими вченими, які – за рекомендацією Гете – працювали в ньому. Слід сказати, що Гете і В. фон Гумбольдт були почесними докторами цього навчального закладу. У Харківському університеті в той час зароджується широкий погляд на філологію як синтетичну науку і наукові методи, які стосувалися проблем мови, літератури, історії, етнографії та ін.

У Харкові І. Срезневський опублікував низку праць про мову, культуру, літературу, історію українців. Він вважав, що мова українців є «мовою, а не наріччям російської або польської». За свою працю «Святылища и обряды языческого богослужения славян по свидетельствам современным и преданиям» він першим в історії Російської імперії здобув ступінь доктора слов'яно-руської філології. І. Срезневський виховав цілу плеяду блискучих учених не тільки в Росії, але й за її межами.

До таких слід віднести, на нашу думку, і В. Ягича, у житті якого І. Срезневський відіграв важливу роль. Адже саме завдяки йому В. Ягич отримав професуру й роботу в Росії.

Свій науковий шлях як університетський екстраординарний професор порівняльної граматики індоєвропейських мов В. Ягич розпочав в

Україні, у Новоросійському університеті (1871–1874). Це сталося після того, як він звернувся безпосередньо по допомогу до професора Харківського й Петербурзького університетів І. Срезневського посприяти в працевлаштуванні в Росії на посаді вчителя латинської мови в одній з гімназій – саме таких вчителів шукав у Австрії М. Раєвський [2, с. 502].

І. Срезневський зробив більше. За його допомогою Петербурзький університет присвоїв В. Ягичу ступінь доктора слов'янської філології (1870), що дозволило йому обійняти посаду завідувача кафедри. Завдячуючи І. Срезневському, який після переїзду з Харківського університету в Петербург став одним з найбільш авторитетних учених-славістів, В. Ягич 1868 року був обраний членом-кореспондентом Російської академії наук.

З 1872 по 1874 рік він працював в Одесі, сподіваючись обійняти посаду завідувача кафедри славістики. Не отримавши такої можливості, він переїхав до Берлінського університету на новостворену кафедру слов'янської філології (1874–1880). У Берліні В. Ягич почав редагувати журнал *Archiv für slavische philologie*. Він був його незмінним редактором протягом сорока років.

Після смерті І. Срезневського 1882 року В. Ягич обійняв вакантні посади І. Срезневського як у Петербурзькому університеті, так і в Російській академії наук.

Можна з упевненістю говорити і про те, що він зайняв найвище місце в ієрархії вчених-славістів у Російській імперії на той час. Роки перебування В. Ягича в Росії відзначалися його активною участю як у викладацькій, науково-дослідницькій, так і в просвітницькій діяльності. В. Ягич був чудово обізнаний з українським дослідницьким полем у галузі славістики як у Російській, так і в Австро-Угорській імперії. Він особисто був знайомий з багатьма видатними українськими культурно-освітніми діячами, науковцями, письменниками. І коли згодом, 1886 року, він повернувся до Віденського університету, то продовжив з ними співпрацювати.

У фундаментальній праці В. Ягича «Історія слов'янської філології» українська славістика знайшла своє місце. Критичний у розумінні В. Ягича «науковий» підхід до аналізу українських писемних пам'яток від найдавніших часів до сучасності, а також його об'єктивний погляд на науково-дослідницьку діяльність у галузі славістики українських учених не втрачає своєї актуальності і по сьогоднішній день.

На думку В. Ягича, створенню слов'янської філології ми завдячуємо видатному чеському славісту Й. Добровському, його «критичному (науковому) духові». Він батько цієї науки... Але й найгеніальніший «представник своєї науки спирається на результати, здобуті працями своїх попередників» [5, с. 961].

Тут В. Ягич має на увазі ті народи, які зберегли найдавніші пам'ятки писемності й культури, що лягли в основу першоджерел славістики як науки. Серед таких він називає й київські стародруки: «Ми знаходимо філологічну діяльність, зосереджену в достопам'ятному Печерському монастирі у Києві, де для слов'янського просвітництва було зроблено дуже багато» [5, с. 3]. Він дає також високу оцінку «Повісті временних літ», найдавнішій пам'ятці літописання Київської Русі, вказуючи, що для початку XII ст. її тверезий етнографічний підхід щодо розселення й характеристики племен є «відголоском чудових відомостей, які викликали у кінці XVIII ст. захоплений відгук Шльоцера» [5, с. 4]. Власне А. Шльоцеру належала перша фундаментальна праця, видана в Німеччині, про твір Нестора Літописця під назвою «Несторъ. Russischen Annalen in ihrer slavonischen Grundsprache verglichenübersetzt und erklärt».

В. Ягич відзначав високий рівень староруських граматик, які видавали українці. Граматика М. Смотрицького, за його словами, вважалася головним твором для церковнослов'янської мови аж до появи праць основоположника наукової славістики Й. Добровського [2, с. 28].

В. Ягич як науковець, славіст, викладач вищої школи формувався в освітній системі двох імперій – Австрійської й Російської. Він був учнем відомого славіста Ф. Міклошича, який тривалий час очолював кафедру славістики Віденського університету. В. Ягич виховувався на кращих традиціях віденської славістичної школи (В. Копітар, В. Караджич). Але слід звернути увагу на ту важливу обставину в житті В. Ягича, що реалізував він себе як науковець, університетський професор спочатку в Російській імперії, де він отримав і кафедру, і професуру, і ступінь доктора славістики. Тут він працював понад 10 років до переїзду у Віденський університет. За цей період В. Ягич мав можливість ще глибше вивчити проблеми славістики, використовуючи першоджерела, стародруки, архіви різних російських бібліотек, навчаючи студентів й аспірантів азам славістичної науки. Поруч із ним у ці роки постійно перебував І. Срезневський та інші видатні російські славісти. Досить цікавим видається спостереження В. Ягича про найяскравіших представників ві-

денської школи славістики (Ф. Міклошич) і російської (О. Бодяньський, І. Срезневський, В. Григорович). Він звертає увагу на те, що всі вони майже одного віку, але мету і завдання слов'янської філології розуміли по-різному: «У російських славістів стояло на першому місці загальне слов'янство (не маючи на увазі Росії) з його історією і всіма побутовими особливостями, не виключаючи, звичайно, і мови. У Ф. Міклошича перше і головне місце зайняли слов'янські мови, їх споріднені відносини одна з одною і з індоєвропейською сім'єю» [5, с. 692].

Серед західноукраїнських славістів учнями В. Ягича були К. Студинський, І. Зілінський, О. Маковей, О. Калужняцький та І. Франко.

Уперше про В. Ягича І. Франко пише в листі до Михайла Драгоманова 1889 року: «Недавно був один чоловічок відси у Відні у Ягича і той зазивав через нього молодих людей русинів, щоб ішли на славістику, що він постарається о стипендії і т. ін. Дуже він мене соблазнив, бо хоч я й не такий молодий (33 роки) та все-таки не такий вже й старий, щоб не міг повчитися» [4, с. 196].

Але Франко не мав грошей, щоб учитися у Відні, оскільки зароблені гроші в «Кур'єрі львівському» йшли на утримання сім'ї. Інших заробітків І. Франко не мав.

У травні 1891 року І. Франко перебував у Празі на конференції з групою галицької молоді, на з'їзді празьких студентів і мав нагоду заїхати до Відня, де знову зустрівся з Ягичем, з яким обговорював свої докторські студії, однак для реалізації планів Франкові знову бракувало грошей.

У липні 1892 року Франко пише до М. Драгоманова: «Що ви скажете на план, котрий ми уложили удвох з жінкою? План сей такий, щоб узяти мені на півроку відпустку від “Кур'єра”, поїхати у Відень, послухати лекцій Ягича і ще деяких професорів і зробити докторський екзамен <...> мені хотілось би пожити у Відні, повчитися у трохи розумніших людей, як Огоновський <...> А докторат поки що був би важний для мене хоч тим, що він дає права політичні (право голосування і вибираємості до парламенту» [4, с. 338].

7 жовтня 1892 року Франко знову приїздить до Відня. У листі до дружини він пише: «Я сьогодні записався вже на університет. Заплатив 18 г[ульденів] 65 кр[ейцерів]. Декан прийняв мене дуже ласкаво» [4, с. 354]. І. Франко у Відні стипендії не отримав, адже вона була тільки для студентів, а не докторантів.

Із професором В. Ягичем у Франка склалися досить добрі стосунки. Спочатку було домовлено, що Франковою дисертацією стане його монографія про Івана Вишенського, перекладена німецькою мовою. Але на одному із семінарів він прочитав свій реферат про старохристиянський роман «Варлаам і Йоасаф», який недостатньо був досліджений. Реферат настільки сподобався Ягичу, що він запропонував І. Франку вибрати саме цю тему для докторату. Той погодився на пропозицію, хоча й треба було почати все спочатку. У бібліотеках Відня бракувало літератури із цієї проблеми, тому він приїздить до Львова на різдвяні канікули. Більше часу проводить у бібліотеці. 21 січня 1893 року Франко повертається до Відня завершувати студії.

19 травня 1893 року дисертацію завершено, він пише до дружини: «Не хотів я писати тобі, поки не скінчу свої роботи, та отєє Богу дякувати скінчив і віддаю нині. В неділю буду в домі у Ягича» [4, с. 450].

Перший екзамен з латинської мови (кандидатський мінімум) він склав 20 червня, 28 червня іспит з філософії склав з відзнакою. 1 липня відбулася промоція: урочистий акт присвоєння докторського ступеня і вручення йому диплому, після якого професор В. Ягич влаштував традиційний «Комерс славистів». Франко писав дружині: «Ягич був дуже веселий і говорив пару разів промови <...> Промов було багато, між іншим і мене заставили говорити по-малоруськи» [4, с. 402]. На другий день повернувся до Львова, бо не мав грошей, щоб бути довше у Відні.

Однак на цьому співпраця І. Франка з В. Ягичем не припинилася. Живучи далеко один від одного, вони продовжили науковий діалог у форматі взаємного листування, з'ясовуючи ті чи ті наукові проблеми, що торкалися славистики, зокрема давніх слов'янських літератур та мов. 18 листів І. Франка до В. Ягича (1904–1915) зберігаються в університетській бібліотеці м. Загреб (усі вони опубліковані), а 19 листів В. Ягича до І. Франка (1904–1913) – у відділі рукописів та текстології Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України. Ці листи перекладені з німецької і вперше комплексно проаналізовані та надруковані Романом та Іваном Гораками 2008 року [1, с. 3–34], їх аналіз дає можливість сьогодні скорегувати стосунки, що склалися між учителем та учнем.

В. Ягич уважно стежив за науковою працею І. Франка, консультував його з певних наукових проблем, давав поради, охоче друкував на сторінках впливового філологічного часопису, який редагував, – *Archiv für slavische philologie*.

Водночас В. Ягич бачив у І. Франкові не тільки вченого, але й українського громадського та політичного діяча, який разом зі своїми однодумцями (М. Грушевським та ін.) мріяв про незалежну Україну. І ця обставина викликала особливе занепокоєння у В. Ягича, який убачав у цьому пряму загрозу ідеї слов'янської єдності, яка в ХІХ – на поч. ХХ ст. активно пропагувалася в європейських країнах не тільки з метою боротьби за незалежність, а й для внутрішньої дестабілізації цих країн перед світовою війною. Слов'янська єдність була своєрідним аналогом ідеї «русского мира», який реалізує Росія у своїй сучасній зовнішній політиці. Проросійська позиція В. Ягича щодо політичних прагнень українців зумовила ряд вчинків, які не роблять честі відомому вченому-славістові. Насамперед ідеться про факти протидії І. Франкові в його діяльності на захист української мови в Російській імперії. В. Ягич у листі до О. Шахматова від 8 листопада 1905 року застерігав його від захоплення українським питанням: «При обсуждении вопроса о малорусском языке будьте благорассудно либеральны. Простой народ пусть учится своему народному языку, литература пусть свободно развивается, точно так же искусно, но не забывает интересов государственных <...> Я сочувствую нашему М. Грушевскому и И. Франко пока они остаются на почве просвещения и науки, но создать независимую Украину – в этом я не желаю поддерживать их. Мы, славяне, и без того чересчур дробимся, оттого так мало и значим. У нас в Вене был осенью молодой человек “белорусс”, который даже мечтал о самостоятельной Белоруссии» [3, с. 285–286]. Коли академік Російської академії наук Ф. Корш запропонував увести до складу комісії, яка мала переглянути питання про «припинення гоніння на українське друковане слово», І. Франка, В. Ягич виступив проти, і до його голосу прислухалися – І. Франка до складу тієї комісії не включили. В. Ягич виступив проти включення І. Франка до роботи над «Енциклопедією Слов'янознавства». Коли 1907 року Російська академія наук забажала вибрати І. Франка членом-кореспондентом РАН, В. Ягич знову опротестував таке рішення. І. Франко членом-кореспондентом РАН завдяки своєму вчителеві не став.

Перед початком Першої світової війни В. Ягич відкрито виступає за «єдиную й неделимую Россию». У 1912 році він схвалює статтю великодержавника П. Струве «Общерусская культура й украинский партикуляризм». У листі до І. Франка від 6 лютого 1912 року В. Ягич

пише: «Ви читали твори П. Струве у “Русской мисле”? На сьогодні я прочитав тільки найновіший (січневий номер 1912), бо ще не одержав за весь 1911 рік. Я думаю, що такий чоловік, як П. Струве, заслуговує серйозної уваги» [1, с. 51]. У листі до О. Шахматова від 4 листопада 1912 року В. Ягич пише: «Бачу, що Ф. Коршу Іван Франко і М. Грушевський сподобались, і він як академік РАН разом із ними розпочав у Росії роз'єднання нації на українців і росіян. Уявіть собі, що було б, якби ми ще тоді прийняли І. Франка в РАН. Якщо він і далі буде з Іваном Франком і М. Грушевським це робити, то українці в Росії будуть діяти активно, відверто, без приховування своїх сепаратистських устремлінь. Стаття російського академіка в захист українства “К вопросу об украинской культуре” буде дорого коштувати Росії. Уже сьогодні українські сепаратисти загрожують державному устрою Росії. Ф. С. Корш не може зрозуміти, що український літературний рух, скерований Іваном Франком з Львівського центру в Росію у ліберально-культурному обрамленні, у подальшому проявиться в політичному, як його викладає М. Грушевський, і за сприятливих обставин цей рух роз'єднає українців і росіян і в подальшому посіє між ними ненависть. Розмежування по національних ознаках українців і росіян породить дві культури, які з часом розмежуються раз і назавжди, появу двох народів і двох держав. Україна, яка буде продуктивно розвиватися на півдні в більш сприятливих кліматичних умовах, ставши окремою державою, забуде Росію. Нова Українська держава посіє ненависть до Росії за довговіковий диктат і через призму певного часу зовсім відмежується від Росії і повернеться до багатокультурної та демократичної Європи. Тоді зламати Україну, на чолі якої будуть такі досвідчені галичани з віденським світоглядом, як І. Франко, буде неможливо. Наголошую, повернення українців до слов'янської єдності буде неможливе, оскільки загальноєвропейський процес демократії дасть їй нові цінності, які ми сьогодні бачимо у науковому та літературному витворі М. Грушевського та І. Франка» [3, с. 285–286].

У своїй фундаментальній праці «Історія славістики» В. Ягич жодним словом не пише про І. Франка як дослідника-славіста. Відповіддю на питання «Чому?» може бути прикінцеве слово автора цієї роботи: «Мы поставили себе правилом не распространять нашего рассказа за пределы деятельности тех представителей словянской филологии, о трудах которых в полномъ ихъ объёме возможно было высказывать

свое мнение *sine ira et studio*, так как их земное поприще уже завершилось. Мы же живые, находящиеся то еще в полной силе творческой, то отживающие уже свой век, – составляем, на мой взгляд, одно более или менее сплоченное общество труженников, о заслугах которых предстоит будущим историкам нашей науки высказать свой суд» [5, с. 878]. Праця, яка закінчується цими словами, вийшла у світ 1910 року, коли І. Франко був живий. Отже, останні її слова стосуються як І. Франка, так і тих, хто в майбутньому повинен був «висказати свій суд» про нього. «Суду» не було. В. Ягич помер 1923 року і був похований з усіма почестями, які належаться великому вченому, філологу-славісту. Найкращим суддею наукової діяльності І. Франка на ниві славістики став час і новітня історія України.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Горак Р., Горак І. Дисертація // Українське літературознавство : збірник наукових праць. – 2008. – Вип. 70. – С. 3–34.
2. Зарубежные славяне и Россия / отв. ред. С. А. Никитин ; АН СССР, Институт славяноведения и балканистики. – Москва : Наука, 1975. – 575 с.
3. Ідзьо В. Іван Франко і Російська академія наук // Науковий вісник музею Івана Франка у Львові. – Львів, 2001. – Вип. 2. – С. 285–286.
4. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. Т. 49 : Листи (1886–1894) / упоряд. та комент. Н. Вишневської ; ред. Ф. Погребенник. – Київ : Наукова думка, 1986. – 810 с.
5. Ягич И. В. История славянской филологии. – Санкт-Петербург, 1910. – 960 с.

Giovanna BROGI-BERCOFF
(Milan, Italia)

**POLISH-LANGUAGE POETS
IN 16th–17th CENTURY
UKRAINIAN LITERATURE.
THE CASES OF S. F. KLONOWIC
AND THE BROTHERS ZIMOROWIC**

До польськокомовної української літератури деякі критики відносять поетичні твори С. Ф. Кльоновича і братів Ш. та Б. Зиморовичів. Автор ставить за мету з'ясувати ідентичну належність цих трьох поетів і визначити їх місце в системі української літератури. У «Роксоланії» С. Ф. Кльоновича польська культурна і поетична ідентичність видається важливішою, ніж українська: реалії, пов'язані з українським життям і середовищем, часто підпорядковані переконанню про польську та католицьку культурну й релігійну вищість. Натомість брати Зиморовичі виявляють чіткішу українську ідентичнісну свідомість: їхні судження про революцію Богдана Хмельницького дуже суворі, але в багатьох місцях твору *Sielanki nowe ruskie* виразно відчувається їхня «подвійна ідентичність». Аналіз обох досліджуваних поетичних циклів переконливо доводить, що розмежування між польською та українською ідентичністю значною мірою визначається соціальною мотивацією. Цю проблему належить глибше дослідити із застосуванням відповідних сучасніших методологічних підходів, ніж це робилося в минулому.

Though Western contemporary literary criticism is often attracted by plurilingual manifestations of literature in a certain areal context ¹ rather

¹ Among the most recent publications let me mention the following books: Ісцопії літератури / упоряд. : О. Галега, Є. Гулевич, З. Рибчинська. – Київ ; Львів, 2010; *Niedźwiedz J. Kultura literacka Wilna.* – Kraków, 2012; *Glaser A. M. Jews and Ukrainians in Russia's Literary Borderlands. From the Shtetl Fair to the Petersburg Bookshop.* – Evanston, 2012. (cf. my review in *Studi slavistici*, XI (2014), pp. 201–206), and most recently. *Woldan A. Beiträge zu einer Galizienliteratur.* – Frankfurt a / M., 2015.

than by a 'national' approach to literary history, I will focus here on the question of whether works about 'Ukrainian matters' written by Polish poets in Renaissance and Early-baroque times should actually be considered as parts of a 'national' literature. The issue may seem somewhat old-fashioned and outdated, but the state of the art in Ukrainian literary studies is rather unsatisfactory and the reflection on the extension and nature of the Ukrainian literary canon is still unsettled. Therefore, it may still be useful to examine certain texts and try to better grasp their meaning and intertextual connection against the background of both the Polish and the Ukrainian literary systems. Some preliminary considerations about the history of literary studies in Poland and Ukraine may be helpful.

The conditions for a multicultural approach to Polish-language Ukrainian writers in the Polish-Lithuanian Commonwealth were not very favorable in the 20th century. After 1918 Poland focused mainly on establishing and reevaluating its own literary canon. Such writers as M. Smotrycki, P. Mohyla, St. Jaworski, J. Ornowski or P. Orlyk were rarely analyzed or even mentioned in literary histories. Some contributions to understanding the literature of *pogranicze* came from Ukrainian scholars living in Poland. In the 1980s Ł. Baranowicz was included in the anthology published by A. Vincenz². In the 19th century, the *Historia literatury polskiej* by M. Wiszniewski (Warszawa–Wilno, 1814) devoted the whole 8th volume (1857) to Ruthenian writers (until 1650). Also in the communist period a 'national' perspective was preferred (and imposed): Ukrainian literature was to be seen as part of the «all-Russian» and Soviet «literary process» rather than connected with Polish and Western Counter-Reformation and (later «bourgeois» or «cosmopolitan») tendencies. Only with the 1960s did Polish specialists begin to look at 'borderland literature'. Let me mention R. Łużny at Cracow University and J. Kłoczowski at Lublin Catholic University who gave an innovative boost to new literary and cultural understanding. At the same time, however, they highlighted the importance of the plurilingual and multicultural literature of the Ruthenian lands more for its function as a mediator between Polish (hence European) and Russian culture (Łużny), and for the need to find a 'common language' between various Christian confessions (more specifically Catholics, Greek-Catholics and

² Some poems were included in the anthology: Helikon sarmacki. Wątki i tematy polskiej poezji barokowej / Ed. A. Vincenz. – Wrocław, 1989.

Orthodox) (Kłoczowski). Recent needs to rethink the Polish past have led to new considerations inspired by colonial studies, and to the (re)publication and examination of texts which invite further investigation.

In Ukrainian literary studies the situation was even worse. The 19th century Russian handbooks ignored Polish-language literature, with the exception of F. Titov's *History of the Cave Monastery's typography* and the annexed *Priloženija* (Kiev, 1916–1918). Soviet handbooks continued in the same vein. Jefremov included Kurbskij's *Historija* because it was addressed to the «Lithuanian» reader and had local linguistic features, but ignored poets like Klonowic and the brothers Zimorowic. Machnowec' probably profited from the brief «thaw» in the 1960s to mention St. Orzechowski and Paweł Rusin z Krosna as marginal phenomena of «Ukrainianness»³. Curiously enough, Galician views in the Interwar period were not very different, though for other reasons: Lepkyj mentions only the «Rusian-Lithuanian» chronicles, Barwinski concentrates on the Slavo-Byzantine heritage and ignores Polish language literature⁴. Real change only came with M. Voznjak who devoted many pages to Polish-language literature and methodologically distinguished between the concepts of 'influence', 'presence of Ukrainian motifs', characteristics of printed or handwritten folkish texts in both Cyrillic and Latin alphabet, and other aspects of Polish-Ukrainian contacts⁵. Voznjak's tradition would not be resumed until the 1980s, when new anthologies included Polish- or Latin-language writers, sometimes with dubious methodological choices⁶. Other recent literary histories follow this tradition, including all the Polish-language Ukrainian and Belarusian poets in the description of Ukrainian and Belarusian literatures.

I will concentrate here on three poets whose adherence to a 'Ukrainian canon' is not so evident as for others: S. F. Klonowic and the brothers Sz. and B. Zimorowic.

³ *Єфремов С.* Історія українського письменства. – Київ, 1995. – С. 157; . Історія української літератури : у 2 т. / під ред. О. Білецького. – Київ, 1955; Історія української літератури: у 8 т. / під ред. Л. Махновця. – Київ, 1967. – Т. 1.

⁴ *Лепкий Б.* Начерк історії української літератури. – Лейпциг, 1923 (Мюнхен, 1991). – Т. 2.; *Барвінський О.* Історія української літератури. – Львів, 1920. – Т. 1.

⁵ *Возняк М.* Історія української літератури. – Львів, 1921. – Т. 2 : Віки XVI–XVIII. – Ч. 1 (German translation by A.-H. Horbatsch, *Die Geschichte der ukrainischen Literatur im 17. und 18. Jahrhundert.* – Böhlau, Köln etc., 2011. – P. 90–118 and passim).

⁶ *Woldan Cf. A.* Beiträge zu einer Galizienliteratur... – P. 42–43, 81–89.

Klonowic's *Roxolania* attracts the reader's attention for its enthusiastic attachment to Lviv, but also to the Ukrainian lands in general. The poet was not *gente ruthenus*, he was born in Western Poland, but his career as a rich burgher, a high-ranking official, then mayor of Lublin, made him a perfectly integrated citizen of the towns of Galicia and Eastern Poland: «Ruś» is «ziemia ...genuszem bogata» where «żywej wody krynyce» offer the Muses a no less inspiring milieu than the Argolide where they live⁷. His poem presents many typical elements of Polish «poezja sielankowa», with its idealization of rural life and bucolic setting. However, it features certain fundamental differences with respect to traditional Polish rural poetry. Most important is the characterization of the town of Lviv as surrounded by walls⁸ and the fact that the «gens ...Russorum», the Russian people, live in a city and a «state of law»: «tu ojców obyczaj i prawo trzymają». It is worth noting that the terms *Russia*, *Rossia*, *Rosja* indicate the Ukrainian land under Polish rule, which «sąsiaduje z bliskimi ziemiami Litwy, / a puszcze sięgają do granic surowej Moskwy» (186-187). The land of the Eastern neighbours, the Russians, is called Muscovy and defined as «surowa», following the patterns of Polish literature of that time. The adjective «surowa» is connected with the climate («deserta ...Boreae ...regna»), but opposition to the aforementioned walls and laws of Lviv hints at the non-civilized character of the Muscovite state. Thus, Klonowic's perspective is that of a man of the Polish upper classes who sees the bucolic aspects from an urban point of view. This urban mode of life and thinking may help explain the difference between Klonowic's bucolic idyll and the idyllic poetry of the landed gentry.

Roxolania is a *descriptio gentium*, it takes information and material from Strykowski's (or Guagnini's) *Chronicle* and other historical sources, it has strong ties with Classical literature, but is unique for the density and realism of elements taken directly from the everyday life and culture of the Ukrainian people. Let us remember the verses describing the working oxen and the little animals that run away from the earth, or the preparation of «bryndza» (by all evidence a very old topos of Ukrainian culture which was to become

⁷ *Roxolania* was written in Latin, but this linguistic choice may not be decisive for our considerations. Here and later I quote in the Polish translation of S. F. Klonowic: *Roxolania – Roksolania, czyli ziemie Czerwonej Rusi* / Ed. M. Mejor. – Warszawa : IBL, 1996 (in brackets the number of quoted verses).

⁸ On the importance of walls and their impact on the imagination of Polish travelers in Western Europe cf: *Dziechcińska H.* O staropolskich dziennikach podróży. – Warszawa, 1991. – P. 41–68.

fundamental in modern literature such as Kocjubyns'kyj's *Tiny zabutykh predkiv*, 1911), or the preparation of flutes from rushes (again, think about Lesja Ukrajinska's *Lisova pisnja*, also 1911!). Let us read the verses of the Sarmatian Bacchus who spreads the cultivation (and culture) of beer:

Sarmacki Bakchus rad, że się roślina rozrosła,
Zmierza do Halicza, królestwa chmielu.
Uczy mieszkańców sadzić ziele szybko rosnące,
Widząc, że pola sprzyjają zamysłom (919—922).

Liść przed deszczem miękka wina jagodę osłania
Liść też okrywa pułchne szyszki chmielu (933—934).

The lively atmosphere of these and other similar pieces of imagery is generally considered as the result of the «realistic» influence of the Russian milieu and tradition. A closer examination of possible Classical reminiscences (Virgil? Horace?) should, however, be made. Some surprises may still be possible!

Klonowic's enthusiasm for his homeland makes him consider the latter better than Italy:

O italczyku, twój moszcz ustępuje miodowi,
Ty masz wino, a Ruś boski ma nektar! (1021—1022).

Among the cities celebrated by Klonowic, Lviv (Leontopolis) is obviously the most beautiful and important: «Tutaj przywiódłem mą pieśnią Pierydy / i tutaj, nie na lauru górze, rozwiewają nudę» (1189—1190). Of Zamość he writes that «sam Bóg wspiera swoją przychylnością» (1282). Klonowic, however considers that «Ruś» is not only Galicia and Volhynia, where he describes Kamieniec, Łuck, Busk, Przemyśl, Drohobycz, Chełm. Kyiv also is part of Ukraine, it even precedes the other cities, being located immediately after Zamość. Kyiv, however, mostly features ruins:

Mury i ruiny stare tu na polach,
bujne ziele pokrywa rozwaliska (1303—1304).

The attitude of Klonowic towards Kyiv is ambivalent: he writes that it is a «bulwark» against the savage Tatars, the «barbarzynca» who «jak cebula»

carries «Na wstrętne ostrzyżonej głowie ...kosmyk» (1333–1334). As is well known, the idea of being the *antemurale Christianitatis* was one of the most important «foundation myths» of the Polish chivalric culture, mainly in the Counter-Reformation: Klonowic, as we will see also later, belonged to this culture. It has to be acknowledged, however, that the same myth was also fundamental for Cossack culture, so in Klonowic it may testify to the poet's participation in Ukrainian cultural 'identity', above and beyond his original Polish identity. Kyiv and its «antiquities» are also said to have the same function for the «Rusin Czarny» (the Kyivans) as «dla chrześcijan pradawny Rzym» (1340). In this comparison, however, Klonowic identifies the Christians with Catholics (for whom ancient Rome is most valuable), while Kyiv's antiquity is valuable for the Orthodox people: this casts a shadow on the value attributed to Kyivan antiquity. It is indeed Lviv that guarantees the «true religion», i. e. Catholicism:

Ty [L'viv] z daleka poznasz fałszywej wiary proroków,
Zamkniesz bramy złu, grodzie bogobojny...
Cny kapłan usuwa z życia publicznego zarazę,
Nie daje jej kazić całego ciała (1173–1174, 1179–11780).

Kyiv is a bulwark against Tatars – Klonowic continues – but it is the reign of «zła wiara», the schismatic bad faith, and its celebrated «pieczary» are not miraculous: the famous caves of the homonymous monastery are not at all sacred, they are the fruit of the erosion caused by underground rivers which change direction and leave strange caves in the ground (1345–1372). This 'scientific' explanation is not neutral. Klonowic is rarely inclined to rational, scientific explications when dealing with religion and various (even 'pagan') beliefs, he indulges with pleasure and at length in describing many popular traditions and superstitions without any kind of doubt or criticism. It is evident that criticism directed at Kyiv's Caves Monastery is intended to «desacralize» the Orthodox faith and saints. It is no coincidence that one of the most important books of the reborn Orthodox tradition was the *Paterikon* by Sylwestr Kosov (1636): I do not know whether the author knew *Roxolania*, but the climate which gave rise to the latter was the same as other Catholic anti-orthodox writings, though not as virulent as the well-known Jesuits' pamphlets.

Klonowic is not much more sympathetic towards Ukrainian peasants and low-ranking Orthodox clergy: «przechowują dużo śladów zabobonu starego

...za tradycji pogan», «żyją oni iście po spartansku» – he writes, whereas in the context of the «spartan» way of life he indicates savage manners and superstitions rather than positive frugality. This contemptuous attitude may reflect the social status of the rich burgher who became a mayor and considered peasants only worthless «rustica progenies». Other verses indicate, however, that the divide was basically religious and cultural. True, the Orthodox are faithful to their «Oriental» religion, the poet writes, acknowledging the people's steadfastness even against pressure or oppression by the Catholic authorities: «Wschodu obyczaje bez odstępstwa pielęgnuje ...choć ją gani świata rzymskiego powaga i gromy na nią nie skutecznie ciska» (1525–1528). However, the Orthodox priest is called «kapłan włochaty <...> z bujną brodą» and the habit of marriage among priests is «na poly pogański»; moreover, Russians «Wierzą ...z ufnością w prostocie ducha», but their fastings are «dziwne» (w. 1489–1494, 1529–1535). Klonowic's attitude to the faith of the «simple people» was similar to that of the Jesuits (e. g. Starowolski has similar passages) who recommended considering the good faith of Orthodox people because they were poor, simple and illiterate, but not wicked. Even if their rituals sometimes seem pagan, they should be distinguished from the heretic Protestants and recommended to St. Peter for entering Paradise.

In conclusion, the beauty and originality of *Roxolania* notwithstanding, there is a sort of «colonial» attitude of the «civilized» urban rich burgher towards the good-hearted, but ignorant and backward peasants. If we compare the poem with the many works written in Ostroh, in the Lviv Brotherhood, in the Mohyla College and later in the court of Mazepa, we can hardly imagine that Cossacks or Ukrainian intellectuals and activists would really recognize themselves in the *Roxolania*. I do not know how widespread the knowledge that literate Orthodox Ukrainians may have had of Klonowic's poem was: apparently it had only one edition in Cracow (1584), but it may have had some circulation in Lviv since the author lived there for a time and died in Lublin only in 1602. I think it would be interesting to examine this issue more closely, but at the present state of the art, if I were to measure the degree of Polish or Ukrainian character of the poem, I would be inclined to give considerably more weight to the former.

In a history of Ukrainian literature I would certainly include Klonowic's *Roxolania* in the narrative, but as a 'marker' of the Ukrainian authenticity of the author and his work, I would not rank it very high. The religious divide between the poet and the Ukrainian (and Cossack) tradition was strong,

with all his sympathy for Lviv and the other Ukrainian cities, Orthodoxy made the Ukrainians «different» from Poles no less (or even more) than the social differences which are evident in the whole of the work.

Similar considerations may be made for Sz. and B. Zimorowic. They were actual Ukrainians (the true family name was Ozimek), sons of an artisan, they lived first in the surroundings of Lviv, then in the city itself. They became rich burghers. In the poems written by Szymon and elaborated after his death by Józef Bartłomiej, scholars have noted a peculiar intermingling of conventional features of classical tradition and of the heritage of Kochanowski, with local images, depicting quite realistically the life of peasants, their names and numerous lexical elements. This all leads to a «demitologizacja życia wiejskiego»⁹. Just to quote an example, let us recall the image of the embrace between the vine and the winegrower, described as carnal contact between a woman and a man. The classical Virgilian model becomes both a naturalistic and a symbolic image of the intermingling of nature and 'art' (human artifice) as we have seen in Klonowic as well. However, it would be necessary to better compare it with the tradition of Kochanowski to grasp the originality of poets like Sz. and J. B. Zimorowic¹⁰. The urban perspective is expressed by the intention of the poet himself, who wants to represent «his own corner»: «swe kąty chciałem odrysować pieniem». Szczerbicka-Ślęk comments as follows: «Kątom, które są metonimią domu, [poeta] nadał sens przestrzenny i socjologiczny»¹¹. The poems *Roksolanki* and *Sielanki nowe ruskie* also have deep roots in the folkish tradition (the term «wilaneski», It. *villanella*, is expressly used), but one should remember that folk songs and dances were often the common heritage of both the Polish and Ukrainian people, so it is hard to distinguish how far «realism» and local colour distinguish a supposedly «Ukrainian» typology of both Klonowic and the brothers Zimorowic.

Though it is not easy, at the present state of the art, to draw parallels and differences between 16th–17th century Ukrainian and Polish poetry (and literature in general), it is probably safe to say that the chivalric and religious traditions are dominant in the former, while an idyllic and rural (*sielankowa*) atmosphere is typical of Polish poetry. In Ukrainian early-modern literature

⁹ Szczerbicka-Ślęk L. Wstęp // Zimorowic Sz. Roksolanki. – Wrocław, 1983. – S. XXIX.

¹⁰ Zimorowic J. B. Sielanki nowe ruskie. – Wrocław, 1999. – P. 121–124 (cf. Szczerbicka-Ślęk L. Wstęp... – P. XXXI).

¹¹ Op. cit. – P. XXI.

the sword, the cross and rhetoric seem to overwhelm other topics. Meditation, elegy and idyll appear in Ukrainian poetry, but are scattered in other genres, connected to the deeds of the Cossacks or to religious life and polemics. A good example in poetical form is Kasian Sakovyč's *Verses on the Funeral of the Worthy Knight Petro Konaševyč Sahajdačnyj* (1622), where the Hetman is presented as a hero of both the sword and the pen and the comparison with Jan Zamoyski evokes the desire that Ostroh may be similar to Zamość. The virtues of the hero are moral (and religious), civic and military (following the model of the Polish *rycerz*), but even in mourning there is no place for sentiment or elegiac meditation: rhetorical pathos prevails. The few verses inspired by «real life» are couched in a few images or mottos of folkish tradition or early Ukrainian history (the battle as a banquet, sarcastic words about the enemy, Volodymyr's baptizme). It is also significant that the poet chose the Ukrainian «prosta mova», the language of the Cossacks and the intellectual elites, and several images which clearly evoke the Ukrainian ideological setting (beginning with the mention of Volodymyr). Meditations are however reserved for religious or heroic, not bucolic or idyllic modes.

We should probably gain further insight into the influence of Jan Kochanowski on Ukrainian poetry. In the 17th century it was presumably rather the religious poetry of the Counter-Reformation (Z. Morsztyn, S. Grabowiecki, St. Grochowski, W. Potocki, K. Sarbiewski and other minors) that constituted a model for Ukrainian Baroque poets such as Baranovyč and the followers of the 2nd half of the century. It is emblematic that St. Javors'kyj's Polish-language poem written in the margin of one of his books, could have been written by the author himself or by any representative of Polish Marian poetry¹². It would be equally useful to have an intertextual or typological comparison of the poetry from Ostroh, Lviv and Kyiv of the late 16th – early 17th century: just as examples, I mention here the anonymous *Lamentation of the year 1636* (or the *Lamentation for the death of Prince Alexander Ostroz'kyj*) and the collections of encomiastic poems written for Petro Mohyla and other dignitaries. What has been inherited by the Medieval Byzantine-Slavic tradition and what is «new» and connected to Polish or other Western influences?

¹² *Brogi Bercoff G.* Niepublikowany wiersz Stefana Jaworskiego? // *Terminus.* – Kraków, 2004, N. 2. – P. 53–64.

Let us go back to our main topic and have a look at another aspect of the poetry of J. B. Zimorowic. As is well known, the year 1648 marked a turning point in Ukrainian-Polish relationships. Many Polish texts have been published recently, recounting the furious and contemptuous attitude of Poles against insurgent Ukrainians¹³. Besides hatred and distress, there are however different, nuanced attitudes which come to the fore. One important persistent myth connecting Poles and Ukrainians was the memory of a «Golden Age» of harmony which may be not completely dead. In his *Sielanki nowe ruskie* (XV, 44–45), J. B. Zimorowic expresses his sorrow for the loss of ancient harmony («Szczęśliwe niegdy ruskie <...> kraje / Które miodem i mlekiem przedtym opływały»), but also expresses his anger towards the horrors of the invading Cossak troup through violent verses. The son of a Ukrainian artisan who became a «patricjusz» of the best Polish society, probably never thought about considering Ukrainian peasantry as an entity which had some kind of conscious identity, which may feel offended in its 'national' and religious pride. The idyllic attitude of inviting someone for a «Ukrainian dinner» («Proszę was na sztukę chleba / Będą ruskie pirogi, będzie i wędzonka»)¹⁴ rapidly disappears in other verses. In *Kozaczyzna* and *Burda ruska* the urban member of higher classes looks at Khmel'nyc'kyj's rebels only as «our own stinking servants, who sat on our head» («Studzy nam, hej niestety, studzy panowali, / Nasi własni najmici, smrodliwi gnojkwowie ... usiedli na głowie»): they have no human dignity and are only beasts of burden¹⁵.

Zimorowic's anger seems to reflect a social, class-conditioned hatred rather than a cultural or ideological distance. It is however difficult to distinguish this attitude from the 'pious' condescension of Catholic preachers and thinkers who asked people to be benevolent with servants and poor ignorant Orthodox peasants. In his *Roksolanki* Zimorowic addressed the «biedni poddani» and «ubodzy kmiotowe» as possible listeners for his poems (II, 9, w. 6, 10), and in *Burda ruska* he looked at the ignorant masses as to the instrument of God's punishment for the Poles' incapacity to grasp and dominate the situation. Indeed, the Poles' refusal to agree to the Cossacks' demand strongly contributed to the failure of the peace plans be-

¹³ E. g. cf.: Arma Cosacica. Poezja okolicznościowa o wojnie polsko-kozackiej 1648–1649 / oprac. P. Borek. – Kraków, 2005.

¹⁴ *Szczerbicka-Ślęk Cf. Wstęp...* – P. XIX; *Sielanki nowe ruskie...* II. – P. 282–283.

¹⁵ *Hernas Cf. Cz. Barok.* – Warszawa, 1973. – P. 255.

tween Ukrainians and Poles, which culminated in the Hadjach Treaty, but Polish writers rarely acknowledged their misuses.

All this notwithstanding, the myth of a golden age of harmony between the two peoples lasted throughout the 17th century in both the Catholic and Orthodox camps. Among Zimorowic's most famous verses we may quote:

Szczęśliwe niegdy ruskie ... kraje,
Które miodem i mlekiem przedtem opływały,
Dziś się łzami gorzkimi i krwią swą zalały¹⁶.

In spite of the poet's invectives against the servants' violence, these verses indicate how the wish for harmony was strong. In other verses he acknowledged that even Poles were responsible for provoking the poor peasants' anger.

A few years later, similar sorrow was expressed by a teacher of Ostroh in the already mentioned *Lamentation*. Here, the well-known episode of the «battle» between Ostroh burghers and Anna-Alojza Ostrogska (who had become a fervent follower of the Jesuits) during the Easter festivities, offer the poet the opportunity to express his deep sorrow for the failure to achieve harmony between Orthodox and Catholics: every community should respect the faith and the ceremonies of the others, the author stresses in his moving Ukrainian verses.

Almost half a century later, in his *Lutnia apollinowa* (1671), L. Baranovyč ends a poem where, contradicting the title's statement that Ukrainians and Poles will never be brothers (*Nie będzie, jako świat światem, Rusin polakowi bratem*), he sends God his fervent prayer that «Lech and Rus» may indeed be brothers, in spite of the deep contrasts between them:

Lubiąc Boga, że są bliźni sobie,
I siebie lubią, nie kładą się w grobie.
...że z sobą wadzili
Cni chrześcijanie, siłki nadwątlili;
By obrocili siły na Turczyna,
Dawno by znieśli tego poganina.
...Turczyn złamie szyję,
Rusin go mężny

¹⁶ Sielanki nowe ruskie. – Kozaczyzna. – XV, 44–46. – P. 140.

I Lech potężny walecznie pobije.

Tym wotem kończę: Polaku, Rusinie
Idź na Turczyzna, niechaj przez was ginie.

In the poem *Rusin do polaka coś po polsku gada*, published in the same collection, Baranovyč expresses his sorrow because he never sees a Pole writing in Ukrainian, while many Ukrainians (including himself) write in Polish:

Proszę, przebacz mnie, Polaku,
Jeżeli tu niemasz smaku,
Byś ty po rusku nas witał,
Ja bym Rusin chętnie czytał

to conclude at the end:

By się te wrocili czasy,
Gdy Ruś z Turki szła w zapasy;
Święty gniew, gdy na Turczyzna
I Lecha nań, i Rusina
Obroć, Panie, uczyń zgodę,
Gore-li w nas, gaś, masz wodę.

It is important to note that Baranovyč was not a Galician: he studied and lived in Kyiv, then in Černihiv, was a hierarch of the Orthodox Church, in certain periods quite close to the Muscovite court, from which he tried to receive honour and money. Let us also remember the personality of Petro Mohyla, a strenuous defender and organizer of the Orthodox faith, but strongly involved in the creation of a peaceful «co-habitation» between Ukrainians and Poles. He was fortunate enough to die one year before Khmel'nyč's revolution: it is hard to say what his attitude and feelings might have been had he seen the uprising! Be that as it may, the dream of Polish-Ukrainian harmony is represented in all Ukrainian regions and cultural centers, from Ostroh to Lviv, Černihiv and Kyiv, in the *hetmanščyna* and in Galicia, and the Northern regions.

To be sure, the myth of «brotherhood» had different political, social and emotional origins. Zimorowic expressed the ideas of the privileged urban

classes, which acknowledged the need for a 'moderate' attitude, but was very conscious of its own supremacy and ready to defend it. The anonymous Ostroh poet suffered as he foresaw the end of a tolerant civil society where different faiths and people could live in reciprocal respect. Baranovyč had pure political calculation in mind, connected with the utopia of a new «crusade», an anti-Ottoman League where the Polish King and the Russian Tzar were to fight together with the Hapsburg Emperor. Despite the diversities of authors and functions, the myth survived from the end of the 16th to the end of the 17th century¹⁷.

A very peculiar way to react with poetry to the shock of discovering the vulnerability of Polish society and culture, is in Zimorowic's *Kozaczyzna*, a long dramatic dialogue between Ostafi, a Ukrainian defender of Lviv, and a Cossack. The latter, who planned to receive money from Ostafi or kill him, calls the Lvovian citizen as a «half-Ukrainian», since he has Ukrainian bones, but Polish flesh, which he wants to cut away:

... Żeś ty Rusin, kotiucho, niedoszły,
Bo mięsem lackim ruskie kości twe obrosły;
Przeto, jeśli się dostać chcesz z nami do nieba,
Obić ci mięso lackie z kości ruskich trzeba!¹⁸

The dialogue continues with Ostafi trying to explain to the Cossack that, if the rebels destroy the Poles, nothing will survive and even the ignorant peasants will see that they were destroying themselves with the uprising:

Za przestępstwem niemałym wielka pomsta chodzi.
A niedługo czekając, samo chłopstwo grube
Widzi, że się porwało na swą własną zgubę¹⁹.

After these verses, the poet describes how the Ukrainian lands are empty of people, the Cossacks having killed the Poles and perished themselves.

If it is reasonable to see in Ostafi (a clearly Ruthenian name), a kind of *alter ego* of the poet, the message is clear: he recognizes himself as a Ukrainian born citizen of Lviv, a strong defender of his city, but a Pole in culture and social behaviour. Reason is his virtue and he tries to instill reason in

¹⁷ In actual fact the myth lasted until T. Shevchenko's poem *Poljakam!*

¹⁸ Sielanki nowe ruskie. – *Kozaczyzna*, XV, 398–400. – P. 156.

¹⁹ *Ibidem*. – V. 428–430. – P. 157.

the Cossack's head. The conclusion is rather sad: no reasonable argument convinced the Cossacks to stop their devastation, ruin was the only result of the *khmel'nyččyna*.

I would not define the episode of Ostafi and the Cossack as a «colonialistic» narrative. Rather it provides evidence of the most typical self-perception of Ukrainians with a double identity. Zimorowic's verses express not only a belief in rationality which may recall the still vital culture of the Renaissance in the Polish Commonwealth. It also expresses a high degree of pragmatism, which is frequent neither in the Polish nor in the Ukrainian milieu. The Lvovian, «regional identity» is strictly connected to the politic and civic identity of the citizen of the Commonwealth. Internecine wars destroy not only the dominating state power and the highest classes, they also destroy the rebels who aim at imposing their own dignity and identity, but are submerged themselves by the devastation of revolution.

Should the poems by Klonowic and the Zimorowics be considered an integral part of Ukrainian literature? I am inclined to consider Klonowic as more marginal in an ideal system of Ukrainian literature, though he also participates in a Galician tradition where literary works were written in various languages and shared common features of the different peoples living in the area. The brothers Zimorowic are certainly closer to the central core of an ideal early-modern Ukrainian literary system. What is really remarkable is Józef Bartłomiej's awareness of having Ukrainian bones, but being Pole in flesh. His condemnation of Khmel'nyc'kyj's uprising, however, expresses deep sorrow rather than hatred. Again, in the worldview of the Zimorowics, the divide between Poles and Ukrainians seems to be more social and cultural than religious and ethnic. Hybridity and double (or multiple) identity are indispensable categories for describing and interpreting all the literary, cultural and human phenomena mentioned above.

Stefan SIMONEK
(Vienna, Austria)

VIA GRA: UKRAINIAN POP SONGS / POP SONGS IN UKRAINIAN?

After the breakdown of the former Soviet empire, pop songs performed in Russian have become and remain today a highly successful brand in many of the post-Soviet countries and, to some extent, seem to have replaced former political ties with what are basically commercial and consumerist ones. This seemingly uniform and mindless form of Russian pop culture has been labelled as *popsa*, which in turn reportedly puts the various national cultures on post-Soviet territory under pressure. For example, Yuri Andrukhovych, perhaps the most successful and acknowledged contemporary western Ukrainian writer, depicts Russian pop music in his essays in a rather apocalyptic manner as something brainless from the East that threatens a refined, individualistic form of western Ukrainian culture. In a short essay written in 2004 during the presidential elections in Ukraine, a possible victory of the then pro-Russian candidate Viktor Yanukovych from the eastern part of the country would, according to Yuri Andrukhovych, mark the end of any possible form of high culture and replace it in general with a primitive form of commercial and, at the same time, ideological trash based largely on the Russian language and a Soviet cultural legacy: *The victory of Yanukovych would be the final triumph in our cultural space of a primitive unidimensionality: of tiresome Russian pop music, innumerable Russian TV serials, in which the 'good bandits' destroy the 'bad bandits', of empty talk shows and so called 'evenings of humour'. With regard to 'high culture', the return to old Soviet standards with patriotic decorations, army marches, films of the Stalin era, choirs, orchestras, and the cult of the personality of Father-Dictator* [14, p. 256].

In addition to this unequivocal statement, in Andrukhovych's highly successful novel *Dvanadcyat' obruchiv*, some criminal guys are of course listening to Russian *bandyuc'ka popsa* while driving around in their car [1, p. 225]. Andrukhovych, however, deliberately ignores the fact that this despised species of Russian pop culture is in no way a strictly Russian mat-

ter based on an ethnic definition of the notion of *Russian*, but is in fact a multinational business that offers artists from all parts of the former Soviet Union the opportunity to become a star and to gain success simply by performing pop songs whose lyrics are written in Russian. Consequently, many of the attractive singers in the most successful Russian girl bands with a clear, over-sexualised image, such as *Goryachiy shokolad* or *NikitA*, as well as *Payushchiye trusy* (a kind of very witty parody of this type of girl band) are not of Russian origin, but were in fact born in the central or eastern parts of Ukraine; nevertheless, all these bands perform mainly or even exclusively in Russian and are evidently not interested in becoming part of the smaller pop market based on artists and bands performing in Ukrainian. As a result of this specific situation, the notions of *Russian* and *Ukrainian* are becoming somewhat blurred, shifting between ethnic and linguistic understandings of the terms. A concert given by *NikitA* in September 2012 in Kharkov, for example, opened with the announcement: *Seksual'nyj flagman ukrayinskoy èstrady*, although the band, which includes the former Playmate Dasha Astaf'eva, did not use a single word of Ukrainian during the entire gig [23].

The popular group *VIA Gra* is also typical of this complex Russian-Ukrainian background of Russian girl bands. Over the years, the group has been repeatedly re-cast according to the look of the singers (a blond, a brunette and a red-head, all of them highly attractive), but achieved the peak of its popularity with the so-called *zolotoy sostav* of Anna Sedokova, Vera Brezhneva and Nadezhda Granovskaya – all three singers were born in Ukraine ¹. In December 2005 *VIA Gra* released the album *Brillianty*, a collection of fourteen songs from 2000 up to 2005; alongside the songs in Russian, the album also includes one track in Ukrainian and one in a mix of Russian and Ukrainian ². Due to the use of Ukrainian, these two songs stand out somewhat from the rest of the album, since the use of Ukrainian, especially in the first of the two tracks, is linked to the traditional Russian image of Ukraine. The very first song on *Brillianty* has the same title as the album itself and evokes the traditional trope of women's desire for jewels and diamonds. The refrain *Luchshie druz'ya devushek – èto brillianty* is a clear allusion to the song *Diamonds are a Girl's Best Friend* from the Broadway musical *Gentlemen Prefer Blondes*, which Marilyn Monroe's performance made into a classic. In keeping with the overall look evoked by the song *Diamonds are a Girl's Best Friend*, the video to the song *Brillianty* pres-

ents the three singers of *VIA Gra* in a similar way to Monroe as stars in an American music show from the 50s or 60s, with a big band behind them and a specific form of elegant glamour. This video seems to be important, since it appears to provide a general background to the track in Ukrainian which comes next on *VIA Gra's* album (by the way, in the video, Anna Sedokova has already been replaced by Al'bina Dzhanaeva) [16].

According to the song *Brillianty* itself and its visualisation, for *VIA Gra* Russian evidently functions as a kind of primary language suitable for any form of pop-cultural representation whatsoever; it is the use of the Russian language in the video that makes it possible for the band to participate in the semantic structures of American popular culture in the tradition of Marilyn Monroe and, going beyond this – the Russian language opens the path to a global dimension. As a result of this, as part of their stage act the three singers are able to play ball with the whole globe at 0:58 on the video and, later on (1:33), to simply throw it away (whereas Yuri Andrukhovych is probably only able to play with maps of the Habsburg monarchy). However, this essentially globalised notion of pop culture, as evoked in the Russian tracks on the album, is by no means valid for the second track on the album, which is sung in Ukrainian. The use of Ukrainian leads the listener away from the Broadway musical and the urban sphere and into the image of an idyllic landscape and rural folk customs. Inasmuch as the song *Oy hovoryla chysta voda* is the only track on the entire album to be performed in Ukrainian, it seems to take on additional meaning and represent Ukraine itself. At first sight, *Oy hovoryla chysta voda* looks like an authentic Ukrainian folk song due to the overall setting (a young woman turns directly to the river and asks it to bring back her lover) and to the multitude of diminutives such as *podruzhen'ka*, *nichen'ki*, *pravdon'ku*, and *richen'ko*; as a matter of fact, however, the lyrics have been written by the Russian songwriter Dianna Gol'dè, who simply imitates the poetics of Ukrainian folk song in a rather clever way (the various diminutives Gol'dè used in her lyrics can be easily found in any collection of Ukrainian folk songs³). Because of these lyrics, for the listeners of *VIA Gra's* album, Ukrainian culture is reduced to a rural, basically pre-cultural and female sphere where it makes sense to turn directly to nature in a pre-Christian, animist manner.

This specifically Russian image of Ukraine as a naïve realm of innocent beauty is not new but lingers on from the beginning of the 19th century and, to some extent, derives from within Ukrainian culture itself, since the image

was integrated into Russian Romanticism by Nikolai Gogol' (or Mykola Hohol'), a writer from the Ukraine who himself decided to become an author writing in Russian. From this point of view, the singers of *VIA Gra* seem to be perpetuating Gogol's strategy of literary success in presenting a Russian-speaking audience with the very image of a childlike and simple-minded Ukraine that this audience expects – a childlike Ukraine that is unable to stand on its own and, therefore, needs some Russian supervision. Gogol' himself created this image in his early stories set in the Ukrainian village and foregrounded the rural side of Ukrainian culture by integrating Ukrainian folk songs and folk beliefs into his own work. On top of this, he also deliberately chose selected parts of these songs as epigraphs for his stories or their individual chapters, as, for example, in the burlesque story *Sorochinskaya yarmarka*. Gogol' deliberately makes use of Ukrainian legends, comedies, songs, fairy tales, and also of Ivan Kotlyarevs'kyi's famous travesty *Eneyida* [4, c. 29], in order to build up a whole system of epigraphs, which in turn underline the main plotline of the story⁴. In addition to this, at first glance the opening scene of *Sorochinskaya yarmarka* [4, c. 12–13] evokes the voluptuous beauty of a summer's day in Ukraine. This rather affirmative interpretation of Gogol's story as a mere pastoral poem has been criticised, for example, by the late German scholar Gudrun Langer, who highlighted the uncanny and the disproportionate beneath the bucolic surface of *Sorochinskaya yarmarka* and other early works by Gogol' [17; 18].

At first sight, the video to the song *Oy hovoryla chysta voda* offers a visual rendering of Gogol's bucolic scene without any uncanny undertones and in perfect harmony with the lyrics of the song. In this video, *VIA Gra* is represented by Vera Brezhneva, Nadezhda Granovskaya, and Svetlana Loboda, who replaced her red-headed predecessor Anna Sedokova for only a short time. Since all three singers are from Ukraine, the image as evoked in the video somehow shifts between the image of the self and the image of the other; female Ukrainian pop-artists reproduce an outdated, bucolic image of Ukrainian culture and, in doing so, reinforce the traditional Russian way of understanding Russian culture as the rule and Ukrainian culture as a sort of exotic (and erotic) exception. Moreover, due to its idyllic setting by a river, the video to *Oy hovoryla chysta voda*, in addition to the song's lyrics, corresponds to the popular Ukrainian folk song of *Zelenen'kyi barvinochku*, which Gogol' put into chapter XIII of his story *Sorochinskaya yarmarka* [4, c. 36].

This is not by chance, since while on the one hand the video stands on its own and has its own title, at the same time it forms a short sequence of a musical based on Gogol's story and produced in 2004 by the TV station *Telekanal Inter* for New Year's Eve [11]. In general, the musical follows the plotline of Gogol's story quite closely and features its main protagonists, but even more than that: In Gogol's story, the main hero Solopii Cherevik has only one daughter, Paraska (played in the musical by Nadezhda Granovskaya); since *VIA Gra* consisted of three singers at that time however, in the musical, Cherevik has two other daughters besides Paraska, Motrya, and Gorpyna (played by Vera Brezhneva and Svetlana Loboda) ⁵. The song *Oy hovoryla chysta voda* is performed by *VIA Gra* at the end of the musical at 1:24:20 (similar to *Zelenen'kyi barvinochku*, which Gogol' included in the last chapter of his story). The three singers are dressed in white and wear large garlands of flowers in their hair. They are either standing on the riverbank among other young women or sitting in a boat which, again, is embellished over and over with flowers. The choir is represented here by Ukrainian peasants in traditional dress who dance in the woods by the river while singing the refrain from the song. In order to emphasise the notions of freshness and child-like innocence, the whole scene is obviously set in the morning (before the song starts, it grows completely dark and a cock announces the break of dawn), and admirers of the girls undress and swim out to the boat. The three naked men in the water, together with the three attractive singers of *VIA Gra* in their tight and transparent dresses, evoke the sexualised image of the female typical for pop culture, as well as for the image of Ukraine ⁶.

The first and second tracks from *VIA Gra's* album *Brillianty* and the two videos (*Brillianty* and *Oy hovoryla chysta voda*) clearly demonstrate the significant gap between the use of Russian and Ukrainian in post-Soviet pop music: Russian seems to be a kind of official language which is able to express any possible situation, from a passion for jewellery in an American music show to the countryside in eastern Ukraine, whereas the use of Ukrainian, as in Gogol's story, is limited to the folk song or the fabrication by Dianna Gol'dè in her lyrics to *Oy hovoryla chysta voda*. Considering this significant difference, it seems that nothing has really changed since the 19th century and that pop culture offers neither a solution to this problem nor any form of empowerment for Ukrainian culture, but rather perpetuates and reinforces the traditional inequality between the two cultures. However,

since *VIA Gra* brings together female artists from Ukraine who perform mainly in Russian (or in English, although this is not the topic here), there is no clear-cut dividing line between Russian and Ukrainian culture and to some extent the traditional links between language and culture become blurred: Should a song like *Oy hovoryla chysta voda* be defined as a Ukrainian pop song or, rather, as a pop song performed in Ukrainian?

At the very end of *VIA Gra*'s album *Brillianty*, there is a track which makes a different use of Russian and Ukrainian by combining them in order to criticise the uniformity and lack of individualism in modern western civilization; it goes without saying that this critical point of view is presented by *VIA Gra* not from an external position, but from within the very heart of pop culture, that is, by means of another pop song and a video which foregrounds the importance of mass media (as, for example, TV shows) for modern consumer culture. As a whole, the song *Net nichego khuzhe* offers a perfect example of the way in which pop culture works in both an affirmative and critical way at the same time, since the three singers of *VIA Gra* (Vera Brezhneva, Nadezhda Granovskaya, and Al'bina Dzhanaeva again) perfectly represent the general image of the sexualised female pop star while emphasising their own non-conformism in lines like *Poslushan'ie – èto ne moe / Ya idu po vstrechnoy polose* or *Net nichego khuzhe, chem byt' kak vse*.

Lyrics like this, which reflect on pop culture in general and on its specific artistic devices, seem to some extent to be typical for a final track, since the end of an album offers the opportunity to look back at the rules of the game and reflect on them post festum. For example, on the burlesque album *Popsa*, released by the parodic girl band *Payushchiye trusy*, the last track makes fun of the deceptive pop business, which is quickly able to turn four pretty girls without any singing ability into a successful band [10]. The album *Popsa* also demonstrates that Ukrainian must not necessarily be reduced to a minor language alongside Russian, since here only the final track, with its important metapoetic reflections, is performed in Ukrainian⁷. To some extent, this metapoetic device is also valid for the song *Net nichego khuzhe*, the final track on *VIA Gra*'s album *Brillianty*. The lyrics of this song represent a montage of Russian and Ukrainian lines, since the singers from *VIA Gra* perform this last track on the album together with the Ukrainian hip-hop band *Tanok na maidani Kongo*, which results in a Russian-Ukrainian duet – the two rappers from *Tanok na maidani Kongo* present the (shorter) Ukrainian parts of the song, the three singers from

VIA Gra the Russian ones. There is a video on *YouTube* showing the Ukrainian rappers and the girl band together live on stage, each of the two bands performing their part of the song and interacting together [3].

The two songs mentioned above offer a multitude of forms of media presentation – *Oj hovoryla chysta voda* is available on video as a single clip, at the same time it is a smaller part of the musical *Sorochinskaya yarmarka*, and beyond this the song is the second track on *VIA Gra*'s album *Brillianty*. For its part, *Net nichego khuzhe* is the final track on this same album, the song also is available as a video clip with its own plotline (a TV show with the three singers of *VIA Gra* is attacked by human clones and breaks down in an apocalyptic manner, with interventions from the Ukrainian rappers in the TV studio [2]), and there is the aforementioned live version. These different versions of the vocal material itself and the videos, which all are open to constant remixing, underline the complicated issue of an ethnic or linguistic understanding of the notions of *Russian* and *Ukrainian*, which are mingled together in the realm of pop culture. It goes without saying that the text of *Oj hovoryla chysta voda* and its visualisation in the video, as well as in the musical, perpetuate the cliché of a female, eroticised, and naïve Ukraine. This fact notwithstanding, it is difficult to judge (at least from what you might call an outpost of Ukrainian culture like Vienna) whether the three Ukrainian singers of *VIA Gra* are deliberately offering these subaltern clichés to a Russian TV market in order to make the female and Ukrainian subaltern speak in the sense of Gayatri Spivak, or whether these clichés should in fact be interpreted as an ironic comment on the ongoing perpetuation of these stereotypes among a broader Russian public. It is surely no coincidence that in *Sorochinskaya yarmarka*, as well as in other productions, *VIA Gra* cooperates with the famous Verka Serdutchka (a fictional character played by the Ukrainian comedian Andriy Danylko), whose video clips, for example *Hop-hop* [21], also perpetuate and undermine these clichés in equal measure in a very comical manner ⁸.

The general Russian-Ukrainian linguistic situation in eastern and southern Ukraine, the use of the Russian language by Ukrainian girl bands such as *VIA Gra* and *NikitA*, and the specific structures of pop culture in general which render questionable any notion of originality and unambiguity, finally leads us back to the question posed in the title of this paper (which, unfortunately, cannot be answered here) – should a song like *Oj hovoryla chysta voda* be defined as a Ukrainian pop song, since the lyrics to the song

are written in Ukrainian and the three singers performing it (Vera Brezhneva, Nadezhda Granovskaya, and Svetlana Loboda ⁹) are from Ukraine? Or is the term *Ukrainian pop song* still too essentialist and would benefit from being replaced by *pop song in Ukrainian*, since the term is unable to provide adequate reflection on the identity shifts typical of pop culture in general and perhaps also for Ukrainian pop artists in particular (or consequently for pop artists from Ukraine) performing mostly in Russian? Furthermore, the somewhat exaggerated use of Ukrainian folk motifs in the video (dances, garlands of flowers) could offer a methodological approach for postcolonial studies, since the clip could also be interpreted not as mere confirmation but, on the contrary, as an ironic reflection of long-term Russian stereotypes about Ukrainian culture.

Whatever the case, it is certainly possible to despise pop culture in general as a highly commercialised, politically incorrect and over-sexualised form of entertainment void of intellectual demands. On the other hand, the live version of *Net nichego khuzhe*, as performed by *VIA Gra* and *Tanok na maidani Kongo*, demonstrates that pop culture makes it possible to be live on stage together and to sing in different languages – certainly and by far not the worst scenario for a Russian-Ukrainian encounter.

ENDNOTES

¹ Like *Nikita* in Kharkov, *VIA Gra* (Sedokova, Brezhneva, and Granovskaya at that time) gave a concert in Odessa, singing and also talking in Russian – at least during the part of the concert which is available on video [7].

² For further information on the album including track listings cf. [15].

³ Cf. for example: *Podruzhen'kam-holubon'kam / Perekazuje* [13, c. 227]; *Oy ne khochete, oy nochuvaty / Oy nichen'ky sami* [13, c. 155]; *Syzokrylyi holubon'ko / Pravdon'ky ne skazhe* [13, c. 380]; *A dopysuje dribnymy slizon'kamy, / A peredaje bystrymy richen'kamy* [13, c. 246].

⁴ According to George Grabowicz, within Russian literature, for a long time Kotlyarevs'kyi's work represented Ukrainian literature in general, and Gogol' himself transposed the way of writing as created by Kotlyarevs'kyi into Russian literature [5, c. 304].

⁵ For Gogol's depiction of Ukraine cf. Myroslav Shkandrij [19, p. 105–116].

⁶ Cf. Andreas Kappeler's description of the Russian image of Ukrainians in the 19th century: «The tsarist government and the Russian public regarded them as *khokhly*, *malorossy* or *mazepintsy*. The Ukrainian peasant masses, who continued to live in their

traditional Ukrainian-language world, were considered charming, harmless, and even picturesque with their songs and dances, but on the whole they were despised as stupid, uncultivated *khokhly*» [20, p. 175].

⁷ The second track on the album *Popsa* offers a Russian version of the title song, which emphasises the exceptional role of the final track in Ukrainian even more [9].

⁸ Tamara Hundorova has analysed the irritating artistic devices used by Serduchka in a very convincing way, cf. [6, с. 513–546].

⁹ After breaking with VIA Gra, Loboda started a solo career and represented Ukraine at the *European Song Contest* 2009 in Moscow. Her song *Be My Valentine!* finished in 12th place [22].

LITERATURE AND INTERNET SOURCES

1. Андрухович Ю. Дванадцять обручів. – Київ : Критика, 2003. – 317 с.
2. ВИА Гра feat. ТНМК – Нет ничего хуже [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://www.youtube.com/watch?v=AaL7IYJCGdE>.
3. ВИА Гра и ТНМК «Нет ничего хуже» – Песня года, 2005 – Интер [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://www.youtube.com/watch?v=ybzyBN4nRjg>.
4. Гоголь Н. В. Вечера на хуторе близ Диканьки. – Ленинград : Лениздат, 1973. – 214 с.
5. Грабович Г. До історії української літератури. Дослідження, есеї, полеміка. – Київ : Критика, 2003. – 631 с.
6. Гундорова Т. Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми. – Київ : Грані-Т, 2013. – 548 с.
7. Золотой состав ВИА Гра LIVE @ Одесса [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://www.youtube.com/watch?v=9T0xCkvLNP0>.
8. Ой говорила чиста вода, ВиаГра [sic]. Из мюзикла «Сорочинская ярмарка» : караоке и текст песни [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.karaoke.ru/catalog/song/13645788/>.
9. Поющие трусы – Поющие трусы (HD) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : https://www.youtube.com/watch?v=g_Cn2XawbsQ.
10. Поющие трусы – Поющие трусы [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://www.youtube.com/watch?v=dVRWO9DmTb0&feature=related>.
11. Сорочинская ярмарка (2004 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://www.youtube.com/watch?v=5utFm7xPvow>.
12. Текст песни Виагра, ТНМК – Нет ничего хуже [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.pesnihi.com/v/viagra/viagra_net_nichego_huzhe.html.
13. Українські народні ліричні пісні / упоряд. М. М. Гордійчук, А. М. Кінько, М. П. Стельмах. – Київ : Видавництво акад. наук Укр. РСР, 1960. – 685 с.

14. *Andruchovych Yu.* Epilogue: The Colour of Freedom and Oranges / translated by M. M. Naydan ; N. Hayoz, A. N. Lushnycky (eds.), Ukraine at a Crossroads. – Bern : Peter Lang, 2005. – P. 253–257.

15. *Brillianty* [Electronic resource]. – Access mode : <https://en.wikipedia.org/wiki/Brillianty>.

16. Via Gra – Brillianty [Electronic resource]. – Access mode : <https://www.youtube.com/watch?v=jHYFATHPhZY>.

17. *Langer G.* Schöne Synthese oder diabolische Mischung? Zum Problem des Schönen in Gogol's Frühwerk // Zeitschrift für Slavische Philologie. – 1991. – 51. – 1. – P. 143–173.

18. *Langer G.* Idylle als Euphemismus: Überlegungen zu Gogol's Erstlingswerk «Hans Küchelgarten» // Die Welt der Slaven. – 1992. – 37. – 1+2. – P. 260–281.

19. *Shkandrij M.* Russia and Ukraine. Literature and the Discourse of Empire from Napoleonic to Postcolonial Times. – Montreal & Kingston ; London ; Ithaca : McGill-Queen's University Press, 2001.

20. *Kappeler A.* Mazepintsy, Malorossy, Khokhly: Ukrainians in the Ethnic Hierarchy of the Russian Empire // Culture, Nation, and Identity : The Ukrainian-Russian Encounter (1600–1945) / A. Kappeler, Z. E. Kohut, F. S. Sysyn, M. von Hagen (eds.). – Edmonton ; Toronto : Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 2003. – P. 162–181.

21. Verka Serdushka (Danylko) – Hop-Hop [Electronic resource]. – Access mode : <https://www.youtube.com/watch?v=7eF738FsKS0>.

22. Eurovision 2009 – Final – Ukraine – Svatlana Loboda – Be My Valentine! – 12th place [Electronic resource]. – Access mode : <https://www.youtube.com/watch?v=BYA-24MbEk8>.

23. NikitA – LIVE@Bolero [22.09.12] [Electronic resource]. – Access mode : <https://www.youtube.com/watch?v=0hTVpdRHeLc>.

Thomas WÜNSCH
(Passau, Germany)

**SPACE OF MEMORY:
THE MULTICONFESSIONAL AND
MULTIETHNIC MEMORIA
OF ST. JOHN OF DUKLA
(ca. 1414–1484) in Ruthenia as a matter of Polish and
Ukrainian history from the Middle Ages to Present Times**

Historical basis I: Vita. John was born in the village of Dukla, on the southern border of the Bishopric of Cracow in Little Poland. First off his spiritual way of life led him to a Franciscan monastery, probably in Krosno. He continued being educated alike a usual Franciscan friar in another monastery of the same custody, in Lviv. The date of his ordination to become a priest is unknown. Within his order John worked as a father confessor, preacher and was manifold elected as guardian. He reached the top of his career when becoming the head of the whole custody, consisting of seven monasteries; the Holy Cross monastery in Lviv being its main institution. He fulfilled his position for almost 20 years, from 1443 on until 1461. The main calling of the Franciscan brothers in the so called «Russian custody» was the mission: the aim was the conversion of the Orthodox Ruthenians to Catholics.

In 1463 we see an important turn in the life of John: he joined the Franciscan observants, who were called «Bernardians» in Poland, deriving from the name of Saint Bernardino of Siena. This was quite a new movement in Europe and specially new in Poland, where it just arose since the appearance of the Italian observant John Kapistran in Cracow in 1453. John entered this spiritual direction in its initial period; he then remained 21 years in observant monasteries, for the most time in St. Andrew, in the Lviv region. Up to his death in 1484 he continued to work as a preacher and father confessor – however he stopped fulfilling any offices and official charges within his monastery. John also seemed to have grown blind just before he

died – a fact, which strengthens the picture of a simple brother, far away from offices and intellectuality. He was buried in the Cloister Church in Lviv. Later a supposed collection of sermons and prayers has never been found. If adding the fact, that the first biographical sketch of John was written by his colleague John of Komorowo (ca. 1465–1536) only in 1521, we notice a rather pale historical existence of John of Dukla. His prominent role is a result of the veneration, and of the abundant production of written sources within the context of two long processes of canonisation (first being blessed, then becoming a saint).

Historical basis II: John's Canonisation. The *first* stage of the canonisation blessing John started in 1615 and was pushed by the Lviv bishop Jan Próchnicki – who was supported not only by the Franciscan order, but also by king Sigismund Wasa and large parts of the Polish Sejm, especially the Senate. Ten years later a tribunal was established in Lviv, whose task was it to interview witnesses, who by experience or knowledge could testify, that John was worth being venerated as a saint. The whole procedure, including four such tribunals, ended more than a century later – in 1731 in Lviv, respectively in 1733 in Rome under the reign of pope Clemens XII a few years later the same pontifex elevated the newly «blessed» (1739) to the position of a patron of Poland and Lithuania. The initiative for this measure came from the Polish king August III from the Wettin dynasty, and also from a group of bishops, cathedral chapters and the Lviv magistrate.

The *second* stage of the canonisation, making a saint out of John, started just after the end of the first one; again the Bernardin friars were the promoters – but again they also were successful in engaging other parts of the public life in Poland. In 1754 king August III addressed a proposal to Rome, which was renewed ten years later by king Stanisław August Poniatowski and confirmed by the Polish estates assembled in the Sejm. The partitions of Poland after 1772 and the Josephinian politics in Galicia within the Austrian part of Poland interrupted this project. Also intentions of completing the sanctification on the occasion of important jubilees – like the 400. anniversary of John's death 1884 or the 200. of his beatification 1933 – were not successful. The happy end would not occur until the after-war-period: in 1947 the Polish Bernardins formulated a petition to the Holy See, which was supported by the Polish bishops, and which caused the apostolic process «super miraculo». In 1997 the Polish pope John Paul II finally completed the process of canonisation.

The making of memory: media, supporters, contents. Yet in an early stage of written transmission there occurs a special interest for miracles (above all: miracle healings), which took place not only during the life of the Franciscan friars, but also of other social groups: besides the guardian of the monastery, also a townswoman of Lviv and two noble women took advantage of the spiritual forces of John of Dukla. That means, that from the very beginning on the cult of John was already widespread in a social context. Moreover the spatial extent is also important: in the earliest stage of the veneration, which is even before 1615, topos can be found, that people, not only from Lviv, but also from other villages and towns in Ruthenia, undertook pilgrimages to the grave of John in order to pray.

There are also proofs before the official date of the beatification of John for the trans-confessional component of his veneration: Yet John of Komorowo speaks of Orthodox and Armenians, who were involved in miraculous healings at the grave of John. Although we can not exactly divide the Orthodox and Armenian people from the *Uniate* Orthodox and Armenians since the Union of Florence in 1439, it is clear, that the cult of John reached much more people than only Catholics.

It seems, as if the memory (respectively the actualisations of memory) of John of Dukla is not only a matter of a people's piety (*Volksfrömmigkeit*), but also closely linked to the political efforts, resulting from the church and the crown, to integrate the Orthodox population within the Polish-Lithuanian Republic. The strong intensification of the cult of John of Dukla, manifested since the beginning of the interview campaigns starting in 1615, can be described as a result of the same general (ecclesiastical) political line. In 1596 the Union of Brest offered an new chance to the Orthodox, limited to Poland-Lithuania, of being integrated in the Catholic orbis. An Orthodox «action» may have caused this Catholic «reaction»: only a few years before Brest, in 1589, Moscow has proclaimed the metropolis a patriarchate – and so renewed the claim, to being centre of all Orthodox people in the world. The cult of John of Dukla, respectively the official measures to reactivate and to strengthen it, seemed to be a manifestation of church politics in Poland-Lithuania opposing the foreign interests coming from Moscow. In a dozen of «Litterae postulatoariae», directed to the pope and the responsible cardinal for the beatification process of 1625, the king, high officials of the crown and the magistrate of Lviv stressed the quality of John of Dukla to defend the state, and especially the Eastern parts (called

«Russia»), from «schismatici» and other so called non believers – using the well known notions of «antemurale» and «propugnaculum» (christianitas). This is a proof for the not only political function of John, but also for the close interaction of popular presence and political strategies.

The trans-confessional and social widespread influence of the cult of John is represented by two artificial works of the 17th century: on the one hand the votive plate in the Armenian church in Lviv, showing archbishop Mikołaj Torosowicz in 1632 in a divine service in honour of the miraculous activity of John of Dukla; on the other hand a similar plate in the Bernardian church, donated by king Jan II Kazimierz in 1634 after a miraculous intervention of John in favour of the health of the king. Both plates are parts of an intense production of pictorial media within this genre, dating from the 15th to the 18th century, and above all being presented in the Bernardian church in Lviv. The donors of those votive plates were not only high officials and noblemen; we also can see plates from town-officials and craftsmen of various guilds. Up to 1643 around 100 pictures of this genre were discovered, up to 1728 already 184.

This picture can be completed by an abundant literary production. So come, that just from the first five years of the hearings of the tribunal in Lviv we own about 1,341 folio records, that were sent to the congregation in Rome in 1630, after the end of the second campaign. This however was only one half of the campaigns: there was another one from 1643 to 1649, and the last one from 1727 to 1729, including another hundreds of folios with interviews recorded with contemporaries. A complete documentation is preserved in the Bernardian archive in Cracow – which is the main archive for the transmission concerning John of Dukla. Extracts of the interviews were published by the «Congregation of Rites» at the Holy See in the context of the beatification in a so called «Positio» in 1732 and again in a «Positio» in 1993.

The political troubles in Poland-Lithuania in the middle of the 17th century created a new impulse in the history of the cult of John of Dukla. In 1648 the so called «Great Rebellion» of the Kosaks broke out, and Hetman Bogdan Chmielnicki, who allied with troops of Tatars, also attacked the city of Lviv. In this moment, the townspeople of Lviv reinforced their prayer activity at the grave of John; his church was situated at the walls of the town, and from there the inhabitants awaited the great attack of the Kosaks. As this did not happen, the people of Lviv attributed this happy

event to the intervention of John of Dukla. Notions of a visual appearance of John in the sky above the city – similar to the appearance of St. Mary in Częstochowa a few years later, in 1655, during the Swedish Siege – re-strengthened the veneration.

The social and confessional range of the cult of John is reflected by the pool of witnesses, which had been mobilized by Jan Kapistran Korab Wdziekoński, who was the local promotor of the sanctification in the fourth and final stage of the process (1727–1729): In forty sessions, held in the palace of the Catholic archbishop in Lviv, appeared amongst others: the Armenian archbishop, two Catholic members of the Chapter, a preacher and an Armenian priest from the clergy; and on the secular side the Voivods of Ruthenia and Podolia, a marshal of the king, two members of the Szlachta and a Lviv lay assessor. After the all evidence was taken in 1729 and the records were transferred to Rome, the king himself (who was August II the Strong) as well as the French queen, Maria Leszczyńska (consort of king Louis XV) were engaged as interventionists at the papal court. This makes it evident, that the cult of John of Dukla was a matter of all estates in Poland, and that its importance reached far beyond the regional focus.

A proof therefore are the numerous paintings and other artefacts, connected directly with the person of John. Włodzimierz Tetmajer, a famous disciple of Matejko, included John in his monumental painting from 1905 in the Sophien chapter of the Cracow Cathedral, called «Coelum Polonorum». The reason was the patronage for Poland and Lithuania, which John holds and which seemed to fit perfectly in the patriotic-religious-popular content of the whole painting. In the same time (ca. 1905 and 1925) John appears as a figure in two churches of the Byzantine rite. In 1946 the relics of John were transferred from Lviv (now in Ukraine) to the Bernardian church in Rzeszów in (now) eastern Poland; in 1974 the transfer to the town of Dukla took place, where they are exposed until now, in a chapel dedicated to him. So John of Dukla is also part of the Orthodox and Armenian «cultures» of memory – which is why these aspects deserve a special attention in my opinion.

To sum everything up: a continuous line of John of Dukla's representation seems to be his function as a worker for confessional cohabitation in the Ruthenian parts of Poland. John is a symbol for the conflict-reducing politics in the Polish-Lithuanian Commonwealth, exercised by the kings in

the era of an electoral monarchy. The special conditions of Ruthenia were the background, in front of which an exceptional history of veneration took place. On the other hand phenomena like John of Dukla created also a certain social space via their cult. The historical John was the «narrative abbreviation» (*J. Rüsen*), which accumulated several strata of new meanings in the course of time. The maybe most remarkable aspect of his career is the one, that he never lost his potential to be seen as a symbol of identification for the «frontier society» in eastern Poland. So come, that the cult of John of Dukla, as I think, is a good approach in the greater field of social history (*Gesellschaftsgeschichte*) – here: of the multi-confessional and multi-ethnic, in later times also transnational, region of a Polish-Lithuanian «confessional border(land)» (*Konfessionsgrenze*; Ch. von Werdt). I speak not only about Poland or the Polish-Lithuanian Commonwealth. I also speak about Ukraine, for which this Ruthenian period is also a part of its history (in the sense of the german «Landesgeschichte»). My purpose therefore is to also «give back» a part of its own history to the Ukraine – which may be beyond the «heroic» periods of national history, but in no way less important.

LITERATURE

1. *Brüning A.* Unio non est unitas. Polen-Litauens Weg im konfessionellen Zeitalter (1569–1648) / Forschungen zur osteuropäischen Geschichte 72. – Wiesbaden, 2008.
2. *Burke P.* Geschichte als soziales Gedächtnis // Mnemosyne. Formen und Funktionen der kulturellen Erinnerung, hg. von Aleida Assmann und Dietrich Harth. – Frankfurt/M., 1991. – P. 289–304.
3. *Дмитриев М. В.* Между Римом и Царьградом. Генезис Брестской церковной унии 1595–1596 гг. – Москва, 2003.
4. *Eberhard W.* Reformatorische Gegensätze, reformatorischer Konsens, reformatorische Formierung in Böhmen, Mähren und Polen // Ständefreiheit und Staatsgestaltung in Ostmitteleuropa. Übernationale Gemeinsamkeiten in der politischen Kultur vom 16.–18. Jh., hg. von Joachim Bahlcke et al. – Leipzig, 1996. – P. 187–215.
5. *François E., Schulze H.* Deutsche Erinnerungsorte. – 3 Bde. – München, 2001, 32007.
6. *Гіль А., Скоциляс І.* Володимирсько-Берестейська єпархія XI–XVIII століть : історичні нариси. – Львів, 2013.
7. *Halbwachs M.* Les cadres sociaux de la mémoire. – Paris, 1925.
8. *Hejl P. M.* Wie Gesellschaften Erfahrungen machen oder: Was Gesellschaftstheorie zum Verständnis des Gedächtnisproblems beitragen kann // Gedächtnis. Probleme

me und Perspektiven der interdisziplinären Gedächtnisforschung / hg. von Siegfried J. Schmidt. – Frankfurt/M., 1991. – P. 293–336.

9. *Ісаєвич Я.* Історія Львова: у 3 т. – Львів, 2006. – Т. 1 : 1256–1772.

10. *Janeczek A.* Ethnicity, Religious Disparity and the Formation of the Multicultural Society of Red Ruthenia in the Late Middle Ages // *On the Frontier of Latin Europe. Integration and Segregation in Red Ruthenia, 1350–1600* / hg. von Thomas Wünsch, Andrzej Janeczek. – Warszawa, 2004. – P. 15–45.

11. *Lefebvre H.* La production de l'espace. – Paris, 1974.

12. *Leopoliensis canonizationis beati Joannis de Dukla Positio super dubio an constet de cultu ab immemorabili tempore dicto beato exhibito et casu <...> excepto a decretis Urbani papae VIII in casu.* – Romae, 1732.

13. *Leopoliensis canonizationis beati Joannis de Dukla Sacerdotis professi Ordinis Fratrum Minorum (vulgo Bernardinorum) (1414–1484) De vita et virtutibus.* – Cracoviae, 1993.

14. *Mončak I.* Florentine Ecumenism in the Kyivan Church. The Theology of Ecumenism applied to the Individual Church of Kyiv. – Rome, 1987.

15. *Murawiec W., Muskus D.* Pięćset pięćdziesiąt lat obecności oo. Bernardynów w Polsce (1453–2003). – Kraków, 2006.

16. *Niendorf M.* Koexistenz, Konfrontation, Synkretismus: Aspekte des Kulturkontaktes in Heiligenkulten des Großfürstentums Litauen // *Litauen und Ruthenien. Studien zu einer transkulturellen Kommunikationsregion (15.–18. Jahrhundert)* / hg. von S. Rohdewald, D. Frick, S. Wiederkehr (Forschungen zur osteuropäischen Geschichte 71). – Wiesbaden, 2007. – P. 303–330.

17. *Nieżgoda C.* Św. Jan z Dukli w kłostorze franciszkanów w Krosnie, in: *Przegląd Kalwaryjski.* – 2005. – N 9. – P. 61–67.

18. *Nora P.* Les lieux de mémoire : 7 Bde. – Paris, 1984–1992.

19. *Obruśnik E. A.* Ikonografia św. Jana z Dukli. Wybrane zagadnienia // *Przegląd Kalwaryjski.* – 2005. – N 9. – P. 7–50.

20. *Plokhyy S., Sysyn F.* Religion and Nation in Modern Ukraine. – Edmonton ; Toronto, 2003.

21. *Rüsen J.* Was ist Geschichtsbewußtsein? Theoretische Überlegungen und heuristische Hinweise // *Ders., Historische Orientierung. Über die Arbeit des Geschichtsbewußtseins, sich in der Zeit zurechtzufinden.* – Köln, 1994. – P. 3–24.

22. *Sitnik A. K.* Geneza sprowadzenia zakonu braci mniejszych na Ruś czerwoną (1460) // *Pięćset pięćdziesiąt lat obecności oo. Bernardynów w Polsce (1453–2003)* / hg. von Wiesław Murawiec, Damian Muskus. – Kraków, 2006. – P. 123–166.

23. *Skinner B.* The Western Front of the Eastern Church. Uniate and Orthodox Conflict in 18th-Century Poland, Ukraine, Belarus, and Russia. – Illinois, 2009.

24. *Skočyljas I.* Recepcija Berestejs'koji uniji u L'vivs'kij eparhiji v peršij polovyni XVII stolittja (sprostuvannja odnoho istoriografičnoho mifu) // *Od Kijowa do Rzymu. Z dziejów stosunków Rzeczypospolitej ze Stolicą Apostolską i Ukrainą,* hg. von

Mariusz Drozdowski, Wojciech Walczak, Katarzyna Wiszowata-Walczak. – Białystok, 2012. – P. 775–794.

25. *Werdt Ch. von.* Stadt und Gemeindebildung in Ruthenien. Okzidentalisation der Ukraine und Weißrußlands im Spätmittelalter und in der frühen Neuzeit (Forschungen zur osteuropäischen Geschichte 66). – Wiesbaden, 2006.

26. *Wolff L.* The Uniate Church and the Partitions of Poland: Religious Survival in an Age of Enlightened Absolutism // *Harvard Ukrainian Studies.* – 2002–2003. – N 26. – P. 153–244.

27. *Wünsch T.* Einleitung: Religiöse Erinnerungsorte in Ostmitteleuropa // *Religiöse Erinnerungsorte in Ostmitteleuropa. Konstitution und Konkurrenz im nationen- und epochenübergreifenden Zugriff* / hg. von J. Bahlcke, S. Rohdewald, T. Wünsch. – Berlin, 2013. – XV–XXXIII.

28. *Wyczawski H. Murawiec W.* Święty Jan z Dukli (ok. 1414–1484). – Kraków, 1997.

Jan FELLERER
(Oxford, United Kingdom)

THE POLISH-UKRAINIAN MIXED VARIETY OF PRE-WW II LVIV: A ‘SURŽYK’ OF THE PAST?

У статті порівнюється сучасна змішана українсько-російська мова, так званий «суржик», з історичною змішаною польсько-українською мовою, яку іноді називають «балаком». Обидві мови вважаються соціальними діалектами, сформованими в результаті багатьох лексичних та граматичних запозичень. В основі «суржика» лежить українська мова зі значними домішками російської мови, тоді як так званий «балак» був польським міським діалектом, насиченим українською фонетикою та лексикою. У статті стверджується, що вони мають структурну схожість, у результаті чого варто виконати порівняльні дослідження, які можуть сприяти нашому розумінню складного процесу формування і функціонування «суржика», «балаку» та інших змішаних мов загалом.

Ключові слова: змішана польсько-українська мова, львівська гвара, змішана українсько-російська мова, «суржик», мовний контакт.

1. Introduction. The purpose of this paper is to show that the Polish-Ukrainian mixed lect of Lviv from before 1939, sometimes labelled ‘balak’, and the so-called ‘suržyk’, the Ukrainian-Russian mixed variety of contemporary Ukraine, share three crucial features. Firstly, while their phonology and morpho-syntax are based on one of the two participating varieties – Polish in the case of ‘balak’ and Ukrainian in the case of ‘suržyk’ – they allow for the use of a high number of lexical items as well as of phonetic and morpho-syntactic features from the other participating variety – Ukrainian in the case of ‘balak’ and Russian in the case of ‘suržyk’. Secondly, usage is not stable. That is, it does not work in such way that an item or feature is always present in lieu of its cognate from the base variety. Thirdly, their presence is not simply random. There appear to be linguistic and extra-linguistic factors which constrain the possibility of using phonological and

morpho-syntactic features from the admixed variety. Mixed languages have generally come into stronger focus in recent linguistic research [e. g. 26]. This paper adds the historical ‘balak’ and today’s ‘surżyk’ to the range of relevant linguistic data which merit further investigation in the particular context of the emergence and profile of mixed lects in the Ukrainian lands. The author’s special interests lie with the Polish-Ukrainian mixed variety, and to what extent it is possible to reconstruct language contact, bilingualism and their outcomes in a historical setting.

The paper, therefore, sets out to introduce the linguistic demographics of language contact in pre-World War II Lviv, followed by a third section to show that the resulting ‘balak’ displays the hallmark features of a mixed lect with respect to two phonetic characteristics. Section 3 then also introduces some preliminary evidence of the fact that variation in the historical Lviv urban lect was not random, but subject to linguistic and extra-linguistic factors. The fourth section moves on to ‘surżyk’ and provides evidence to show that the same hallmark features of a mixed lect can be found here too. The fifth and concluding section sums up the main finding of this paper: The Polish-Ukrainian variety of pre-WW II Lviv and today’s ‘surżyk’ are typologically closely related mixed lects. The study of one will usefully inform the other with the aim of better understanding mixed varieties which are based on two genetically very close languages.

2. Linguistic demographics of pre-World War II Lviv. There is detailed census data available on the linguistic situation in Lviv until World War I and in the interwar period. The city was under Austrian administration until the dissolution of the Habsburg Empire and the recreation of the Second Polish Republic following World War I. The Empire conducted detailed decennial censuses from 1880 onwards. One of the census questions asked was about the respondent’s ‘language of everyday communication’, which yielded the following approximate percentages for the civilian population present in the city itself on the day of the census of 1900: Ca. 77 % are reported to be Polish speakers, ca. 13 % as German speakers and ca. 10 % as ‘Ruthenian’ (Ukrainian) speakers [10, p. XL]. These figures need to be read with a range of important factors in mind. For example, it was typically the head of household who provided answers for all members of the household and, thus, could manipulate the information. Also, the question of ‘language of everyday communication’ soon became a prime target of nationalist movements seeking to increase the share of their national group

in the local populace according to the latest census data. These political exploits and struggles cannot be discussed further here [7]. Two aspects are particularly important as a context to the linguistic make-up of pre-World War I Lviv. Firstly, the Austrian censuses did not allow for multiple linguistic affiliation. For each respondent present one 'language of everyday communication' only could be declared. This language had to be from a list of recognised standard languages, in the case of Lviv mainly Polish, German and 'Ruthenian' (Ukrainian). This excluded more complex linguistic profiles, such as bi- or trilingual competence. Crucially, it also excluded Yiddish. Consequently, the city's large Jewish population sided with German or, increasingly, with Polish.

This becomes immediately obvious if we turn to another census question which was to some extent indicative of the linguistic make-up of the city. This was religion, where the approximate proportions for the results of the 1900 census are as follows: 52 % Roman-Catholic, 28 % Jewish, and 18 % Greek-Catholic [10, p. 85, LXXXV]. Population censuses continued to be carried out in the Second Polish Republic. There were two before World War II, one in 1921 and one in 1931. Their conduct was different in various respects from the Austrian censuses. A shared feature, however, was that they too were highly politicised manifestations of national interests. This prompted the Polish authorities to suppress nationality as a rubric in the census of 1931 and replace it with 'mother tongue'. While monolingual affiliation was again required, the Polish census, unlike the Austrian predecessor, did not present respondents with a closed list of languages. Explicit mention was made of Polish, Ukrainian, 'Jewish' and German, but the rubric also allowed for 'some other' language. According to that criterion, the count yielded the following linguistic composition for the population of, then, 'Greater' Lviv, following the merger of the city with some of its suburban areas: 63 % of respondents are reported to have declared Polish as mother tongue, 22 % Yiddish, 8 % Ukrainian, 4 % 'Ruthenian' ('ruski') as distinct from Ukrainian, 4 % Hebrew and 1 % German. In terms of religion, there were the following results: 50 % Roman-Catholic, 32 % Jewish and 16 % Greek-Catholic [11, p. 11–12].

These census data show that Lviv until 1939 was dominated by Polish, while ca. one third of its populace were Jews whose mother tongue was often, albeit certainly not always, Yiddish. German had some small presence during the times of Austrian rule. It is particularly difficult to gaze

from these percentages the extent to which Ukrainian, or 'Ruthenian' was used in the city. While it was undoubtedly marginalised compared to Polish, two facts suggest that its actual share of Lviv's linguistic space may have been larger than those 10 % to 12 % which the Austrian and Polish censuses suggest: Firstly, there is a consistently larger proportion of Greek-Catholics who may have considered Ukrainian their tongue of everyday communication, or their mother tongue, but who could not, or did not want to, declare this officially as the political climate did not favour such a choice. Secondly, census data for the areas surrounding Lviv had a larger proportion of Ukrainian speakers. For example, the second Polish census for Lviv county, despite its general bias towards Polish, attests to ca. 41 % speakers of Ukrainian or 'Ruthenian' [12, p. 43]. Many of those in the county's suburbs and villages in close vicinity to 'Greater' Lviv will have likely travelled into the city for trade or work, thus exposing the city's multilingual speech community to a larger share of Ukrainian.

As a result of these demographics Lviv's speech community was characterised by intense and frequent language contact. The city's local variety was based on the south-eastern variant of borderland Polish, which, arguably, was historically related to Lesser Polish, but which had evolved under strong Ukrainian substrate influence [18]. The relevant Ukrainian dialect was the south-western 'Dniester' variety [1], also spoken in Lviv [21]. It lent the city's Polish-Ukrainian 'balak' its unique characteristics. The urban lect was furthermore subject to influences from the local mid-eastern or 'Polish' variant of Eastern Yiddish [8; 16] as well as, until World War I, to some German influence. It is finally important to keep in mind that literate residents of Lviv checked their urban variety against the norms of standard Polish, on select occasions perhaps even against the emerging norms of what may be called, with Shevelov [22], the Galician written koiné. As a result, grammatical features and lexical items could be associated with a higher or lower degree of 'slanginess' and, thus, were partly subject to sociolinguistic variation. Generally, the more a feature betrayed local Ukrainian substrate influence the stronger it was considered sub-standard and characteristic of 'balak'. Variation in usage was key to Lviv's Polish-Ukrainian urban variety, even though it requires further investigation to what extent the correlating factors were extra-linguistic, and to what extent they were linguistic.

In the following section, I shall concentrate on the task of showing that Lviv's historical 'balak' does in fact display highly variant usage. This can

be considered a hallmark feature of a mixed lect as opposed to more stable regional dialects. This variation is not simply random. As shall be illustrated in the next section too, there is immediate evidence that it is subject to extra-linguistic and linguistic factors. Establishing patterns of predominantly spoken linguistic usage in past speech communities, i. e. in communities which cannot be observed or investigated directly, poses particular and hitherto often neglected methodological challenges as we shall see in the following section too.

3. Lviv's historical 'balak' as a mixed lect. In general linguistics the study of mixed languages as a 'bilingual mixture, with split ancestry' [26, p. 1] has come into focus over the last few decades, arguably evolving from research on related topics, such as pidgins, creole formation, bilingualism and code switching. The hybrid languages studied in this tradition typically amalgamate genetically non-related, or at best distantly related ancestral varieties, such as, for example, the Russian-Aleut mixed language of the Mednyj Island in the Bering Sea. The mixing of closely related varieties, on the other hand, has received much less attention, leaving the topic to the dialectologists working on the relevant language group. In fact, the question of mixed dialects as opposed to transitional dialects has a long and still continuing research tradition in Slavonic dialectology [19; 23; 24]. A predominant agenda was to find valid criteria to distinguish them from transitional dialects. Thereby, transitional dialects were generally understood to be based on two geographically overlapping dialects A and B, without one of them being more prestigious, which yielded a separate dialect C with stable features. Mixed dialects, on the other hand, were generally understood to be based on one dialect A which integrates features from dialect B in an unstable way, with dialect A being more prestigious. Without going into detail about the vicissitudes of the long-standing dispute of how to distinguish transitional dialects from mixed ones, it can be safely concluded that a major distinctive feature found was stability of usage, or lack thereof. It is precisely the second, i. e. lack of stability of usage, that we find amply present in the historical Polish-Ukrainian urban lect of Lviv.

To recall, Lviv's 'balak' was a specific variant of south-eastern borderland Polish which encompasses other south-eastern types, such as, for example, the historical dialect of the Chełm region [17], as well as other types of borderland Polish further north [e. g. 11]. The main characteristics of the south-eastern variant derive from substantial Ukrainian substrate influ-

ences, both grammatical and lexical, on the Lesser Polish dialect which Polish speakers moving eastwards likely brought along. To be sure, varieties of south-eastern borderland Polish are still spoken today, and these have been the subject of an intense resurgence of research on the topic since the end of the Soviet Union. One may wonder, then, why the historical Lviv variety would still present any particular scholarly interest today, if we can witness other, closely related south-eastern borderland Polish varieties first-hand. The question poses itself even more acutely if taken into account that Kurzowa's well-known monograph does already cover many aspects of the historical Lviv variant [18]. The answer is twofold and revolves around its main feature of being a mixed lect characterised by variant and unstable usage of features which can be related to Ukrainian substrate influence.

Lviv's historical 'balak', unlike other south-eastern borderland Polish varieties, emerged as a result of specifically modern urban, intense language contact and mixing. It did not only absorb a rich inventory of Ukrainian substrate features encompassing phonetics, morpho-syntax and lexis. It was also subject to lexical influences from Yiddish and, to some extent, from German. Its lack of stability of usage directly relates to the city's social stratification. Generally speaking, illiterate or poorly literate speakers who had limited or no knowledge of standard Polish were prone to admit to their usage a higher portion of local, mainly Ukrainian substrate features than speakers who had better or good knowledge of standard Polish. The intensity of language contact and mixing found in pre-World War II Lviv, paired with highly variant and socially stratified usage, distinguishes the Polish-Ukrainian mixed lect as an object of study in its own right. Fieldwork on what remains of south-eastern borderland Polish in present-day western Ukraine in mainly rural settings is likely not a substitute to bring us closer to Lviv's historical 'balak'. Nor does Kurzowa in her important monograph focus on its distinctly varied and mixed nature. Despite all its merits, and a general awareness of socially stratified usage which it does show, hers is a study in traditional dialectology. It offers a detailed taxonomy of grammatical features and lexical items. Their variability in terms of more or less Ukrainian influence comes less into view.

This has not only to do with the main research question, whether one approaches the urban variety of historical Lviv as a stable dialect, or whether one focusses on its variability in terms of Ukrainian substrate influence. It has also to do with the sources used. Historical dialectology does of course

rely on written sources. Kurzowa, for example, made ample use of published dialogues of the interwar comedians Henryk Vogelfänger and Kazimierz Wajda [25]. They appeared in weekly broadcasts on the local Polish radio station of interwar Lwów as the highly popular duo ‘Szczepko i Tońko’. Their comic dialogues were in a stylised version of the urban dialect. Nowadays some of these dialogues have become available as audio recordings, even though broadcast only after the war by the émigré Polish radio station of London. Despite all the genuine wit and warm humour, as a listener today one cannot but notice moments of nationalist bias too which would be likely considered problematic not only by Ukrainians in modern-day Lviv, but also by many Poles. As mentioned, the language used in these dialogues is a stylised form of the historical Polish-Ukrainian mixed lect of pre-World War II. Even though stylised, it is still source material which can bring us closer to Lviv’s ‘balak’ than the published version of the dialogues [25]. This is so because the latter was not prepared for linguistic, but for literary purposes. The principles of fixing in writing the two comedians’ dialectal speech are unclear. As a result, the published dialogues are very likely not entirely reliable sources, even if they do provide ample lexical material and also indication of the ‘balak’s’ prime phonetic and grammatical features.

In the context of this paper, let us draw on some illustration from the recordings of the dialogues which have become available. The following is a standard-Polish orthographic rendering of the opening passage of a dialogue called ‘At the Border’. The only two features which are represented phonetically in the following transcription are the realisation of the vowel phoneme /o/ and of the consonant phoneme /ʒ/ from historically soft *r*. The relevant instantiations are underlined. Note that the back nasal *as* and where denasalised to /o/ will not be taken into account. The transcription retains grammatical and lexical dialect features, albeit, as mentioned, represented in standard-Polish spelling. Finally, the abbreviations used are ‘T’ for the Tońko character and ‘S’ for the Szczepcio character:

T: I tak Szczepciu wiesz, śni mi się noć za noćą, i taka jakaś zła na mnie ukrótnie, jak nie moja Karolcia.

S: Sen mara, sen mara, kto wierzy, Tońciu, w sny.

T: Nu ale żeby ty widział jakaś taka smutna.

S: Nu ja cię przepraszam. Ta z czego ona tam ma być wesola.

T: Ah Szczepku, abu ty wiesz, co to jest miłuść, Bożes mój, Boże, Boże.

S: A ty nie bądź durny, Tońciu, ta to już nie długo, ty się trzymaj, ty się weź do kupy, ty się ruzywaj, czemu ty nigdy do świetlicy nie przychodzisz.

T: A co w świetlicy czekulady nie ma. Te klocki papierzane ja już ze sto razy puskladał, a te o strzałki co się ruca, to ja już jeden mistrz no.

S: Hej, żeby ty dostał przedział do nas do korpusu, to byś się bracie trozszka naśmiał. U nas czasem, Tońciu, serdecznie wesoło.

T: Ah, dostań się.

S: Hehe, ty, Tońku, słuchaj.

T: No.

S: Ja tu kiedyś podawał obiad, rozumiesz mi, w kasynie, to ja słyszał jak pan pułkownik przy ubiedzie mówił śmieszny kawałek, wiesz, he he, jak ja tobie powiem, to pękniez ze śmiechu.

The underlined realisations of the phoneme /o/ are on auditory evidence and in all cases identified as either [o] or [u], – shown as orthographic letters, rather than as phonetic symbols, for ease of reference. Even though their phonetic reality is inevitably more complex, it can be argued that the main auditory difference for contemporary speakers of Polish will have been whether the phoneme was perceived as [o] according to the standard language, or whether it was perceived as [u]. The realisation of /o/ as [u] is a widely and well-documented phonetic feature that distinguishes south-eastern borderland Polish varieties from other varieties of Polish, including standard Polish. Since this occurs in pre- and post-tonic unstressed syllables, but not in stressed syllables, this pronounced feature clearly developed under local Ukrainian influence which has distinctly dynamic accent [21, p. 26]. The main point to be made about this feature as observed on auditory evidence in the passage above is the fact that it does *not* appear throughout. In many instances we do find [u] for unstressed /o/, e.g. ‘ukrótni’, but we also find [o] for unstressed /o/, e. g. ‘odawał’. It is precisely unstable usage of this kind which distinguishes mixed dialects as per the definition above, to recall: Mixed dialects are based on one dialect A which integrates features from dialect B in an unstable way, with dialect A being more prestigious.

The other feature in question here is the realisation of the consonant phoneme /ʒ/ from historically soft *r*. As is evident from the passage above, it almost exclusively appears as [ʒ], – shown as the orthographic digraph <rz> in the passage transcribed above. On one occasion, however, we find it realised in distinctly local fashion as [r], namely in ‘ruca’. This has been sporadically reported for other mixed Polish-Ukrainian borderland variet-

ies [2]. It may be a complex Ukrainian substrate feature in the sense that it represents the Ukrainian phonetic adaption of Polish /ʒ/ from historically soft *r* in loanwords, such as ‘тримати’ (< ‘trzymać’), which has then been re-imported into the local Lviv variety. It is in any case a distinct ‘balak’ attribute. Also, it is clearly used inconsequentially and, thus, another illustration of the fact that the historical urban lect of pre-World War II Lviv was a mixed Polish-Ukrainian variety.

To be sure, Kurzowa notes too that usage of the two features discussed was not stable and showed a considerable degree of variation, albeit with fundamental quantitative differences: While, generally speaking, [u] for unstressed /o/ was frequent, [r] for /ʒ/ from soft *r* was very rare. Kurzowa further remarks that unstressed-vowel reduction, and even more so de-fricativisation of /ʒ/ from soft *r*, were highly marked local non-standard features and, thus, censored by normative usage [18, p. 74–86]. In view of what this section aims at showing, the main finding is the fact *that* the two phonetic features discussed are subject to variation: They may, or they may not be present. Unstable usage, i.e. variation of this kind is a hallmark of a mixed dialect as per the definition given at the beginning of this section. What follows from this is that, even if the linguistic base of the historical urban variety of Lviv is Polish, it is best studied not as a regional Polish dialect, but as a genuinely mixed Polish-Ukrainian lect which was further subject to Yiddish and German influences. The main question which this type of approach raises is whether the degree of mixing, i.e. the extent to which Ukrainian substrate influences are present or are not present, is random, or whether it is subject to extra-linguistic and linguistic factors. This is, essentially, a task in variationist linguistics, yet applied to unusual and challenging data, namely historical spoken data involving two closely related languages.

An illustration of a variationist approach can again be provided with reference to the passage above: While the scarcity of [r], instead of [ʒ], for /ʒ/ from historically soft *r*, may point towards an instance of lexicalised variation, the frequency of [u], instead of [o], for /o/ points towards non-lexicalised variation. Leaving aside possible linguistic factors, the following is noteworthy in particular. While the ‘Tońko’ character of the passage always uses the ‘balak’ feature of [u] for /o/ in syllables which do not receive stress, the ‘Szczepcio’ character does not always do so. On auditory evidence, his utterances include realisations of /o/ as [o], which is more akin

to the pronunciation in other varieties of Polish, including standard Polish. To be sure, phonetic residues of the local realisation of the vowel can still be perceived also in those instances where the ‘Szczepcio’ character has them closer to [o] than to [u]. Yet still, the main observation holds, that the ‘Szczepcio’ character, unlike the ‘Tońko’ character, does not use the ‘balak’ feature throughout. This sets them apart in a way which correlates with their fictional characterisation. While both are projected as simple, but good-hearted folk from Lviv, the ‘Szczepcio’ character is generally the somewhat more thoughtful one, who attempts at acting as a guardian and father-figure to the less apt and wholly uneducated Tońko. Szczepcio is also the character to whom the vowel variant is attributed which points towards normative usage of Polish, while Tońko uses the plainly non-normative and ukrainising vowel feature only. The stylistic contrast in the two characters’ idiolects can be safely taken to be inspired by wider sociolinguistic differentiation. The degree of admixing Ukrainian substrate features will have decreased with increasing social status of the speaker. Or this at least could be a suitable working hypothesis for a variationist approach to Lviv’s historical Polish-Ukrainian mixed lect. Rather than testing this hypothesis in more detail here, we shall now move on to comparing the historical ‘balak’ of Lviv to a cognate sub-standard variety of present-day Ukraine, the so-called ‘surżyk’. The main purpose will be to show that both varieties share important typological similarities which suggests that their comparative study can yield fruitful insights into their respective workings.

4. **Ukraine’s present-day ‘surżyk’ as a mixed lect.** The term ‘surżyk’ has been used in Ukrainian linguistics and in public discourse for a wide range of types of non-standard usage [6; 14]. On a narrower understanding, ‘surżyk’ is, in general terms, a genetically urban variety that emerged as a result of intense language contact between Russian superstrate and Ukrainian in Ukraine’s east and south [20], but has since spread into towns and cities across the country [5]. The phonological and morpho-syntactic base is Ukrainian, but there is a strong superstrate influence from Russian in grammar and vocabulary. These general characteristics of modern-day ‘surżyk’ are immediately reminiscent of Lviv’s historical ‘balak’: a base language with strong heteroglossic admixture as a result of intense, yet unequal language contact in cities. Ultimately, the similarities are rooted in the historical particulars of the Ukrainian lands. On a positive reading, they are due to the country’s exceptional traditions of linguistic diversity. On a more

negative note, they are the result of a linguistically diverse set-up where Ukrainian was the less prestigious or downright oppressed variant.

The similarities do not stop with generalities though. ‘Suržyk’ also shares more specific characteristics with the pre-World War II urban lect of Lviv. Firstly, the languages in contact are genetically very closely related. Secondly, the emerging variety is not a transitional dialect. ‘Suržyk’, as much as ‘balak’, is a mixed language according to the definition given in the previous section: One language A, the Ukrainian base in the case of ‘suržyk’, integrates features from language B, the Russian superstrate, in an unstable manner. Intensely variant usage of Russian phonetic and morpho-syntactic features is in fact the hallmark of ‘suržyk’. Let us again illustrate. Relevant spoken data are much easier to come by than in the case of the historical urban dialect of Lviv since ‘suržyk’ is widely in use across Ukraine today. It is, for example, amply attested in naturally occurring speech in public media from contemporary Ukraine.

The following probe into ‘suržyk’ comes from a television interview of 2014 with Vitalij Volodymyrovyč Kvarcjanj, the trainer of the Ukrainian premier-league football club ‘Volyn’ of Luc’k. The following passage contains Kvarcjanj’s comments on the recent performance and potential of one of the club’s new young talents:

Він і ще буде це як футболіст. В нього багато бажання. В нього багато, як кажуть, еє бажання багато, це се б сказалось, еє але в нього нехватає, якби, якби по-руськи футбольний термин, тому що ми все раньше по-руськи вчилися в институтах, в университетах. В нього багато «избыточных степеней движения», оце значить порушена координація, чи не сформована ще. Они пізніше формуються. Ми його взяли за що то, що він еє був активен в відборі, бив з далеко, вверху грав хорошо з еє аа, а вчора він не грав за добро, але він ще еє неготовий бути приоритетним футболістом. Тому я поки довіряю нашим, які мають еє досить еє кваліфікованих мачів і за, допустим, Валерий Федорчук, и цей же, Бабенко Руслан. Вони в збірні грають, то в молодіжній, це національній, призивається де щось, еє як би з ним легше домовитись. Він багато речей не понимає. А поучаємо його потихенько и я думаю, десь вийде грати, будем підпускати.

As in the case of the dialogue extract from Lviv transcribed in the previous section, the representation of the passage is orthographic. Ukrainian forms are represented orthographically Ukrainian. Russian forms are rep-

resented in Russian spelling, such as ‘хорошо’, ‘сказалось на’, ‘раньше’, ‘они’. This also includes lexical items where pronunciation clearly suggests that we are dealing with a Russianism, even if the Ukrainian cognate form is very similar, such ‘термин’, ‘институт’, ‘университет’, or ‘допустим’. Finally, in the case of hybrid formations, that is formations where a Russian lexical item receives Ukrainian morphology, ‘orthographic’ for the purposes of the transcription above means that the representation is as it would be if the form was existent in Ukrainian, e.g. ‘понимає’, ‘бив’, ‘приоритетним’ (instead of Ukrainian proper ‘пріоритетним’). It should be added too that the transcription above spells out the interjections ‘еє’, ‘аа’ which the speaker uses frequently.

The orthographic representation used above is sufficient in the present context in order to show the main point under consideration. This the fact that, similar to the historical ‘balak’ of Lviv, the Ukrainian-Russian ‘suržyk’ displays the prime characteristic of a mixed dialect; namely that the integration of Russian superstrate feature into the Ukrainian base is not stable. It is subject to considerable variation, whereby a Russian feature is sometimes present and sometimes not. For example, some Russian verbal loans are integrated morphologically (and phonetically), such as 3rd sg. ‘понимає’ and masc. sg. past ‘бив’, where the Russian lexical loans ‘понимать’, ‘быть’ receive Ukrainian verbal endings: orthographically ‘-є’, ‘-в’. In other cases, they are not integrated morphologically (nor phonetically), e.g. 2nd sg. imperative ‘допустим’, which retains Russian imperative morphology (and pronunciation), as opposed to Ukr. ‘допустім(o)’.

Phonetic variation is of course not visible from the orthographic representation offered above. It will still be instructive to report one clear instantiation of the fact that ‘suržyk’ shows considerable variation in the application of Russian phonetic features. Similar to changes to vowels in unstressed syllables as a prominent Ukraininism in the ‘balak’ of Lviv, palatalisation of consonants before [e], and palatalisation before [i] when it does not go back to *jat*’ (i. e. when spelled <u> in standard Ukrainian orthography), are distinct Russianisms in ‘suržyk’. It creates a sharp contrast with Ukrainian dialects and the standard language. Yet, the feature appears inconsequentially in ‘suržyk’. In many instances there is no palatalisation, while in other there is. Prime examples from the passage above include forms which are hybrid with respect to the palatalisation feature. For example, auditory evidence suggests that the short-form adjective and, thus,

Russianism ‘активен’ has palatalisation on the labial, but lack thereof on the dental. The Ukrainian form ‘пріоритетним’, leaving aside the trill, has palatalisation on the dental, but lack thereof on the nasal. This is distinctly inconsequential in so far as one possible type of regularity would suggest palatalisation on both consonants in the Russianism, as opposed to lack thereof on both consonants in the Ukrainian form. This, however, cannot be observed here.

It is generally acknowledged that unstable variation between the Ukrainian base and the Russian superstrate features is the most prevalent characteristic of ‘suržyk’. Where there is much less consensus is about the question of how to understand it. On one account, the variation is understood to be entirely free. In other words, ‘suržyk’ is thought to display entirely free variation of Ukrainian and Russian morphemes and words. Masenko, for example, concludes that there is reason to view ‘суржик як безсистемне, хаотичне поєднання елементів двох мов, як субкод, позбавлений навіть на рівні ідіолекту стабільного узусу’ [4, p. 17; 3]. On a different account, the Russian superstrate influence is acknowledged to be unconstrained lexically, but it is not unconstrained with respect to phonology and morpho-syntax [9; 13]. The most immediate piece of evidence that supports the second view is the fact that ‘suržyk’ clearly fulfils both key criteria of a mixed dialect: While it is true that there is a very high degree of variation, there is also the fundamental regularity that the phonological and morpho-syntactic base is Ukrainian. For example, the passage transcribed above shows Ukrainian verbs with Ukrainian verbal morphology, Russian verbal forms borrowed wholesale and Russian verbal borrowings with Ukrainian morphology. However, it does not show Ukrainian verbs with Russian verbal morphology, which is expected if the grammatical base of ‘suržyk’ is Ukrainian. The Ukrainian base then provides a phonological and morpho-syntactic frame to which the Russian superstrate features need to be adapted, even if the rules of adaption are flexible.

This is not to deny that attempts at finding factors which control or constrain the usage of Russian superstrate features have so far not yielded any robust results. For instance, even the short passage above contains examples which contradict one of Flier’s constraints on phonetic variation. According to his study of 2000 [13], palatalisation of labials, where it occurs before [e] and [i] (when spelled <u>), would yield a result according to Ukrainian phonology. That is, it would yield insertion of the glide [j]. However, in the

case of ‘активвен’ from above, what can be heard is not an inserted glide, i.e. [-vʲe-], but palatalisation of the labial, i.e. [-vʲe-]. This one counterexample construed on auditory evidence is most certainly far from sufficient to falsify a hypothesis which may go as follows: ‘Surżyk’ allows for the use of palatalised labial consonant variants only within the parameters of Ukrainian phonology. The example of ‘активвен’ from the passage above merely indicates that the search for linguistic and extra-linguistic factors which constrain the usage of Russian superstrate features in ‘surżyk’ is likely to be very complex and, as yet, in its beginnings. It will, however, not be fundamentally different from a similar search in the case of Ukrainian substrate features in the historical urban lect of Lviv. This is so because both ‘surżyk’ and ‘balak’ are mixed lects. The admixed features are subject to variation, and they come from a language that is closely related to the base language.

5. Conclusion. Unstable variation between the Ukrainian base and Russian superstrate features is the most prevalent characteristic of ‘surżyk’. Unstable variation between the Polish base and Ukrainian substrate features is also a prime characteristic of the historical Lviv urban dialect. In that sense both these varieties qualify as mixed lects. In addition, the participating languages are in both cases genetically closely related which further facilitates unstable mixing. There is evidence to suggest that the resulting variation is not random or free. It is subject to linguistic and extra-linguistic constraints, one of which is normative pressure from the codified norms of the base language. The two mixed lects studied also show commonalities in how they emerged, both as results of intense continuous urban language contact with Ukrainian typically as a less prestigious or even oppressed variety involved in the contact setting.

This is not deny that there are some important differences two. While it is Polish, i. e. the base language, that enjoys the status of prestigious variety in the case of ‘balak’, it is, at least historically, the other way around in the case of ‘surżyk’. Here, the admixed language, i. e. Russian, used to enjoy the status of prestigious variety, albeit this is changing. Also, while the Polish-Ukrainian ‘balak’ was a distinctly Lvivian lect, ‘surżyk’ has transcended the confines of any one particular city and has also spread into smaller towns and the countryside. Despite these important differences, their comparative study should help to gain a better understanding of the workings of language mixing in the Ukrainian lands as well as of mixed or ‘split’ languages more generally.

LITERATURE

1. Атлас української мови. – Київ : Наукова думка, 1988. – Т. 2. – 519 с.
2. *Лесів М.* Українські говірки у Польщі. – Варшава : Український архів, 1997. – 496 р.
3. *Масенко Л.* Мова і суспільство : Постколоніальний вимір. – Київ : КМ Академія, 2004. – 163 р.
4. *Масенко Л.* Суржик у системі розмовних форм побутування української мови // *Дивослово*. – 2007. – Т. 12. – Р. 26–31.
5. *Масенко Л.* Суржик : Історія формування, сучасний стан, перспективи функціонування // *Belarusian Trasjanka and Ukrainian Suržyk : Structural and social aspects of their description and categorization*. – Oldenburg : BIS Verlag, 2008. – P. 1–34.
6. *Bilaniuk L.* Contested Tongues : Language Politics and Cultural Correction in Ukraine. – Ithaca : Cornell University Press, 2005. – 230 p.
7. *Brix E.* Die Umgangssprachen in Altösterreich zwischen Agitation und Assimilation : Die Sprachenstatistik in den zisleithanischen Volkszählungen 1880 bis 1910. – Wien ; Köln ; Graz : Böhlau, 1982. – 436 p.
8. *Brzezina M.* Języki mniejszości narodowych w tekstach literackich : I. Południowokresowa polszczyzna Żydów. – Warszawa ; Kraków : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1979. – 153 p.
9. *Del Gaudio S.* On the Nature of Suržyk : A Double Perspective. – München ; Berlin ; Wien : Sagner, 2010. – 328 p.
10. Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1900 in den im Reichsrat vertretenen Königreichen und Ländern : Die summarischen Ergebnisse der Volkszählung // *Österreichische Statistik*. – 1902. – Т. 63, 1. – CXIII+131 pp.
11. Drugi powszechny spis ludności z dn. 9.XII 1931 r. : Miasto Lwów // *Statystyka Polski : Seria C*. – 1937. – Т. 57. – 126 p.
12. Drugi powszechny spis ludności z dn. 9.XII 1931 r. : Województwo lwowskie bez miasta Lwowa // *Statystyka Polski : Seria C*. – 1938. – Т. 68. – 450 p.
13. *Flier M. S.* Suržyk : The rules of engagement // *Harvard Ukrainian Studies*. – 2000. – Т. 22. – P. 113–136.
14. *Flier M. S.* Suržyk or suržyks? // *Belarusian Trasjanka and Ukrainian Suržyk : Structural and social aspects of their description and categorization*. – Oldenburg : BIS Verlag, 2008. – P. 39–56.
15. *Janiak B. L.* Pogranicze językowe polsko-wschodniosłowiańskie (na podstawie fleksji ukraińskiej i polskiej gwary Niemirowa nad Bugiem). – Łódź : Uniwersytet Łódzki, 2014. – 160 pp.
16. *Katz D.* Zur Dialektologie des Jiddischen // *Dialektologie : Ein Handbuch zur deutschen und allgemeinen Dialektforschung : Zweiter Halbband*. – Berlin ; New York : Mouton de Gruyter, 1983. – P. 1018–1041.
17. *Kość J.* Polszczyzna południowakresowa na polsko-ukraińskim pograniczu językowym w perspektywie historycznej. – Lublin : UMCS, 1999. – 222 p.

-
18. *Kurzowa Z.* Polszczyzna Lwowa i kresów południowo-wschodnich do 1939 roku. – Warszawa ; Kraków : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1983. – 474 p.
 19. *Małecki M.* Do genezy gwar mieszanych i przejściowych (ze szczególnym uwzględnieniem granicy językowej polsko-czeskiej i polsko-słowackiej) // *Slavia Occidentalis*. – 1934. – T. 12. – P. 80–90.
 20. *Masenko L.* Language Situation in Ukraine : Sociolinguistic Analysis // *Language Policy and Language Situation in Ukraine : Analysis and Recommendations*. – Frankfurt a. M. : Peter Lang, 2009. – P. 101–137.
 21. *Rudnyc'kyj Ja.* Lemberger ukrainische Stadtmundart (Znesinnja). – Berlin : Harrassowitz, 1943. – 139 p.
 22. *Shevelov G. Y.* Die ukrainische Schriftsprache 1798–1965 : Ihre Entwicklung unter dem Einfluss der Dialekte. – Wiesbaden : Harrassowitz, 1966. – 177 p.
 23. *Smulkowska E.* Propozycja terminologicznego zawężenia zakresu pojęć: gwary przejściowe – gwary mieszane // *Gwary mieszane i przejściowe na terenach słowiańskich*. – Lublin : UMCS, 1993. – P. 283–289.
 24. *Stieber Z.* Sposoby powstawania słowiańskich gwar przejściowych. – Kraków : Polska Akademia Umiejętności, 1938. – 46 p.
 25. Szczepko i Tońko : DIALOGI radiowe z «Wesołej Lwowskiej Fali» / K. Wajda, J. Janicki, H. Vogelfänger. – Wrocław : Ossolineum, 1989. – 134 p.
 26. *The Mixed Language Debate : Theoretical and Empirical Advances* / Y. Matras, P. Bakker. – Berlin ; New York : Mouton de Gruyter, 2003. – 325 p.

*Вікторія ЛЕБОВИЧ
(Будапешт, Угорщина)*

ПРОЕКТ НОВОГО НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ З УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Метою пропонованого нами проекту є створення серії навчальних фільмів з різних теренів сучасної україністики, адресованих тим, хто вивчає українську мову та хоче поглибити свої знання про Україну.

Серія фільмів складатиметься з коротких картин по 10–20 хвилин. Текст, що може відрізнятись за обсягом, стилем і навіть жанром, повинен бути підготовлений українською мовою і перекладений будь-якою іноземною мовою залежно від того, у якій країні використовуватиметься навчальний матеріал, що забезпечить розвиток усіх видів мовленнєвої діяльності: аудіювання, читання, мовлення та письма. До кожного фільму буде розроблено зошит із завданнями, що сприятимуть розумінню та засвоєнню матеріалу, поглибленню навичок володіння українською мовою. Навчальний матеріал пропонується для використання на заняттях у школах, вишах за допомогою викладача та під час виконання домашнього завдання.

Відповідно до найсучасніших вимог кіномистецтва у фільмах з метою художньої обробки кожної теми використовуватимуться відповідні елементи культурної спадщини України, історичні документи, мапи, фотоматеріали тощо. Комп'ютерна анімація, інтернетні матеріали, графіка збагатять висловлені мовою кіномистецтва думки.

Пропонуємо варіант тексту майбутнього навчального фільму про викуп Тараса Шевченка з неволі та приклади завдань.

ВИКУП ТАРАСА ШЕВЧЕНКА З НЕВОЛІ

Історія літератури та мистецтва знає чимало прикладів, коли талановиті митці виявляли обдарування в різних видах мистецтва. До них належав і Т. Шевченко, поетична спадщина якого налічує понад 240 творів, а мистецька – 1200 робіт, серед яких є олійні картини, акварелі, сепії, офорти тощо.

Найвідомішим полотном Тараса Шевченка є картина-ілюстрація до поеми «Катерина», яку, за спогадами українського художника Івана Сошенка, Кобзар писав у Петербурзі з 24 листопада 1838 року до 18 лютого 1839 року. І. Сошенко повідомляв: Шевченко «то співає, то пише собі щось та все до мене пристає: “А послухай, Соха, чи воно так до ладу буде?”. Та й почне читать свою “Катерину”» [3]. Через чотири роки, у 1842-му, Шевченко завершив картину, яка «відображає епізод розставання селянської дівчини Катерини з офіцером, що спокусив її і покинув» [1, с. 20].

Ось як охарактеризував Т. Шевченко свою картину в листі до українського поміщика-мецената Г. Тарновського: «Я намалював Катерину в той час, як вона попрощалася з своїм москаликом і вертається в село, у царині під куренем дідусь сидить, ложечки собі струже і сумно дивиться на Катерину, а вона, сердешна, тіль не плаче та підіймає передню червону запашчину, бо вже, знаєте, трошки тее... а москаль дере собі за своїми, тілько курява ляга – собачка ще поганенька доганя його та нібито гавкає. По однім боці могила, на могилі вітряк, а там уже степ тілько мріє. Отака моя картина» [6, с. 23].

На полотні мовою образотворчого мистецтва яскраво відображена трагедія української дівчини, яку Шевченко увічнив у поемі:

Кохайтесь, чорнобриві,
Та не з москалями,
Бо москалі – чужі люди,
Роблять лихо з вами.
Москаль любить жартуючи,
Жартуючи кине;
Піде в свою Московщину,
А дівчина гине... [5, с. 21].

Поему «Катерина» Т. Шевченко присвятив російському придворному поетові Василеві Жуковському в пам'ять про день свого викупу з кріпацтва.

Цікава історія викупу Тараса Григоровича з неволі надихнула багатьох дослідників і митців. Адже, як зазначає шевченкознавець Володимир Яцюк, «у загальних рисах історія викупу Тараса Шевченка з кріпацтва відома всім. Однак значення цієї події у його житті таке велике, що для шанувальників творчості Кобзаря цікава кожна її подробиця» [7].

Тому сьогодні ми читаємо спогади, літературні твори та споглядаємо створені художниками твори мистецтва, ознайомлюємося із результатами досліджень фахівців. Усі вони по-своєму відтворюють певні епізоди історії, яка почалася зі знайомства Шевченка з українським художником І. Сошенком 1835 року в Літньому саду, відомим російським придворним поетом Василем Жуковським, талановитим художником, професором Петербурзької академії мистецтв Карлом Брюлловим та графом Михайлом Вієльгорським і закінчилася підписанням відпускної Шевченка його поміщиком – паном Енгельгардтом.

Подивіться на картину українського живописця Георгія Меліхова (1908–1985) «Молодий Тарас Шевченко в майстерні К. Брюллова», яку він закінчив 1947 року, а в наступному році отримав за свою роботу Сталінську премію. Молодий художник планував написати це полотно як дипломну роботу ще в Київському художньому інституті, де він навчався в 1935–1941 роках, але тоді на заваді стала війна... Г. Меліхов зображує той момент, «з якого легко проглядається все, що у Т. Шевченка лишилося в минулому і все, що починається відтепер. <...> Талановито відтворено артистичний дух майстерні К. Брюллова. <...> Недбала поза К. Брюллова раптом порушується невимушеним порухом здивування; І. Сошенко поводить з виразом стриманої шанобливості до вчителя; Т. Шевченко сповнений ніяковості і надії. Уся група взаємозв'язана німим діалогом» [1, с. 69]. На задньому тлі розкішної майстерні видатного живописця можна розпізнати дві відомі картини К. Брюллова «Облога Пскова польським королем Стефаном Баторієм у 1581 році» та «Вершниця».

В автобіографії Т. Шевченко розповідає про викуп так: «1837 року Сошенко представив мене конференц-секретареві Академії мистецтв В. І. Григоровичу з проханням – звільнити мене од лихої моєї долі, Григорович передав це прохання В. А. Жуковському. Той попередньо сторгувався з моїм поміщиком і просив К. П. Брюллова намалювати з нього, Жуковського, портрет, щоби розіграти його в приватній лотереї. Великий Брюллов відразу погодився, і незабаром портрет Жуковського був у нього готовий. Жуковський при участі графа М. Ю. Вієльгорського улаштував лотерею на 2500 карбованців асигнаціями, і цією ціною була куплена моя воля року 1838-го, квітня 22-го» [4, с. 8].

Насправді досягти звільнення талановитого юнака з кріпацтва було нелегко. Спочатку до Енгельгардта з проханням відпустити Шевченка

на волю звернувся сам К. Брюллов. Отримавши негативну відповідь, він назвав поміщика «найбільшою свинею в торжківських пантофлях». Справу з паном Енгельгардтом вирішив художник О. Венеціанов. Ось його спогади про це: «Поміщик як поміщик. Щоправда, він мене з годину потримав у передпокої. Ну, та це у них звичай такий... Спочатку я повів мову про освіту взагалі і про філантропію зокрема. Він мовчки уважно слухав мене і врешті обірвав: “Та ви прямо скажіть, чого ви хочете від мене з вашим Брюлловим?”. Я спочатку зніяковів, однак згодом знайшовся і спокійно, просто пояснив йому, про що мова. “Ось так би й одразу сказали. А то філантропія! Гроші, і нічого більше!” – додав він самовдоволено. “Так ви хочете знати останню ціну. Чи так я вас зрозумів?”. Я відповів: “Справді так”. – “То ось же вам моя остання ціна: 2500 карбованців! Згода?” – “Згода”, – відповів я» [7].

В одному зі своїх листів до графині Юлії Баранової історію викупу Т. Шевченка з неволі увічнив і В. Жуковський. Графиня Юлія Адлерберг (у шлюбі – Баранова), німкеня за походженням, була вихователкою дочок царя Миколи I і також взяла участь у визволенні Т. Шевченка. Послухайте цікаве, дотепне послання Жуковського «Історичний огляд добродійних учинків Юлії Федорівни та різних інших обставин, курйозних пригод і особливих усяких штучок. Твір Матвія» і подивіться на малюнки російського придворного поета:

«Оце п. Шевченко. Він каже про себе: “Хотілося б мені написати картину, а пан заставляє замітати світлицю”. У нього в одній руці пензель, а в другій мітла, і він у дуже скрутному становищі. Над ним на хмарах Юлія Федорівна.

Це Брюллов, пише портрет Жуковського. На обох лаврові вінки. Вдалині Шевченко мете світлицю. На хмарах Юлія Федорівна. Вона думає про себе: “Який цей Матвій красунь!”. А Василь Андрійович, чуючи це, дякує в душі Юлії Федорівні і каже про себе: “Я, мабуть, готовий бути і Максимом, і Дем’яном, і Трифоном, тільки б нам викупити Шевченка”. – “Не турбуйся. Матюшо, – промовляє з хмар Юлія Федорівна, – ми викупимо Шевченка”. А Шевченко, знай собі, мете світлицю. Але це в останній раз.

Жуковський у вигляді Долі оголошує виграшний квиток. В одній руці його карта, а в другій відпускна Шевченка. Вдалині портрет Жуковського; він танцює від радості, тому що

дістався государині імператриці. Він підпер руками боки, стоячи на одній нозі, наслідує неповторній Тальоні. Шевченко виріс від радості і грає на скрипці качучу. А Юлія Федорівна з хмар благославляє їх.

Юлія Федорівна зійшла з хмар, на яких залишилося лише саяво. У її руці торба з грошима (дві з половиною тисячі карбованців); вказівний палець її спрямований на їздового, а вона наказує йому: “Голубчику, їздовий, поїдь до Матвія і попроси його до мене. Я збрала усі гроші, і мені хочеться їх скоріше йому віддати. Їдь, голубчику, скоріше; ти людина кмітлива, і я дуже тебе за це люблю. Тільки прошу тебе, серденько, дорогою не напийся п’яний. Це погано. Треба поводитися порядно. І яке задоволення в пиятиці, ти сам розсуди. Хто виконує свої обов’язки, той може назватися справжнім патріотом”. Ось що каже Юлія Федорівна, а Жуковський, підслухавши це, записує у блокноті і, звичайно, уже тепер ніколи не нап’ється п’яний.

Примітка. Юлія Федорівна тому так поспішає зібрати гроші, що Матвій скоро поїде за кордон і мусить перед своїм від’їздом завершити цю справу. Дивовижна жінка Юлія Федорівна. Хто її не любить? Дай боже їй усякого благополуччя, їй самій, її дітям, і онукам, і правнукам. Матвій обіцяє з однією з її правнучок станцювати за її здоров’я качучу.

Це Шевченко і Жуковський; обидва перекидаються від радості. А Юлія Федорівна благословляє їх із хмар. Кінець» [2, с. 635–637].

А про те, як двадцятичотирирічний Тарас відреагував на отримання відпускної, свідчать спогади І. Сошенка:

«Раптом в кімнату мою через вікно стрибає Тарас, перекидає мого євангеліста, кидається до мене на шию і кричить: “Свобода! Свобода!” – “Чи не здурів ти, Тарасе?”. А він все стрибає і кричить: “Свобода! Свобода!”. Зрозумівши, в чому справа, я в свою чергу став душити його в обіймах і цілувати. Ця сцена закінчилась тим, що ми обидва розплакалися, як діти» [3].

Наведемо 15 прикладів завдань, які можна розробити до навчального фільму про визволення Тараса Григоровича з неволі. Їх можна урізноманітнити залежно від бажання поглибити знання учнів або студентів у галузі граматики, лексики, стилістики тощо.

Метою перших трьох завдань є спонукання учнів до кількаразового перегляду й прослуховування тексту навчального фільму, адже відповісти на запитання, запам'ятати всіх згаданих друзів-помічників Шевченка та визначити, чиї слова процитовано в завданні 3, після першого ознайомлення з фільмом неможливо. У завданні 1 так само, як у завданні 4 б та 8 для прикладу наведено ключ до виконання завдань. Завдання 4 а і 4 б демонструють, наскільки різні завдання можна запропонувати учням та студентам на базі певного уривка з тексту навчального фільму. Завдання 4 а, 4 б, 5, 7 та 8 забезпечують не тільки розвиток читання, але й збагачення лексичних знань завдяки поясненню реалій та складної і / або застарілої лексики. Доповнення тексту, переклад, трансформації та інтерпретація прочитаного забезпечують глибше розуміння та засвоєння матеріалу. Завдання 6 є прикладом на повторення граматичного матеріалу – відмінювання числівників. Завдання 9–11 мають більш творчий характер, сприяють розвитку мовленнєвої діяльності учнів або студентів, а також готують до виконання письмового завдання 12. Метою завдання 13 є збагачення лексики, засвоєння термінології певної галузі мистецтва, пов'язаної з тематикою навчального фільму.

Під час розробки завдань до навчальних фільмів слід звертати увагу на можливості створення цікавих, розважальних завдань, пов'язаних з навчальним матеріалом. Це можуть бути, скажімо, гра, кросворди, загадки, дослідницька діяльність тощо. До фільму «Викуп Тараса Шевченка з неволі» такими прикладами можуть слугувати завдання 14 та 15.

Завдання 2

Прочитайте та запам'ятайте імена людей, які брали участь у визволенні Т. Шевченка з кріпацтва. Поєднайте клітини за зразком

Іван Сошенко (1)	вихователька дітей царя
Василь Жуковський (2)	граф, музичний діяч
Олексій Венеціанов (3)	український художник
Віктор Григорович (4)	професор Академії мистецтв
Карл Брюллов (5)	придворний російський поет
Юлія Баранова (6)	російський художник
Михайло Вієльгорський (7)	конференц-секретар Академії мистецтв

Завдання 3

Прочитайте речення і скажіть, хто це сказав або написав. Виконайте завдання за зразком

1. «А послухай, Соха, чи воно так до ладу буде?» – Шевченко.
2. «Це найбільша свиня в торжківських пантофлях» * –
3. «Москаль любить жартуючи...» –
4. «Історичний огляд добродійних учинків Юлії Федорівни...» –
5. «Великий Брюллов відразу погодився, і незабаром портрет Жуковського був у нього готовий» –
6. «Поміщик як поміщик» –
7. «Та ви прямо скажіть, чого ви хочете від мене з вашим Брюлловим?» –
8. «Чи не здурів ти, Тарасе?» –

* Торжківські пантофлі – пантофлі, куплені на торжківському ринку в Санкт-Петербурзі.

Завдання 4а

Прочитайте уривок з листа Т. Шевченка до українського поміщика-мецената Г. Тарновського про картину «Катерина». Вставте пропущені слова, подані нижче, за зразком

«Я намалював Катерину в той час (1), як вона попрощалася з своїм москаликом і вертається в _____ (2), у царині під куренем * дідусь сидить, _____ (3) собі струже і сумно дивиться на Катерину, а вона, сердешна, тіль не плаче та підіймає передню _____ (4) запашчину **, бо вже, знаєте, трошки тее... а _____ (5) дере собі за своїми, тілько курява ляга – _____ (6) ще поганенька доганя його та нібито гавкає. По однім боці могила ***, на могилі _____ (7), а там уже _____ (8) тілько мріє. Отака моя _____ (9)» [6, с. 23].

москаль, степ, ложечки, собачка, час, вітряк, червону, село, картина

Перекладіть уривок рідною мовою

* Курінь – будівля, що за розміром може бути від складеної з жердин і вкритої соломомою до міцної великої хати на кілька сот чоловік.

** Запашчина, запаска – традиційний жіночий одяг. Незшитий чотирикутний шмат тканини із зав'язками на верхніх кутах; українки прив'язують одну запаску спереду, а другу ззаду так, щоб з обох боків та знизу було видно сорочку.

*** Могила – високий насип на місці давнього поховання.

Завдання 4б

Прочитайте уривок з листа Т. Шевченка до українського поміщика-мецената Г. Тарновського про картину «Катерина». Знайдіть у тексті синоніми до наведених у таблиці слів та словосполучень за зразком.

«Я намалював Катерину в той час, як вона попрощалася з своїм москаликом і вертається в село, у царині під курином дідусь сидить, ложечки собі струже і сумно дивиться на Катерину, а вона, сердешна, тіль не плаче та підіймає передню червону запашчину, бо вже, знаєте, трошки тее... а москаль дере собі за своїми, тільки курява ляга – собачка ще поганенька доганя його та нібито гавкає. По однім боці могила, на могилі вітряк, а там уже степ тільки мріє. Отака моя картина».

(0)	<i>тоді</i>	<i>у той час</i>
(1)	на околиці, на краю села	у царині
(2)	майже плаче	тіль не плаче
(3)	вагітна	трошки тее...
(4)	їде до свого війська	дере за своїми
(5)	робити ложки з дерева	стругати
(6)	український народний жіночий одяг	запаска
(7)	споруда, що використовує силу вітру як джерело енергії	вітряк
(8)	курган	могила

Завдання 5

Прочитайте та доповніть спогади художника Олексія Венеціанова. Використайте відповідну форму, утворену від кореня поданого зліва слова за зразком

годинник	«Поміщик як поміщик. Щоправда, він мене з _____ (1) потримав у передпокої. Ну, та це у них звичай такий... <i>Спочатку</i> (2) я повів мову про освіту взагалі і про філантропію зокрема. Він мовчки _____ (3) слухав мене і врешті обірвав: “Та ви _____ (4) скажіть, чого ви хочете від мене з вашим Брюлловым?”. Я _____ (5) зніюковів, однак згодом знайшовся і спокійно, просто _____ (6) йому, про що мова. “Ось так би й одразу сказали. А то філантропія! _____ (7), і нічого більше!” – додав він самовдоволено. “Так ви хочете _____ (8) останню ціну. Чи так я вас _____ (9)?” Я відповів: “Справді так”. – “То ось же вам моя остання ціна: 2500 карбованців! Згода? – “Згода”, – _____ (10) я».
початок	
увага	
прямий	
починати	
пояснення	
грошовий	
знання	
розум	
відповідь	

Завдання 6

Прочитайте речення вголос. Напишіть числівники у використаній граматичній формі літерами

1. Поетична спадщина Тараса Шевченка налічує понад 240 творів, а мистецька – 1200 робіт.
2. Поему «Катерина» Тарас Шевченко написав у Петербурзі з 24 листопада 1838 року до 18 лютого 1839 року.
3. У 1842 році Шевченко написав картину «Катерина».
4. Жуковський улаштував лотерею на 2500 карбованців асигнаціями.
5. «...і цією ціною була куплена моя воля року 1838, квітня 22».

Завдання 7

Подивіться уважно на малюнки В. Жуковського до «Історичного огляду добродійних вчинків Юлії Федорівни та різних інших обставин, курйозних пригод і особливих усіяких штучок. Твір Матвія». Прочитайте тексти-підписи знайдіть відповіді до малюнків та за зразком

	
	
	
	
	<p>В</p>

<p>(1) Юлія Федорівна зійшла з хмар, на яких залишилося лише сяйво. У її руці торба з грошима [дві з половиною тисячі карбованців]; вказівний палець її спрямований на їздового, а вона наказує йому: «Голубчику, їздовий, поїдь до Матвія і попроси його до мене. Я збирала усі гроші, і мені хочеться їх скоріше йому віддати. Їдь, голубчику, скоріше; ти людина кмітлива, і я дуже тебе за це люблю. Тільки прошу тебе, серденько, дорогою не напийся п'яний. Це погано. Треба поводитися порядно. І яке задоволення в п'ятиці, ти сам розсуди. Хто виконує свої обов'язки, той може назватися справжнім патріотом». Ось що каже Юлія Федорівна, а Жуковський, підслухавши це, записує у блокноті і, звичайно, уже тепер ніколи не нап'ється п'яний.</p> <p>Примітка. Юлія Федорівна тому так поспішає зібрати гроші, що Матвій скоро поїде за кордон і мусить перед своїм від'їздом завершити цю справу. Дивовижна жінка Юлія Федорівна. Хто її не любить? Дай боже їй усякого благополуччя, їй самій, її дітям, і онукам, і правнукам. Матвій обіцяє з однією з її правнучок станцювати за її здоров'я качучу.</p>	А
<p>(2) Оце п. Шевченко. Він каже про себе: «Хотілося б мені написати картину, а пан заставляє замітати світлицю». У нього в одній руці пензель, а в другій мітла, і він у дуже скрутному становищі.</p> <p>Над ним на хмарах Юлія Федорівна.</p>	Б
<p>(3) Це Шевченко і Жуковський; обидва перекидаються від радості. А Юлія Федорівна благословляє їх із хмар.</p>	В
<p>(4) Це Брюллов, пише портрет Жуковського. На обох лаврові вінки. Вдалині Шевченко мете світлицю. На хмарах Юлія Федорівна. Вона думає про себе: «Який цей Матвій красунь!». А Василь Андрійович, чуючи це, дякує в душі Юлії Федорівні і каже про себе: «Я, мабуть, готовий бути і Максимом, і Дем'яном, і Трифоном, тільки б нам викупити Шевченка». – «Не турбуйся. Матюшо, – промовляє з хмар Юлія Федорівна, – ми викупимо Шевченка». А Шевченко, знай собі, мете світлицю. Але це в останній раз.</p>	Г
<p>(5) Жуковський у вигляді Долі оголошує виграшний квиток. В одній руці його карта, а в другій відпускна Шевченка. Вдалині портрет Жуковського; він танцює від радості, тому що дістався государині імператриці. Він підпер руками боки, стоячи на одній нозі, наслідує неповторній Тальоні *. Шевченко виріс від радості і грає на скрипці качучу **. А Юлія Федорівна з хмар благословляє їх.</p>	Д

** Тальоні – Тальоні (Taglioni) Марія (1804, Стокгольм – 1884, Марсель), італійська артистка балету. Одна з видних танцівниць балетного театру епохи романтизму. У 1837–1842 роках виступала в Санкт-Петербурзі.

*** Качуча – (ісп. Cachucha – «маленький човник») – іспанський танець.

Завдання 8

Встановіть на підставі тексту В. Жуковського правильні чи неправильні твердження за зразком. Можливі відповіді: правильне [+], неправильне [-], не можна встановити [?].

<i>Гроші на викуп Шевченка з неволі збрала Юлія Федорівна.</i>	+	(0)
Юлія Федорівна познайомилася з Дем'яном та Трифоном.	?	(1)
Порядна людина алкоголю не вживає.	+	(2)
Жуковський танцює качучу.	-	(3)
Жуковський поважає Юлію Федорівну.	?	(4)
Шевченко розмовляє з їздовим.	-	(5)
Матвій збирається довго жити.	+	(6)

Завдання 9

Розіграйте сцену, зображену на картині Г. Меліхова «Молодий Тарас Шевченко в майстерні К. Брюллова», у групах.

Завдання 10

Робота в парах. Порівняйте картини Г. Меліхова «Молодий Тарас Шевченко в майстерні К. Брюллова» та П. Сулименко «Вручення відпускної Т. Г. Шевченку» (1949). Зверніть увагу на людей, майстерню, картини.

Завдання 11

Робота в парах. Уявіть собі, що ви – кореспондент газети. Ви отримали завдання взяти інтерв'ю про історію викупу Т. Шевченка з кріпацтва в когось з наведених осіб. Придумайте запитання для інтерв'ю та запишіть їх. Візьміть інтерв'ю у:

– Івана Сошенка	– пана Енгельгардта
– Карла Брюллова	– Тараса Шевченка
– Василя Жуковського	– Олексія Венеціанова

Завдання 12

Напишіть твір про історію викупу Тараса Шевченка з кріпацтва від імені однієї з осіб:

– Івана Сошенка	– пана Енгельгардта
– Карла Брюллова	– самого Тараса
– Василя Жуковського	

Завдання 13

Робота зі словником або Інтернетом. Знайдіть пояснення термінів та вивчіть їх:

Живопис – це _____

Олійна картина – це _____

Сепія – це _____

Офорт – це _____

Акварель – це _____

Портрет – це _____

Меценат – це _____

Завдання 14

Знайдіть в Інтернеті біографію художника Василя Тропініна та порівняйте її з життям Тараса. Чим подібне життя двох митців?

Завдання 15

Порівняйте «Катерину» Т. Шевченка та «Сикстинську Мадонну» Рафаеля (1512–1514). Встановіть, що є тотожним у зображенні двох жінок? Напишіть, яке семантичне навантаження має така аналогія.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. *Беличко Ю. В.* Український живопис. Сто вибраних творів : альбом. – Київ : Мистецтво, 1985. – 190 с.
2. *Жуковский В. А.* Письмо В. А. Жуковского Ю. Ф. Барановой // Жуковский В. А. Собрание сочинений : в 4 т. – Москва, 1960. – Т. 4 : Одиссея. Художественная проза. Критические статьи. Письма. – 783 с.
3. *Чальый М. К.* Новые материалы для биографии Т. Г. Шевченко [Электронный ресурс] // Воспоминания о Тарасе Шевченко. – Киев : Дніпро, 1988. – Режим доступа : <http://litopys.org.ua/shevchenko/shev110.htm>.
4. *Шевченко Т. Г.* Твори : у 5 т. – Київ : Дніпро, 1985. – Т. 5 : Автобіографія. Щоденник. Вибрані листи. – 525 с.
5. *Шевченко Т. Г.* Повне зібрання творів : у 6 т. – Київ : Видавництво Академії наук УРСР, 1963. – Т. 1 : Поезії. 1837–1847. – 643 с.
6. *Шевченко Т. Г.* Повне зібрання творів : у 6 т. – Київ : Видавництво Академії наук УРСР, 1964. – Т. 6 : Листи. Нотатки. Фольклорні записи. – 483 с.
7. *Яцюк В.* З хроніки вікопомного викупу Тараса Шевченка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mamajeva-sloboda.ua/news.php?id=411>.

Андраш ЗОЛТАН
(Будапешт, Угорщина)

ПРО ГУНГАРИЗМИ В НЯГІВСЬКИХ ПОВЧАННЯХ

Академік В. Німчук у статті, присвяченій українським діалектним перекладам Святого Письма, зауважує, що «чудові зразки перекладів священних текстів східнозакарпатським (марамороським) говором маємо в Нягівському учительному євангелії (Нягівських повчаннях) XVI ст., яке збереглося в списку XVIII ст.» [9, с. 385]. Цим і встановлено хронологічні та діалектологічні параметри досліджуваної пам'ятки. До діалектних рис цього говору, без сумніву, належать і численні запозичення з угорської мови. Деякі з них представила Ганна Дидик-Меуш у статті про закарпатські діалектні риси в мові Нягівських повчань (далі – НП): *бетець* / *бютюць* ‘хвороба’; *бирувь* ‘суддя’ (уг. *biró*); *бѣзентовати* ‘свідчити, засвідчувати’ (уг. *bizonyi*); *валтовати* ‘звільнитися, визволятися, відкуповуватися’ (уг. *vált*); *валчакъ* ‘викуп’ (уг. *váltáság*); *гаталомъ* ‘гвалт, насильство’ (уг. *hatalom*); *казда* / *газда* ‘господар’ (уг. *gazda*); *кварь* ‘хвороба; нещастя’; *кѣпъ* ‘форма, спосіб’ (уг. *kép*); *марга* ‘майно; худоба’ (уг. *marha*); *провкатерь* ‘адвокат’ (уг. *prókátor*); *салашовати* ‘ночувати’, *салашиъ* ‘нічліг, обитель’ (уг. *szállás*); *урюкъ* ‘спадок, спадщина’ (уг. *örök*); *фѣль* / *фель* ‘різновид, вид’ (уг. *féle*); *чаловати* ‘обманювати’ (уг. *csal*) та ін. [4, с. 133]. Деякі із цих слів, наприклад, *бетець* / *бютюць* ‘хвороба’ чи *кварь* ‘хвороба; нещастя’, Г. Дидик-Меуш детальніше описала у своїй монографії, присвяченій історії української медичної термінології [5, с. 131–134, 120–122].

На угорське походження слів НП вказується, як правило, і в словнику пам'ятки, який уклав Л. Деже [6]. Частину угорського матеріалу з НП наводить Є. Барань [1].

У пропонованій статті наголошено насамперед на тих гунгаризмах пам'ятки, які трапляються при переказі чи в тлумаченні біблійних цитат народною мовою.

Розглянемо уривок тексту НП, у якому подано трактування десяти заповідей. (У збереженому списку наявні лише перші сім [див: 10, с. 209–224].)

У тлумаченні першої заповіді використано іменник *кварь*, який Г. Дидик-Меуш в одному місці відносить до гунгаризмів [4, с. 133], а в іншому вважає словом праслов'янського походження [5, с. 120–122]. У цьому контексті слово не обов'язково використано в значенні 'хвороба', а, найімовірніше, – як 'біда, лихо': «На тълъхъ караеть голодомъ, вуйнами, моромъ, убуствомъ, *квары*, паны немилостивными, сереньчами и иншими непогодами». В українській мові поширення цього слова обмежується карпатським ареалом. Рефлексії праслов'янського *kvarь* збережено переважно в південнослов'янських мовах (болг. *квар* 'порча, хвороба', сербохорв. *квâр* 'недолік, вада; збиток', словен. *kvâr* 'школа, втрата' [див: 14, т. 13, с. 149]), звідки було запозичено й угорське *kár* 'школа, втрата, збиток' [16, к. 1, о. 692]. Оскільки в угорській мові нема форм з початковим *kv-*, ми схильні розглядати *кварь* у цій пам'ятці, а також його похідні в сучасних гуцульських та інших карпатських говорах як збережений архаїзм, а не як запозичення з угорської мови.

У цитованій фразі варто звернути увагу на слово *серенча*, яке Л. Деже вважав опискою, що з'явилася в слові *саранча* [6, с. 326]. Однак, на мою думку, це слово в тексті можна пояснити дещо інакше, а саме як запозичення угорського слова *szereencse*. Правда, угорське *szereencse* 'щастя' в наш час має виключно позитивне значення і, відповідно, ніяк не вписується в категорію «негод», перерахованих у цьому місці пам'ятки. Варто, однак, враховувати, що позитивне значення запозичене зі слов'янських мов (пор.: сербохорв. *sreća* 'щастя', словен. *sreča* 'щастя, доля'). У нейтральному значенні 'рок, доля' слово *szereencse* в ранній фіксації в угорській мові (XIV–XV ст.) виступає в сполученні з прикметником *gonosz* 'злий, мерзотний': *gonoz zereenczenek myatta* 'завдяки злій долі' [16, к. 2, о. 1425; 17, к. 3, о. 737]. Таким чином, не можна виключити можливість того, що *серенча* було запозичено з угорського *szereencse* в значенні 'нешастя', тобто протилежному сучасному значенню слова в угорській мові й закарпатських українських говорах [пор.: 12, с. 361]. Зрештою, можлива ще одна угорська етимологія цього слова в НП. У давньоугорській мові поряд з *szereencse* 'щастя, доля' існував нині вже повністю забутий іменник *szereencs* 'злочинець, розбійник' (неясного походження [пор.: 16, к. 2, о. 1425; 17, к. 3, о. 736]). У такому випадку для НП варто було б відновити початкову форму *серенчъ* 'злочинець, розбійник', що також

підходить до змісту фрази «паны немилостивными, сереньчами и иншими непогодами».

У тлумаченні першої заповіді вжито дієслово *бѣчеловати* ‘шанувати’: «И опять каравъ жиды, што были почали *бѣчеловати* одну королицу за Бога» [10, с. 210]. Це ж дієслово засвідчено й у тлумаченні другої заповіді, де воно з’являється спочатку в заголовку як глоса: «Али што бесме имя Божіе *бѣчеловали*» [10, с. 211], а згодом – у перекладі біблійного тексту цитати з Євангелія від Матфея (10:32): «Кто мене будетъ *бѣчеловати* и любити передъ людми, визнаю и я его передъ отцемъ небеснымъ» [10, с. 213] (пор.: «*Вскъ оуво иже исповѣсть мѧ предъ ѡлкъмъ*» [2] – хто мене *визнає* перед людьми [3]). Дієслово *бѣчеловати* й похідний іменник *бѣчелованя* в старій українській писемності засвідчений тільки в НП [пор.: 11, т. 3, с. 154]. У пам’ятці слово послідовно виступає з кореневим *-i-*. Це вказує на те, що його було запозичено не із сучасної форми угорського дієслова *becsül* ‘поважати, цінувати; оцінювати’ (звідки походять новіші закарпатські діалектні форми: *бечеловати* [12, с. 14], *бичилувати* [7, т. 1, с. 188]), а зі старої та діалектної форми *bücsül* [16, к. 1, о. 89; 17, к. 1, о. 266].

У пам’ятці слово *варышь* ‘місто’ виступає послідовно з *-ы-* у другому складі: «Што бы на насъ не пришли карности злыи и страшныи, якъ были пришли на *варышь* арсискый [ассирийский. – А. 3.] дѣля поганыхъ слувъ» [10, с. 213]. Вокалізм другого складу дещо загадковий, оскільки *-ы-* зберігається й у відкритому складі: «И по тумъ опять каравъ Содома и Гомора, великыи *варышь*» [10, с. 222]. В «Етимологічному словнику української мови» наведено тільки діалектні форми на кшталт *варош*, які точно відповідають угорському етимону *város* ‘місто’ [7, т. 1, с. 333]. У закарпатських говорах засвідчено форми *варешь* [12, с. 25], *варши* [13, т. 1, с. 60]. Форми на *-иш / -еш* пояснюються, очевидно, не фонетичними, а морфологічними чинниками – заміною угорського суфікса *-os* своїм *-иш*.

У тлумаченні другої заповіді читаємо: «Што бесме ся не божили *гамѣино* именемъ Божіймъ» [10, с. 211]. Прислівник *гамѣино* утворено від діалектного *гамшиний* ‘фальшивий’ [7, т. 1, с. 465; 12, с. 50], запозиченого від уг. *hamis* [пор.: 1, с. 18]. Це слово в давній українській писемності засвідчено тільки в НП [пор.: 11, т. 6, с. 188]. У цьому ж тлумаченні зафіксовано й дієслово *чаловати* ‘обманювати’: «Што бы есме на имя Божіе задармо не божили ся, анѣ што бы ся нимъ проклинали, анѣ

што бы зле мовили, анѣ *чаловали*, анѣ ужали» [10, с. 211]. У тлумаченні п'ятої заповіді трапляється й префіксальний дериват *ицчаловати*: «Не *ицчаловати* его у торгувли и у купли» [10, с. 219]. Використання цього дієслова в давній українській писемності обмежується цією пам'яткою [пор.: 11, т. 13, с. 235]; *чаловати* 'обманювати' відоме закарпатським говорам, воно походить від угорського *csal* 'те ж' [12, с. 425].

В аналізованому уривку НП використано іменник *бетеґь* 'хвороба' й похідний від нього прикметник *бетѣжнѣий* 'хворий': «И опять каравъ Господь Бѣгъ Давыда велми тяжкими *бетеґами* дѣля курварства, котрое чинивъ изъ жоновъ Уріяшововъ, копѣтана своего» [10, с. 222]; «присмотрѣмъ *бетѣжнѣихъ* и тыхъ, котры(и) у вязаню сидять» [10, с. 215]; «*бетѣжного* и темничного присмотровали есте мя» [10, с. 218]. У цьому випадку цікаво, що угорський прикметник *beteg* 'хворий' дає в українській мові іменник *бетеґь* зі значенням 'хвороба', від якого утворився прикметник *бетѣжнѣий* 'хворий' [4, с. 131–133; 5, с. 16–17; 7, т. 1, с. 178]. У давньоукраїнський період *бетеґь* і *бетѣжнѣий* засвідчено тільки в цій одній пам'ятці [11, т. 2, с. 82]. Можливо, що й лексема *копѣтанъ* зазнала впливу угорської мови: голосний *-o-* в першому складі може відображати лабіальну вимову угорського *-a-* в слові *kapitányu*. У кожному разі навряд чи можна вважати випадковим, що в усіх інших регіонах української мовної території це слово фіксується у формі *капитанъ* і тільки в закарпатській пам'ятці – у формі *копѣтанъ* [11, т. 14, с. 42].

У тлумаченні третьої заповіді перераховано умови, за яких, як виняток, дозволяється працювати у свята: «Первое – огонь, другое – вуйны, третее – вода, четвертое – муръ, тогда дѣля тыхъ чотырохъ дѣль *изъиленкедовати* свято Божіе» [10, с. 215]. Дієслово *изъиленкедовати* у збереженому списку виправлено на *изъинкедовати*. В обох випадках відображається угорське дієслово *enged* 'пустити', тільки в першому воно було запозичене в префіксальній формі *elenged* 'пропустити', а в другому переписувач задовольнився одним слов'янським префіксом *из-* [пор.: 6, с. 133]. У давньоукраїнський період слово *изъиленкедовати* засвідчено тільки в цій одній пам'ятці [11, т. 13, с. 92].

У НП вжито іменник *курва* 'розпусниця' та його похідні *курвари-ти* 'розпутствувати', *курварскѣий* 'розпусний', *курварство* 'розпуста', *курвашь* 'розпусник' [6, с. 165; пор.: 11, т. 15, с. 192–193]. Слово *курва* праслов'янського походження [7, т. 3, с. 151–152], в угорській мові *kurva* – це давнє запозичення [16, к. 2, о. 853], однак похідне *курвашь*

‘розпусник’ у цій пам’ятці («А нынѣ може каждый увидти, коли бы имали такыхъ *курващувъ* камѣнюмъ побивати, подубно бы камѣня не дустало» [10, с. 222]) або було запозичено з угорського *kurvás* ‘те ж’ (численні випадки використання цього слова трапляються в угорських текстах XVI–XVIII ст. [див.: 15, к. 7, о. 670]), або утворено в закарпатських говорах за допомогою запозиченого з угорської мови суфікса *-ш-* [8, с. 75]. Слово *курвашь* засвідчено в НП також у перекладі біблійного тексту: «Усякий несправедливый, клеветникъ, и *курвашь*, и злодѣй, и лихоимця, и пяница царства Божого не наслѣдятъ» (1-ше послання апостола Павла коринфянам, 6:9–10 [10, с. 224], пор.: *владниці, прелюбодѣ* [2], *розпусники, блудодійники* [3]). Воно широко вживається й у сучасних закарпатських говорах [12, с. 164]. Слово *курва* не було табуйовано в українській мові ще навіть наприкінці XIX ст., його вжито також в українському перекладі Євангелія від Луки А. Кобилянського 1877 року: «А коли сынъ твоѣй сей розточившій твоѣй пожитокъ зъ *кѣрвами* прійшовъ, зарѣзавъ есъ емѣ телье оутѣчене»¹ (Лука, 15:30; пор.: *словодѣйцями* [2], *із блюдницями* [3]).

Перегляд гунгаризмів навіть у невеликому уривку пам’ятки переко-нує нас у тому, що ці слова є не якимись поверхневими іншомовними вкрапленнями в тексті, а міцно засвоєними елементами лексичної системи марамороських говорів уже в XVI ст. Про це свідчить фонетична, морфологічна та семантична адаптація цих слів, а також їхня словотвір-на продуктивність. Та обставина, що ці гунгаризми в українській мові деколи походять з архаїчних угорських лексем або архаїчних фонетичних варіантів сучасних угорських слів, ще раз підтверджує достовірність тексту Нягівських повчань і його цінність для вивчення історії лексики закарпатських говорів.

ПРИМІТКА

¹ Люб’язне письмове повідомлення проф. В. Грещука (електронний лист від 20 жовтня 2011 р.).

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. *Барань Є.* Дані до гунгаризмів у староукраїнських пам’ятках XIV–XVII століть // Волинь – Житомирщина : історико-філологічний збірник з регіональних проблем / ред. Мойсієнко В., Єршов В. – Житомир, 2010. – № 22 (1). – С. 11–20.

2. Библия сирѣкы книги ветхого и новаго заветѣта, по яззыкѣ словенскѣ. ѿѿиѣ [Острог, 1581] : репринт. – Москва ; Ленинград : Слово-Арт, 1988. – 1256 с.
3. Библия, або Книги Святого письма Старого й Нового Заповіту <...> Українського Біблійного Товариства / [переклад І. Огієнка]. – Б. м., 1992. – 296 с.
4. Дидик-Меуш Г. Закарпатські говіркві риси в мовній тканині неканонічного євангельського тексту XVI ст. // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства : зб. наук. праць. – Ужгород, 2008. – Т. 12. – С. 131–133.
5. Дидик-Меуш Г. Українська медицина: Історія назв. – Львів, 2008. – 400 с.
6. Дѣжѣ Л. Украинская лексика сер. XVI века: Няговские Поучения (словарь и анализ). – Дебрецен, 1985. – 525 с.
7. Етимологічний словник української мови. – Київ, 1982–2012. – Т. 1–6.
8. Капраль М. Венгерский суффикс *-as (-ás)* в карпаторусинских текстах // *Studia Slavica Hung.* – 2002. – V. 42. – P. 73–85.
9. Німчук В. В. Українські діалектні переклади Святого Письма // До джерел : зб. наук. праць на пошану О. Купчинського з нагоди його 70-річчя. – Львів, 2004. – С. 383–389.
10. Няговские поучения. Факсимильное воспроизведение текста по изданию А. Л. Петрова с вводной статьей Ласло Дѣжѣ / под ред. и с предисл. А. Золтана. – Ньиредьхаза, 2006. – LXXIV+VI+226 с.
11. Словник староукраїнської мови XVI – першої половини XVII ст. – Львів, 1994–2010. – Т. 1–15.
12. Чоней Л. Русько-мадярський словарь. – Будапешт, 1883.
13. Чорі Ю. Словарь русинського языка. – Ужгород, 2001–2008. – Т. 1–5.
14. Этимологический словарь славянских языков: Общеславянский лексический фонд / под ред. О. Н. Трубачева. – Москва, 1974–2007. – Т. 1–33.
15. Erdélyi magyar szótörténeti tár. Anyagát gyűjtötte és szerkesztette Szabó, T. Attila. I–XIV. – Bukarest ; Budapest, 1975–2014.
16. Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen / hrsg. L. Benkő, red. K. Gerstner, A. S. Hámos, G. Zaicz. – Budapest, 1993–1997. – K. 1–3.
17. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára / Főszerk. Benkő Loránd. Szerk. Kiss Lajos, Papp László. – Budapest, 1967–1984. – K. 1–4.

Леся МУШКЕТИК

ВНЕСОК НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ В РОЗВІЙ УКРАЇНСЬКОГО МИСТЕЦТВОЗНАВСТВА ТА ЕТНОЛОГІЇ

У межах Відділення мови, літератури та мистецтвознавства Національної академії наук України діє Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського (далі – ІМФЕ) – провідна багатoproфільна наукова установа, яка об’єднує основні народознавчі та мистецтвознавчі дисципліни. Інститут бере свій початок від низки етнографічних і мистецтвознавчих осередків, що виникли у 20-х роках ХХ ст. (Етнографічна комісія, Кабінет антропології і етнології ім. Хв. Вовка, Кабінет музичної етнографії, Кабінет мистецтв, Комісія краєзнавства (із секцією етнографії), Всеукраїнське етнографічне товариство та ін.). У 1936 році було засновано Інститут українського фольклору АН УРСР з відділами оповідного фольклору, музичного фольклору, фондів, журналів. Згодом, 1942 року, було створено Інститут народної творчості і мистецтв АН УРСР, до якого ввійшли науковці (фольклористи, мистецтвознавці) та творчі працівники (композитори, художники, архітектори). Понад 20 років установою керував відомий поет, учений, перекладач Максим Рильський (2015 р. святкували 120-річчя з дня його народження), нині Інститут носить його ім’я. У 1944 році заклад отримав назву Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР, він став визначним науковим центром у царині вивчення культури й мистецтва українського народу. З 1957 року друкованим органом Інституту є журнал «Народна творчість та етнографія» (з 2010 р. – «Народна творчість та етнологія»). З 2000 року Інститут очолює відомий етнолог, доктор історичних наук, академік НАН України Ганна Скрипник.

Нині наукові дослідження проводять 9 відділів: образотворчого мистецтва, декоративно-прикладного мистецтва, театрознавства та культурології, кінознавства, музикознавства, етномузикології, фольклористики, зарубіжної фольклористики, Український етнологічний

центр. При Інституті створено Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів (понад 20 тис. одиниць збереження), наукову бібліотеку, редакційно-видавничий відділ.

Колектив Інституту зосереджується на таких пріоритетних наукових напрямках: історико-етнографічне вивчення культури та етнічної історії українського народу; історія та теорія професійного мистецтва та народної творчості; етнокультура та мистецтво зарубіжних країн. Значна увага приділяється експедиційному фольклорно-етнографічному обстеженню України та створенню комп'ютерної бази даних з етнокультури українців і національних меншин. Серед наукових планів Інституту – підготовка багатотомної серії «Українська народна творчість», фундаментальних робіт з історії видів та жанрів професійного мистецтва, енциклопедичних видань з мистецтвознавства, етнографії та фольклористики.

Досліджуючи минуле і сучасне української національної культури, основні жанри мистецтва, учені Інституту визначають їх місце та роль у європейському та загальносвітовому контексті, сприяють утвердженню України як рівноправного учасника глобальних цивілізаційних процесів.

До періодичних видань Інституту належать часописи «Народна творчість та етнологія», «Студії мистецтвознавчі», а також щорічники «Матеріали до української етнології», «Музична україністика: сучасний вимір», «Українське мистецтвознавство», «Слов'янський світ», збірник наукових праць «Наукові студії ІМФЕ».

Співробітники Інституту працювали над фундаментальним багатотомним академічним виданням «Історія української культури» (у 5-ти томах, 9-ти кн., 2001–2011 рр.), зокрема підготували т. 4, кн. 1–2.

Іншим синтетичним виданням установи є «Історія українського мистецтва» (у 5-ти томах, 2008–2011 рр.). Згідно з вимогами часу, одна з планових тем відділу образотворчого мистецтва звучить як «Українська професійна та етнокультура: нові ракурси дослідження. Інтеграція у світовий цивілізаційний процес». Серед інших тут готують серію видань «Мистецькі роди України», присвячену художній еліті, творчість і доля якої яскраво фокусують драматизм української культури (наприклад, родина Кричевських).

Багато років сакральне (християнське) образотворче мистецтво вивчає завідувач відділу образотворчого мистецтва, доктор філологіч-

них наук Дмитро Степовик, якому належать понад 40 монографій з мистецтвознавства, зокрема фундаментальні дослідження української ікони: «Сучасна українська ікона» (2005), «Іконологія й іконографія: проблема стилів у сакральному мистецтві» (2003), «Християнство Тараса Шевченка» (2014). Крім того, Д. Степовик готував 10-й, 11-й і 12-й томи («Мистецька спадщина Шевченка. Живопис, графіка і скульптура 1851–1857») Повного зібрання творів Т. Шевченка у дванадцяти томах (2014). Інституту також належить укладання 7-го, 8-го і 9-го томів.

Завершується підготовка багатотомного видання «Історія декоративного мистецтва України» (у 5-ти т.), вийшло перші чотири томи (2007–2011). Низку монографій з історії української народної вишивки від X до XX ст., її локальних характеристик відповідно до історико-етнографічних регіонів представила завідувач відділу декоративно-прикладного мистецтва, член-кореспондент Академії мистецтв України Тетяна Кара-Васильєва: «Історія української народної вишивки» (2008), «Лексикон української орнаментики (іконографія, номінація, стилістика, типологія)» (2009). Перше комплексне дослідження графічних і лексичних складників української орнаментики текстилю, кераміки, різьблення, декоративних малювань, інших видів декоративного мистецтва підготував Михайло Селівачов [11]. Вивчаються окремі види народного мистецтва: гончарство (Л. Сержант), розпис, писанкарство, ткацтво (Ю. Смолій, Н. Студенець), сучасне професійне декоративне мистецтво (З. Чегусова), лялькарство (А. Найден) та ін. З метою поширення досліджень відділ готує чотиритомне науково-популярне видання «Декоративне мистецтво України крізь віки».

В ІМФЕ вийшли фундаментальні праці, присвячені архітектурі: «Історія української архітектури» (2002), «Архітектура і монументальне мистецтво: Терміни і поняття» за ред. Володимира Тимофійєнка [14].

Відділом музикознавства підготовлено 2-й та 5-й томи «Історії української музики» (2006), книги Юрія Станішевського про національну оперу [12], Антона Мухи про композиторів України та української діаспори (2004) та ін. Побачив світ черговий том «Української музичної енциклопедії» (т. 3: Л–М, 2011 р.), виходить щорічник «Музична україністика: сучасний вимір».

При Інституті діє головний і єдиний в Україні науково-дослідний центр вивчення актуальних проблем історії й теорії української

музичної фольклористики, теорії і практики автентичної музичної традиції та науково-виконавської реконструкції сучасних форм традиційної культури в усіх її виявах та іпостасях. У галузі етномузикології активно працюють Софія Грица [1], Михайло Хай [17]; Анатолій Іваницький видав кілька монографій з музичної фольклористики («Український музичний фольклор», 2004 р., та ін.). В останні роки співробітники відділу докладно висвітлюють історію розвитку українського музичного фольклору, музичний фольклор Центрального Подніпров'я тощо. Людмила Єфремова підготувала кількатомний «Частотний каталог українського пісенного фольклору», що містить антологію українських пісень, різноманітні текстові й музичні покажчики [2].

Розвій українського кіно в різні періоди вивчає відділ кінознавства, нині його співробітники працюють над плановою темою «Модифікації реалізму в екранних мистецтвах». Сучасну масову культуру студіює завідувач відділу – доктор філологічних наук Тетяна Руда. Розлогі дослідження та матеріали з довженкознавства опублікував співробітник Інституту, голова Національної спілки кінематографістів України Сергій Тримбач [15]. Олександр Рутковський уклав «Український словник-довідник екранних медіа» (2007).

Завідувачем відділу театрознавства та культурології є відомий культуролог, лінгвіст, музикознавець Ігор Юдкін, який простежив роль театру в українській культурі. У відділі вивчають драматичне мистецтво України, образні системи в типологічному та історичному аспектах тощо. Заплановано видання тритомної «Історії українського драматичного театру» (наразі оприлюднено другий (2009), готується до видання перший том).

Відділ «Український етнологічний центр», який очолює Г. Скрипник, нині активно працює над плановими темами «Етнокультура, ідентичність та етносоціальні процеси в Україні: європейський вимір» та «Етнокультура й етнічний профіль населення українського Сходу». Друга актуалізує дослідження Півдня та Сходу України, важливих міграційних, ідентифікаційних та інших процесів, що відбувалися й відбуваються в регіонах. Неувага до них на рівні держави призвела до складних політичних і економічних проблем, у яких нині перебуває Україна. До прикладу, Олена Піскун захистила дисертацію «Ідентифікаційні процеси в середовищі населення Південної Слобожанщини

в історичному розвитку: монокультурні, етноконфесійні та ціннісні виміри» (2015). Підготовлено збірник сучасних польових матеріалів «Слобожанщина в етнографічних відомостях і документах».

Відділ проводить численні експедиції по різних областях України та опитування населення. Так, масове обстеження тривало в рамках акції «Експедиція слідами Чубинського», присвяченої пам'яті Павла Чубинського (2009).

Результатом експедицій є підготовка багатотомного видання «Етнографічний образ сучасної України». Ще однією плановою темою відділу є «Український етнос у просторі сучасної міжкультурної взаємодії: трансформація традиційності й етнокультурні взаємовпливи».

У відділі вийшло два томи фундаментального видання «Етнічна та етнокультурна історія України» (у 3-х т., відп. ред. Г. Скрипник, 2011 р.), синтетичне видання «Українці» (у 3-х кн., 2006, 2007 рр.), книга Василя Балущка «Етногенез українців» (2004) та ін.

Чималу увагу приділено перевиданню народознавчої спадщини, до прикладу, це альбом Юрія Павловича [16], праці Філарета Колеси «Історія української етнографії» (2009), Хведора Вовка [9], Василя Кравченка [6], Павла Чубинського [18]. У відділі вивчають окремі напрями традиційної етнографії – харчування (Л. Артюх), обрядовість (О. Курочкін, О. Боряк) та ін.

Українським музейництвом займається завідувач відділу Г. Скрипник, яка є також відповідальним редактором більшості синтетичних видань Інституту. Проблеми збереження та дослідження культурної спадщини розглянуто в інститутських збірниках: «Музейна справа та музейна політика в Україні ХХ століття» (2004), «Проблеми охорони та дослідження української етнографічної спадщини» (2008).

Інститутом створено науково-популярний сайт «Етнографія», присвячений українській традиційно-побутовій культурі. Проект має на меті доступно й цікаво відповісти на популярні питання, пов'язані з народною культурою.

У галузі сучасної української фольклористики чимало уваги привертається до історії науки, зокрема повернення забутих імен, персоналій, перегляд певних подій, дат тощо у світлі нових поглядів і концепцій. У фокусі зацікавлення і сучасні теоретичні проблеми науки про фольклор, методологія його збирання та вивчення. Підготовлено колективну монографію «Український фольклор: методологія дослідження,

динаміка функціонування» (2014) та кілька монографій, присвячених різним персоналіям: Андрієві Димінському (О. Шалак), Олександрю Потебні (М. Дмитренко), Якову Новицькому (Л. Іваннікова). Окремими жанрами займаються Ірина Коваль-Фучило (голосіння) [5], Ірина Кімакович (анекдоти) [4], Тетяна Шевчук (замовляння) та ін.

В Інституті публікується чимало фольклорних текстів – це, зокрема, пісенні збірки з різних регіонів (Л. Єфремова), обрядовий, весільний фольклор та ін. Видано «Українські народні думи» (упорядник С. Грица, 2007 р.), перевидано «Українські думи» Катерини Грушевської (у 2-х т., 2004 р.), 2009 року вийшов перший том «Українських народних дум» (у 5-ти т.) із серії «Усна народна творчість».

Зарубіжна фольклористика перебуває в колі інтересів однойменного відділу. Ним підготовлено колективні монографії з питань сучасної європейської науки про фольклор [13]. Учені відділу спеціалізуються на уснопоетичній творчості окремих країн: польському (Л. Вахніна, В. Головатюк), угорському (Л. Мушкетик), сербському, хорватському (О. Микитенко), іспанському (О. Ковальова), болгарському, чеському (І. Огієнко), російському фольклорі (О. Чебанюк).

У 2006 році було видано енциклопедичний словник «Художня культура західних і південних слов'ян. ХІХ – початок ХХ ст.», куди також ввійшло багато відомостей зі слов'янського фольклору. Підготовлено до друку енциклопедичний словник «Українська славистична фольклористика (ХІХ – початок ХХІ століття)».

Нині відділ працює над темою «Фольклорна культура слов'ян європейських країн: сучасні трансформації та динаміка жанрово-стильової системи», тобто розробляє питання фольклоризму та фольклоризації на прикладі різних етнічних спільнот і країн.

До заслуг відділу належить популяризація досягнень зарубіжної науки. Так, було здійснено переклад та видання праці відомого французького етнолога Жака Кюїзеня «Етнологія Європи» (2004), Ласла Коші «Чиї ви сини: огляд угорської етнографії» (2006), низки статей в «Народній творчості та етнології» (праці А. Паладі-Ковача, Д. Вігі), а також дуже розлогого двотомного фундаментального збірника праць сучасних етнологів і фольклористів Європи та Америки під назвою «Сучасна зарубіжна етнологія: антологія» (у 2-х т., 2011 р.). Відділ систематично оприлюднює збірки праць із серії «Українсько-польські культурні взаємини ХІХ–ХХ ст.»

Першим науково-довідковим виданням, яке представляє спадщину кількох поколінь дослідників та митців, став «Путівник по особових фондах Національних архівних наукових фондів рукописів і фонозаписів» (2005).

В Інституті систематично відбуваються міжнародні конференції, зокрема щорічна Міжнародна конференція ІМФЕ. Протягом останнього десятиліття було проведено: «Тіло в текстах культур» (2002), «Микола Лисенко та українська композиторська школа: До 160-річчя від дня народження М. В. Лисенка» (2004), 35-ту Міжнародну баладну конференцію (2005), Міжнародну науково-практичну конференцію «Національна культура в контексті сучасних глобалізаційних процесів» (2006), «Етнокультурні фактори національної ідентифікації населення українського порубіжжя» (2007), «Сучасні художньо-мистецькі та етнокультурні процеси поліетнічного середовища України: до 90-річчя ІМФЕ» (2011), «Міжкультурний діалог слов'янських спільнот Центральної і Східної Європи» (2012) та ін. З останніх слід згадати конференції, що відбулися весною 2015 року і були присвячені 200-річчю з дня народження композитора, священика, автора музики державного гімну України «Ще не вмерла України» Михайла Вербицького, а також конференція до 120-річчя Максима Рильського. Матеріали форумів оприлюднюються окремими збірниками чи в наукових часописах Інституту.

Учені ІМФЕ очолюють і входять до складу міжнародних наукових організацій та установ, зокрема *SIEF* (Міжнародне товариство етнологів і фольклористів з вивчення народної пісенності і балад), Міжнародного комітету славистів, Угорської академії наук, етнографічних товариств та ін. Науковці Інституту виступали з доповідями на міжнародних з'їздах славистів та україністів.

Міжнародна діяльність здійснюється в координації з науковими установами різних країн. ІМФЕ співпрацює з Білоруською, Російською, Сербською академіями наук, Інститутом археології та етнології польської АН, Інститутом етнографічних досліджень Угорської АН, Музеєм українсько-руської культури у Свиднику (Словаччина) та багатьма іншими, також триває низка міжнародних наукових проєктів.

У колективі Інституту працюють один академік НАН України (Г. Скрипник), члени-кореспонденти НАН, Академії мистецтв та Академії педагогічних наук України (С. Грица, А. Іваницький, Т. Кара-Васильєва, В. Рубан, Н. Корнієнко, А. Терещенко, І. Юдкін,

Д. Степовик), 20 докторів наук, 53 кандидати наук, 119 дослідників мистецтва та народної культури.

Науковий колектив забезпечує діяльність двох спеціалізованих рад із захисту докторських і кандидатських дисертацій, які охоплюють усі галузі наук, представлених в Інституті.

На базі ІМФЕ вже багато років поспіль діє Національна асоціація українців (голова – Л. Мушкетик). У Києві відбулося й кілька конгресів, зокрема останній – Восьмий (2013). Нині підготовлено кілька збірників з матеріалами за напрямками його роботи.

В Інституті видається збірник «Наукові записки МАУ», а також різні праці з україністики. Це, зокрема, маловідомі розвідки українців минулого: «Українські народні балади Східної Словаччини» (2013) та «Орест Зілінський. Вибрані праці з фольклористики» (у 2-х кн., 2013 р.). У збірнику праць «Українці-русини: етнолінгвістичні та етнокультурні процеси в історичному розвитку» (2013) вміщено роздуми науковців про становище українців-русинів. Видано матеріали про українців діаспори: «Матеріали до Енциклопедії Української Діаспори» (т. 7 : Пострадянські країни, 2013 р.), «Українці Башкирії» (у 2-х т.). Створено сайт МАУ з основними відомостями про Асоціацію, поточні новини. Тут вміщено й інформацію про заходи у зв'язку зі складною політичною ситуацією в Україні.

Отже, ІМФЕ виконує роль головного координаційного центру досліджень української науки в галузі мистецтвознавства та етнології, є провідною фаховою установою НАН України із цих питань, яка готує серед інших фундаментальні, синтетичні багатотомні видання з важливих напрямів указаних наук.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. *Грица С.* Трансмісія фольклорної традиції: етномузикологічні розвідки. – Київ ; Тернопіль : Астон, 2002. – 236 с.
2. *Єфремова Л.* Частотний каталог українського пісенного фольклору. Ч. 1–3. – Київ : Наукова думка, 2009–2011.
3. *Іваницький А.* Історичний синтаксис фольклору: проблеми походження, хронологізації та декодування народної музики. – Вінниця : Нова книга, 2009. – 404 с.
4. *Кімакович І.* Анекдот як фольклорний жанр. – Київ : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2014. – 316 с.

5. *Коваль-Фучило І.* Українські голосіння: антропологія традиції, поетика тексту. – Київ : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2014. – 360 с.
6. *Кравченко В.* Зібрання творів та матеріали з архівної спадщини. Т. 1 – Київ : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2007; Т. 2. – 2009.
7. *Курочкін О.* Святковий рік українців (від давнини до сучасності). – Біла Церква : Видавець Олександр Пшонківський, 2014.
8. Музична україністика: сучасний вимір. До 125-річчя академіка Левка Ревуцького. Вип. 9. – Київ : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2014. – 400 с.
9. Народознавча спадщина Хведора Вовка : у 2 кн. / голов. ред. Г. Скрипник. – Київ : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2011.
10. Наукові студії ІМФЕ. Вип. 8 : Український етнос у просторі сучасної міжкультурної взаємодії. – Київ : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2014.
11. *Селівачов М.* Лексикон української орнаментики: іконографія, номінація, стилістика, типологія. – Київ : Аспект Поліграф, 2005. – 400 с.
12. *Станішевський Ю.* Національний академічний театр опери та балету України імені Тараса Шевченка. Історія і сучасність. – Київ : Музична Україна, 2002. – 735 с.
13. Сучасна фольклористика зарубіжних країн. – Київ : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2011. – 328 с.
14. *Тимофієнко В.* Архітектура і монументальне мистецтво: Терміни і поняття. – Київ, 2002. – 472 с.
15. *Тримбач С.* Олександр Довженко. Загибель богів: Ідентифікація автора в національному часо-просторі. – Київ, 2007. – 800 с.
16. Україна в типажах народних, краєвидах і архітектурі: художньо-етнографічна спадщина Юрія Павловича / відп. ред. Г. Скрипник. – Київ : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. – Київ, 2010. – 400 с.
17. *Хай М.* Музично-інструментальна культура українців (фольклорна традиція). – Дрогобич : Коло, 2007. – 544 с.
18. *Чубинський П.* Труды этнографическо-статистической экспедиции въ Западно-Русскій край, снаряженной Императорскимъ Русскимъ Географическимъ Обществомъ. Юго-Западный отдѣлъ. Матеріалы и изслѣдованія : репринт. вид. : у 7 т. / відп. за вип. Г. Скрипник ; НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – Київ, 2008–2011.

ЮВІЛЕЇ

*Валентина СОБОЛЬ
(Варшава, Польща)*

СОНЦЕ ПРАВДИ У СЛОВІ. До 90-ліття від дня народження українського літературознавця і громадського діяча професора Ярослава Розумного¹

До Вінніпегу – «української столиці» в Канаді – мене привела потреба в архівних матеріалах, а також науковий проект і допомога Канадського інституту українознавчих студій у його реалізації. На початку моїх пошуків праця Ярослава Розумного «Українські архіви Вінніпегу» (2006) стала для мене чи не першим путівником, порадиником і надійним помічником, який допоміг не розгубитися в нових обставинах. Наступним джерелом була ґрунтовна праця Я. Розумного «Українська Вільна Академія Наук у Канаді. Продовження ідеї вільної науки» [16].

Чимало здібних особистостей довелося зустріти у Вінніпезі. Про багатьох з них я писала у своєму «Вінніпезькому щоденнику». Однак чи не найбільше запали в пам'ять наші розмови з Оксаною Розумною, дружиною і вірною помічницею професора Розумного (1925–2013). Саме їй автор висловлює подяку² в передмові до праці, яка побачила світ уже після його відходу у вічність: «Хочу скласти щиру подяку теперішньому президентові УВАН у Канаді, Орестові Цапові, за його щиру допомогу в реалізації цього проекту та за співпрацю з Галиною Кравчук у складенні Показчика вибраних імен, Зоряні Гриценко-Луговій – за доповнення дат смерті упокоєних членів УВАН, а Оксані Розумній дякую за детальний перегляд тексту, за часті поради й за постійну моральну підтримку»³ [16]. Ці рядки вводять читача в складну, багату історію заснованої 15 листопада 1945 року в Аугсбурзі Української Вільної Академії Наук (далі – УВАН), що була задумана саме

як спадкоємниця традицій і продовжувач діяльності Всеукраїнської академії наук у Києві. Ці рядки проливають світло на те, як саме поставала праця Я. Розумного «Українська Вільна Академія Наук у Канаді. Продовження ідеї вільної науки» [16], значення і роль якої важко переоцінити. Зауважимо, незабаром виповниться 70 років від дня заснування УВАН.

Книга заслуговує на поважну наукову рецензію, я ж її прочитала серцем. Про видатного Українця, який жив Україною, і допомагаючи їй до останнього, відійшов у вічність, говорити слід щиро і точно. Він відійшов, але виконав сповна – своїми справами, працями, учнями – раніше обіцяне: «Я буду допомагати Україні доки сил буде» [2].

Його учениці Софія Качор, Христина Гнатів та Марійка Шпитковська щиро зраділи можливості сказати про свого Вчителя добре слово. Бо саме його українська програма в Манітобському університеті не втрачала своєї першості на Північноамериканському континенті впродовж 1970–1980-х років. Професор Розумний керував Департаментом славістики, і саме він склав українську програму, яка стала найповнішою як щодо кількості предметів з культури, літератури, мови, так і щодо кількості студентів-україністів. Їх було аж 200! [28]. Ось що згадує в розмові одна з них, Софія Качор: «У мене назавжди залишаться спомини про зустрічі нашого студентського Літературного Клуба, що професор зніціював. У ньому відкривалася перед нами поезія шістдесятників, твори дисидентів і взагалі відомості про рух спротиву в Україні. Я була тоді вражена тим, як він заохочував нас висловлювати свої думки та коментувати твори, що ми читали. Як студентка, загалом я пам'ятаю, що двері його кабінету завжди були відкриті, аби поговорити про будь-що, а не тільки про завдання з курсів. Він терпеливо й уважно слухав. Чи не надуживали ми тієї терпеливості? З перспективи часу, може й так, але професор ніколи не дав нам причини так думати». Христина Гнатів також говорить, що її зацікавлення українською літературою, а особливо творчістю письменників-шістдесятників, постало завдяки лекціям професора Розумного. Ще одна його учениця, Марійка Шпитковська, наголошувала, що вона щасливиця, оскільки мала можливість бути ученицею такого Вчителя, як професор Я. Розумний.

Не лише вони, але й сотні інших студентів мали нагоду під час навчання в Університеті почути виступи українських науковців і митців слова. Бо на запрошення Я. Розумного гостями Манітобського універ-

ситету були українські шістдесятники, представники Нью-Йоркської групи, науковці та письменники, а саме: Ліна Костенко, В'ячеслав Брюховецький, Іван Дзюба, Микола Жулинський, Раїса Іванченко, Зеновія Франко, Федір Погребенник, Микола Ільницький, Григорій Вервес, Леонід Плющ, Іван Фізер, Богдан Рубчак, Григорій Грабович, Джеймс Мейс.

Як відомо, найкоротшу дорогу до серця має поетичне слово. Я. Розумний хотів, аби його вихованці почули живе слово поетів. Тому свої вірші студентам Манітобського університету читали Віталій Коротич (1965, 1978), Дмитро Павличко (1966, 1985, 1988), Іван Драч (1966, 1977, 1985), Ігор Римарук (1989), Роман Лубківський (1986), Борис Олійник (1983), Богдан Бойчук (1968), Віра Вовк (1967), Юрій Тарнавський (1971), Патриція Калина (1971) та ін.

У присвяті «Голові літературного вечора в Манітобському університеті» засвідчено, що Іван Драч подарував свої поетичні збірки Я. Розумному 26 грудня 1967 року, а згодом – під час зустрічей в Україні, Канаді та Америці в 1976, 1977, 1984, 1985, 1987, 1989 роках. На мій погляд, знаковим є те, що збірку своїх поезій у перекладі польською мовою Іван Драч подарував зі словами: «Дорогий Ярославе! Хай тобі світить сонце у слові, а слово у сонці – від душі Іван Драч, 26.02.85. Вінніпег»⁴. Таким чином ще в 1985 році поет напророчив, що слово Я. Розумного долетить до України. Його публікації, за зізнанням Михайла Шалати, ставали «джерелом інтелектуальної радості»⁵. «За розуміння, за прекрасну доповідь» дякує Я. Розумному Ліна Костенко⁶, Іван Дзюба просить його надсилати статті: «Одержав твою блискучу статтю про Кирило-Методіївське Братство. Зразу ж подаватиму її до друку» [19].

Правда про Україну важких часів Януковича-Табачника емоційно відобразилася у статтях «Геноцид в Україні – вчора й сьогодні: паралелі» [29], «Помаранчева революція і спадщина Київської Русі» [20], «Кабінет міністрів і українська мова» [30], «Реорганізація Національного НДІ українознавства» [3], «Донецькі комісари “п’ятої колонії”» [21], «Кабінет міністрів України – Кирилові під ялинку» [22] та ін. Афоризмом стало звернення Я. Розумного до своїх побратимів в Україні: «Жити в державі і не жити для держави – це злочин».

То ж видається природним, закономірним, що не лише найближчі рідні, але й учні, знайомі згадують професора Розумного «на відстані

душі, на відстані самого серця». Ці рядки української пісні надзвичайно сильно відлунюються в його людському єстві, яким він постає з розповідей, листів, спогадів і навіть своєрідних хронік та репортажів тих, хто добре його знав, хто йому завдячував. Бо В. Брюховецький, дотепний творець нового жанру, який він сам закваліфікував як «Біобібліобіоікхію», у своїй книзі [1] згадує Я. Розумного 33 рази! Оскільки Я. Розумний не просто розсудливо говорив, але й діяв. «В домі цих людей [Ярослава і Оксани Розумних. – В. С.] у мене зародилася ідея відродження Києво-Могилянської академії» [1] – так сказав той, хто відродив її. Це був В'ячеслав Брюховецький.

Сьогодні, після відзначення в Києві в жовтні 2015 року 400-ліття Національного університету «Києво-Могилянська академія» (далі – НаУКМА), згадаймо тих, кого Олеся Струк назвала «янголами-охоронцями нашої *alma mater*». Це подружжя Я. і О. Розумних, які, за словами О. Струк, були серед тих небагатьох ⁷, хто з самого початку, цеглина за цеглиною, відбудовували КМА.

Ярослав і Оксана Розумні

Отже, у 1991 році вони звершили свій націотворчий чин, реальними справами прилучившись до відродження й зміцнення Національного університету «Києво-Могилянська академія». Звернімо увагу лише на факти: Ярослав Розумний – представник НаУКМА в Канаді (від 1992 р.), член Міжнародної консультативної ради Національного університету «Києво-Могилянська академія» (від 1992 р.), член ради директорів Києво-Могилянської фундації Америки (від 2002 р.). З 1996 року він також почесний професор НаУКМА, у 2003 – був відзначений медаллю Святого Петра Могили за участь у відродженні Києво-Могилянської академії. Можливо, важко відразу усвідомити вкладені в цю справу титанічні зусилля і працю, але тільки завдяки креативній енергії багатьох людей на чолі з В. Брюховецьким, слово яких не розходиться з ділом, на сьогодні вдалося відродити Києво-Могилянську академію. Виступаючи на відкритті НаУКМА, Я. Розумний слушно наголосив, що «українська патріотична й культурна свідомість сьогодні проявляється, із зрозумілих причин, на рівні емоцій, а закріпити її можна тільки всесторонньою освітою – знанням свого й того, що навколо нас»⁸.

Що ж сформувало таку цілісну й збалансовану натуру? Сам він зізнавався, що серед іншого й родина на чолі з дідом, який, помираючи, наказував: «Славку, вчися!», і «вчителі Станіславівської гімназії, і мандрівка різними культурами Європи і Америки, де я пізнавав, учився й, порівнюючи, відкривав, чого мій народ повинен учитися від інших і чого варто б іншим від мого народу навчитися» [2, с. 134]. Насправді світ і сьогодні недостатньо знає про нас. «Добрим радію, поганим болю», – висловлювався Я. Розумний. Він говорив правду про одну з найбільш утаємничених трагедій України – Голодомор. І в 1984 році – разом з дружиною, членом Комітету відзначення Голодомору у Вінніпезі – брав участь у відкритті пам'ятника до 50-ліття голоду-геноциду в Україні 1932–1933 років. Саме тоді, у день відкриття пам'ятника, присутні побачили викарбувані англійською мовою Шевченкові рядки в перекладі Оксани і Ярослава Розумних:

І на оновленій землі,
Врага не буде, супостата,
А буде син, і буде мати,
І будуть люди на землі...

On a renewed and blessed earth
All evil deeds shall disappear,
And mothers there shall be, and sons,
And truth shall reign upon the earth.

Він умів урівноважувати раціоналізм і емоційність. Він говорив таке: «Завжди цікавить мене повторне в українській літературі. Не думаю, що це під впливом Юнга, Штрауса, структуралістів чи ще когось. Мені подобається метода Франка, Зерова <...> – своєрідний еkleктизм. Хочу, щоб воно стосувалося розуму й чуттєвості і навпаки» [2, с. 134]. Він любив розпочату справу доводити до завершення. Ця засада професора Розумного, яку бачимо і в його інтелектуальній спадщині, і в його вчинках, розкривається і в його лаконічних та містких афоризмах. Вони увібрали в себе і український тверезий глузд, і освіту вченого високого рівня. Він з колиски знав рідну українську, а зі школи на Тернопільщині – польську. Згадував, що нею навчали в початковій сільській школі, в окупованій Польщезу Галичині. У гімназії, за його зізнанням, він вивчив, окрім німецької, «латинську і грецьку мови, а за совєтів (1939–1941) – російську» [2, с. 135–136]. Причому, аби швидше оволодіти мовою, юнак носив із собою записник з німецькими словами, ставлячи своїм завданням запам'ятовувати принаймні 10 слів на день. Англійську мову Я. Розумний почав вивчати в гімназії в Німеччині, самостійно опанував англійську і французьку мови в Голландії (де завершив студії філософії і теології в українській семінарії⁹) та Канаді: «В Канаді доповнював своє знання мови різними дорогами, в університеті, а найбільше через спілкування з колегами на праці та читанням» [2, с. 135–136]. Я. Розумний здобув магістерську освіту (1958) та став докторатом (1968) із славістики¹⁰ за спеціальністю «українська література» в Оттавському університеті. Згодом викладав і провадив дослідницьку роботу в канадських, американських, австралійських та європейських університетах.

Отже, Я. Розумним і цілою патріотичною генерацією, яка опинилася за океаном, віддавна була засвоєна істина, що українська літературна цивілізація – «поліцентрична, цивілізація кількох мов і кількох церков» [5, с. 5–6]. Цю аксіому у 2000 році в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України блискуче відстояла у своїй дисертації Оксана Пахльовська.

Спершу в Онтаріо, а згодом у столиці «Канадської України» – Вінніпезі – подружжя Розумних прожило 51 рік. Я. Розумний зробив надзвичайно багато, всупереч труднощам і перешкодам, бо наголошував, що «динаміка й почуття власної вартості й гідності діяспори завжди залежали і залежить від почуття гідності материка й його влади» [11]. Він упродовж цілого життя сповідував таку засаду: емігрант, який був політично зму-

шений покинути рідну землю, «постійно носить на собі тягар і обов'язок супроти неї». Отже, природно, що саме Я. Розумний став співзасновником Манітобського відділу прихильників Народного Руху України і його головою в 1990–1992 роках. Він також очолював Осередок української культури і освіти у Вінніпезі впродовж 1969–1974 років. Виконавчий директор цього Осередку, Софія Качор, стверджує, що візія директорів того часу, під керівництвом саме професора Розумного здефініювала обличчя Осередку на майбутнє і віддзеркалюється до сьогоднішні.

На мій погляд, сьогодні варто звернути увагу на його праці – про причини кризи української діаспори в Канаді [18], про Памву Беринду [27] (який був об'єктом дослідження його докторської дисертації), про Григорія Сковороду [15], про Дмитра Чижевського [12], про Маркіяна Шашкевича [10], про Василя Стефаника [13], про Леоніда Кисельова [9] і, може особливо пильно, на численні його розвідки про Шевченка [6; 7; 8]. На щастя, на стадії завершення перебуває формування архіву Інституту-заповідника Маркіяна Шашкевича у Вінніпезі, який очолював професор Розумний у 1999–2013 роках, і для якого не шкодує своїх сил і часу його дружина...

Значення цієї особистості виразніше окреслюється сьогодні, з відстані часу та перспективи драматичних і героїчних подій на Майдані в Києві в листопаді-грудні 2013 року, яким устиг порадити Я. Розумний, коли син з Києва повідомив, що розпочалася Революція Гідності. Він відійшов у вічність 8 грудня 2013 року. Залишилися його книжки, статті, плани, задуми, а ще – дивовижно прозорливі слова: «на власні сили України поки що полишати не можна. Особливо не може цього робити діаспорний інтелігент» [2]. Його діти тим або іншим чином поділяють життєві ідеали батька.

Я. Розумний зізнався також, що ніколи не був кабінетним дослідником «титл» і «ком». «Громада – моя слабкість». Цей вислів став символічним для нього. Від магістерської роботи «Одиниця і громада у творчості Івана Франка», яку, за моїм переконанням, необхідно надрукувати, і до широковідомих сьогодні книжок, статей, синтетичних оглядів, рецензій на докторські праці, наукових монографій, збірників. Уже у Вінніпезі я мала змогу ознайомитися з його науковими розвідками, як наприклад: «Освіта, наука і посполита письменність у Гетьманській Україні XVII–XVIII ст.» [11], що присвячена 300-річчю від дня смерті гетьмана Івана Мазепи. Я також мала нагоду долучитися

до творчої лабораторії вченого, пересвідчитися вкотре, що секрети справжньої науки – у вимогливості дослідника до себе. Я. Розумного віддавна хвилювала проблема освіти в Україні мазепинського періоду, а вперше він порушив її ще тоді, коли в Україні про це можна було тільки мріяти, – у 1960 році. Учений тоді виголосив доповідь на Мазепинській сесії Наукового товариства імені Шевченка і ОУПК (Об'єднання українських педагогів Канади) у Торонто [14], і знову звернувся до неї через 40 років, аби доповнити, переосмислити, поглибити.

Отже, не може не радувати, що дружина Я. Розумного буде займатися впорядкуванням і комплектуванням його архіву, який відкриє перед дослідниками чимало наукових перспектив.

6 вересня 2015 року виповнилося 90 років від дня народження Я. Розумного. У його *curriculum vitae*: упродовж 1976–1977 і 1979–1980 років набір на студії україністики в Університеті Манітоби зріс до 55 %, що було найвищим показником в Канаді [25]. Нині, на мій погляд, відповідним є час, аби видати осучаснений показчик [24] наукових праць ученого, уможливити доступ – з дозволу дружини та з допомогою колеґ, учнів – до його архіву. Бо глибокі праці дослідника, його максимуми, за якими жив і творив, інспірують усіх. Як свого часу надихали студентів його виклади, семінари, виступи на конференціях, зокрема і тих, хто слухав його в Манітобському університеті, як Марійка Шпитковська, Софія Качор, Яків (Джеймс) Коміновський, Христина Гнатів, з якими мені пощастило познайомитися. І багатьох інших. Також і тих, хто бодай сьогодні прочитає його праці проникливо, вдумливо, небайдуже. Хто не читав, той напевно зможе це зробити...

ПРИМІТКИ

¹ Висловлюю щиро вдячність канадському Інституту українознавчих студій за підтримку мого наукового проекту і можливість працювати в наукових архівах.

² Я також хочу подякувати Оксані Розумній за можливість працювати з цінними архівними матеріалами професора Я. Розумного.

³ Професор Я. Розумний був президентом УВАН у Канаді від 1977 до 1980 року.

⁴ Присвята Івана Драча на подарованій книзі (*Dracz I. Słońce i słowo*. – Kraków ; Wrocław : Wydawnictwo literackie, 1985). З архіву Ярослава Розумного.

⁵ Дедикація Михайла Шалати на подарованій книжці (*Шалата М. Ім'я Шашкевича. Ораторія*. – Дрогобич : Коло, 2005). З архіву Я. Розумного.

⁶ Це референція Ліни Костенко до доповіді Ярослава Розумного «Тема зради в драматичних поемах Ліни Костенко», виголошеної на симпозиумі, присвяченому творчості літераторки, у Мічиганському університеті в Анн Арборі 10 лютого 1990 року, на якому була присутня сама поетеса (*Lina Kostenko Symposium University of Michigan, Ann Arbor, February 10, 1990*).

⁷ Як і професор Іван Фізер і Марія Фізер в Америці.

⁸ З виступу на відкритті Університету «Києво-Могилянська академія». З архіву Я. Розумного, доступ 24.08.2015.

⁹ У місті Кулемборг, Нідерланди.

¹⁰ Науковим консультантом дисертацій був професор Костянтин Біда.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. *Брюховецький В.* Factum est factum. Біобібліобіоукхія. – Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська Академія», 2010.

2. Видатні українці світу. – Ужгород : Мистецька лінія, 2002. – С. 134–146.

3. Гомін України. – 2011. – 25 січня. – С. 9.

4. Літературна Україна. – 1994. – 24 листопада.

5. *Пахльовська О.* Українська літературна цивілізація : автореф. дис. ... д-ра філол. наук зі спеціальності «Українська література». – Київ : Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 2000. – 96 с.

6. *Розумний Я.* «Москалева криниця» примруженим оком // Слово і час. – 1991. – № 11. – С. 57–63.

7. *Розумний Я.* «Чи ми ще зійдемося знову?» Кирило-Методіївське братство з перспективи 150 років // Сучасність. – 1998. – № 12.

8. *Розумний Я.* Естетичні погляди Т. Шевченка на візантинізм і німецький ідеалізм // Сучасність. – 1973. – №. 7–8. – С. 151–152.

9. *Розумний Я.* Леонід Кисельов – феномен поетичний чи психологічний // Леонід Кисельов. Тільки двічі живемо / авт. передм. І. М. Дзюба. – Київ : Дніпро, 1991. – С. 350–370.

10. *Розумний Я.* Маркіян Шашкевич на Заході / упоряд., ред. і вступ Я. Розумного. – Вінніпег : Інститут-заповідник Маркіяна Шашкевича, 2007. – 383 с.

11. *Розумний Я.* Освіта, наука і посполита письменність у Гетьманській Україні XVII–XVIII ст. (до 300-річчя смерти гетьмана Івана Мазепи: 1709–2009) // До основ. To the source. 1949–2009. УВАН у Канаді. UAAS in Canada : зб. статей у шістдесятиліття Української Вільної Академії Наук у Канаді 1949–2009 / ред. Ю. Книш (відп.), Я. Розумний (україномовний), О. Цап (англомовний). – Вінніпег : Українська вільна академія наук у Канаді, 2012.

12. *Розумний Я.* Порівняльна історія слов'янських літератур Дмитра Чижевського // Сучасність. – 1973. – № 2.

13. *Розумний Я.* Портрет емігранта у прозі Василя Стефаника // Learned Societies of Canada Conference, Queen's University. – Kingston : Ontario, 1991. – June 2–4.

14. *Розумний Я.* Ренесанс шкільництва і освіти в Україні Мазепинського періоду // Наша мета. – Торонто, 1960.

15. *Розумний Я.* Сковорода в поезії Драча, Калинця, Барки, Тичини і Шевчука (до 200-річчя від смерті філософа) // Annales Universitatis Mariae Curie-Sklodowska, Lublin-Polonia. – 1996/1997. – Vol. XIV/XV. – S. 513–522.

16. *Розумний Я.* Українська Вільна Академія наук у Канаді. Продовження ідеї вільної науки. – Вінніпег : Українська вільна академія наук (УВАН) у Канаді, 2013. – 286 с.

17. *Розумний Я.* Українська діаспора на Заході і Маркіян Шашкевич : доповідь на Міжнародній науковій конференції для відзначення 200-ліття о. Маркіяна Шашкевича в Римі в грудні 2011 року // Progress. Ukrainian Catholic News, February. – 2012. – № 19.

18. *Розумний Я.* Українці в Канаді: Причини сучасної кризи // Наука самопізнання народу. Збірник матеріалів і наукових праць на пошану 70-річчя Петра Кононенка. – Київ : Веселка, 2002. – С. 181–189.

19. Сучасність. – 1998. – № 12.

20. Український Голос=Ukrainian Voice. – 2005. – 28 лютого. – С. 9–10.

21. Український Голос=Ukrainian Voice. – 2004. – December 13. – P. 7.

22. Універсум. – 2011. – № 3–4. – С. 35.

23. Ярослав Розумний (1925–2013) // Універсум. – 2014. – № 3–4. – С. 64.

24. *Kosevic N., Rozumnyj J.* Bibliography // Creating a Modern Ukrainian Cultural Space, Essays in Honour of Jaroslav Rozumnyj / ed. by M. Shkandrij. – Edmonton : Canadian Institute of Ukrainian Studies, 2000. – P. 181–191.

25. *Kravchenko B.* Ukrainian Studies Courses at Canadian Universities // Update (1979–80). – CIUS, University of Alberta.

26. Leonid Kyselov's Choice // Ukrainian Quaterly, A Journal of Ukrainian and International Affairs. – V. LXIII. – Nr 3–4. – P. 246–266.

27. *Rozumnyj J.* The «Ostrih Bible» and other sources of Pamvo Berynda's *Lexicon* (1627) // Millenium of Christianity in Ukraine 988–1988 / ed. by O. W. Gerus and A. Baran. – Winnipeg : The Ukrainian Academy of Arts and Sciences in Canada (UVAN), 1989. – P. 147–162.

28. *Rozumnyj J.* Slavic Studies // Annual Report. – 1979–1980.

29. Svoboda. – 2004. – 23 April. – P. 21–22.

30. Ukrainian News=Українські вісті. – 2010. – Aug. 19 – Sept. 1.

31. Vivat professores! Почесний професор НАУКМА п. Ярослав Розумний: «Жити в державі і не жити для держави – це злочин» // Академічна панорама. – 2000. – № 4.

МАКСИМ ТАДЕЙОВИЧ РИЛЬСЬКИЙ. До 120-ліття від дня народження

Максим Рильський – відомий український поет, перекладач, учений, автор багатьох збірників поезій, книг і статей з найрізноманітніших проблем літературознавства, мистецтвознавства, фольклористики, мовознавства та інших галузей гуманітарної науки.

Народився 7 (19) березня 1895 року в Києві. Його батько, Тадей Розеславович, – громадський діяч, публіцист, економіст – був родом з багатой дворянської сім'ї, а мати – Меланія Федорівна – простою селянкою із с. Романівка (нині – Попільнянського р-ну Житомирської обл.), куди родина Рильських переїхала 1902 року після смерті батька. З осені 1908 року Максим навчався в київській приватній гімназії. У дитинстві познайомився з М. Лисенком, Д. Ревуцьким, П. Сакаганським, спілкування з якими, безперечно, вплинуло на формування творчих інтересів талановитого юнака.

У 1915–1918 роках М. Рильський навчався на медичному факультеті Київського університету Св. Володимира, потім – на історико-філологічному факультеті Народного університету в Києві, заснованого П. Скоропадським. Однак через революцію і громадянську війну закінчити навчання не вдалося. Протягом 1919–1929 років учителював: спочатку в рідній Романівці, потім – у київській залізничній школі, на робфаку Київського університету, в Українському інституті лінгвістичної освіти.

Писати вірші почав рано: перша збірка «На білих островах» вийшла 1910 року, Максимові було тоді лише п'ятнадцять. Першим зрілим збірником вважається «Під осінніми зорями» (1918 р., перевиданий у 1926 р.).

У 1920-х роках М. Рильський входив до літературного об'єднання «неокласиків», яке офіційна критика різко звинувачувала у відірваності від «актуальних» проблем соціалістичного суспільства.

Віра Агєєва у книзі «Мистецтво рівноваги: Максим Рильський на тлі епохи» наголошує, що в той період «київські неокласики були

найпослідовнішими в обстоюванні модерністських цінностей і перспектив. Вони хочуть творити високе, елітарне, урбаністичне мистецтво, закорінене в поважну культурну традицію, незмінно дбають про досконалість форми, відточеність стилю, “контур строгий” – і вибудовують <...> *ієрархію* мистецьких вартостей, наголошують принцип відбору, а відтак і канонізації, продиктовані естетичним смаком, а не ідеологічними переконаннями» [1, с. 36].

М. Рильський входив до так званого «п’ятірного грона поетів-неокласиків» (крім нього тут були М. Зеров – метр об’єднання, П. Филипович, М. Драй-Хмара, О. Бургардт). Сучасне літературознавство одногolosно визнає неокласиків видатними майстрами слова, однак у другій половині 1920-х років їх цькували жорстко і постійно, група перестала існувати, більшість її учасників було репресовано. М. Рильський, як і інші його колеги-неокласики, майже не реагував у своїх поетичних творах на політичні події, за що його нерідко звинувачували в ізоляції від дійсності.

За 10 років вийшло 10 збірок поета: «Синя далечінь» (1923), «Поєми» (1925), «Крізь бурю і сніг» (1925), «Тринадцята весна» (1926), «Гомін і відгомін», «Де сходяться дороги» (1929) і ще кілька книг поетичних перекладів. Окремо видано його переклад поеми А. Міцкевича «Пан Тадеуш» (1927). Робота над ним не припинялася – 1949 року з’явилося друге видання, значно вдосконалене, за життя Максима Тадейовича поему було перевидано ще тричі.

Тим часом нападки критики на неокласиків продовжувалися, ставали все гострішими. У 1931 році М. Рильський був заарештований, майже рік провів у Лук’янівській тюрмі, а його друзі М. Драй-Хмара, П. Филипович, М. Зеров були репресовані й загинули в таборах.

Після цих подій напрям творчості М. Рильського різко змінився, і вже у збірнику 1932 року «Знак терезів» поет продемонстрував прийняття нової реальності, а відтак і засад «єдиного методу» – соцреалізму, що призвело до відчутних творчих втрат. Але це дозволило йому пережити роки Великого терору. В. Агеєва не без підстав зауважує, що йшлося «не про долучення до соціалістичного реалізму, а лише про вимушене з ним співіснування» [1, с. 8] – неокласична поетика, безперечно, вплинула на його кращі ліричні вірші наступних десятиліть. Творчість М. Рильського розділилася з початку 1930-х на офіційну і ліричну; незалежні від політики та ідеологічних вимог вірші та поеми й досі вважаються класикою української літератури.

У період з 1930 до початку 1960-х років він створив 35 поетичних збірок, серед яких кращі – «Літо» (1936), «Україна», «Збір винограду» (1940), «Слово про рідну матір» (1942), «Троянди й виноград» (1957), «Голосіївська осінь», «Зимові записи» (1964), 4 книжки ліро-епічних поем, велику кількість перекладів слов'янських і західноєвропейських творів.

Хоча М. Рильський був зарахований до офіційних радянських поетів, відзначений званнями й нагородами (ще в часи війни став лауреатом Сталінської премії, 1944 р. обраний головою Спілки радянських письменників України), його неокласичне минуле не було забуто «утисками», які 1947 року розпочали його новий нищівний розгром. Поета звинувачували і у відхиленні від соцреалізму, і в буржуазному націоналізмі, і в ідеалізації «старого поміщицько-капіталістичного ладу» та інших «гріхах». Тільки наприкінці 1948 року, з виходом збірки «Мости», атмосфера навколо поета змінилася, «помилки» поблажливо оголосили справою минувшини. Але травма, отримана під час жорстких «проробок», за словами Л. Новиченка, залишила «свій тяжкий слід у його творчості, передусім, зрозуміло, поетичній» [3, с. 84].

Однак потужну творчу індивідуальність М. Рильського не змогли зруйнувати ані катастрофа 1931 року, ані «викриття» 1947-го, ані «вимушене співіснування» із соцреалізмом. Про це свідчить поява збірки «Троянди й виноград» (1957), якою розпочався період «третього цвітіння» – так його називають дослідники Л. Новиченко й В. Агєєва, повторюючи заголовок одного з віршів цієї книжки. Тут поет підтверджує вірність естетичним засадам неокласицизму: ясність барв, емоційна рівновага, точність деталей, зосередженість і спокій, звернення до образів світової класики, інтертекстуальність.

Поезію М. Рильського проаналізовано в працях багатьох відомих дослідників, зокрема О. Білецького, Л. Новиченка, Г. Вервеса, Н. Костенко, І. Юджіна, Р. Радішевського та ін.

Перекладацька спадщина М. Рильського воістину вражаюча, він був одним з найбільш талановитих, плідних і вимогливих до себе інтерпретаторів чужомовних літературних текстів. «Роботу над поетичними перекладами М. Рильський ставив не нижче від оригінальної творчості, – писав О. Білецький. – Це не тільки змагання поета однієї національності з поетом іншої, це також наполеглива боротьба з матеріалом рідної мови, створення нових мовних, отже, і ідейних цінностей» [2, с. 194–

195]. Найбільше перекладів зроблено М. Рильським зі слов'янських мов, він перекладав поеми й вірші О. Пушкіна (серед них – роман «Євгеній Онегін», поема «Мідний вершник»), А. Міцкевича, Ю. Словацького, М. Лермонтова, М. Некрасова, Я. Неруди, Х. Ботева та ін. Переклав і геніальний твір давньоруської літератури «Слово о полку Ігоревім», сербські епічні пісні. Звертався до французьких поетів і драматургів (він прекрасно володів французькою мовою) – Н. Буало, П. Корнеля, Ж. Расіна, Мольєра, Вольтера, В. Гюго, Е. Ростана. Перекладав і твори поетів-сучасників – М. Тихонова, М. Светлова, М. Ісаковського, Я. Купали, Я. Коласа, М. Танна, Г. Табідзе, С. Чікевані та ін.

М. Рильському належить заслуга теоретичного обґрунтування новітніх принципів перекладацької роботи й руйнування застарілих передсудів – наприклад, щодо недоцільності українських перекладів О. Пушкіна, інших російських поетів. М. Рильський написав низку праць з перекладознавства, найбільша з них – «Проблеми художнього перекладу» (1962) – об'єднала кілька написаних у різні роки статей і містить теоретичні роздуми про особливості перекладу зі слов'янських мов, питання «точності» і «вірності» словотворення, різноманітні художні прийоми (наприклад, творчу компенсацію образу), функції перекладу в культурі-реципієнті тощо.

Максим Тадейович відомий як учений та організатор науки – багато років його творчого життя пов'язано з Академією наук України.

У 1942 році, коли установи АН УРСР перебували в евакуації в Уфі, його призначили директором Інституту народної творчості і мистецтва (пізніше – Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР, нині – Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України; далі – ІМФЕ). Цю посаду М. Рильський обіймав до останніх днів – протягом 22-х років. У 1943 році його було обрано дійсним членом АН УРСР. Після війни М. Рильський розпочав відродження збирацької роботи та відновлення наукових напрямів, що мали в Україні давні традиції (етнографічні, антропологічні, славістичні дослідження). Він виховав плеяду учнів і послідовників, ініціював створення славістичних наукових центрів (в ІМФЕ – групи слов'янської фольклористики), був відповідальним редактором монографій і збірників співробітників Інституту, журналу «Народна творчість та етнографія», а також членом редколегій інших журналів (зокрема «Славяне», «Дружба народів»), «Української ра-

дзянської енциклопедії». У 1950 році М. Рильському було присуджено ступінь доктора філологічних наук, а 1958 року він отримав звання дійсного члена Академії наук СРСР. М. Рильському присвоєно кілька вищих державних нагород (зокрема три ордени Леніна, ордени Трудового Червоного Прапора та Червоної Зірки). «А що він був академіком не лише за дипломом, засвідчили пізніше томи його праць з літературознавства, мистецтвознавства, фольклористики, мовознавства, теорії перекладу» [2, с. 80].

М. Рильський написав ряд невеликих за обсягом праць із фольклористики, проблематика яких досить широка: сутність фольклору та його ознаки, термінологія, виконавство, діяльність кобзарів і лірників (стаття «Живе відображення історії»), збирання й вивчення сучасного, зокрема робітничого, фольклору. Особливу увагу він приділяв епосознавству (праці «Об українских думах», «Героїчний епос українського народу», передмови до збірників дум та історичних пісень). Особливою брошурою було видано розраховану на широку аудиторію працю «Сербські епічні пісні» (1947), у якій автор ілюструє основні положення уривками з власних перекладів сербського епосу.

Літературознавчі та критичні роботи вченого – це великий і різноманітний за змістом масив: тут є і невелика книжка «Про поезію Адама Міцкевича», і серії статей, присвячених І. Франку, Лесі Українці, О. Пушкіну, і доповіді на ювілейних урочистостях, нарадах, пленумах, рецензії, короткі замітки. Найбільше уваги він приділив Т. Шевченку – «шевченкіана» налічує близько 80 позицій (статті, виступи, вступи до видань творів Кобзаря, згадки про нього у працях про інших мистців). М. Рильський писав про творчість українських класиків (І. Котляревського, М. Коцюбинського та ін.), своїх сучасників (В. Сосюру, П. Тичину, М. Бажана, А. Малишка, С. Склярєнка, В. Василевську та ін.). У 1920-х роках вийшли статті, присвячені поетам-неокласикам М. Зерову, М. Драй-Хмарі. Звертався Максим Тадейович і до творчості письменників інших слов'янських країн: А. Міцкевича, Ю. Словацького, Я. Неруди, М. Конопніцької, Х. Ботева, В. Броневського і багатьох інших. Часто ці праці мали публіцистично-популяризаторський характер, але вченого цікавили питання поетичної майстерності, він подавав зразки тонкого філологічного аналізу творів. О. Білецький вважав: спостереження і думки, висловлені в багатьох статтях М. Рильського, «можуть дати поштовх широким науковим дослідженням» [2, с. 200].

М. Рильський-мовознавець підготував низку статей, присвячених проблемам граматики, діалектології, фразеології тощо; але найбільше він вболівав за культуру мови («Ясна зброя», «Мова нашої прози», «Словник і питання культури мови» та інші праці). Він брав участь у підготовці російсько-українського словника, що перевидавався чотири рази (за цю роботу посмертно був удостоєний звання лауреата Державної премії в галузі науки і техніки), першого тому «Словника української мови».

М. Рильський відомий і як «публіцист-мистецтвознавець» (Б. Фільц), який співпрацював з українськими композиторами (наприклад, у підготовці або перекладі оперних лібрето). Він залишив спогади про М. Лисенка, статті про Л. Ревуцького, С. Гулака-Артемовського, М. Леонтовича, М. Вериківського, про співаків О. Мишугу, М. Литвиненко-Вольгемут, І. Пагоржинського, І. Козловського, історика музики М. Грінченка, аналізуючи їхню творчість і внесок у культуру України.

Хоча Максим Тадейович не залишив великих монографічних досліджень, думки, спостереження з його наукових і публіцистичних праць нерідко визначали напрями подальших студій, ставали дороговказом для наступних поколінь науковців.

Помер М. Рильський 24 липня 1964 року і був похований на Байковому кладовищі. На його могилі завжди лежать квіти – як дар пам'яті від шанувальників прекрасної лірики, надзвичайно багатогранного таланту поета, перекладача та вченого.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. *Агеєва В.* Мистецтво рівноваги: Максим Рильський на тлі епохи. – Київ, 1912.
2. *Білецький О.* Творчість Максима Рильського // *Білецький О.* Зібрання праць : у 5 т. – Київ, 1966. – Т. 3. – С. 163–204.
3. *Новиченко Л.* Поетичний світ Максима Рильського. Кн. 2 : 1941–1964. – Київ, 1993.

БАГАТОГРАННА ДІЯЛЬНІСТЬ МИКОЛИ ЖУЛИНСЬКОГО

У серпні 2015 року ми відзначали сімдесятип'ятилітній ювілей академіка НАН України, директора Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України Миколи Григоровича Жулинського. За плечима ювіляра – Дубнівське педагогічне училище, учителювання, випробування робітничими професіями, навчання на факультеті журналістики Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, аспірантура в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, успішний захист кандидатської, а потім – докторської дисертацій. У цій академічній установі М. Жулинський пройшов усі кар'єрні шаблі: був молодшим науковим співробітником, ученим секретарем, заступником директора з наукової роботи, зараз він очолює Інститут літератури, спрямовуючи його на виконання таких важливих проектів, як Повне академічне зібрання творів Т. Г. Шевченка у 12-ти томах, шеститомна «Шевченківська енциклопедія», «Історія української літератури» у 12-ти томах. У загальноакадемічному масштабі М. Жулинський став членом-кореспондентом і академіком НАН України, йому випало бути і заступником академіка-секретаря Відділення літератури, мови та мистецтвознавства НАН України, й академіком-секретарем цього підрозділу НАН України; у масштабах державних М. Жулинський – Державний радник України з питань гуманітарної політики, віцепрем'єр-міністр України з гуманітарної політики (призначався двічі), народний депутат, член, а потім і голова Комітету з державних премій України імені Тараса Шевченка (тепер – Комітет з Національної премії України імені Тараса Шевченка); серед його нагород – Державна премія України імені Тараса Шевченка, Міжнародна літературна премія імені Григорія Сковороди «Сад божественних пісень», премія Фондації Омеляна і Тетяни Антоновичів, орден «За заслуги» III і I ступенів, орден князя Ярослава Мудрого V ступеня, медаль Св. Володимира, Державний орден Італійської Республіки «Зірка італійської солідарності» з присвоєнням почесного звання «Кавалер з правом користува-

тися регаліями Ордена» тощо. І при цьому – кількість публікацій, що наближається до 1000. М. Жулинський писав і пише про українських письменників-класиків, про творчість сучасних літераторів (якщо за алфавітом – від Ю. Бедзика до В. Яворівського), а ще – про письменників, як нині говориться, близького зарубіжжя. Чимало зусиль учений доклав до повернення забутих / заборонених імен – Г. Чупринки, В. Винниченка, Миколи Хвильового, Олега Ольжича, Олени Теліги, Василя Барки, Г. Костюка, Ю. Шевельова-Шереха, В. Стуса та ін. Близькою для М. Жулинського стала творчість В. Положія, Галини Пагутяк, В. Діброви, Є. Пашковського, О. Лишеги, В. Слапчука. Він устигає стежити за діяльністю побратимів-літературознавців, знаходячи для них слова підтримки і схвалення. Про кого б не писав М. Жулинський, він неодмінно зосереджується на пошуках людинознавчих моделей, його цікавить особистість автора і людини, яку він любить такою, якою вона є, він уміє відшукати слова, що найповніше й найяскравіше висвітлюють задум та художню досконалість і майстерність автора.

Не оминає М. Жулинський і творчості письменників Польщі, Чехії та інших країн слов'янського світу. Інтерес до Польщі та її культури виник у нього під час перших поїздок до цієї країни. Диктувався він, звичайно ж, і сусідством рідної М. Жулинському Волині з Польщею (дослідники його життя і творчості, до прикладу, навіть пов'язують назву польських кіосків із періодикою та побутовими дрібничками *Ruch* з назвою нашого Народного руху за перебудову, який зародився, хоча про це часом і забувають, саме у стінах Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, де М. Жулинський тоді був заступником директора з наукової роботи).

Дебютом ученого на ниві славістики можна вважати доповідь «Концепція людини в сучасній українській літературі», виголошену на Міжнародній конференції ЮНЕСКО «Сучасні слов'янські культури: розвиток, взаємини, міжнародний контекст» (1981). На IX Міжнародному з'їзді славістів (Київ, вересень 1983 р.) він був співдоповідачем В. Ведіної – їхня доповідь називалася «Сучасний слов'янський роман: соціально-філософські й естетичні аспекти».

М. Жулинський свого часу гаряче підтримав інститутський проект «Українська література в загальнослов'янському і світовому літературному контексті» (1987–1994).

Для Х Міжнародного з'їзду славистів (Софія, вересень 1988 р.) М. Жулинський (разом із В. Дончиком та П. Рудяковим) підготував доповідь «Український радянський роман у контексті слов'янських літератур».

Важливе місце у творчій біографії М. Жулинського посідають позначені драматизмом польсько-українські відносини. Він відстежує і реагує на публікації з цього питання (див., приміром, відгук на історико-етнографічне дослідження «Холмщина і Підляшшя», опублікований 21 серпня 1997 р. у «Літературній Україні»), сам бере участь у таких заходах, як круглий стіл «Участь політичних партій України та Польщі в президентських виборах» (9–10 липня 1999 р.), де висвітлює досвід політичного життя Польщі; круглий стіл газети «День» «Волинь – 1943/1944: невідома трагедія» у 2003 році (у цьому ж році в Луцьку виходить книжка М. Жулинського «Поминаймо в скорботі, але не в гніві: Українсько-польський конфлікт на Волині 1943–1944 рр.»; передрук – у газеті «Слово просвіти»), круглий стіл газети «День» «Волинь – 1943/1944 – невідома трагедія» – «Війни і мир, або “Українці – поляки: брати / вороги, сусіди...”» у 2004 році.

У доробку Жулинського-слависта – статті «Там, де Ікви срібні хвилі плинуть...» (зб. «Юліуш Словацький і Україна», 2000 р.), «У серці з Україною» (зб. «Ярослав Івашкевич і Україна», 2001 р.), «Україна і Польща: перспективи набуття реальної Європи» (Всесвіт. – 2002. – № 1–2; зб. «Українсько-польські контексти», 2003 р.), *Literatura ukraińska na przełomie tysiącleci* (Варшавські українознавчі записки. – 2002. – № 13–14), «Потужна енергія “творчого неспокою”: професорові Р. Радишевському – 60» (2008), «Україна і Польща міжвоєнного десятиліття: пошуки шляхів порозуміння» (2011; 2012), «Благородство і моральна відповідальність вченого-слависта: слово про Н. Є. Крутікову» (2012), «Парадигма “іншого” у творах волинського циклу Ю. Крашевського» (2013; 2014).

Як член редколегії М. Жулинський підтримує збірники та книжки «Адам Міцкевич і Україна» (1999), «Українсько-польські літературні контексти доби бароко» (2004), «Українсько-польська правобережна романтична література» (2008) В. Гнатюка, «Польські романтики “української школи”: Анатолій Мальчевський, Северин Гощинський, Юзеф-Богдан Залеський» (2009), «Польські письменники – лауреати Нобелівської премії» (2009) та «Українсько-польське пограниччя: сарматизм, бароко, діалог культур» (2009) Р. Радишевського.

Особливою прихильністю й повагою позначені відгуки М. Жулинського на діяльність чеського вченого, іноземного члена НАН України Мікулаша Неврлого – йому присвячені такі статті: «Чех із українським серцем» (1991), «Із тих, хто стереже дух» (1997) та «Велич трудів і днів Майстра» (2011).

Звичайно, славістика не є пріоритетною в науковій діяльності М. Жулинського. Проте й зроблене ним на цій ниві цілком може конкурувати з іншими, не менш важливими літературознавчими напрямками, які з такою любов'ю й самовідданістю розробляє ювіляр.

Олександр СКОПНЕНКО

ВІТАЄМО ГРИГОРІЯ ПІВТОРАКА!

**Активний член Міжнародної асоціації українців,
академік Григорій Петрович Півторак
зустрів свій 80-й день народження**

14 червня 2015 року виповнилося 80 років від дня народження академіка НАН України (з 2009 р.), заступника академіка-секретаря Відділення літератури, мови та мистецтвознавства НАН України (з 2004 р.), голови спеціалізованої вченої ради із захисту дисертацій при Інституті мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України (з 2007 р.), члена комітету Міжнародної асоціації білорусистів, Президента Української асоціації білорусистів, члена Міжнародної асоціації українців, лауреата Премії НАН України імені Івана Франка (1995), Премії президентів академій наук України, Білорусі та Молдови (2003), Премії НАН України імені О. О. Потебні (2010), автора майже 300 праць з історії та діалектології східнослов'янських мов, етногенезу східних слов'ян, завідувача відділу загальнославистичної проблематики та східнослов'янських мов Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України Григорія Петровича Півторака.

Члени Міжнародної асоціації українців щиро вітають шановного ювіляра й щиро зичать йому доброго здоров'я, натхнення та реалізації багатьох творчих планів. Нехай не буде у Вашому житті нездоланих наукових вершин, а тимчасово нескорені верховини завжди приваблюють і спонукають до пошуків!

Поступ людства завжди визначають особистості, які творять у незаплямованому просторі «спорідненої праці». Тільки цей спосіб само-реалізації забезпечує основу для щастя конкретного індивіда та сприяє піднесенню всього народу. Таку думку можна підтвердити прикладами з життя людей різних покликань, проте наведений принцип відіграє надзвичайну роль серед науковців – у когорті тих, хто вигострює розум нації. Лише дотримання засад праці за покликанням, порядність і правдива уважність до фактів дає змогу стати Вченим.

В умовах сьогодення перед вітчизняною лінгвістикою, та й узагалі перед українською гуманітаристикою, постали неосягненні проблеми, бо доводиться не тільки розв'язувати питання, що їх диктує наша бурхлива доба, а й раз у раз реагувати на за давніні наукові «кривди», спричинені тривалим пануванням догми несвободи. І хоча нині нефахівці часто полюбляють порушувати мовознавчі (мовні) питання, на щастя, вітчизняна наука ще має змогу відокремити зерно від полови в цій царині, адже не втратила сильних, авторитетних і виважених голосів своїх найдостойніших речників, серед яких по-особливному звучить слово академіка НАН України Г. Півторака: *«Розглядати історію українців та української мови поза часом і простором та поза історією слов'янства взагалі – означає відриватися від наукового ґрунту й літати в хмарах мрій і вигадок. <...> Наука визнає лише факти – тільки вони дають підставу робити певні висновки чи висувати вірогідні гіпотези, котрі згодом можуть бути переконливо доведені або аргументовано спростовані. Непрофесійність, некомпетентність, дилетантизм і відвертий авантюризм несумісні з науковим підходом, хоч якими б шляхетними й патріотичними міркуваннями не керувалися автори, що мимовільно впадають у ці пороки. Замість бажаного результату такі дослідження дезорієнтують читачів, дискредитують українську суспільствознавчу науку перед світовою громадськістю»*¹.

Г. Півторак народився 14 червня 1935 року в с. Коритище (Томашівська сільрада) Недригайлівського району Сумської області. За освітою – історик і філолог (1959 р. з відзнакою закінчив історико-філо-

логічний факультет Полтавського державного педагогічного інституту ім. В. Г. Короленка). Кандидатську дисертацію «Історія інфінітива в білоруській мові» (написану білоруською мовою) захистив 1965 року в Інституті мовознавства ім. Якуба Коласа АН БРСР, а докторську – «Формування і діалектна диференціація східнослов'янського етномовного ареалу до XIII ст. (Історико-фонетичний нарис)» – 1989 року з трьох спеціальностей: українська мова, російська мова, слов'янські мови. Вчені звання старшого наукового співробітника (1981) і професора (1992) дістав зі спеціальності «Слов'янські мови». У 2009 році обраний академіком НАН України зі спеціальності «Слов'янські мови».

Академік-ювіляр брав участь у роботі майже всіх конгресів, що їх організовувала Міжнародна асоціація україністів.

Г. Півторак – висококваліфікований фахівець широкого профілю в галузі мовознавства, один з найвідоміших славистів в Україні. Він автор семи індивідуальних і співавтор чотирьох колективних монографій. Його розвідки «Морфологія інфінітива у східнослов'янських мовах» (1974), «Формування і діалектна диференціація давньоруської мови» (1988), «Українці: звідки ми і наша мова» (1993), «Українці: звідки ми і наша мова: дослідження, факти, документи» (2014), «Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов: міфи і правда про трьох братів слов'янських зі спільної колиски» (2001 р., друге, доповнене видання – 2004 р.) не тільки істотно вплинули на розвиток сучасного слов'янського мовознавства, а й стали настільними книгами студентів гуманітарних факультетів. У колективних монографіях «Проблеми сопоставительной стилистики восточнославянских языков» (1981), «Историческая типология славянских языков» (1986) та інших перу ювіляра належать окремі важливі частини. Він один з авторів і член редколегії «Етимологічного словника української мови» в семи томах (написав 3 507 етимологічних статей, значну частину яких за обсягом і змістом можна вважати окремими працями).

Науковим студіям Г. Півторака притаманна ґрунтовність, новаторські пошуки, комплексний підхід до вивчення поставлених мовознавчих проблем, що знаходить свій вияв у поєднанні аналізу лінгвістичних матеріалів (лінгвогеографічних фактів та свідчень писемних пам'яток) і наукових здобутків інших суспільних наук (історії, археології, антропології). Учений відродив білорусистику в Україні. Протягом восьми років (1989–1996) викладав за сумісництвом на-

вчальні курси «Білоруська мова і література», «Вступ до слов'янської філології» та спецкурси «Порівняльна граматики слов'янських мов», «Мовна ситуація в Україні в контексті історичного розвитку суспільства» в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка (далі – КНУ), уперше в Україні видав підручник «Білоруська мова» (1997) та «Білорусько-український словник» (у співавторстві, 2006 р.). Упродовж 1996–2000 років викладав за сумісництвом навчальні курси «Історична граматики української мови» та «Історія української літературної мови» в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини.

Тезу про відродження білорусистики в Україні варто деталізувати. У сучасну добу це здається нереальним, але майже впродовж усього післявоєнного радянського періоду ми не мали наукової школи, що вивчала б і популяризувала мову й культуру нашої сусідки – Білорусі, хоча саме українські науковці, здебільшого львів'яни, були одними з перших засновників світової білорусистики як окремої наукової галузі на початку ХХ ст. (І. Свенціцький, І. Крип'якевич, В. Щурат та ін.). Роль «культурного центру білорусистики в Україні й провідного осередку білорусько-українських літературних взаємозв'язків» протягом ХХ ст. не раз виконував Львів. «Таким це місто залишається й нині»². Проте в жодному вищому навчальному закладі України до початку 1990-х років фахово не вивчали білоруської мови та літератури, а україністика, нічого критися, ще й досі дуже часто несистематично оперує фактами білоруської мови та культури, що мало сприяє вивченню української мови й культури на широкому слов'янському тлі. Завдяки праці Г. Півторака білорусистика посіла належне місце серед філологічних спеціальностей в Україні, хоч йому як академічному працівникові було й нелегко поєднувати дослідницьку діяльність та викладацьку роботу. Наприкінці 2009 року в КНУ під час візиту Президента Республіки Білорусь до України було відкрито Центр білоруської мови та культури, але ґрунт для діяльності цієї установи готувався впродовж кількох останніх десятиліть – провідну роль у цьому відіграв академік Г. Півторак. І розглянуті факти треба враховувати під час створення історії вітчизняної білорусистики.

Наукова діяльність Г. Півторака здобула міжнародне визнання. Позитивні рецензії на праці академіка з'являлися не тільки в українських, але й у зарубіжних часописах. Відгуки на його розвідки вміщували

«Польмя», «Кантакты і дьялогі» (Білорусь), «Съпоставително ези-кознание» (Болгарія), *Opera Slavica* (Чехія), славістичні видання Каліфорнійського й Гарвардського університетів (США). Каліфорнійський університет (1990) та чеський Інститут славістики Університету ім. Масарика в м. Брно (2000) залучали до співпраці Г. Півторака як наукового експерта-славіста.

Такі майже енциклопедичні відомості про видатного вченого, а скільки зусиль і пошуків треба було докласти, щоб досягти цього! За Григорієм Сковородою, «спорідненість» утверджується працелюбністю, бо навіть орлові, що склав крила, важко летіти. Так і тут – найвищого виміру «спорідненості» академік Г. Півторак досягнув своєю працелюбністю. Автор цієї статті як учень академіка (також особливий привілей) може більше розповісти, адже запам'ятав на все життя учителеву науку: погляд та інтонацію (лагідну й сувору), зауваги на берегах статей і дисертації (прихильні, приправлені гумором, сповнені гострої критики), неймовірно гарний, чіткий і впевнений почерк, неначе призначений для наслідування, вимогливість і пунктуальність, надзвичайну наполегливість і послідовність, непохитність у переконаннях і вміння постійно знаходити щось нове, захоплюватися чимось оригінальним, не засиджуватися на місці, любов до музики! Рука академіка Г. Півторака каліграфічно закарбувала для державних стандартів – отже, і для всього народу – писану форму реабілітованого *Г, г*. Наші школярі мають знати драму цієї літери, що існувала в українській графіці із XVII ст., а до шкільних прописів знову повернулася тільки наприкінці XX ст.

Мені пощастило 1993 року стати першим аспірантом Григорія Петровича, а до того вивчати під його проводом білорусистику в КНУ. Упродовж 1991–1992 років я вдосконалював знання з білоруської мови та літератури в Мінську, на філологічному факультеті Білоруського університету. Часи були нелегкі: розпадався Радянський Союз, дошкуляла нестача товарів, у Білорусі та в Україні для захисту ринків запровадили купони. Мені далеко від Батьківщини найбільше допікали не так одвічно невлаштований побут або напружене навчання на два університети, як туга за рідним краєм, бо, попри любов до всього білоруського, хотілося – аж боліло! – чути живе українське слово. І Григорій Петрович надсилав до Мінська листи, що стали для мене неабиякою підтримкою. *«Оскільки будь-яка нація починається з мови,*

роль філологів – особлива», – писав Учитель 5 жовтня 1991 року, підбадьорюючи мене. На його думку, входження України до світової спільноти народів залежатиме передусім від кваліфікованих і патріотично налаштованих кадрів. Ці нові покоління й будуватимуть суверенну Україну. *«Це – складний і довгий шлях. Так само поступово, як ми все своє втрачали, – так майже непомітно, без зайвого галасу й “революційних стрибків”, будемо все й відновлювати – іншого шляху нема й не буде»*, – упевнено твердив він. Кілька рядків, а створюють такі важливі штрихи до портрету людини, яка любить рідну культуру, дбає про неї, уміє виховувати.

Академік глибоко вивчає українську мову в різних аспектах її історичного розвитку, самовіддано популяризує білоруську мову й літературу, не дозволяючи ні собі, ні іншим відходити від непохитної доказової бази та фундаментальних принципів наукових досліджень, а також мужньо обстоює багатогранність істини, що не завжди легко. Саме тільки спростування теорії давньоруської мови й народності, на яке наважився Г. Півторак, багато про що свідчить. Його логічне й не обтяжене пошуками міфів трактування глотогенезу слов'ян дасть добрий урожай і тепер, і в найближчій перспективі.

В основу доробку академіка Г. Півторака покладено міцний підмуришок доказів і вимогливу методологію пошуків, що утверджують наукову істину: *«Не існує ніякої угоди, жодної доброї мети, ніякої особливої милості, через які був би даний Божественний або людський дозвіл казати неправду»* (Аврелій Августин). І якщо такий підхід стане визначальним для всіх соціогуманітарних досліджень у нашій країні, то українська гуманітаристика зможе вийти на передові рубежі світової науки.

Висловлювання дослідників про праці Григорія Півторака

На відміну від багатьох інших славістів, у професора Півторака надзвичайно широкий науковий профіль, що охоплює всі східнослов'янські та частково навіть слов'янські мови. Численні праці професора Півторака з історичної граматики та зовнішньої історії східнослов'янських мов, їхньої історичної діалектології, історичної типології, етногенезу слов'ян, етимології української мови, а також з

лексикографії, соціолінгвістики та стилістики належать до класичних праць європейської славистики, їх використовують і цінують експерти й студенти (*Г. Бідер, доктор філологічних наук, професор Зальцбургського університету, Австрія*).

Багато хто зі славістів нині дивиться на слов'янський етногенез очима професора Г. Півторака, у чому автор цих рядків мав нагоду пересвідчитися на XIV Міжнародному з'їзді славістів в Охриді (2008 р., Македонія) (*В. Мокієнко, доктор філологічних наук, професор Санкт-Петербурзького державного університету, РФ; заслужений професор Грайсвальдського університету, Німеччина*).

Визначальною рисою наукової діяльності Г. Півторака є об'єктивне і всебічне опрацювання ним конкретних проблем історичного розвитку слов'янських, зокрема східнослов'янських, мов. Особливо яскраво це виявилось в його фундаментальній монографії «Формування і діалектна диференціація давньоруської мови», а також у книжці «Українці: звідки ми і наша мова» – адресованому широкому читацькому загалові вступу до проблематики історії української мови та її діалектів (*М. Флаєр, професор, директор Українського наукового інституту Гарвардського університету, США*).

Монографічні праці професора Г. Півторака рекомендують студентам як обов'язкову літературу, вони становлять канон багатьох навчальних програм, зокрема курсу сучасної української літературної мови, історії української мови з елементами історичної граматики, порівняльної лексикології та фразеології польської, російської, української мов, порівняльно-історичної граматики слов'янських мов, лінгвокультурології, а також монографічних доповідей (*М. Алексієнко, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри перекладознавства та зіставної лінгвістики Щецинського університету, Польща*).

Я завжди був дуже здивований великою ерудицією і багатогранною науковою діяльністю, яку протягом багатьох років проводить професор Григорій Петрович Півторак. З його книжок особливо ціную синтетичне опрацювання «Походження українців, росіян, білорусів

та їхніх мов». Крім того, великої поваги заслуговує його співучасть у виданні «Етимологічного словника української мови» (В. Манчак, дійсний член Польської академії наук, професор Ягеллонського університету, Польща).

У Білорусі добре знають Г. Півторака як видатного вченого й педагога. Його професійні та доброзичливі поради, зацікавлена підтримка сприяли становленню наукового пошуку багатьох білоруських науковців. У Білорусі також добре знають і всіляко вітають діяльність Г. Півторака, спрямовану на розвиток білорусознавчих досліджень в Україні (Г. Тичко, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри білоруської філології та світової літератури Білоруського державного університету культури і мистецтв, Мінськ).

Григорій Петрович Півторак належить до кола провідних українських мовознавців, яких характеризує широкий діапазон філологічних знань. Його наукове надбання становлять численні праці з найрізноманітніших проблем української, білоруської та загальнославистичної проблематики. Вони отримали високу оцінку з боку вітчизняних і зарубіжних фахівців (В. Лучик, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри загального і слов'янського мовознавства Національного університету «Києво-Могилянська академія»).

ПРИМІТКИ

¹ Півторак Г. Українці: звідки ми і наша мова. – Київ : Наукова думка, 1993. – С. 5.

² Нариси білорусько-українських літературних зв'язків: Культурно-історичний та літературознавчі аспекти проблеми / пер. з білорус. та рос. Г. Півторака. – Київ : Голов. спеціаліз. ред. літ. мовами нац. меншин України, 2003. – С. 11.

Ірина ОГІЄНКО

СЛАВИМО ВОЛОДИМИРА КАЧКАНА

12 серпня 2015 року виповнилося 75 років прозаїку, поету, літературознавцю, фольклористу, публіцисту, педагогу, громадсько-політичному діячеві Володимирі Атаназійовичу Качкану. Він є автором понад вісімдесяти книг, серед яких – монографії, художні й документальні видання, збірки новел, оповідань, есеїв, поезії, повісті, романи, а також близько двох тисяч статей в українських та іноземних періодичних виданнях.

В. Качкан народився в с. Рибне (нині – Тисменицького р-ну Івано-Франківської обл.). Освіту здобув у технічному училищі та на філологічному факультеті Івано-Франківського державного педагогічного інституту імені Василя Стефаника. Працював кореспондентом, редактором, старшим редактором в обласному телерадіокомітеті. Протягом 1972–1995 років Володимир Атаназійович викладав на факультеті журналістики Київського державного університету ім. Тараса Шевченка (далі – КДУ), був завідувачем кафедри, заступником декана цього ж факультету. З 1995 року і до сьогодні учений очолює кафедру українознавства Івано-Франківського державного медичного університету. З 1990 року – професор, з 1993 року – академік АН вищої школи України. Кандидатську дисертацію «Михайло Павлик і уснопоетична народна творчість» (1974) В. Качкан написав під керівництвом О. Дея в Інституті мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського, а докторську виконав під час роботи на кафедрі теорії і практики преси факультету журналістики КДУ («Проблеми традицій і новаторства в публіцистиці», 1988 р.).

В. Качкан зробив значний внесок у розвиток українознавчої науки. Коло його наукових інтересів становлять історія і теорія української літератури, фольклористика, історичне й літературне краєзнавство, культурологія, пресологія. Його вважають утверджувачем напряду персоналізації в українознавстві: він упорядкував 10 томів із серії «Хай святиться ім'я твоє» (1996–2006), є автором праць «Роман Федорів: літературно-критичний нарис» (1983), «Михайло Павлик: літературно-критичний нарис» (1986), «У творчій майстерні визначних етнологів» (1993), «... І воскресне ім'я твоє: народознавчі студії про забутих» (1993), «Українське народознавство в іменах» (у 2 ч., 1994–1995 рр.), «Нариси історії української культури в персоналіях (XIX–XX ст.)» (2005) та ін. У підготовлених ним працях представлено життєвий і творчий шлях багатьох діячів української культури, охарактеризовано їхній внесок у дослідження культури українського народу. Наукові розвідки В. Качкана є дуже цінними й через те, що в них уперше в науковий обіг уведено кілька сотень історичних матеріалів (листи, фотографії, особисті документи, титульні сторінки періодичних видань тих часів).

В. Качкан упорядкував збірки народних пісень у записах М. Павлика, О. Маковея та інших, є автором наукових розвідок про творчість Параски Хоми, народне мистецтво Опішного. Його заслугою є укладання ґрунтовного бібліографічного покажчика про відомого фольклориста І. Хланту.

В. Качкан – член редакційних колегій журналів «Українознавець», «Галичина», «Обрії», «Перевал», «Літопис Бойківщини», різних видань енциклопедичного характеру.

За численні досягнення й здобутки В. Качкана було нагороджено Республіканською премією в галузі публіцистики за розробку в періодичній пресі питань українського народознавства (1990), Премією імені Ярослава Мудрого в галузі науки і техніки (1995), Премією імені Василя Стефаника (1999), Премією імені Івана Франка (2000), Всеукраїнською премією ім. Братів Лепких (2003), Премією імені Івана Огієнка (2010), краєзнавчою Премією імені Дмитра Яворницького (2014), Міжнародною премією ім. Воляників-Швабінських (США, 2002 р.); він отримав медаль Всеукраїнського товариства української мови «Просвіта» імені Тараса Шевченка – «Будівничий України» (2002), Орден Архистратига Михаїла Української православної

церкви Київського патріархату. У 2001 році визнаний людиною десятиліття, а 2006 року йому присвоєно почесне звання «Заслужений діяч науки і техніки України».

На пошану відомого митця в Івано-Франківську видано науковий збірник «Світильник слова» (до 75-річчя від дня народження та 50-ліття творчої діяльності), до якого увійшли праці знаних науковців, письменників, журналістів, культурологів, митців про творчість ювіляра, а також з різних галузей українознавства.

Галина БОНДАРЕНКО

ЩЕДРИЙ УЖИНОК ІЗ ЖИТТЄВОЇ НИВИ

До кола українців, що живуть та працюють за межами України, входить не так багато вчених, і в кожного з них був свій шлях прилучення до української культури, історії. Відому литовську дослідницю доктора Алдону Василяускене в україністику привело зацікавлення Литовськими статутами. У 1990 році вона захистила дисертацію, присвячену Другому литовському статуту. З того часу вивчення українсько-литовських історичних і культурних зв'язків стало одним з напрямів її наукових студій.

У 2015 році наукова спільнота Литви та України мала нагоду відзначити разом з пані Алдоною її ювілей. Життя вченої було наповнене багатьма подіями, значимими не лише для неї самої, але й для розвитку наукової, культурної співпраці між Україною й Литвою. Тому хотілося б трохи більше розповісти про цю невтомну дослідницю, блискучого організатора та непересічну особистість.

Алдона Василяускене народилася 23 липня 1945 року в с. Галвіджей Анікшчяйського району. Її родина розділила драматизм долі багатьох литовських патріотів, репресованих радянською владою. У грудні 1944 року батька, Владаса Паєду, було заарештовано і на 15 років вислано до Сибіру, мати, Она Жьогунайте-Падене, тривалий час переховувалася, тому дитинство Алдони пройшло при храмі під опікою священника Нікодемаса Касперюнаса в с. Скапішкісі Купішського району. Можливо, саме цей життєвий епізод вплинув на її подальші зацікавлення історією церкви, зокрема історією чернечого чину св. Василя Великого.

Понад 40 років свого життя (з 1975 р.) Алдона Василяускене присвятила науково-педагогічній діяльності, працюючи у Вільнюському, Шауляйському університетах, Вільнюському педагогічному університеті. У 2006–2008 роках дослідниця обіймала посаду старшого наукового співробітника Львівського національного університету імені Івана Франка. У науковому доробку авторки близько 90 статей у наукових виданнях, 15 книг та приблизно 800 публікацій у литовській і зарубіжній пресі.

У 2000 році з ініціативи Алдони Василяускене у Вільнюсі була створена Асоціація українознавців Литви, яку вона очолює. Українознавчі студії дослідниці, пов'язані з історією греко-католицької церкви на теренах Литви, привели до актуалізації в сучасному культурно-інформаційному просторі країни пам'яті про внесок українців у її освітньо-культурний розвиток. Ідеться насамперед про діяльність ченців-василіян українського походження і, зокрема, про постаті Йосифа Вельямина Рутського та Йосафата Кунцевича. У XVIII ст. василіянський монастир Пресвятої Трійці у Вільно (нині – м. Вільнюс) став центром українського та білоруського письменства і книгодрукування. У Жемайтії, у с. Падубіси (нині – с. Базиліонай), був створений монастир (1754) та школа (1773), що вирізнялася новими методами навчання. З ініціативи Алдони Василяускене в с. Базиліонай була організована Перша міжнародна наукова конференція циклу «Чин Святого Василя Великого. Василіяни в Литві та Україні» (листопад 2001 р.), вона стала співорганізатором і наступних десяти міжнародних конференцій. Поруч із сільською школою встановлено пам'ятний знак, що засвідчує давність українсько-литовських культурних зв'язків.

Про організаторський хист пані Алдони варто сказати окремо. Її добре знають не лише керівники всіх українських громад Литви, з якими вона перебуває в постійній взаємодії, але й очільники вишів, адміністративних установ, до яких часто звертається з проханням допомогти «своїм українцям» в організації якогось заходу. Багато подій, значимих для культурного життя литовських українців, відбулося саме завдяки їй. Не шкодуючи власного часу, а часто і власних коштів, А. Василяускене організовує виставку української ікони на склі в с. Скапішкісі, збирає експонати для музею української культури, проводить зустрічі з відомими діячами української науки та мистецтва. Завдяки її умінню налагоджувати контакти був започаткований та

реалізований проєкт, присвячений презентації литовських етнологічних студій в Україні.

Громадська та наукова діяльність ученої відзначена престижними науковими преміями та високими урядовими нагородами (2005 р. – срібна медаль «За заслуги» Уряду Литви, 2006 р. – орден княгині Ольги III ступеня, Україна). Свій ювілей Алдона Василяускене зустріла з новими здобутками. Минулого року в Римі вийшла друком ще одна її праця – «Студія Василя Зінька “Сестра Рафаїла”: історико-біографічний контекст, наукові коментарі і богословська термінологія». Презентація цього видання, присвяченого греко-католицькій черниці Ванді Римкевичюте (1896–1981 рр.; яка жила серед українців Бразилії, вона була донькою литовця Олександраса Римкевичюса й українки Марусі Білівської) на початку жовтня 2014 року відбулася у Львові та Києві. Мені вдалося побувати на зустрічі литовської дослідниці з колегами релігієзнавцями в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка. Усміхнена та привітна пані Алдона приймала вітання, квіти, обмінювалася подарунками зі знайомими та друзями, ділилася планами на майбутнє. До численних щирих побажань ювілярці хочу долучити і вітання від Міжнародної та Національної асоціації українців. Міцного здоров'я Вам, дорога колего, творчих успіхів, натхнення на многії, благії літа!

СЕРГІЙ ТРИМБАЧ: до 65-річчя від дня народження

Сергій Васильович Тримбач – відомий кінознавець, кінокритик, кіносценарист, голова Національної спілки кінематографістів України (з 2009 р.), заслужений діяч мистецтв України (2013).

С. Тримбач народився 17 вересня 1950 року в м. Олександрії Кіровоградської області. У 1973 році закінчив філологічний факультет (відділення української мови і літератури) Київського державного університету імені Тараса Шевченка, 1979 року завершив навчання в аспірантурі Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського АН УРСР. У 1998–2004 роках обіймав посаду заступника генерального директора з архівно-наукової роботи Національного центру Олександра Довженка, у 2001–2004 роках працював завідувачем музею Національної кіностудії художніх фільмів імені Олександра Довженка, у 2005–2012 роках очолював відділ кінознавства Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (далі – ІМФЕ ім. М. Т. Рильського), нині – старший науковий співробітник цього відділу.

Набутим досвідом Сергій Васильович ділився з молодими генераціями. У 2000–2006 роках він викладав курс історії кіно і телебачення в Інституті кіно і телебачення Київського національного університету культури і мистецтв, 2015 року – в Інституті журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка, у 2009–2015 роках, окрім згаданого курсу, читав лекції на тему «Основи сценарної драматургії» в Інституті екранних мистецтв Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого.

У 1990–1993 та 1996–2004 роках С. Тримбач виконував обов'язки секретаря правління Національної спілки кінематографістів України, з 1994-го – президента Асоціації кінокритиків цієї спілки, 2009 року його обрали (а 2013 р. переобрали) головою Національної спілки кінематографістів України.

Сергій Васильович є одним з провідних українських кінознавців, істориків кіно та кінокритиків, сценаристом неігрового кіно, представником нової хвилі вітчизняної мистецької критики та мистецтвознавства, яка постала в другій половині 1970-х років. Основні напрями його досліджень – сучасне українське та світове кіно, історія українського кіно, передусім постать Олександра Довженка.

Митець належить до фундаторів Державного кіноархіву художніх фільмів (Національний центр Олександра Довженка), де він налагодив роботу зі збереження та наукової обробки фільмофонду. Як сценарист С. Тримбач послідовно працює над створенням галереї образів низки визначних кінематографістів – Олександра Довженка, Петра Масохи, Сергія Параджанова, Костя Степанкова, Борислава Брондукова, Марка Донського та ін.

Вагомим є його науковий і публіцистичний доробок: кількості публікацій у журналах «Искусство кино», «Новини кіноекрану», «Кинофорум», «Кіно-Коло», «Кіно-Театр», «Дніпро», «Критика», «Дружба народів» тощо, газетах «День», «Дзеркало тижня», «Киевские ведомости», «Україна молода» та ін. С. Тримбач є автором книг «Взаимодействие науки и искусства и творчество художника» (1988 р., у співавт.), «Художественное в эстетике и искусстве» (1990 р., у співавт.), «Олександр Довженко. Фільми. Малюнки. Задуми» (1994 р., упорядник, співавтор), «Олександр Довженко: Загибель богів. Ідентифікація автора в національному часо-просторі» (2007), «Іван Драч. Криниця для спраглих: Кіносценарії, вірші, інтерв'ю та статті на тему кіно» (2010 р., упорядкування, примітки, коментарі, фільмографія та післямова), «Олександр Довженко. Щоденникові записи. 1939–1945» (2013 р., член редколегії видання, автор вступної статті «Хроніки трагедії» (у співавт.), розділу «Документи О. П. Довженка в РГАНІ» (у співавт.), літературне та наукове редагування тексту «Щоденників»), «Довженко без гриму. Листи, спогади, архівні знахідки» (2013 р., упо-

рядник, автор, публікатор та коментатор архівних текстів); дослідник підготував розділ «Ігрове кіно. 1930–1941» до синтетичної праці «Історія українського кіно», т. 2 (готується до видання) та ін.

С. Тримбач написав сценарії до фільмів «Образ в кіно» (1990), «Важко перші сто років» (1997), «Творець з Божою іскрою» (1997 р., у співавт.), «Небилиці про Борислава» (1998), «Богдан Ступка. Львівські хроніки» (1999), «Любов небесна» (2001), «Вічний хрест» (2002), «Небезпечно вільна людина» (2004), «Щербицький» (2006), «Десята муза в Україні. Фільм 3» (2007), «У синьому небі я висіяв ліс...» (2007 р., у співавт.), «Живі» (2008 р., у співавт.), «Довженко починається» (2009), «Райдуга в Каракумах» (2013), «Довженко і війна» (2015 р. – у роботі).

За видатні заслуги Сергій Васильович був відзначений високими нагородами: преміями Спілки кінематографістів СРСР (1980 р. за публікації в журналі «Искусство кино»), Спілки кінематографістів Таджикистану (1982), Спілки кінематографістів України (1987), Премією імені Фелікса Соболева (2006), Премією імені Віктора Дьоміна (Росія, 2007 р.), Державною премією України імені Олександра Довженка (2008 р. за книгу «Олександр Довженко. Загибель богів»). Картина «Любов небесна» (режисер Юрій Терещенко) удостоєна призу за кращий короткометражний неігровий фільм Відкритого російського фестивалю неігрових фільмів у Єкатеринбурзі (2002) та низки інших фестивальних нагород. Фільми «Небезпечно вільна людина» (режисер Роман Ширман), «Живі» (режисер Сергій Буковський), «Довженко починається» (режисер Василь Домбровський) також є переможцями і призерами кількох міжнародних кінофестивалів.

Сергій Васильович є яскравою медійною постаттю, учасником і співавтором багатьох теле- та радіопрограм, зокрема автором і ведучим (з 2010 р.) власної програми «Територія кіно» (телеканал «Культура»).

С. Тримбач брав участь у роботі багатьох міжнародних кінофестивалів: у Локарно, Берліні, Москві, Нью-Йорку, Вісбадені, Анапі («Кіношок»), Гатчині, Алмати, Бєлих Столбах, Тбілісі, Києві та ін. Зокрема, був головою журі Першого всеукраїнського кінофестивалю (1991), Міжнародного фестивалю анімаційних фільмів «Крок» (2009), членом журі фестивалів у Локарно (1991 р., журі ФІПРЕССІ), Гатчині (1997, 1998), Києві («Молодість», «Відкрита ніч», «Пролог», «Стожари»), міжнародного Московського кінофестивалю (2009). Є одним з орга-

нізаторів ретроспектив фільмів О. Довженка в Берліні (1994), США (2002) та Великій Британії (2003–2004), ретроспективного показу стрічок Кіри Муратової у Вісбадені (2009).

Митець входив до складу комітетів з Національної премії України імені Тараса Шевченка (1992–1995, 2009–2011) та Державної премії України імені Олександра Довженка (1994–1998 рр., з 2009 р. – голова комітету). Був членом художньої ради (1986–1990) та членом правління об'єднання «Дебют» (1986–1994) Київської кіностудії ім. О. П. Довженка, членом Колегії Міністерства культури і мистецтв України (1992–1995, 2010–2013). У 2005–2010 роках – членом Національної ради з питань культури і духовності при Президентові України.

Уже перші публікації С. Тримбача в 1970-х роках привернули увагу читачів самостійністю думки, гостротою постановки проблем, сміливістю та оригінальністю. Статті, присвячені українському поетичному кіно, визначили своєрідність критика С. Тримбача, незмінно спрямованого вглиб культурного процесу, національної та особистісної кінотворчості. Зокрема, подією стали його розвідки, оприлюднені на сторінках московського журналу «Искусство кино» і присвячені вітчизняним фільмам міфопоетичного спрямування. Ці статті сприймалися ще і як сміливий громадський вчинок, оскільки йшлося про явище, заборонене вікопомними постановами ЦК Компартії України. Так само сміливими і безкомпромісними були публікації С. Тримбача в часи перебудови (1985–1991) – у них порушувалися питання відродження традицій української культури, передусім екранної.

Не є випадковим, що найвагомішими науковими працями С. Тримбача того часу були розвідки, присвячені феномену стилю та його співвіднесеності з культурними матрицями. Так само не випадковим є інтерес автора, уже в пізніший період, до окремих жанрово-стильових явищ, передусім у вітчизняному кіно. Скажімо, дослідження проявів сюрреальних стилістик у фільмах українських режисерів 1920-х та 1960–1970-х років. Нове видання (має побачити світ 2016 р.) присвячене саме еволюції стильових парадигм – ідеться про колективну монографію «Стильові напрями в екранних медіа ХХ–ХХІ століття», де авторству С. Тримбача належать розділи «Теорії стилю в екранних мистецтвах» та «Міфопоетичне кіно: типологія стилю». В останньому важливим є наголос на ролі міфології, міфу в розвитку вітчизняних кіностилістик.

У 1990-х роках С. Тримбач усе частіше звертався до історії вітчизняного кіно, зокрема творчості О. Довженка, якому було присвячено не одне дослідження – починаючи з невеликої статті «О. П. Довженко і народна культура» (Искусство кино. – 1979. – № 10). Саме у вивченні творчої спадщини видатного режисера автор досяг найбільших успіхів. 800-сторінкова книга «Олександр Довженко: Загибель богів» (2007) є на сьогодні найавторитетнішим дослідженням життя і творчості вітчизняного кінокласика. У ній висвітлено еволюцію творчого шляху одного з геніїв українського та світового кіно. Проблему ідентифікації О. Довженка (її винесено в титульну назву праці) досліджено в найтонших проявах життєтворчості – особисті та громадські драми митця вивчено передусім з погляду їхньої трансформації в текстові образи й стилістику. Зокрема, підкреслено месіанський комплекс, поданий у контексті традиції побудови стратегій біографії митця (ідеться про Тараса Шевченка та Миколу Гоголя). С. Тримбач, єдиний з українських кінознавців, разом зі своїми російськими колегами брав участь у роботі над виданням повного тексту «Щоденникових записів» О. Довженка (2013). Наступною стала книга «Довженко без гриму» (2013), зосереджена передусім на сюжетах, пов'язаних з біографічними моментами його творчого життя. У ній подано й докладно прокоментовано всі версії автобіографій митця, його стосунки з можновладцями (Й. Сталіним, М. Хрущовим, Л. Берією), діячами культури. Окремий розділ складають публікації листування з В. Криловою, О. Черновою, Ю. Солнцевою, В. Ткаченко, з якими він перебував у романтичних стосунках. У книзі вперше оприлюднено деякі архівні матеріали, кожен з яких супроводжено коментарями та примітками.

Робота продовжується – готується «Довженківська енциклопедія», нарощується дослідницький матеріал для повного академічного видання творів О. Довженка. Нині найактуальнішим є відкриття нових архівних матеріалів, разом з осмисленням їх за допомогою новітніх кінознавчих методик.

Особливу увагу С. Тримбача привертає творчість Івана Миколайчука (йому присвячено дві книги), Сергія Параджанова, Юрія Іллєнка (коментарі до збірки фільмів режисера на DVD-носіях), Івана Драча (книга «Іван Драч. Криниця для спраглих: Кіносценарії, вірші, інтерв'ю та статті на тему кіно» не тільки упорядкована, але й фахово, науково прокоментована дослідником), Кіри Муратової (їй присвячено

кілька яскравих, глибоких статей), Богдана Ступки, Романа Балаяна та багатьох інших діячів вітчизняної кінокультури.

Як результат локальних досліджень нині з'являються тексти синтетичного, узагальнюючого змісту. Авторству С. Тримбача належить розділ «Екранна культура» у фундаментальній праці «Історія української культури» (2011 р., т. 5, кн. 2), розділ «Ігрове кіно. 1930–1941» у другому томі «Історії українського кіно», що має побачити світ 2016 року. Чимало сюжетів вітчизняного кіно прочитано ним по-новому. По суті, уперше досліджено формування української школи операторства і трансформації вітчизняного акторства, випрозорено, легалізовано чимало фільмів 1930-х років, що досі перебували в тіні інших, хрестоматійних стрічок. Загалом нова колективна версія кіноісторії (а роль С. Тримбача в її формуванні важко переоцінити) позбавлена багатолітніх штампів, передусім ідеологічних, вона обіцяє стати подією та початком принципово нових досліджень вітчизняної історії екранних мистецтв.

Насамкінець зауважимо, що більша частина творчої та власне наукової праці С. Тримбача пов'язана з ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, а саме з відділом кінознавства. Водночас його діяльність позначена зв'язками з чималою кількістю наукових, архівно-наукових, кіно-, телевізійних, державних та громадських інституцій.

Такими інституціями є Міжнародна та Національна асоціації українців, у низці поважних заходів яких – круглих столах, семінарах, нарадах тощо, присвячених трагічним подіям останніх років в Україні (що часто готувалися спільно з ІМФЕ ім. М. Т. Рильського), – активну участь брав і Сергій Васильович. Його виступи завжди відзначаються чіткою громадянською позицією, патріотизмом, глибоким баченням, розумінням ситуації, м'якою іронією.

ЮВІЛЕЙ ВІДОМОГО ЕТНОЛОГА ВАЛЕНТИНИ БОРИСЕНКО

У 2015 році виповнилося 70 років з дня народження і 45 років наукової діяльності Валентини Кирилівни Борисенко – доктора історичних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України (2005). Шанована ювілярка є знаним в Україні та за кордоном етнологом, українознавцем, викладачем, організатором науково-навчального процесу, активним громадським діячем. На сьогодні науковий доробок В. Борисенко є вагомим внеском у розвиток вітчизняної етнології – понад 225 наукових публікацій, серед яких – 7 монографій і 2 навчальні посібники.

Від самого початку наукової роботи В. Борисенко головним об'єктом своїх досліджень обрала українську традиційну культуру, зверталася до її обрядових витоків і розвитку в часі й просторі, писала про її непросту, а часом суперечливу й трагічну, історію, вивчала трансформації та сучасний стан традицій.

В. Борисенко народилася 7 липня 1945 року в с. Хижинці Вінницького району Вінницької області. Після закінчення історичного факультету Київського державного університету імені Тараса Шевченка в 1968 році вона вступила до аспірантури у відділ етнографії Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського АН УРСР (нині – Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України; далі – ІМФЕ ім. М. Т. Рильського); у 1974 році успішно захистила кандидатську дисертацію, присвячену дослідженню специфіки етнокультури українців і поляків, які спільно проживали на Східному Поділлі впродовж останніх чотирьох століть. Ця праця була опублікована 2014 року в розширеному й доповненому варіанті («Етнокультурні зв'язки українців та поляків Східного Поділля (кінець XIX – початок XX століття») і на сьогодні не втратила свого значення як актуальне джерело відомостей про міжетнічні відносини й традиційно-побутову культуру на зламі XIX–XX ст. і впродовж 1960-х років.

Протягом подальших 20 років наукова діяльність В. Борисенко була пов'язана з Інститутом мистецтвознавства, фольклору та етнографії

ім. М. Т. Рильського, де вона спочатку працювала науковим співробітником відділу етнографії, а згодом – завідувачем відділу рукописних фондів (нині – Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів ІМФЕ ім. М. Т. Рильського; далі – АНФРФ ІМФЕ ім. М. Т. Рильського). Наукові інтереси дослідниці в цей період здебільшого були зосереджені на вивченні обрядової культури українців, зокрема весільної. Ця тема стала провідною в науковому доробку ювілярки. Результатом архівних пошуків і власних експедиційних записів стала монографія В. Борисенко «Весільні звичаї та обряди на Україні» (1988), яка лягла в основу її докторської дисертації (1992). Ця робота давно стала класичною в царині дослідження української весільної обрядовості. Новаторство її полягало у виділенні авторкою національного інваріанта та виокремленні регіональних типів й ареальних варіантів українського шлюбного обряду, а також його структури, символіки й атрибутики. У монографії проаналізовано сучасні весільні обряди у зіставленні з класичними формами шлюбу, що дало можливість скласти адекватну картину не тільки традиційного весілля в різних регіонах України, але й часових змін і новацій у вітчизняній весільній обрядовості. Чи не вперше в українській етнології авторка широко проілюструвала своє дослідження весільними фотографіями з різних ареалів проживання українців і різних часових зрізів. Варто зазначити, що й надалі у своїх роботах етнолог завжди намагається широко залучати малюнки, експедиційні замальовки й фотодокументи, що не тільки ілюструє видання, але й дає змогу читачу скласти власне уявлення про досліджуваний матеріал. Темі візуальної антропології, українській сільській фотографії В. Борисенко присвятила розвідки «Українське весілля у світлинах. Вірування та звичаї» і «Дозвілля селян» (2014).

У подальшій науковій діяльності дослідниця постійно зверталася до весільної проблематики, розкривши цю тему в низці публікацій і монографіях, серед яких – «Нова весільна обрядовість у сучасному селі (на матеріалах південно-східних районів України)» (1979), «Українське весілля: традиції і сучасність» (2010). За її упорядкуванням, передмовою і примітками вийшла книга «Традиційне весілля українців. Унікальні записи кінця XIX – 20–40-х років XX ст.» (2012). Вивчення сучасного стану української обрядовості родинного й календарного циклів, нових за формою та змістом ритуалів, збереження і трансформації традицій постійно знаходилися в колі наукових зацікавлень

В. Борисенко. Цій темі дослідниця присвятила навчальний посібник «Традиції та життєдіяльність етносу на матеріалах святково-обрядової культури українців» (2000), а також низку статей та розділи в колективних монографіях: «Поділля» (1994), «Українці: історико-етнографічне дослідження» (1999), «Історія української культури» (2008). В. Борисенко – науковий редактор і автор розділів колективної праці «Холмщина і Підляшшя» (1997) та підручника «Українська етнологія» (2007).

Протягом багатьох років В. Борисенко успішно поєднувала наукову роботу з викладацькою та організаторською. Вона була активним учасником створення першої в Україні кафедри етнології та краєзнавства в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, першим її завідувачем (1995–2002). Сьогодні серед учнів професора В. Борисенко 5 докторів і 17 кандидатів наук. З науковими лекціями про українську культуру ювілярка виступала в Гарвардському університеті, а також у містах Філадельфія, Нью-Йорк, Вашингтон, Сарасота (США), Прага (Чехія), Варшава (Польща), Тампере (Фінляндія) та ін.

У науковому доробку В. Борисенко вагоме місце посідає дослідження історії вітчизняної етнології, ряд публікацій присвячено вченим, які займалися українським народознавством (А. Кримський, О. Алешо, В. Авраменко, П. Одарченко, Ю. Павлович та ін.). Авторству В. Борисенко належить низка біографічних есе про українських жінок-етнологів (К. Грушевська, Н. Заглада, Л. Шульгіна, Є. Спаська, С. Терещенко, Р. Даньківська, Л. Дунаєвська) та видатних діячок української культури (О. Кобилянська, Л. Старицька-Черняхівська, Л. Мельничук та ін.), що ввійшли до тритомника за її редакцією «Українки в історії» (2004, 2010, 2012).

Підсумком багаторічних архівних розшуків і наукових студій у царині історії науки стала книга В. Борисенко «Нариси з історії української етнології 1920–1930-х років» (2002), присвячена українській етнологічній школі, знищеній радянською владою на початку 1930-х років. У цьому виданні окремий розділ відведено репресованим українським народознавцям (Н. Букатевичу, В. Щепотьєву, В. Верховинцю, В. Білому) та першому досліднику цієї теми – С. Музиченку.

В. Борисенко – учений із широкими науковими інтересами й активною громадянською позицією. Починаючи з 1994 року однією з магістральних тем у колі її наукових інтересів стала тема Голодомору, збирання й дослідження усних свідчень про геноцид українців

1932–1933 років. До фіксації матеріалу в руслі усної історії дослідниця залучила студентів історичного факультету Київського національного університету, а згодом й інших вишів та середніх шкіл України. Для запису свідчень очевидців Голодомору В. Борисенко розробила єдину спеціальну програму. На основі зібраних матеріалів було створено книгу «Свіча пам'яті. Усна історія про геноцид українців у 1932–1933 роках» (2007), яка була перекладена англійською і видана в Нью-Йорку 2010 року. Цій темі дослідниця присвятила статті й розвідки, написані на основі архівних матеріалів і перекладені багатьма мовами світу. Вона є упорядником колективного збірника «Розсекречена пам'ять. Голодомор 1932–1933 років в Україні в документах ГПУ-НКВД» (2007) та автором уміщеної в ньому статті «Усна історія Голодомору». За зібраними нею матеріалами створено документальний фільм «Жити заборонено» (2005). За свою наукову й громадську діяльність В. Борисенко удостоєна ордена княгині Ольги III ступеня.

До VIII Міжнародного конгресу українців під егідою Міжнародної асоціації українців Інститутом мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України підготовлено випуск видання, присвячений злочину проти українців, зі вступною статтею В. Борисенко «Голодомор 1932–1933 років в Україні за свідченням документів та усної історії» («Наукові записки МАУ», 2013 р., вип. 2). За матеріалами Конгресу й на основі виступів на секції під головуванням В. Борисенко було також видано збірник статей за її науковою редакцією («Наукові записки МАУ», 2013 р., вип. 6).

Сьогодні В. Борисенко активно продовжує наукову й організаторську роботу, працює завідувачем АНФРФ ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, є членом спеціалізованих рад із захисту кандидатських і докторських дисертацій, готує до видання в багатотомній серії «Етнографічний образ сучасної України» спеціальний том «Весільні звичаї та обряди». У колі її наукових інтересів перебуває актуальна й малодосліджена у вітчизняній етнології тема – етнографія повсякдення українського села. Монографія В. Борисенко «Культура повсякдення села Хижинці (1950–1960-і рр.)» (2014) присвячена аналізу буденного життя та фіксації в руслі усної історії вірувань, обрядовості й святкових ритуалів на малій батьківщині ювілярки.

Бажаємо Валентині Кирилівні творчого натхнення, сил і здоров'я для виконання своїх наукових планів.

НА ПЕРЕХРЕСТІ МОВ І КУЛЬТУР **(До ювілею Лесі Мушкетик)**

В одному з розділів монографії Лесі Мушкетик, присвяченому людині в народній казці, йдеться про людську долю, народні погляди на неї, її залежність від самої людини та певну фатальність тощо. Ці фактори, безперечно, формували й життєвий шлях самої дослідниці. Так, на вибір філологічного напрямку, окреслення творчих зацікавлень, а саме – українознавства, перекладацької праці, вплинув її батько – відомий український письменник Юрій Мушкетик; її прагнення до пізнання людей і світу вилилося в численні відрядження та подорожі Україною і зарубіжжям. Велінням долі чи випадку – хоча кажуть, що нічого випадкового не буває, – у її життя ввійшло угрознавство: у науці, перекладах, наукових та інших контактах. Це відбулося в Київському університеті імені Тараса Шевченка (нині – Київський національний

університет імені Тараса Шевченка; далі – КНУ), де ще студенткою вона навчалася на польському відділенні філологічного факультету і додатково почала вивчати угорську мову, яку викладали носії мови – лектори з Будапештського та Дебреценського університетів. Здобуті знання зі славістики й угрознавства вона використовує у своїх наукових дослідженнях, провідною тематикою яких є слов'янсько-угорські, українсько-угорські мовні та культурні зв'язки.

Л. Мушкетик народилася 25 вересня 1955 року в Києві. Її науковий шлях розпочався 1978 року в Інституті мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського АН УРСР (нині – Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України; далі – ІМФЕ), куди вона прийшла після університету. Тут захистила кандидатську дисертацію («Слов'янознавча проблематика угорської фольклористики кінця XIX – XX ст.», 1988 р.), згодом – докторську («Антропоцентризм народної казки Українських Карпат: оповідальна традиція українців та угорців», 2011 р.). Нині Л. Мушкетик є провідним науковим співробітником відділу зарубіжної фольклористики Інституту. Першою її дисертацією керувала визначний славист Вікторія Юзвенко, науковим консультантом другої була відома фольклористка, казкознавець Лідія Дунаєвська, засновниця кафедри фольклористики КНУ.

Паралельно, за сумісництвом, Л. Мушкетик викладала (а певний період очолювала кафедру мов та літератур народів України) у КНУ (1988–1993, 1997, 2008). Варто зазначити, що Леся Георгіївна, працюючи все життя в академічному інституті, ніколи не забувала про свою *alma mater*: свого часу вела тут різноманітні курси та спецкурси, а нині підтримує зв'язок з багатьма кафедрами та науковцями, зокрема кафедрою слов'янської філології, бере участь у щорічних Міжнародних славистичних читаннях, присвячених пам'яті академіка Л. Булаховського, друкує свої матеріали в періодичному виданні кафедри, виступає як рецензент, опонент на захистах тощо.

У 1994–1996 роках, у час активного розвитку україністики на терені угорського освітянства, Л. Мушкетик викладала українську мову та спецкурси в Дебреценському університеті ім. Лайоша Кошута та Ниредьгазькому інституті (Угорщина). Відомий професор-славист, україніст Іштван Удварі, який тоді очолював кафедру української філології в Ниредьгазі, залучав її до багатьох починань: серії наукових перекла-

дів з угорської мови українською, підготовки збірника українського фольклору для студентів з метою вивчення мови, укладання тезаурусного словника та ін.

Наукові зацікавлення Л. Мушкетик поширюються на такі терени: історія фольклористики, української та славістичної загалом, зарубіжна україністика, угрознавство, карпатознавство, теорія фольклору й окремі його жанри (казкознавство), народна культура нацменшин і діаспори, компаративістика, перекладознавство (науковий і художній переклад). Нині дослідницький доробок ученої, представлений в українських, угорських, російських, польських, болгарських та білоруських наукових виданнях, складають 6 монографій і понад 200 статей. Книги її авторства (2014) є значним внеском в українознавство. Так, у праці «Славістичні студії в Угорщині: історія та сучасний стан» зосереджено увагу на центрах підготовки спеціалістів, питаннях наукового співробітництва, розгортанні україністичних студій в Угорщині, висвітлено спрямування та зміст окремих видань. Проаналізовано також рецепції угорської культури й літератури в Україні. Книга «Персонажі української народної казки» (художнє оформлення здійснила сестра – Оксана Мушкетик) є першою в україністиці монографією, присвяченою персонажам українських чарівних і побутових казок (головним науковим рецензентом став президент МАУ М. Мозер).

Дослідниця є також упорядником низки фольклористичних видань: «Український фольклор: Тексти» (Ніредьгаза, 1994 р.), двомовної збірки «Угорські народні казки рідкісної краси» (Київ, 2003, 2010 рр.), одним з упорядників (спільно з Л. Вахніною та В. Юзвенко) першої в Україні збірки досліджень фольклору нацменшин «Під одним небом: Фольклор етносів України» (Київ, 1997 р.). Л. Мушкетик стала одним з головних укладачів найбільшого й найсучаснішого двотомного угорсько-українського перекладного тезаурусного словника [8]. До нього ввійшла не лише традиційна та розповсюджена, а й новітня лексика на позначення різних явищ життя, науки і техніки.

Л. Мушкетик є популяризатором української науки та культури за рубежом, а угорської – в Україні, вона є координатором міжакадемічного співробітництва, а також міжнародних проектів. Так, в ІМФЕ нині триває міжакадемічний проект «Національні, регіональні і локальні форми народної культури і суспільних трансформацій в Україні та Угорщині в ХХ–ХХІ ст.», яким вона опікується.

У 2013 році Лесю Георгіївну було обрано головою Міжнародної асоціації українців, і в жовтні того самого року під керівництвом президента МАУ академіка Ганни Скрипник їй довелося виконувати складну організаційну роботу з підготовки та проведення Восьмого міжнародного конгресу українців. У цій справі значну допомогу надав КНУ, що був співорганізатором заходу. Л. Мушкетик активно співпрацює з обраним на Конгресі новим президентом МАУ – відомим славістом, україністом, австрійським професором Міхаелем Мозером: ними проведено низку нарад, семінарів, круглих столів у зв'язку з трагічними подіями останніх років. Л. Мушкетик підтримує творчі контакти з такими відомими українцями, як Мирослав Сополига, Микола Мушинка, Валентина Соболев, Андраш Золтан, Алоїз Волдан та ін.

Питання міжкультурного спілкування народів постають і в перекладацькій діяльності Л. Мушкетик. Так, вона здійснила переклад з угорської мови на українську монографій А. Гьорьомбеї «Історія угорської літератури» (1996) та Л. Коши «Чиї ви сини? Огляд угорської етнографії» (2002), наукових статей угорських етнологів (2006, 2011), низки наукових та інших статей (на сторінках журналів «Народна творчість та етнологія», «Всесвіт»).

Завдяки її перекладацькій праці, читачі отримали змогу ознайомитися також з творами художньої літератури, як класичної, так і сучасної (наразі – 14 книг). Це – романи та повісті Е. Яніковскі, Е. Фейеша, В. Чаплара, Д. Костолані, Е. Галгоці, І. Еркєня, Т. Дері, збірники казок тощо. Як фаховий перекладач Л. Мушкетик узагальнила свій досвід у низці статей з питань наукового і художнього перекладу та монографії «Переклад з угорської на українську мову: теоретичні узагальнення і практичний досвід» (Київ, 2006 р.). Дослідниця є членом Спілки письменників Угорщини (1991) та Національної спілки письменників України (1994).

Л. Мушкетик бере активну участь у різноманітних наукових форумах, зустрічах, конференціях тощо, зокрема в міжнародних конгресах українців, славістів, угрознавців.

Вона є членом Угорського угрознавчого товариства (Будапешт, 1991 р.), іноземним членом Угорського етнографічного товариства (Будапешт, 2011 р.), іноземним членом Угорської академії наук (2012); заступником головного редактора щорічника «Слов'янський світ», членом редколегій часописів «Народна творчість та етнологія», «Наукові

записки МАУ», «Міфологія і фольклор», «Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур», «Матеріали до української етнології» та ін. Досягнення Л. Мушкетик у викладанні української мови були відповідно оцінені – її нагородили Грамотою Дебреценського університету ім. Лайоша Кошута (1997). Також дослідниця отримала Персональну відзнаку Форуму видавців у Львові (2013) та премію «Благовіст» Національної спілки письменників України за монографію «Фольклор українсько-угорського порубіжжя» (2013).

Побажаймо ж Лесі Георгіївні подальших творчих успіхів і натхнення в її багатогранній діяльності!

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. *Дері Т.* Любий бо-пер!... / пер. з угор. Л. Мушкетик. – Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011. – 193 с.
2. *Мушкетик Л. Г.* Людина в народній казці Українських Карпат : на матеріалі оповідальної традиції українців та угорців. – Київ, 2010. – 320 с.
3. *Мушкетик Л. Г.* Переклад з угорської на українську мову : теоретичні узагальнення і практичний досвід. – Київ, 2006. – 200 с.
4. *Мушкетик Л. Г.* Персонажі української народної казки. – Київ, 2014. – 360 с.
5. *Мушкетик Л. Г.* Славістична фольклористика в Угорщині : кінець ХІХ – ХХ ст. – Київ, 1992. – 105 с.
6. *Мушкетик Л. Г.* Славістичні студії в Угорщині : історія та сучасний стан. – Київ, 2014. – 400 с.
7. *Мушкетик Л. Г.* Фольклор українсько-угорського порубіжжя. – Київ, 2013. – 496 с.
8. *Magyar-ukrán szótár.* Угорсько-український словник / szerk. I. Udvari ; főmunkatárs: I. Kótyuk ; munkatársak: A. Hegyes, L. Musketik. – Nyiregyháza, 2005. – К. 1 : А–Lы. – 916 о. ; К. 2 : М–Zs. – 717 о.

Валентина ГОЛОВАТЮК

ВІТАЄМО ЗІ СЛАВНИМ ЮВІЛЕЄМ!

25 вересня 2015 року свій ювілей відзначила Леся Георгіївна Мушкетик – відомий український учений-славіст, доктор філологічних наук, провідний науковий співробітник Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (далі – ІМФЕ ім. М. Т. Рильського).

Науковий шлях Лесі Георгіївни розпочався 1978 року у відділі слов'янської фольклористики згаданої установи, куди вона прийшла після закінчення слов'янського відділення (полоністика) філологічного факультету Київського державного (нині – національного) університету імені Тараса Шевченка (далі – КНУ ім. Тараса Шевченка). Згодом вона вступила до аспірантури ІМФЕ ім. М. Т. Рильського (1985) й успішно захистила кандидатську дисертацію на тему «Слов'янознавча проблематика угорської фольклористики кінця ХІХ – ХХ ст.» (1988). Працювала молодшим науковим, старшим науковим співробітником, а з 2007 року – провідним науковим співробітником відділу мистецтва та народної творчості зарубіжних країн (з 2015-го – відділ зарубіжної фольклористики) ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. У 2011 році захистила докторську дисертацію «Антропоцентризм народної казки Українських Карпат: оповідальна традиція українців та угорців». Науково-дослідницьку діяльність поєднувала з викладацькою роботою, працювала за сумісництвом доцентом (1988–1993, 1997, 2008), в. о. завідувача кафедри літератур та мов народів України (1992–1994) філологічного факультету КНУ ім. Тараса Шевченка. У 1994–1996 роках викладала українську мову в Дебреценському університеті ім. Лайоша Кошута та Ниредьгазькому інституті (Угорщина).

Леся Мушкетик – один з авторитетних українських фольклористів-славістів. Вона успішно реалізує себе в багатьох галузях наукових досліджень. Широкою є палітра її наукових інтересів: історія української та славистичної фольклористики, зарубіжна україністика, угрознавство, теорія фольклору та його окремі жанри, народна культура нацменшин і діаспори, перекладознавство (науковий та художній пе-

реклад). У переліку праць ювілярки шість монографій [1–6] і понад 200 наукових статей, опублікованих в українських, угорських, російських, польських, болгарських та білоруських наукових виданнях. Публікації Л. Мушкетик вирізняються високим професіоналізмом і прекрасним знанням матеріалу, а численні рецензії на книги з фольклору та етнографії, видані в Угорщині, ознайомлюють українських фахівців з новими досягненнями зарубіжної славістики.

Надзвичайно цікавими є узагальнюючі праці Лесі Георгіївни, присвячені історії славістики, зокрема слов'янської фольклористики в Угорщині. Її перша монографія «Славістична фольклористика в Угорщині: кінець XIX – XX ст.» [4], підготовлена на основі кандидатської дисертації, присвячена огляду наукової діяльності угорських фольклористів у галузі збирання й вивчення фольклору слов'янських етнічних груп країни, де значну увагу приділяли питанням міжетнічних зв'язків у фольклорі. Ця тема знайшла своє продовження в розділі «Славістична фольклористика Угорщини кінця XX – початку XXI ст.» до колективної монографії [7] та в монографії «Славістичні студії в Угорщині: історія та сучасний стан» [5], у яких розглядаються історичні особливості та сучасні виміри угорської славістики. Так, у праці розглянуто діяльність основних осередків, публікації, збірники, а також персоналії славістів. Закцентовано увагу на розгортанні україністичних студій в Угорщині, центрах підготовки спеціалістів, питаннях наукового співробітництва, висвітлено спрямування та зміст окремих видань. З'ясовано також рецепції угорської культури та літератури в Україні.

Ще одна сфера зацікавлень дослідниці – фольклор українсько-угорського порубіжжя. Особливий інтерес представляють роботи Лесі Георгіївни, присвячені теорії, розвитку й побутуванню народної казки. Саме цей жанр фольклору аналізується в її монографії «Людина в народній казці Українських Карпат: на матеріалі оповідальної традиції українців та угорців» [1], де людина розглядається в багатоманітності її зовнішнього і внутрішнього простору. У дослідженні виокремлено кілька антропоцентрів: герой / героїня; персонажі – казкар – слухач / читач. На основі казкових наративів авторка розкрила фольклорну картину світу, її основні концепти та бінарні опозиції. Значна увага приділяється аналізу сутнісних людських бажань, родинних стосунків, зв'язку людини й довкілля тощо. Висвітлюються також питання міжетнічних взаємин, зокрема різні види угризмів у фольклорі регіону.

Продовженням казкознавчої тематики стала наступна праця Л. Мушкетик «Персонажі української народної казки» [3], у якій на матеріалі чарівної та побутової казки простежено генезу образів-персонажів, їх основні функції, номінацію, атрибути та морально-етичні якості.

Теоретичним та практичним питанням контактних зон, видам і формам етнофольклорних взаємовпливів, зокрема угорським запозиченням в українському фольклорі Закарпаття, у тому числі образам історичних діячів Угорщини в західноукраїнському фольклорі (король Матяш, Лайош Кошут та ін.), присвячено монографію Л. Мушкетик «Фольклор українсько-угорського порубіжжя» [6], куди також увійшов найповніший на сьогодні огляд історії фольклористики Закарпаття з розлогою бібліографією.

Завдяки ініціативам Лесі Георгіївни було налагоджено тісні наукові контакти ІМФЕ ім. М. Т. Рильського з профільними кафедрами угорських університетів, зокрема у Дебрецені, Сегеді, Будапешті, Ніредьгазі, а також з Інститутом національних меншин УАН та Угорським етнографічним товариством. Вона забезпечила виконання низки українсько-угорських проєктів, серед яких – спецвипуск журналу «Народна творчість та етнографія», присвячений різним напрямам угорського народознавства (2006, № 4). У підготовці видання Л. Мушкетик виступила як науковий координатор з української сторони, редактор і перекладач статей. Розширене перевидання цього спецвипуску ввійшло до збірника ІМФЕ ім. М. Т. Рильського під назвою «Зарубіжна етнологія» (2010).

Леся Мушкетик є упорядником таких фольклорних видань, як «Український фольклор: тексти» (Ніредьгаза, 1994 р.), двомовна збірка «Угорські народні казки рідкісної краси» (Київ, 2003 р.), «Угорські казки» (Київ, 2010 р.), а також одним з упорядників збірки наукових праць «Під одним небом. Фольклор етносів України» (Київ, 1997 р.), що є першою в Україні збіркою досліджень фольклору нацменшин нашої держави. Дослідниця була серед упорядників двотомного угорсько-українського перекладного тезаурусного словника «Magyar-ukrán szótár. Угорсько-український словник» (голов. ред. І. Удварі; уклад. І. Ковтюк, А. Гедеш, Л. Мушкетик та ін.) [8–9]. До нього, крім традиційної та розповсюдженої, ввійшла й новітня лексика на позначення різних явищ життя, науки і техніки.

Вагоме місце в багатогранній діяльності Л. Мушкетик займає перекладацька робота. Вона здійснила переклад з угорської мови двох

монографій: А. Гьорьомбеї «Історія угорської літератури» (1996) та Л. Коша «Чиї ви сини? Огляд угорської етнографії» (2002), наукових статей (серед останніх – переклади праць академіка А. Паладі-Ковача (НТЕ, 2015 р.) та професора Д. Вігі (НТЕ, 2014 р.)). До її перекладацького доробку належать також твори художньої літератури, серед яких романи та повісті (Є. Яніковські «Я і мій дитячий садок» (1986); Е. Фейеш «Добровечір, літо, добровечір, кохання» (1989); В. Чаплар «Грошей, та чим більше» (1994); Д. Костолані «Нерон, кривавий поет» (1995)), а також твори У. Галгоці, І. Еркеня, Т. Дері, збірники казок та інші – загалом 14 книг.

Л. Мушкетик узагальнила свій перекладацький досвід у студіях з питань наукового й художнього перекладу та монографії «Переклад з угорської на українську мову: теоретичні узагальнення і практичний досвід» [2]. У праці, окрім загальнотеоретичних, досліджуються питання перекладознавства в Україні та Угорщині, константні та варіантні відповідники в перекладі, лексичні та граматичні особливості, передача національного колориту, власних імен, назв, архаїзмів тощо. Як ілюстративний матеріал використовуються численні переклади з класичної та сучасної угорської літератури, які наочно демонструють розбіжності між системами двох мов. Водночас авторка наголошує на спільних реаліях у культурах обох народів, адже вони належать до одного ареалу і мали багатотисячлі зв'язки, зокрема через Закарпаття.

Останнім часом Леся Георгіївна звертається до різної тематики. Так, вона відкриває маловідомі сторінки з історії української та слов'янської фольклористики, демонструє свіжий погляд на діяльність П. Лінтура, І. Сенька, І. Хланти, М. Мушинки, В. Качкана та інших, досліджує фольклор українсько-угорського порубіжжя, трансформації у фольклорі, сучасну фольклорну культуру Угорщини тощо. Підготувала до друку працю «Сучасна угорська етнологія: осередки, напрями досліджень, персоналії».

Л. Мушкетик – активний учасник міжнародних наукових форумів, зокрема міжнародних конгресів українців (Донецьк, 2005 р.; Київ, 2009, 2013 рр. та ін.), славістів (Київ, 1983 р.; Братислава, 1990 р.; Краків, 1991 р.; Охрид, 2007 р., Мінськ, 2012 р.), угрознавців (Сегед, 1991 р.; Дебрецен, 2007 р. та ін.); міжнародних конференцій в Україні, Угорщині, Польщі, Словаччині та Білорусі.

Вона є заступником головного редактора щорічника «Слов'янський світ», членом редколегій часописів «Народна творчість та етнологія», «Наукові записки МАУ», «Міфологія і фольклор», «Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур», «Матеріали до української етнології» та ін.

Леся Мушкетик очолює Національну асоціацію українців, є іноземним членом Угорської академії наук, Угорського угрознавчого товариства (Будапешт, 1991 р.), іноземним членом Угорського етнографічного товариства (Будапешт, 2011 р.), а також Спілки письменників Угорщини (1991 р.) та Національної спілки письменників України (1994).

За заслуги у викладанні української мови Л. Мушкетик нагороджена Грамотою Дебреценського університету ім. Лайоша Кошута (1997); отримала Персональну відзнаку Форуму видавців у Львові (2013) та премію «Благовіст» Національної спілки письменників України за монографію «Фольклор українсько-угорського порубіжжя» (2013).

Варто згадати й інші сторони професійної діяльності ювілярки. Вона консультує пошукачів і керує аспірантами, редагує численні наукові збірники, бере участь у роботі наукових рад, рецензує докторські й кандидатські дисертації. Вирізняючись не тільки ерудицією, високою самодисципліною й відповідальністю, для Лесі Георгіївни характерні такі риси, як чутливість і небайдужість, що проявляються у ставленні до колег і аспірантів. Водночас вона вимоглива і принципова.

Колеги-фольклористи високо цінують її внесок у розвиток української та славистичної фольклористики.

Бажаємо Лесі Георгіївни здоров'я, ще довго зберігати притаманну їй працездатність, нових творчих успіхів і наукових звершень.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. *Мушкетик Л. Г.* Людина в народній казці Українських Карпат : на матеріалі оповідальної традиції українців та угорців. – Київ, 2010. – 320 с.
2. *Мушкетик Л. Г.* Переклад з угорської на українську мову : теоретичні узагальнення і практичний досвід / Л. Г. Мушкетик. – Київ, 2006. – 200 с.
3. *Мушкетик Л. Г.* Персонажі української народної казки / Л. Г. Мушкетик. – Київ, 2014. – 360 с.
4. *Мушкетик Л. Г.* Славистична фольклористика в Угорщині : кінець XIX – XX ст. / Л. Г. Мушкетик. – Київ, 1992. – 105 с.

5. *Мушкетик Л. Г.* Славістичні студії в Угорщині : історія та сучасний стан / Л. Г. Мушкетик. – Київ, 2014. – 400 с.

6. *Мушкетик Л. Г.* Фольклор українсько-угорського порубіжжя / Л. Г. Мушкетик. – Київ, 2013. – 496 с.

7. Славістична фольклористика Угорщини кінця ХХ – початку ХХІ ст. // Фольклор та мистецтво слов'ян у європейському контексті. – Київ : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАНУ, 2012. – С. 18–62.

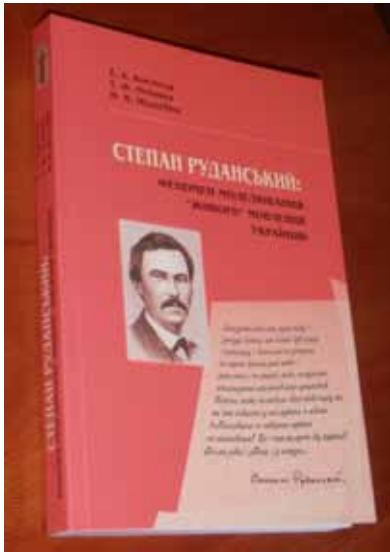
8. Magyar-ukrán szótár. Угорсько-український словник / szerk. I. Udvari ; főmunkatárs: I. Kótyuk ; munkatársak: A. Hegyes, L. Musketik ; közrem.: A. Abonyi, M. Káprály, N. Káprály, R. Rományuk, J. Szofilkánics. – Nyiregyháza, 2005. – К. 1 : А–L. – 916 p.

9. Magyar-ukrán szótár. Угорсько-український словник / szerk. I. Udvari ; főmunkatárs: I. Kótyuk ; munkatársak: A. Hegyes, L. Musketik ; közrem.: A. Abonyi, M. Káprály, N. Káprály, R. Rományuk, J. Szofilkánics. – Nyiregyháza, 2006. – К. 2 : М–Zs. – 717 p.

ОГЛЯДИ ТА РЕЦЕНЗІЇ

Валентина СОБОЛЬ
(Варшава, Польща)

РЕАЛІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО ПРОЕКТУ

Космеда Т. А., Осіпова Т. Ф., Піддубна Н. В. Степан Руданський: феномен моделювання «живого» мовлення українців / Т. А. Космеда, Т. Ф. Осіпова, Н. В. Піддубна ; за наук. ред. проф. Т. А. Космеда. – Харків ; Познань : КОЛО, 2015. – 312 с.

Колективна монографія присвячена аналізу мовлення Степана Руданського, яке залишається до сьогодні малодослідженим. Безперечно, мова його творів потребувала нового погляду у світлі сучасної парадигми лінгвістичних знань, тому звернення авторок до аналізу мовної особистості С. Руданського є цілком виправданим і вкрай важливим.

Мету монографії визначено так: «Всебічно дослідити “живу” мову С. Руданського (художній текст та его-тексти письменника), яка репрезентує неабияку строкатість, що поєднується із завданням виявити “живі” закономірності розвитку української мови, які були актуальними для XIX сторіччя, простежити і схарактеризувати прагматичний потенціал мовлення українців, їхні комунікативні тактики, розглянути “мовну біографію” України, що відбилася, як у дзеркалі, у мовній свідомості української нації» (с. 13). Цієї мети досягнуто.

У книзі насамперед узагальнено напрацювання дослідників щодо оцінки мови творів С. Руданського, починаючи від візії Івана Франка й закінчуючи студіями сучасних учених, зокрема С. Єрмоленко, і визначено нові, невивчені аспекти, актуалізовані «мовною біографією» письменника, що втілилася в його художньому мовленні.

Докладний аналіз жанру співомовки в репрезентації письменника, його майстерності в поєднанні форми й народної мови, живості й простоти вислову, іскрометного, але делікатного гумору, реалізованого своєрідною мовною грою, надає можливість поцінувати творчість С. Руданського в широкому діахронічному європейському форматі поряд з видатними письменниками-гуманістами. Автори монографії слушно вважають, що С. Руданський стоїть біля витоків української ігрової стилістики. Цікавою є така думка, висловлена в монографії: «Степан Руданський довів, що українська мова є “легкою”, необтяженою важкими конструкціями, важкими формами вербалізації думки, а українці належать до народів життєрадісних, легкодумних, хоч інколи на їхній оптимізм накладається і світла печаль, смуток» (с. 97), оскільки відомі прагнення вчених пов’язати ментальність народу з виявом її в мові, мовленні. Тут така спроба є вдалою. Подана вище думка доведена текстом монографії, а С. Руданський репрезентований як «майстер моделювання світлого гумору <...> Живе мовлення українців змодельоване письменником надзвичайно правдиво. Він репрезентує типові комунікативні стратегії й тактики українців і щодо нейтралізації негативу, і щодо створення інтимної атмосфери, і щодо самореклами, самопрезентації, нейтралізації конфлікту, зокрема й шляхом актуалізації гумору, алогізму, абсурду; відтворює специфіку гендерної комунікації, передає уміння українців “скидати” негативні емоції за допомогою проклять, вигуків, системи дискурсивних слів, уміння сміятися з себе» (с. 96).

Дискурс С. Руданського послідовно відтворює полілінгвізм українців – його тексти насичені полонізмами, русизмами, запозиченнями з литовської й інших мов, що яскраво відтворюють «мовну біографію» нашого народу, оскільки для мовної особистості українця характерні бі- чи полілінгвізм, інтерференція, факти мовної та культурної асиміляції – це пов’язане з відповідною політичною ситуацією, яка мала місце в країні. Запозичення виконують важливі лінгвостилістичні функції. Такий «іншомовний» егоцентризм репрезентує ментальність пересічного українського мовця.

Концептосфера С. Руданського насичена релігійними образами, що також виокремлює його з-поміж інших українських письменників. Релігійні образи-концепти – складник мовної свідомості українців, що своєрідно вербалізується. На підставі аналізу особливостей омовлення ключових релігійних концептів авторки стверджують, що С. Руданський навряд чи був атеїстом, яким його тривалий час презентували радянські літературознавці. Як засвідчують листи поета, він з повагою ставився до Бога, шанував релігійні свята. У творах письменника вжито значну кількість лексики й фразеології, що актуалізує релігійну картину світу українців, і яку він уживає для вербалізації відповідних релігійних концептів. На думку авторів монографії, гумористична тональність, що виявляється при їхньому омовленні, з ідейно незаангажованих позицій засвідчує не стільки антирелігійний світогляд поета, скільки його любов до збирання й переосмислення прецедентних текстів – народних прислів'їв, анекдотів, переказів, легенд на релігійну тематику, що в них здавна виявлялася традиція жартівливого зображення Бога й священика. У цьому він був послідовником яскравих представників народної сміхової культури – мандрівних дяків. Сатиричне зображення священика у творах С. Руданського варто сприймати не як подиктоване антирелігійними настроями письменника, а як таке, що зумовлене прагненнями висміяти аморальні вчинки й негативні риси характеру кожної конкретної людини.

У монографії детально проаналізовано особливості омовлення таких релігійних образів-концептів, як «Бог» і «священослужитель». Тексти С. Руданського – благодатний матеріал для досліджень у сфері української теолінгвістики, що переконливо доведено в рецензованій праці.

Дослідницька увага торкнулася й аналізу невеликої спадщини, яку складають еґо-тексти письменника: як відомо, опубліковано лише невеликий фрагмент із його щоденника та кілька листів, зокрема й російськомовних, що, однак, «засвідчують: письменник належав до інтровертів» (с. 189). Еґо-тексти С. Руданського мають, зрозуміло, велику цінність, оскільки «є відтворенням “живого” мовлення письменника, репрезентують особливості його комунікативної компетенції, дають зразки омовлення комунікативних жанрів, стратегій і тактик» (с. 204). Погоджуємося із закликом, висловленим у монографії, про нагальну необхідність опублікувати повний текст щоденника і весь збережений епістолярій письменника, адже ці матеріали мають неабияку цінність

і повинні бути оприлюднені та належно досліджені. Треба поважати своє культурне надбання.

Вербалізація народного мовлення, як відомо, супроводжується актуалізацією національної невербаліки, що завжди йде поруч із вербальною комунікацією, утілюється в «живому» мовленні українців як нації емоційного й виразно чуттєвого психотипу. Заслуговує на увагу актуалізація низки поглядів Л. Булаховського, пов'язаних із з'ясуванням сутності явища, що окреслює параметри невербальної чи паравербальної комунікації, зокрема її зв'язок з комунікацією вербальною, особливості становлення й розвитку, лінгвістичний статус, специфіку функціонування, типи та призначення деяких невербальних засобів тощо. Думки Л. Булаховського в зазначеному ракурсі, на жаль, ще не були належно осмислені й розвинуті українськими й зарубіжними мовознавцями, тому вважаємо такий аналіз украї важливим для розбудови національної теорії невербальної комунікації. До того ж, матеріал, що омовлює невербаліку, може стати ілюстрацією до словника жестів української культури, на чому слушно наголошують дослідниці.

Монографія складається з передмови (Т. Космеда), шести розділів, що послідовно висвітлюють окреслені вище проблеми: «Степан Руданський у дослідженнях минулого й сучасності: роль письменника в розвитку української мови» (Т. Космеда, Н. Піддубна), «Степан Руданський – майстер жанру співомовки: розбудова ігрової стилістики української мови» (Т. Космеда), «Своєрідність функціонування запозичень у поетичному дискурсі Степана Руданського» (Т. Космеда), «Репрезентація концептосфери “Релігія” в художньому дискурсі С. Руданського» (Н. Піддубна), «Его-тексти Степана Руданського: відтворення комунікативної компетенції письменника та фактів його “мовної біографії”» (Т. Космеда), «Своєрідність омовлення невербаліки в дискурсі С. Руданського» (Т. Космеда, Т. Осіпова); післямови (Т. Космеда) та списку використаних джерел. Структура монографії логічна й зауважень не викликає.

Погодимося з авторками, що С. Руданський «залишив нам модель мовного минулого, а саме із “живих” текстів складається потік інформації про безперервний розвиток мови» (с. 271).

Наукова праця, про яку йдеться, має вагоме теоретичне значення, оскільки розширює відомості про мовну особистість С. Руданського,

своєрідність його ідіостилу, а також є цінною для соціолінгвістичних досліджень, лінгвістики тексту, які сфокусовані на вивченні функцій запозичень у мові й художньому мовленні. Авторки чітко окреслюють внесок С. Руданського в розвиток української ігрової стилістики. Доречними й обґрунтованими вважаємо й роздуми про поняття «живе мовлення», виокремлення його параметрів, аспектів, що є цінним для сучасної лінгвістичної теорії, насамперед комунікативної лінгвістики.

Практичне значення праці пов'язуємо з лексикографічною практикою, а також можливістю використовувати матеріал монографії у викладанні курсу стилістики української мови, спецкурсів з української теолінгвістики, невербальної комунікації тощо.

Монографія розрахована на широке коло читачів – науковців, викладачів, учителів, аспірантів, студентів. Книга може зацікавити лінгвістів, фольклористів, літературознавців, культурологів, етнологів, журналістів, науковців і викладачів – усіх тих, хто вивчає український культурно-мовний простір минулого й сьогодення України.

НОВА МОНОГРАФІЯ З УКРАЇНСЬКОГО КАЗКОЗНАВСТВА

Мушкетик Л. Персонажі української народної казки. – Київ : Український письменник, 2014. – 360 с.

Нині в Україні виходить чимало різноманітних книжок казок, переважно популярних, однак і перевидаються збірники з автентичним фольклором, де вміщують дані щодо паспортизації текстів і відомостей про збирачів тощо. Неабиякий інтерес у всі періоди викликало й дослідження казки, причому в різних аспектах – структурному, порівняльно-історичному, герменевтичному, архетиповому тощо. Чимало захищених дисертацій і публікацій

торкається суміжних теренів фольклору і лінгвістики, міфології, етнокультурології та ін. Із суто фольклорних назвімо роботи Л. Дунаєвської, М. Демедюк, С. Карпенко та ін.

Монографія Лесі Мушкетик «Персонажі української народної казки» є продовженням її роботи над дослідженням жанру казки. Так, її попередня монографія була присвячена казковому антропоцентризму регіону Українських Карпат, казковій імагології українців та угорців. Предметом свого нинішнього розгляду дослідниця обрала українські чарівні та побутові казки, виокремила й охарактеризувала їхні основні персонажі-образи. Книга є першою в українській фольклористиці монографічною працею з цієї тематики.

У зв'язку з тим, що казка є «структурою структур», її персонажі складають певну схему, систему, чітко окреслену за окремими модулями. Аксиологія казки зумовлює різку дихотомію добра і зла, що проходить через усю канву казки й реалізується на всіх рівнях, тому й персонажів поділено на позитивних і негативних героїв, які, залежно від основного конфлікту, зазвичай розділяються на два ворогуючі угруповання. Саме за цими критеріями їх виокремлюють у науці (В. Пропп, Л. Дунаєвська та ін.). Л. Мушкетик у цілому зберегла усталений у фольклористиці поділ персонажів (хоча й інколи під іншими назвами), який знаходимо в монографіях, присвячених казці (М. Новиков, В. Анікін та ін.), однак вона суттєво не розмежовує персонажів чарівної і новелістичної казки, адже вони можуть перетинатися.

Насамперед авторка наголошує на їх типовості, схематичності, присутніх в описах рис «групової індивідуалізації», багатофункціональності. Таким чином, на думку дослідниці, протагоністів у чарівних казках репрезентують безіменні герої, богатирі, приховані герої (попелюхи), жінки-чарівниці, сирітки тощо, у побутових – хитрун і дурень, «розумниці» та ін. До добротворців належать також помічники героя (люди, звірі, чарівні предмети). Серед його антагоністів трапляються фантастичні істоти (відьма / баба-яга, чорт, змії, Ох тощо), а також дійові особи в межах діяди: бідний / багатий (цар, пан, піп, корчмар), які уособлюють найгірші людські якості (скупість, брехливість, лінь).

Логічно, що найбільше увагу зосереджено на головному героєві, який є носієм основної ідеї, прикладом-взірцем, який наділений кращими людськими якостями. Це богатирі й прості люди, тобто реальні, справжні герої, а також, так би мовити, приховані (герої-невдахи, «іронічні щасливці»), внутрішня суть яких розкривається упродовж дії казки. В українських чарівних казках називними стали імена славних богатирів – Котигорошка, Кожум'яки, Хлопчика-Мізинчика, Івана Голика, Буха Копитовича, козака Мамариги та ін. Образ головного персонажа розкрито доволі широко: це і його портретна характеристика – дослідниця наводить кілька причин відсутності розгорнутої портретної характеристики в казці; його номенклатура, що частково відображає міфологічну складову образу; найрозлогіше, з наведенням численних прикладів описано кращі, ідеальні людські риси, носієм яких є головний персонаж. Л. Мушкетик наголошує на мериторизмі казки – нагороді героя за його чесноти, казковому хепі-енді, яким за-

звичай завершуються ці твори. Своєю чергою, на думку авторки, жіночим ідеалом казки є героїня, в описі якої збереглися уявлення про часи матріархату та богинь-родоначалниць. Водночас у патріархальному суспільстві жінок, так само як і чоловіків, цінували за позитивні якості, якими в усі віки були краса, доброта, розум, сміливість, працьовитість, чесність, правдивість тощо, які теж проаналізовано в монографії.

Окремий розділ присвячено образам казкових помічників героя, це люди, тварини, антропоморфні істоти, предмети, які сприяють розвитку дії, динамічності, допомагають головним персонажам «розкриватися», забезпечують перебіг подій. Вони виступають персоніфікованими якостями героя або його стану (за В. Проппом). Л. Мушкетик вважає, що ці образи свідчать про нерозривну єдність давньої людини з довкіллям, вони збереглися як відголосок тотемних культів, коли головою певного племені, роду був звір чи птах-тотем, який виконував функції охоронця. Особливу роль у казці виконує друг і помічник героя – чарівний кінь, що вміє літати і розмовляти, йому присвячено окремий підрозділ. Давні фетиші стали в казці чудесними предметами, їх кількість може бути доволі значною.

Авторка зазначає, що фабулу казки розвиває основний конфлікт, це зіткнення антагоністичних сил, тобто протиріччя як спосіб взаємовідносин між персонажами художнього твору. Зловмисники тут репрезентовані людьми-злотворцями – це цар, суддя, пан тощо, а також демонологічними істотами – відьмою, змієм, чортом, Кошцієм та ін. Л. Мушкетик простежує їх генезу, що свідчить про давнє походження цих образів, які упродовж історичного розвитку модифікувалися й обростали новими уявленнями і віруваннями, зокрема християнськими. Це чітко простежується на прикладі казкового чорта, який у чарівній казці часто є жорстоким і небезпечним, а в побутовій – смішне і недолуге створіння. Дослідниця зауважує й те, що в казці персонажі є взаємозамінними, так, функції чорта чи змія може перебирати на себе Кошій, а баба-яга чи відьма є амбівалентним персонажем – раз добрим помічником, а раз – злою чарівницею і викрадачкою дітей. Значну увагу авторка приділяє мотиву змієборства в казці, що є центральним епізодом твору, його кульмінацією, у багатьох світових міфах цей мотив часто трактується як перемога порядку над хаосом, добра над злом.

Персонажів побутової казки (вони трапляються і в чарівній) Л. Мушкетик розподіляє за їхньою найприкметнішою негативною ри-

сою – хитрун, «набитий» дурень, скупий багач, сільські лінюхи, брехач і підбрехач, «святий та божий, на чорта схожий». Вона зазначає, що ці персонажі часто трапляються не лише в зарубіжному фольклорі, але й у світовій культурі, літературі тощо. Найчастіше зустрічаються хитрун і дурень, чи дурньо-блазень (за Ю. Юдіним). Як вважає авторка, у цих персонажах ще наочніше виявляється надзвичайно характерна для української казки бінарія бідний / багатий, де мораль завжди на боці першого. Казковий хитрун (блазень, дурисвіт), маркований рисами трикстера, різними способами обдурює багатіїв і таким чином уособлює засуджувані народом риси, що постають тут гротескно і гіпертрофовано. На відміну від численних різновидів персонажів-дурнів у побутовій казці, у чарівній – герой-дурник викликає співчуття за його наївність, незлобивість і жалісливість, тож йому часто щастить. В українському фольклорі, як бачимо з книги, чимало казок анекдотичного спрямування про «божих слуг», що є свідченням, з одного боку, усталеної української традиції, а з другого, – запозичень із західної літератури.

Дослідниця зазначає, що антагоністи героїв відповідно є носіями зла, гріха, їхні негативні риси подано гіпертрофовано, сатирично, вони засуджуються, висміюються народом і в кінці казки жорстоко караються. У побутових казках вони, по суті, є соціальними типами, здебільшого представниками пануючого класу. Широкий спектр гумористичних засобів знаходимо в змалюванні скупих багатіїв, лінюхів, брехунів, попів. Л. Мушкетик вважає, що казки мають дидактичне, морально-етичне спрямування, це своєрідна народна філософія. Так, на прикладі детального опису казки «Смерть – кумою» вона говорить про онтологічні проблеми, порушені у творі, нагромаджені віками народні спостереження про людину та її місце у всесвіті: «Унаочнення таких якостей як злість, жадібність, боягузливість, жорстокість, лінь і т. п. цих персонажів на наочних дидактичних прикладах змушує замислитися над життєвою мораллю казки» (с. 311).

У монографії поряд з вищевказаними з'ясовано також художньо-стилістичні, мовні засоби оформлення казкових постатей, адже окрім загальноукраїнської, існують певні регіональні та локальні традиції в змалюванні дійових осіб, зокрема в їхній номінації та описах, мовно-стилістичному оформленні. Варто зауважити, що дослідниця залучила як приклади значний масив казкового матеріалу з усіх регіонів

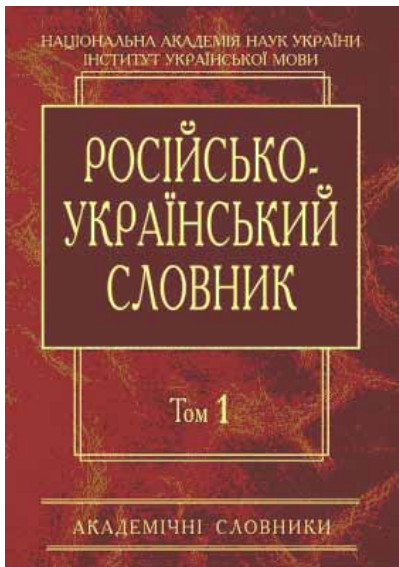
України, вона подала огляд основних збірників казок і праць з казкової персонології.

Позитивним є використання в монографії найновіших показників Аарне-Томпсона-Утера, показника угорських казок (MNK), традиційного східнослов'янського СУСа.

У кінці монографії подано доволі розлогі висновки, однак головною узагальнюючою тезою нам видається невмирущість і загальнолюдська цінність казок, про що авторка пише так: «Персонажі української народної казки є загальновідомими і легко впізнаваними, вони ввійшли в літературу та мистецтво, різні терени культури, і нині активно живуть і діють у дитячому та медійному просторах, несучи у собі загальнолюдські ідеали добра, краси та істини» (с. 313).

Ірина ОГІЄНКО

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ СЛОВНИК У ЧОТИРЬОХ ТОМАХ

Російсько-український словник : у 4 т. / І. С. Гнатюк, С. І. Головащук, В. В. Жайворонок, І. О. Анніна, В. Л. Іващенко, Н. Є. Лозова, О. М. Миронюк, Н. М. Неровня, І. А. Самойлова, Т. В. Цимбалюк-Скопненко. – Київ : Знання, 2011–2014. – Т. 1. – 992 с. ; Т. 2. – 860 с. ; Т. 3. – 933 с. ; Т. 4. – 934 с.

У російсько-українському словнику представлено лексичний склад сучасної російської літературної мови і зроблено переклад лексичних і лексико-фразеологічних одиниць українською мовою.

Робота над словником почалася в 90-х роках ХХ ст. Принципи укладання і лексичний матеріал було запозичено з попередніх видань тритомного російсько-українського словника (1968 р. – 1-ше вид., 1980–1981 рр. – 2-ге вид., 1987–1988 рр. – 3-тє вид.). Реєстр словника був суттєво доповнений лексикою, що ввійшла в російську і українську мови починаючи з 1990-х років. Окрім того, додано матеріал, що відображає вживання слова в контексті, значно розширено фразеологію, доповнено значення слів, узгоджено термінологію відповідно до сучасного змісту, опрацьовано стилістичну характеристику слів, переглянуто нормативність.

Словник складається із чотирьох томів: т. 1: літери А–Й (992 с.), т. 2: К–О (860 с.), т. 3: П–Р (933 с.), т. 4: С–Я (934 с.). Загальний обсяг словника – 180 тис. слів. Перший том містить ґрунтовну передмову,

у якій описано принципи укладання словника, після неї подано умовні скорочення, алфавіт російської мови. Кожен з наступних томів розпочинається короткою передмовою «Від редакційної колегії» (українською і російською), у якій окреслено етапи роботи над відповідним томом і висловлено подяки. У кінці четвертого тому містяться додатки «Географічні назви» та «Літературно-звукові абрєвіатури».

У словниковій статті вміщено інформацію про написання слів, вимову, переклад українською мовою, наголошено на особливостях їх функціонування. Використано алфавітний спосіб подачі реєстрових слів з елементами гніздового розташування. Реєстрові слова та їх відповідники українською мовою наведено в початковій формі: для іменників це називний відмінок однини, для дієслів – інфінітив, для прикметників – називний відмінок однини чоловічого роду. Належність до тієї чи тієї частини мови вказано для займенників, прислівників, службових слів та вигуків; для іменників, прикметників, дієслів це визначається за парадигмами їх відмінювання чи дієвідмінювання. У словнику представлено значну кількість дієприкметників, оскільки ця частина мови широко вживається в російській мові. Автори звертали увагу на подання й порядок розміщення українських синонімів і словотвірних дериватів, при потребі в дужках наводили семантичні пояснення. Вказівки на синтаксичні зв'язки реєстрового слова та його українського відповідника подано в дужках відразу після нього. Стилїстична характеристика демонструє сферу вживання слів в обох мовах, їх емоційно-експресивне забарвлення, може вказувати на історико-часові параметри. Слова, біля яких стилїстичних позначок немає, є стилїстично нейтральними. У словнику представлено й перекладено стійкі сполучення слів сучасної російської мови, широковживані прислів'я й приказки.

Далі наводимо приклади словникових статей різних частин мови:

соприкоснове́ние 1. зіткнення, (неоконч. д. – *ещё*), стика́ння; (*стык*) стик; -у; **входи́ть (вступáть** и т. п.) **в с.** с кем-чем стика́тися з ким-чим, увіходи́ти в конта́кт з ким-чим; (*быть смежным*) приляга́ти до чо́го, межува́ти з чим; **име́ть с.** с кем-чем стика́тися з ким-чим; (*име́ть связь – ещё*) ма́ти зв'язо́к з ким; **лі́нія -ня** лі́нія до́тику (сти́ку); **от -ня** від зіткнення (до́тик); (*соприкаса́ясь*) стика́ючись; **при пе́рвом -ни с действітельностью** при пе́ршому зіткненні з дійсністю; **с. интере́сов** зіткнення (стика́ння) інтере́сів; **с. участко́в землі** приляга́ння ділянок

землі; **то́чки -ия** то́чки зіткнення (до́тику, сти́ку); **2.** *предл. в -ии с кем-чем* стика́ючись з *ким-чим*; **в -ии с природо́й** стика́ючись з природо́ю.

насты́ва́ть / насты́ть и насты́нуть 1. прост. (*охлажда́ться*) холо́нути / нахоло́нути; (*высты́вать – ещѐ*) вихоло́джуватися, -уєть-ся / віхолодитися *и мног.* повихоло́джуватися; **2.** разг. (*застыва́ть, сгуща́ться при охлажде́нии*) застига́ти / засти́гнути и засти́гти, -гне *и мног.* позастига́ти; (*намерза́ть*) намерза́ти / наме́рзнути и наме́рзти, -зне *и мног.* понамерза́ти.

наступа́ющий 1. прич. який (що) настае́ *и т. п.*; см. **наступа́ть**²; **2.** прил. прийдешній, [уже́ зовсім] близький, уже́ на підході; (*следующий*) наступний; (*о де́йствующих войска́х*) наступальний, атакува́льний, штурмовий, у на́ступі; **н. год** прийдешній (*бу́дущий*, наступний, майбутній) рік; рік, який (що) настае́ (надхо́дить, захо́дить, іде́); **н. день** наступний, за́втрашній, *реже* надхо́жий день; день, що настае́ (надхо́дить); **с -им Но́вым го́дом!** з прийдешнім Но́вим ро́ком!, з близькім [уже́] Но́вим ро́ком!

случа́йно 1. нареч. випадко́во, *реже* випадком; ненаро́ком; несподі-вано; *ср.* **случа́йный 1**; **2.** *вводн. сл., разг.* ча́сом, випадком, бува́, буває; (*кста́ти*) до ре́чі; **вы, с., не зна́ете?** ви, ча́сом (випадком, до ре́чі), не зна́ете?; **ты, с., не домо́й идёшь?** ти, ча́сом (бува́), не додо́му йдеш?

Словник розрахований на широке коло користувачів при перекладі текстів з російської мови українською, він може вживатися при вивченні російської і української мов, при читанні різноманітних текстів російською мовою, як довідник із вживання слів, правопису, граматики тощо, а також може слугувати основою для створення нових лексикографічних праць.

ХРОНІКА

*Наталя КОНОНЕНКО
(Едмонтон, Канада)*

«САКРАЛЬНА СПАДЩИНА»: НАУКОВО-ПРАКТИЧНА ЛАБОРАТОРІЯ В КАНАДІ

Улітку 2014 року в приміщенні Конференц-центру Святого Бенедикта (Вінніпег, Манітоба) відбулося засідання науково-практичної лабораторії, проведення якої стало можливим завдяки фінансовій підтримці Фондації Кілама (Альбертський університет). Мета лабораторії полягала у визначенні того, яким чином учасники проекту «Сакральна спадщина» – науковці Альбертського університету та університету «Кейп Бретон» – можуть співпрацювати з Українською греко-католицькою та Українською православною церквами в Канаді з тим, щоб адміністрація цих церков мала можливість користатися з результатів наукових досліджень.

Під час роботи науково-практичної лабораторії проект «Сакральна спадщина» було представлено його учасниками: Наталею Кононенко, Марсією Осташевською та Францес Свиріпою. Ще один учасник – Іван-Павло Химка – не зміг взяти участь у цьому заході. Роман Єренок ознайомив присутніх із результатами роботи зі збирання та упорядкування інформації, що проводиться в Університеті Манітоби. Після Р. Єрєнка до слова було запрошено Роберта Климаша, колишнього співробітника Музею цивілізації. Промови від імені Української греко-католицької церкви виголосили митрополит Лоренс Гуцуляк, Глорія Романюк (Архієпископський архів) та о. Марк Гнуптель. Від імені Української православної церкви виступили члени Комітету з питань поза-міського церковного життя Стерлінг Демчинський та о. Ігор Охримчук, декан Колегії Святого Андрія о. Роман Божик. Також до представників

УПЦ приєдналися Софія Качор («Осередок») та члени православної громади Леонард Кравчук і Дональд Макні. Митрополит Юрій Каліщук за станом здоров'я не зміг взяти участь у роботі лабораторії.

Під час обговорення головну увагу було приділено демографічним змінам. Через міграцію населення до міст і зменшення кількості віруючих у сільських громадах церкви змушені зачиняти свої двері. Отже, найбільш нагальним питанням є напрацювання рекомендацій громадам, які можуть втратити свої храми. Після закриття церкви постає питання щодо її будівлі і речей, адже храм, ікони, хрести, чаші, ризи та інші церковні речі й релігійні атрибути вимагають шанобливого до себе ставлення. У зв'язку з тим, що не всі будівлі та речі можуть бути збережені, існує потреба випрацювати процедури, якими керуватимуться ті, хто займається питаннями закриття храмів. Саме тому, під час роботи лабораторії було обговорено різні варіанти збереження сакральної спадщини, які у свою чергу базувалися на матеріалах, зібраних проектом «Сакральна спадщина».

Серед пропозицій, висловлених учасниками науково-практичної лабораторії, слід відзначити ідею створення консорціуму організацій, що займатиметься збереженням спадщини, до якого, крім уже згаданих установ, приєднуються інші науковці, зокрема Наталя Ханенко-

1-й ряд (зліва направо): Наталя Кононенко, о. Роман Божик, митрополит Лоренс Гуцуляк, Софія Качор. 2-й ряд (зліва направо): Стерлінг Демчинський, Леонард Кравчук, Роман Єренюк, Глорія Романюк, о. Ігор Охримчук, Марсія Осташевська, Францес Свиріпа, о. Марк Інутель, Дональд Макні, Роберт Климаш

Фрізен та її колеги з Саскачеванського університету. Завдання консорціуму полягатиме в продовженні польових досліджень і збереженні документації. Його співробітниками буде проведено низку науково-практичних заходів у маленьких громадах, під час яких представники цих громад отримають знання та навички, необхідні для збереження документів і культових споруд у своїй місцевості. Також співробітниками консорціуму буде проведено роботу з розширення й систематизації бази даних, що міститиме фотографії та звукові файли, які будуть доступними науковцям, церковній адміністрації і всім зацікавленим особам. Крім того, планується розробка процедури визначення, які саме церкви і коли підлягатимуть закриттю. Водночас будуть випрацьовані та встановлені певні критерії, за якими визначатимуться унікальність і репрезентативність окремих храмів. На підставі цих критеріїв виокремлюватимуться об'єкти, що підлягатимуть збереженню. Ще одним завданням консорціуму буде напрацювання усталеної термінології для полегшення віднайдення інформації через пошукову систему. До цієї роботи планується залучити представників уряду та адміністрації, які відповідають за збереження культурної спадщини.

Оскільки питання збереження багатой сакральної спадщини українців Канади є надзвичайно важливим, співробітники консорціуму працюють над створенням виставки, над книжкою та статтями з цієї тематики. Виставку буде відкрито у вінніпезькому «Осередку» з нагоди 150-ліття конфедерації Канади та 125-ї річниці імміграції українців до Канади. Крім Вінніпега, цю виставку побачать мешканці Едмонтону, Саскатуна і Торонто. Від видавництва Канадського інституту українських студій уже надійшов запит щодо видання книжки, написаної на основі матеріалів, зібраних під час роботи проекту «Сакральна спадщина». Написання цієї книжки становитиме одну з найважливіших цілей проекту.

Тетяна КОСМЕДА

НАУКОВИЙ ЧАСОПИС *STUDIA UKRAINICA POSNANIENSIA*

У Познанському університеті імені Адама Міцкевича (далі – УАМ), де україністика існує близько 25 років, зареєстровано науковий часопис *Studia Ukrainica Posnaniensia*, мета якого – по-перше, ознайомлювати наукову спільноту з досягненнями польської україністики, сучасним баченням важливих питань української гуманітарної науки, філології насамперед, а по-друге, популяризувати українську літературу, мову, культуру, науку загалом.

У журналі актуалізовано широку міждисциплінарну проблематику в руслі лінгвістичного, літературознавчого, культурологічного, перекладознавчого напрямів, а також напряму дидактико-методичного з урахуванням багатоаспектної проблематики питань викладання української мови як іноземної.

У редколегію часопису входять провідні спеціалісти УАМ (А. Горнятко-Шумилович, Т. Космеда, Г. Корбич), відомі україністи Польщі (І. Кононенко, І. Митник, В. Соболь – Варшава; А. Матусяк – Вроцлав), України (А. Загнітко – Київ; М. Гнатюк, І. Кочан – Львів) та інших країн (Й. Андерш – Чехія; В. Мокієнко – Росія; Л. Попович – Сербія). Усі рекомендовані до друку статті обов'язково проходять рецензування спеціалістів. Науковим редактором часопису є професор Тетяна Космеда.

На сьогодні у світ вийшло 3 випуски цього видання (2013, 2014, 2015). Автори статей – корифеї науки й молоді науковці Польщі та України; відповідно статті написані польською і українською мовами та розраховані на широку читацьку аудиторію – мовознавців, літературознавців, викладачів вищої школи, перекладачів, магістрів, студентів.

Перший випуск часопису має дві рубрики – «Мовознавство» і «Літературознавство». У мовознавчій рубриці розглянуто окремі питання синтаксичної семантики (А. Загнітко, О. Павлович), пареміології (Б. Юськів, Г. Палиця), термінології (П. Юзвікевич), ономастики (М. Абузарова), лексикографії (Л. Мацько, О. Мацько), лінгвостилістики та риторики (Т. Космеда, О. Молчко, Г. Намачинська, О. Таран), лінгводискурсології (С. Богдан, І. Левчук, Я. Сазонова, І. Сирко), лінгвоаксіології (Д. Рязанцева, В. Сліпецька, П. Ткач, О. Халіман), лінгвогендерології (М. Четирба), лінгвоконцептології (Ю. Лебеденко, Л. Малецький, Н. Плотнікова), а також методики викладання української мови як іноземної (Л. Антонів, О. Баранівська, Н. Станкевич, О. Туркевич).

Рубрика «Літературознавство» містить наукові розвідки, що окреслюють статус сучасного українського письменника загалом, художнє обличчя української сучасної літератури (А. Горнятко-Шумилович, А. Новацький), окремі аспекти українсько-польських літературно-культурних відносин (Г. Корбич, Я. Нахлік, В. Саган, С. Вуйтович), мас-медійного дискурсу (Ю. Купідур, Г. Сойка-Машталез), подано інтерпретацію окремих ракурсів творчості М. Коцюбинського (Р. Купідур) та Р. Купчинського (М. Мельник).

У другому випуску часопису читачеві пропонуються напрацювання в галузі компаративного літературознавства. Увага фокусується на найбільш яскравих явищах української літератури, ширше – культури, що простежується на широкому часовому тлі: від середньовіччя до сучасності. У полі зору дослідників не лише зовнішні впливи, вияв культурних універсалій, але насамперед українська традиція, що засвідчує самотність і своєрідність української літератури. Простежується зв'язок української літератури з іншими формами вияву мистецтва – малярством, кінематографом і сучасною мас-медійністю. Видання поділено на такі рубрики: 1. Україна і світ: літературні паралелі (А. Горнятко-Шумилович, І. Давиденко, І. Забіяка, К. Зайцева, В. Попель-Магницький, І. Пупурс); 2. Українсько-польські реляції в культурі і літературі (Л. Вахніна, Т. Зарівна, О. Кирильчук, М. Крупка, А. Матрацька-Костельна, І. Скрипник, В. Соболюк, А. Стряковська, А. Хома-Сувела); 3. Українська література у власному діалогічному просторі (О. Бігун, О. Біляцька, О. Гелета, А. Грицик, А. Дрозда, П. Крупа, А. Муравський, Л. Ромас, О. Філатова); 4. Інтертекстуальні зв'язки (Н. Дашко, М. Замжицька, О. Кузьма, Я. Полішук, О. Пухонська).

Наукові студії, репрезентовані в третьому випуску, традиційно розподілені на дві рубрики. Мовознавчі статті висвітлюють окремі аспекти типології комунікативних максим на матеріалі слов'янських і романських мов (А. Загнітко, Л. Гнатюк), історії української мови (І. Фаріон), її лінгвофілософії (В. Старко), української діалектології (Б. Коваленко, Н. Коваленко), термінології (С. Дорошенко, Л. Гаращенко, Н. Нікуліна), неології (І. Бабій, І. Беркешук), лексикографії (О. Прасол), ономастики (Г. Сойка-Машталєж, О. Самусєкно), ігрової стилістики (Т. Олійник), фоностилістики (Л. Українець), лінгвоперсонології (О. Семеног, А. Семеног), мовної картини світу українців (Т. Вільчинська, І. Процик), зокрема і з урахуванням категорії запозичення з актуалізацією українсько-польських взаємозв'язків (С. Гриценко), національної своєрідності української мови, що виявляється на граматичному рівні (О. Микитюк), характеризується сучасний молодіжний мовний простір (О. Таран), складні питання лінгвістики тексту (В. Кравченко, Н. Зубець, О. Переяслова, Ю. Шпак), лінгвоконцептології (О. Дзюбенко, О. Гоменюк, Н. Піддубна), широко висвітлено проблематику лінгводискурсології – зроблено спробу схарактеризувати дискурс формалізму (Т. Коваленко), комп'ютерний дискурс (В. Юзвікевич), публіцистичний (М. Навальна, В. П'єтшак, С. Романюк), художній, зокрема Т. Шевченка (О. Бігун, О. Дзера, Б. Олійник, Т. Космеда) та М. Коцюбинського (О. Антонів, А. Кошова, Т. Осіпова, Г. Швець), драматургічний (О. Сахарова), дискурс жахів (Я. Сазонова), увага дослідників зосереджується на особливостях функціонування окремих лексико-граматичних класів слів у письменницькому дискурсі шістдесятників (О. Олексєнко, І. Павлова).

Тих, хто цікавиться новинками на терені методики викладання української мови як іноземної, мають зацікавити публікації М. Скиби та М. Шевченко.

Літературознавці ж зосередили увагу на особистості М. Коцюбинського та окремих аспектах його творчості, розглянувши й специфіку стилю письменника (А. Горнятко-Шумилович), і його редакторську та видавничу діяльність (В. Лубчак), і взаємини з сучасниками (Д. Єсипенко), зокрема здійснено спробу зіставити творчу манеру М. Коцюбинського і В. Винниченка (Р. Купідур).

Редколегія готує до видання четвертий випуск часопису *Studia Ukrainica Posnaniensia*, що побачить світ 2016 року.

Запрошуємо до участі в науковому журналі.

*Райна КАМБЕРОВА
(Софія, Болгарія)*

ОНЛАЙН АЛЬМАНАХ «БОЛГАРСЬКА УКРАЇНІСТИКА»

У 2009 році україністи факультету слов'янської філології розпочали науковий проект під назвою «Болгарська віртуальна україністика», фінансування якого тривало до 2012 року. За цей час було створено інтернет-сайт під назвою «Болгарська віртуальна україністика» (www.bgukrainistika.com), який існує у трьох версіях – болгарською, українською та англійською мовами.

У 2012 році на сайті вперше з'явився електронний альманах «Болгарська україністика» – онлайн-видання, що раз на рік публікує наукові дослідження в галузі гуманітаристики, зокрема україністики: наукові статті, огляди, рецензії, інформацію про наукові форуми від авторитетних болгарських, українських та іноземних науковців, розробки та дослідження студентів, аспірантів та докторантів. Альманах має власний міжнародний стандартний номер періодичних видань (ISSN) і приймає матеріали з різних галузей: мовознавства, літературознавства, фольклористики, етнографії, історії, культурології, соціології.

Згідно з прийнятими редколегією технічними вимогами, дослідження в альманасі публікуються слов'янськими мовами, а також англійською. Кожна стаття має супроводжуватися анотацією і ключовими словами на одній зі слов'янських мов або англійською. Отримані матеріали рецензуються двома експертами редколегії та подаються для ухвалення і включення до наступного номеру або відхиляються. Отже, альманах «Болгарська україністика» є реферованим виданням. Тексти в усіх рубриках є власністю авторів і друкуються лише за їхнього погодження.

До редколегії альманаху входять доценти Лідія Терзійська, Валентин Гешев, Маргарита Младенова та Албена Стаменова, головні асистенти Райна Камберова та Ольга Сорока, асистент Владімір Колев (Софійський університет імені святого Климента Охридського), доцент Олена Чмир (Київський національний університет імені Тараса Шевченка). Головний редактор альманаху – Райна Камберова.

Нині вийшло п'ять чисел альманаху «Болгарська україністика» (лютий 2012 р., жовтень 2012 р., жовтень 2013, грудень 2014, грудень 2015).

У першому числі опубліковано 19 матеріалів викладачів Софійського університету імені святого Климента Охридського, Південно-Західного університету імені Неофіта Рильського, науковців Болгарської академії наук, болгаристів Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Львівського національного університету імені Івана Франка, Національного університету «Львівська політехніка» і вчених Національної академії наук України. Загальний об'єм видання – 193 сторінки. Опубліковано тексти двома мовами – болгарською і українською, а зміст альманаху поділений на такі підрозділи: «Літературознавство», «Мовознавство», «Фольклористика», «Захищені дипломні роботи, уривки з дисертацій і тези», «Особистості, професійний ріст славістів, події».

Другий номер вийшов у жовтні 2012 року, він містить 17 наукових статей і 4 повідомлення українських і болгарських учених (загалом 222 сторінки) у галузях літературознавства, мовознавства, фольклористики, історії, методики викладання української мови та літератури. До цього числа ввійшли й фрагменти захищених дипломних, студентських курсових робіт, повідомлення й рецензії. Коло мов текстів в альманасі розширилося, зокрема за рахунок англійської. Це дає змогу ширшому колу читачів ознайомитися з найновішими дослідженнями у сфері україністики і болгаристики. У цьому числі відкрито дві нові секції – «Історія» і «Методика викладання мови і літератури».

У кінці 2013 року вийшло третє число альманаху, що містить 21 наукову статтю, 1 рецензію і 4 повідомлення (загалом 279 сторінок). Тут уже з'явилися й тексти російською мовою. Серед учених знаходимо імена викладачів і науковців Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, Хмельницького національного університету, Національного університету «Острозька академія», Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Національного дослідницького університету Вища школа економіки (Москва).

У 2014 році було опубліковано четверте число альманаху (112 сторінок), яке підтвердило високий рівень наукових досліджень цього електронного видання.

Наприкінці 2015 року на сторінці Болгарської віртуальної україністики в рубриці «Публікації» вийшло п'яте число альманаху, до якого ввійшло 15 наукових статей, 1 рецензія, 1 есе і 3 повідомлення болгарських та українських вчених у галузі літературознавства, мовознавства, фольклористики, теорії та практики перекладу.

*Антоніна ЯКИМОВА
(Софія, Болгарія)*

ДІЯЛЬНІСТЬ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ГРОМАДИ В БОЛГАРІЇ

Сучасна українська діаспора Болгарії почала формуватися наприкінці 90-х років ХХ ст. Перші осередки були засновані в Софії – фундація «Мати Україна» (2000), у Бургасі – товариство «Діаспора-Україна» (2003), у м. Добрічі – товариство «Добруджа-Україна», у м. Сілістрі – товариство «Український дім», у м. Варні – українсько-болгарське товариство «Чорноморіє» (2004), у м. Пловдиві – українсько-болгарське товариство «Пловдив» (2012). Два нові об'єднання українців зареєструвалися у 2014 році: товариство «Українська діаспора “Балканська Січ”» у м. Бургасі та «Українська діаспора» у Варні.

В основі діяльності всіх осередків лежить популяризація держави Україна в європейському просторі. Заходи української громади Болгарії пов'язані передусім з традиційними, релігійними та офіційними святами України. Українці долучаються до зустрічей, які організовують Посольство України в Республіці Болгарія, Почесні консули України в містах Пловдив, Русе, Бургас, болгарські інституції.

За традицією, що склалася, українці Софії святкують Різдво 7 січня в приміщенні, яке надає Посольство України. У Пловдиві українці відзначають Різдвяне свято під патронатом Почесного консула.

У лютому, у день народження Лесі Українки, українська діаспора Софії разом з Посольством України й інтелігенцією Владаї (село, яке нині доєднали до столиці Болгарії) ушановує геніальну поетесу покладанням квітів до меморіального знаку на честь перебування письменниці влітку 1894 і 1895 років у Владаї разом з родиною Драгоманових-Шишманових.

У березні українці Софії разом з українськими дипломатами, викладачами і студентами українського відділення факультету слов'янських філологій Софійського університету, болгарською громадськістю покладають квіти до пам'ятника Тарасу Шевченку, відкритому в квітні 2009 року.

У 2012 році софійські українці долучилися до ініціативи Шевченківських читань перед пам'ятником Великому Кобзарю, й щороку 22 травня, у день перепоховання поета в Каневі, збираються і декламують його поезії. Цього року вони приєдналися також до всеукраїнської акції «День української вишиванки» і як один вбрався в народні строї – яскраві вишиванки.

24 травня 2015 року члени фундації «Мати Україна» уперше взяли участь в урочистій ході, приуроченій до Дня болгарської писемності й культури.

З нагоди 120-річчя з дня смерті видатного українського вченого і політичного діяча, професора Софійського університету в 1889–1895 роках Михайла Драгоманова 20 червня 2015 року на Центральному софійському кладовищі відбулося урочисте покладання квітів на могилу видатного українця. Ушанувати його пам'ять прийшли активісти українського товариства «Мати Україна», дипломати Посольства України та болгар – друзі України.

Достеменно відомо, що 95 років тому відбулося вшанування 25-ліття з дня смерті М. Драгоманова, про яке інформувала газета «Украинско-български преглед» (№ 17, 21 червня 1920 р.) у рубриці «Різне» під заголовком «В пам'ять про М. П. Драгоманова». Повідомлялося, зокрема, що 20 червня 1920 року відбулося покладання квітів. Від української делегації промову виголосив Г. Драгомирецький, від болгар – професор Н. Балабанов. Серед присутніх були професор І. Шишманов, ректор Софійського університету, деякі професори, вчителі, прихильники України, члени української делегації і біженці з України. «Хор болгарських учениць виконав українською мовою “Вічна пам'ять” <...> В кінці українські біженці заспівали “Заповіт”, і разом з учнівським хором – український національний гімн “Ще не вмерла Україна”».

Як і 95 років тому, у 2015 році українці виконали «Ще не вмерла України ні слава, ні воля». Отже, сучасна українська діаспора прагне пам'ятати й підтримувати традиції своїх попередників.

На початку липня 2015 року в Бургасі пройшли дні української культури, організовані товариством «Діаспора-Україна» і Почесним консулом у м. Бургасі. Програма включала концерти українських виконавців, виставку, продаж сувенірів.

Цьогоріч День Українського Прапора й День Незалежності України українці Софії та її болгарські друзі відзначали в присутності україн-

ського посла і дипломатів біля пам'ятника Т. Шевченку, а далі рушили ходою із синьо-жовтим прапором до будинку, де в 1918–1920 роках розміщалося посольство УНР.

23 жовтня 2015 року в Софії відбулася X Міжнародна наукова конференція «Драгоманівські студії». Ініційована у 2006 році українською недільною школою при фундації «Мати Україна», конференція проводилася за підтримки та активної участі Софійського університету Св. Климента Охридського і Посольства України в Республіці Болгарія. Почесними гостями вказаної конференції були Посол України Микола Балтажи, заступник ректора з навчальної роботи Софійського університету Атанас Герджиков, письменниця, радник голови Національної спілки письменників України Анна Багряна, поет, перекладач, керівник відділу комунікацій та міжнародних зв'язків Спілки болгарських письменників Дімітр Хрістов. У конференції взяли участь українці з Софії і Пловдіва, українські дипломати, українські вчені з Київського й Львівського університетів, болгарські вчені з Академії наук, Софійського та Велико-Тирновського університетів, журналісти, літератори.

Щороку українська діаспора Болгарії в листопаді вшановує жертв Голодомору 1932–1933 років. У 2015 році 23–26 листопада в м. Бургасі діяла фотовиставка, присвячена Голодомору. У Софії з нагоди Дня пам'яті жертв Голодоморів у приміщенні академії «IT STEP» 27 листопада відбувся показ першого повнометражного художнього фільму «Голод-33», знятого за мотивами повісті Василя Барки. Увазі присутніх була запропонована також фотовиставка та підбірка книг про Голодомор. 28 листопада в церкві «Света Неделя» відбулася панахида на вшанування пам'яті жертв геноциду українського народу – Голодомору 1932–1933 років, а також голодоморів в Україні 1921–1922, 1946–1947 років.

Річний календар українців Софії завершає дитяче свято до дня Святого Миколая 19 грудня 2015 року.

Члени українсько-болгарського товариства «Пловдів» долучаються до заходів, організатором яких виступає Почесний консул у м. Пловдіві: українські виставки, театральний фестиваль «Сцена на перехресті», музичні фестивалі. Товариство активно співпрацює з мерією міста, беручи участь у міських перфоменсах протягом року.

Заслуговує на увагу досвід співпраці з місцевою владою товариства «Добруджа-Україна» з Добріча. Це приклад успішної інтеграції

української спільноти в громадське життя міста. Серед заходів товариства – ушанування 8 травня 2015 року пам’яті загиблих у Другій світовій війні.

Агресивні дії Росії на Сході України вплинули на діяльність української громади Болгарії. Протягом року на усіх заходах українці збирали кошти для учасників АТО, відправляли гуманітарні вантажі. За сприянням Почесного консула у Пловдиві в м. Хісарі проходять реабілітацію бійці АТО. Часто їх відвідують члени пловдивського та софійського товариств, болгары – прихильники України.

Українці, за підтримки болгар, влаштовували акції перед російським посольством на захист української льотчиці Надії Савченко.

Сучасна українська громада Болгарії небагаточисельна, проте вона прагне об’єднуватися, популяризувати історію й культуру України, вивчати, берегти й продовжувати традиції попередніх поколінь українських емігрантів.

ЗУСТРІЧ З УКРАЇНІСТАМИ СОФІЙСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ СВ. КЛИМЕНТА ОХРИДСЬКОГО

3 грудня 2015 року відбулася зустріч науковців Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (далі – ІМФЕ ім. М. Т. Рильського) – заступника директора Оксани Шевчук і провідного наукового співробітника відділу зарубіжної фольклористики, голови Національної асоціації українців Лесі Мушкетик – з українцями факультету слов'янських філологій Софійського університету імені Св. Климента Охридського, зокрема Лідією Терзійською, Албеною Стаменовою, Валентиною Драгулевою, їхніми молодшими колегами Владіміром Колевим, Павліною Мартиною, лектором (викладачем, носієм мови) Олею Сорокою зі Львова, аспірантами й студентами-українцями та полоністами. Серед учасників була й координатор культурних товариств Болгарії, активний громадський діяч Антоніна Якімова.

Зустріч відкрила А. Стаменова, яка розповіла про специфіку викладання слов'янських мов в університеті, а також про україністику, її нинішнє становище, кількість студентів, їх спеціалізації, міжуніверситетський обмін з Києвом і Львовом тощо. Приміром, вона повідомила, що за спеціальністю «україністика» уже випустилося понад 70 осіб, які написали дипломні роботи, склали іспити. Щороку на цю спеціальність вступають 13–15 нових студентів. Професор Л. Терзійська, яка є фундатором україністики, що тут викладається з 1996 року, висловила власні спостереження про процес вивчення української та інших мов, здобування студентами знань з різних слов'яномовних дисциплін.

О. Шевчук ознайомила присутніх з історією створення ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, його науковою діяльністю, напрямками та відділами, періодичними та іншими виданнями, проведенням конференцій. Вона окреслила й фундаментальні проекти, починання Інституту, як, наприклад, видання матеріалів з експедицій Павла Чубинського, участь закладу в монументальних багатотомних працях – «Історія

української культури в п'яти томах», публікація мистецької спадщини Тараса Шевченка та ін. Її виступ супроводжувався презентацією видань ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Доповідач згадала й про те, що перші зіткнення на Майдані почалися поряд з Інститутом, на вулиці М. Грушевського. О. Шевчук окреслила й основне завдання українських науковців у Софії – збирання матеріалів про українську діаспору, проведення анкетувань серед етнічних українців за допомогою спеціальних анкет-питальників.

Л. Мушкетик повідомила також про міжнародну діяльність ІМФЕ ім. М. Т. Рильського (у тому числі відділу зарубіжної фольклористики), міжнародні проекти, конференції, публікації. Розповіла і про українську фольклористику, зокрема про видання українських дум. Зауважила про спільний українсько-болгарський проект, активне вивчення болгарськими етнологами і фольклористами болгарської діаспори.

Крім того, як голова Національної асоціації українців вона проінформувала про діяльність цієї організації, проведений 2013 року Восьмий конгрес українців, підготовку до наступного, численні заходи МАУ, її президента, віденського професора Міхаеля Мозера, роботу українських учених в умовах складних політичних пертурбацій останніх років в Україні. Л. Мушкетик спрямувала увагу студентів, окрім іншої, на перекладацьку діяльність, адже це сприяє налагодженню взаємопорозуміння між народами та культурами.

А. Стаменова надала інформацію про переклади української літератури в Болгарії. Упродовж зустрічі звучало чимало запитань від обох сторін, було багато доповнень, уточнень, обговорень. Наприкінці О. Шевчук подякувала організаторам за теплу зустріч, відзначила високий рівень викладання української філології та підготовки викладачів у Софійському університеті, неабияке зацікавлення Україною, окрім того, наголосила на вагомій ролі в розквіті україністики, української культури в Болгарії етнічної українки Антоніни Якімової.

Українські науковці відвідали пам'ятник Тарасу Шевченку, будинок, де мешкав Михайло Драгоманов, будівлі, у яких у 1918–1920 роках розташовувалося посольство УНР, що зазначено на пам'ятних дошках. А. Якімова передала до «Наукових записок МАУ» розвідку про діяльність культурних товариств Болгарії. Їхнім важливим почином є проведення конференції «Драгоманівські студії», у якій взяли участь співробітники ІМФЕ ім. М. Т. Рильського.

МІЖНАРОДНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ «ТРАДИЦІЯ – СУЧАСНІСТЬ ПОГРАНИЧЧЯ: ПИСЬМЕНСТВО, ОСВІТА, ІСТОРІЯ»

Науковий форум під вказаною назвою відбувся 21–24 вересня 2015 року в Києві та Умані. Він був присвячений 15-літтю заснування кафедри полоністики Київського національного університету імені Тараса Шевченка (далі – КНУ), тож у підготовці цього заходу взяли участь як полоністичні та українознавчі осередки, так і польські навчальні заклади, зокрема Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАНУ, факультети і кафедри Уманського та Житомирського університетів, Університет у Білостоці, Історико-архітектурний заповідник «Стара Умань» та ін. В оргкомітет входили відомі вчені з обох країн: наші співвітчизники – Л. Губерський, М. Жулинський, Г. Семенюк, Р. Радишевський, Є. Нахлік, Л. Грицик, О. Астаф'єв, письменник Д. Павличко, а також науковці Республіки Польща – В. Соболюк, Я. Лавський. Науковим секретарем конференції була М. Брацька.

Перші два дні конференція проходила в актовій залі та аудиторіях Інституту філології КНУ. На пленарному засіданні головував ректор Київського національного університету імені Тараса Шевченка Леонід Губерський; з вітальним словом виступили директор Інституту філології КНУ Григорій Семенюк, Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Польща в Україні Генрик Літвін, його заступник Рафал Вольський, директор Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка академік Микола Жулинський, завідувач кафедри полоністики КНУ членкореспондент Ростислав Радишевський, Дмитро Павличко, інші по-важні вчені та діячі культури.

На пленарному засіданні доповіді виголосили Дмитро Павличко («Євген Маланюк і польські письменники»), професор Білостоцького університету Ярослав Лавський (*Horyzonty badań nad polsko-ukraińskim pograniczem: czarna romantyzm (i nie tylko)*), професор Люблінського ка-

толицького університету Генрик Дуда (*Geografia mentalna a Kresy*) і професор КНУ Олександр Астаф'єв («Поезія Юзефа-Богдана Залеського в рецепції Івана Франка»). У цілому проблематика і пленарних, і секційних виступів стосувалася як феномену пограниччя й досягнень та завдань його вивчення, так і міжнаціональних літературних, фольклорних, історико-культурних, лінгвістичних взаємин; деякі доповіді були присвячені актуальним політичним питанням (Революція Гідності, ситуація на Сході України); хронологічні межі міжкультурного діалогу також досить широкі – від доби середньовіччя до сьогодення. Розглядалися і проблеми перекладознавства, мистецтвознавства, педагогіки тощо.

На конференції працювало шість секцій. На першій з них – «Пограниччя історії / Історія пограниччя» – висвітлювалися питання теоретичних засад вивчення пограниччя (доповіді Г. Парафянович, Ст. Уляша, О. Сухомлинова, Н. Масловського, В. Єршова та ін.), літературознавства (у тому числі літературної компаративістики – доповіді Б. Обсулевич-Невінської, О. Ткачук та ін.). На другій секції – «Діалог літератур і культур на пограниччі (до XIX ст.)» – розглядали більш конкретну проблематику міжкультурного діалогу між Україною та Польщею (старовинні хроніки – доповіді М. Малинки, М. Янкової, В. Сребнюк; полемічна публіцистика, риторика єзуїтських колегій – повідомлення Н. Поплавської, О. Цепанок; польськомовна проза і поезія – виступи О. Чепелик, О. Бай, С. Сухаревої та ін.). З Україною були пов'язані життя і творчість польського письменника Юзефа Ігнація Красицького, що знайшло висвітлення в доповідях польської дослідниці Агнешки Чайковської та української – Світлани Байдацької.

Третя секція – «Діалог літератур і культур на пограниччі (XIX ст.)» – стала хронологічним і логічним продовженням проблематики, переважно компаративістської, заявленої в другій секції.

Значну увагу було приділено творчості А. Міцкевича та її відлунню в українській літературі (доповіді В. Назарця, О. і В. Гуменюків – українознавців із Сімферополя), Ю. Словацького (М. Трошинський, Л. Ромашенко, Т. Чужа), З. Красінського, Ц. К. Норвіда, М. Чайковського та інших представників польської літератури і культури, а також діяльності деяких літературних угруповань.

На четвертій секції – «Діалог літератур і культур на пограниччі (XX–XXI ст.)» – були порушені питання українсько-польських (у деяких виступах і білоруських) культурних взаємин доби модернізму

(Л. Дорошко, В. Назарук), щоденникової літератури і мемуаристики (М. Олдаковська-Куфель, Л. Оляндер), воєнної і повоєнної польської та польськомовної прози й поезії – творчості Я. Івашкевича, Л. Стаффа, В. Гомбровича, Є. Малачевського та інших (доповіді Г. Корбич, Ю. Булаховської, Н. Єржиківської, С. Яковенка та ін.).

Третя і четверта секції відновили свою роботу й наступного дня – такою великою була кількість заявлених доповідей – польські та українські вчені продовжили розгляд міжнаціональних зв'язків, зокрема їх рецепцій у творчості письменників, це окремі аспекти творчості Ю. І. Крашевського, П. Костецького, Г. Сенкевича, І. Вільде, Г. Кунцевича та ін.

На п'ятій секції – «Мовознавчі пограниччя» – проходило обговорення щодо мовних процесів, що відбуваються на етнокультурному пограниччі (українсько-польському, польсько-німецькому – доповіді Т. Черниш, А. Брацького, Н. Совпик, Б. Цембровського та ін.), мови релігійної сфери (М. Лесюк), питань семантики, фразеологізмів, польськомовних цитат в українській поезії (Г. Слота), а також специфіки викладання мов у вишах (Д. Новацька, Є. Ковалевський).

22-го вересня на базі Інституту філології КНУ працювали чотири секції. Перша – історико-культурологічна – «Пограниччя історії / Історія пограниччя». Тематика була надзвичайно різноманітною: про Уманський полк у добу Руїни (В. Щербак), могили князів Романових на польсько-українському пограниччі (С. Сегеда), друкарство на пограниччі в XV–XVIII ст. (Й. Карпінська-Краузе), польських архітекторів у Києві (М. Пілх), Петлюру і Пілсудського (В. Сергійчук) та ін.

Секція «Українсько-польське фольклорне і мистецьке пограниччя», організована відділом зарубіжної фольклористики Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (далі – ІМФЕ ім. М. Т. Рильського), почала роботу з презентації Л. Вахніною (один з керівників секції) нового збірника «Українсько-польські культурні взаємини», випуск 3 (Київ, 2015 р., ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, головний редактор – акад. Г. Скрипник). Серед його авторів відомі українські та польські науковці. З цікавою доповіддю виступила У. Маковська (*Obraz Lirnik i księżniczka, czyli sen ukraiński Heleny Schrammówny*), яка продемонструвала низку слайдів, що дало можливість ознайомитися з художнім світом цієї оригінальної художниці. Академік Академії мистецтв України О. Федорук розпо-

вів про українсько-польські мистецькі та мистецтвознавчі взаємини, про польських художників, що працювали в Україні, художні школи Києва та інших українських міст. Повідомлення Л. Вахніної було присвячено вивченню українсько-польського фольклорного пограниччя в другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. Т. Руда виголосила доповідь «Максим Рильський і польська література». Інтерес аудиторії викликав виступ Б. Сютя, присвячений творчості самотньої співачки української діаспори у Великобританії Ренати Богданської, яка стала відома і як польська кіноакторка, і як дружина визначного військового та політичного діяча – генерала Владислава Андерса. Б. Сютя під час своєї доповіді презентував також диск з її записами, який нещодавно вийшов у світ у видавництві «Дуліби».

Доповіді викликали жвавий інтерес, було поставлено чимало запитань, наприкінці засідань пройшла тривала дискусія. Особливу увагу було приділено перспективам дослідження культури пограниччя.

23 вересня відбулася поїздка до Державного історико-архітектурного заповідника «Стара Умань». Її учасники оглянули парк «Софіївка», після чого відбувся круглий стіл «Василіанські монастирі в транскультурному просторі Східної Європи», у якому взяли участь як польські вчені, так і співробітники Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Подібні форуми – це не лише робота секцій, обговорення наукових проблем, але й живе людське спілкування, знайомство із зарубіжними колегами та вченими з інших міст України, зустрічі з давніми друзями, однодумцями та підтримка впевненості в тому, що наша праця потрібна і цікава іншим, що в нас є спільні цілі, спільні інтереси, спільні напрями досліджень світу людини та її духовної культури.

УКРАЇНСЬКО-УГОРСЬКИЙ ТАБІР У ЛАКІТЕЛЕКУ

З 9 по 16 серпня 2015 року в м. Лакітелек (область Бач-Кішкун в Угорщині) на базі Народної академії і Східно-Центральноєвропейського фонду досліджень та освіти було організовано так звані перекладацькі табори, серед них – українсько-угорський та угорсько-український.

У Лакітелеку вже було проведено чотири подібні зібрання, натомість українська, білоруська, казахська та монгольська тематика тут прозвучала вперше і, сподіваємося, стане традиційною. У нинішніх заходах взяло участь понад 100 гостей.

10 серпня відбулося урочисте відкриття таборів, учасниками якого були викладачі, студенти, політики, науковці, перекладачі, письменники, журналісти та митці з різних країн. Засідання розпочав віце-спікер Угорського Парламенту і, власне, засновник Народної академії в Лакітелеку, її багаторічний опікун Шандор Лежак. З промовами також виступили: заступник міністра з адміністративних питань Міністерства зовнішнього господарства та зовнішніх справ Угорщини Чаба Балог, директор Інституту славістики Дебреценського університету Йожеф Горетіть, знаний професор-славіст Андраш Золтан, голова Спілки письменників Угорщини Янош Сентмартоні, організатор цьогорічних таборів Роланд Гашпар, а також інші відомі діячі, голови товариств, представники посольств Білорусі та Казахстану.

Цього самого дня розпочалися й лекції для студентів, у межах українського табору сюди прибула молодь з Київського національного лінгвістичного університету (угрознавці), Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II (українські та угорські філологи) та Будапештського університету ім. Лоранда Етвеша (україністи). Заняття проводили викладачі та науковці: доктор філологічних наук, мовознавець Андраш Золтан та літературознавець, перекладач Вікторія Лебович (кафедра української філології Будапештського університету), доцент Елеонора Берта (Лінгвістичний університет), перекладач і науковець Леся Мушкетик (Київ), доценти Єлизавета та Бела Барані (Берегово), український дипломат Володимир Плачинда, викладач Рената Романюк (Ніредьгаза). Тематика лекцій переважно охоплювала теоре-

тичні та практичні питання перекладу, його специфіки та труднощів, однак прозвучали й доповіді про українсько-угорські та слов'янсько-угорські запозичення в мові, літературі, фольклорі та про основні напрями зовнішньої політики України. Студенти мали час і можливості (бібліотека, технічні засоби) для самостійної роботи. На території Народної академії вони могли також побачити експонати з угорської історії та культури.

Вечорами учасники таборів мали змогу відвідувати виступи фольклорних та інших колективів. Так, пісні й народні інструменти турків-кипчаків представили науковці з Угорської академії наук (Давід Шомфай Кара та ін.). В останній вечір відбулося спільне приготування угорської страви «бограч» та куштування вин з Куншагу.

Уроцисте відкриття українсько-угорського табору в Лакітелеку

Учасники українсько-угорського табору в Лакітелеку. 1-й ряд: В. Лебович, Л. Мушкетик, Є. Барань; 2-й ряд: В. Пlachинда, А. Золтан, Б. Барань

Заняття зі студентами в українсько-угорському таборі в Лакітелеку

Ірина КОВАЛЬ-ФУЧИЛО

НАУКОВА ЗУСТРІЧ ДОСЛІДНИКІВ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ

24–26 вересня 2015 року в м. Слупську, що на півночі Польщі, відбулася чергова міжнародна конференція, присвячена дослідженню історії, соціології, традиційної культури мешканців Карпатського регіону – бойків, лемків, гуцулів, русинів Закарпаття. Конференція мала назву «Лемки, Бойки, Гуцули, Русини – історія, сучасність, матеріальна та духовна культура» і була приурочена до 70-ї річниці примусового виселення українців унаслідок операції «Вісла» в 1944–1946 роках.

Ця наукова зустріч стала продовженням низки заходів – конференцій попередніх років: «Лемки, Бойки, Русини – минуле, теперішнє та майбутнє» (Зелена Гора, Польща, 2007 р.), «Лемки, Бойки, Гуцули, Русини – історія, сучасність, матеріальна та духовна культура» (Зелена Гора, 2009 р.; Слупськ, 2011 р.; Свидник, Словаччина, 2014 р.).

Конференцію організував Інститут історії та політології Поморської академії (м. Слупськ, Польща) у співпраці з Інститутом політології Зеленогурського університету (м. Зелена Гора, Польща), Українським історичним товариством в Польщі, Кафедрою історії політично-юридичних доктрин та історії права Зеленогурського університету, Відділом русиністики філософського факультету в Новому Саді (Сербія), Інститутом народознавства Національної академії наук України (Львів), факультетом історії Ужгородського національного університету, кафедрою історії філософського факультету Університету імені Матея Бела в Банській Бистриці (Словаччина), а також Музеєм української культури в Свиднику (Словаччина).

Конференція мала міждисциплінарний характер, її робочими мовами були польська, українська та словацька. Мета – презентація історії, культури та сучасних проблем регіональних груп, які проживають на українсько-польсько-словацько-угорському пограниччі: лемків, бойків, гуцулів, русинів (які мешкають у північно-східній Словаччині та на Закарпатті).

У 2015 році в конференції взяли участь понад 50 науковців з України, Польщі, Словаччини, Сербії, Білорусі, США. Лемківщина, Гуцульщина, Бойківщина, а також етнічні українські території в Словаччині віддавна привертати увагу вчених як землі, на яких упродовж століть проживали люди різних національностей, віросповідань. Важливо збагнути досвід їхнього гармонійного співжиття, висвітлити причини конфліктів, виявити міжкультурні впливи і запозичення. Дослідники зосередили увагу на проблемах осмислення примусового переселення українців з їхніх етнічних територій, які після Другої світової війни опинилися у складі Польщі, а польського населення – з України. Нині для істориків, народознавців важливо прояснити глибину й особливості втрати примусово переселених осіб, уточнити статистичні дані, оприлюднити офіційні документи тих трагічних подій, їх висвітлення в тогочасній пресі. Зважаючи на теперішні трагічні воєнні події на Сході України, важливо обмірковувати маніпулятивні аспекти «русинського питання», значення церкви в міжнаціональних конфліктах, роль особистостей в історичних процесах.

На конференції чимало доповідей було присвячено матеріальній і духовній традиційній культурі згаданих регіонів, а саме фольклорній спадщині, сакральній і світській архітектурі, народному одягу, ремеслам, традиційній обрядовості.

Організатори конференції вже вшосте беруть на себе відповідальність за публікацію збірника доповідей. До цього часу побачили світ п'ять томів з незмінною назвою *Lemkowie, Bojkowie, Huculi, Rusini – historia, współczesność, kultura materialna i duchowa* (Т. 1. – Легніця ; Зелена Гора, 2007; Т. 2. – Зелена Гора ; Слупськ, 2009; Т. 3. – Глогув, 2010; Т. 4. – Слупськ ; Зелена Гора, 2012; Т. 5. – Слупськ ; Зелена Гора ; Свидник, 2015). Організацію видання незмінно забезпечує відомий історик, доктор наук, професор Зеленогірського університету Богдан Гальчак. З повною програмою конференції можна ознайомитися на інтернет-сторінці Поморської академії в Слупську (<http://www.apsl.edu.pl/konferencje.php>).

VII ОЛОМОУЦЬКИЙ СИМПОЗИУМ

21–23 серпня 2014 року відбувся VII Оломоуцький симпозиум українців «Сучасна україністика: проблеми мови, літератури та культури», організований під егідою Міжнародної асоціації українців та її чеської філії. Місцем локації конференції став університет Палацького в Оломоуці – другий найдавніший університет Чехії, де вже понад 20 років активно розвиваються українські студії. Від 2002 року секція україністики раз на два роки влаштовує триденну міжнародну наукову конференцію – Оломоуцький симпозиум українців Центральної та Східної Європи.

Симпозиум відкрили: ректор університету Ярослав Міллер, декан філософського факультету Їржи Лах, завідувач кафедри славістики Зденек Пехал, Надзвичайний і Повноважний Посол України в Чеській Республіці Борис Зайчук, керівник Консульства України в Брно Володимир Горбаренко та президент Міжнародної асоціації українців професор Міхаель Мозер з Відня.

Пленарне засідання передбачало шість доповідей: М. Мозера «Ще раз про радянську “українізацію”», Й. Андерша «Проблеми топології слов’янського речення», А. Загнітка «Типологічні виміри граматизації: контрастивні спостереження», А. Архангельської «Про один із двох “найдорожчих скарбів” професора Дмитра Яворницького», Л. Тарнашинської «Шевченко як “абсолютна актуальність”: погляд крізь духовну призму українського шістдесятництва», Р. Мерзова «Чесько-українські музичні зв’язки з XVIII до початку XX століття», однак не всі вони прозвучали.

Слід зазначити, що особливістю симпозиуму є те, що свої доповіді учасники надсилають за рік до фактичного проведення і це дає змогу організаторам видати їх до початку конференції. Такий підхід має багато переваг (хоч би й те, що учасники можуть ознайомлюватися завчасно з тими доповідями, що їх найбільше цікавлять і предметно

їх обговорювати), але це має і слабе місце: зголошуючись на конференцію у 2013 році, ніхто з учасників навіть не підозрював, які зміни відбудуться в країні за цей рік. Цим пояснюється той факт, що із заявлених доповідачів не приїхало й половини. Скажімо, на секції «Проблеми літератури» із заявлених 23 доповідей прозвучали лише сім. Утім, друкована версія, у якій обов'язково зазначено електронну адресу автора, дає змогу підтримувати наукову комунікацію навіть за таких умов. Що ж до інших секцій, то «Проблеми мови» охопили 30 доповідей, а секція культури – 36.

З-поміж тем, винесених на обговорення, найбільш частотними були питання синтаксису («Синтаксичні конструкції простого речення із семантикою багатократності» О. Ачилової, «Складнопідрядні речення означального типу у науковій рецензії» Н. Єршової, «Актуальні питання кодифікації синтаксичної норми української літературної мови в словнику» С. Харченко та ін.), морфеміка («Морфемна структура прикметників на – атичн- в українській мові» Т. Жигун, «Функціональна дистрибуція іменникових конфіксів у сучасній українській мові» С. Воропай, «Nomina actionis -išče/-ище в українській мові» О. Меркулової), мова реклами («Рекламний дискурс у мовному просторі України (кінець XIX – початок XX ст.)» І. Іванової, «Гармонізація компонентів рекламних повідомлень (на матеріалі реклами банківських послуг)» Л. Сапожнікової, «Особливості вживання транскрибованих англіцизмів у фірмонімах і рекламі» Н. Слободи та ін.).

На секції літератури говорили про творчість таких письменників, як В. Стус (Г. Колодкевич), В. Підмогильний, Б. Антоненко-Давидович, Г. Косинка (С. Жигун), Н. Королева (К. Усачова), М. Рильський (Н. Загребельна), а також про епістолярій Самійла Величка (О. Ткаченко) та поезію бароко (Є. Гончарук). На секції культури більшість доповідей були присвячені проблемам освіти («Систематизація методів навчання української мови» О. Кучерук, «Літературознавчі засади психологічного аспекту аналізу образів-персонажів у шкільній літературній освіті» Л. Мірошніченко, «Проблема формування орфографічної грамотності учнів» В. Вітюк, «Вплив полікультурної освіти на формування особистості сучасного студента» О. Безпалько, Т. Веретенко та ін.).

Також у рамках симпозіуму було проведено круглий стіл «Слово в культурі та культура в слові: національний і універсальний вимір», що охопив 19 доповідей.

Якщо говорити про географічне представництво симпозіуму, то 90 % учасників були з України (переважно з Києва, Львова й Одеси), другу за кількістю групу становили організатори, по одному учаснику делегували Австрія та Росія. Тож конференція значною мірою нагадувала виїзне засідання українців з України. Цей факт може видатися дивним, бо ж який сенс їхати так далеко, щоб зустрітися переважно з тими, кого можеш бачити значно ближче? Однак Оломоуцький симпозіум – не звичайна конференція, його організатори (особлива подяка Улянці Холод) пропонують учасникам особливу атмосферу, яка організує і надихає водночас. Тому серед учасників не складно знайти тих, хто приїздить в Оломоуц уже не вперше і, головне, – не востаннє.

XII КОНГРЕС SIEF

21–25 червня 2015 року на базі факультету гуманітарних та суспільних наук Загребського університету (Хорватія) відбувся XII Конгрес Міжнародного товариства етнологів і фольклористів (SIEF). Безпосередню участь в організації та проведенні наукового заходу взяли співробітники Відділення етнології та культурної антропології університету, а також Інституту етнології і фольклористики Хорватської академії наук і мистецтв. Підтримку авторитетному міжнародному зібранню надали Міністерство науки, освіти та спорту Республіки Хорватія, муніципалітет Загреба, ряд міжнародних і національних організацій, засвідчивши роль і значення проведення конгресу в «наймолодшій» країні Європейської спільноти.

Невипадково темою XII Конгресу SIEF було обрано «Утопії, дійсність, спадщина: етнографи для XXI століття». Нині перед етнологією, культурною антропологією та фольклористикою постають нові питання, а саме: як матеріалізуються утопії, реальність та спадщина, де і як вони взаємодіють, яким чином стають предметом наративного досвіду й культурної практики і чи допомагають культурне надбання та утопія нашому розумінню щоденних потреб та реалій тут і зараз. Дати відповіді на ці та інші питання наука покликана, виходячи із соціальної та культурної динаміки, з контексту нового економічного, політичного, релігійного та культурного бачення [2, р. 9].

SIEF – найвпливовіше європейське етнологічне товариство – «перейшло» свій п'ятдесятирічний рубіж і нині, як підкреслив на відкритті конгресу його голова Вальдемар Хафштейн (Університет Ісландії), «вступає у другу половину свого першого сторіччя». Порівняно з першим Міжнародним конгресом європейських етнологів у Парижі (1971), який було організовано директором Національного музею народного мистецтва і традицій (MNATP) професором Ж. Кюїзіньє, теперішній науковий дискурс позначений антропоцентричною парадигмою аналізу й зазнає значних змін, коли до наукових досліджень залучається чимало нових тем, натомість раніше визнані аспекти по-

требують уточнень. Водночас усе актуальнішими стають проблеми, пов'язані з традиціями, повсякденним життям людей, міграційними процесами, культурною спадщиною тощо.

Паралельно з розширенням дослідного поля до наукового дискурсу входять нові терміни, зокрема *vernacular*, на позначення «народне, місцеве, загальнонвживане». Принципами прагматики й комунікації окреслюються поняття «мобільної щоденної» (*mobile everyday*) етнографії та «етнографії непрофесіоналів» (*lay ethnography*), а також пара-етнографії (*para-ethnography*) [3, р. 8]. Поряд з явищем «локального» вирізняється «транслокальне», а «національне» доповнюється «транснаціональним» [1, р. 51]; до уваги беруться процеси не лише міграцій, але й дифузій; явища диференціації доповнюються аналізом тотожностей; релігійні погляди вивчають у контексті секуляризації свідомості й сучасної імагінології. При цьому незмінною залишається увага до проблем збереження традиції (але водночас її творення), до наративу (у широкому культурологічному розумінні), до гендерних проблем і, звичайно, усіх аспектів збереження культурного надбання, зокрема музеєфікації та архівування.

Такі аспекти загалом характерні для етнології як європейської, так і американської. Нині, наголошують науковці, на новому етапі співробітництва знаходиться співпраця SIEF з Американським фольклорним товариством (AFS). Найдавніша асоціація американських фольклористів (заснована 1888 р.), професіоналів-етнологів, які досліджують фольклор не лише в США, але й у всьому світі (при цьому кожний восьмий член товариства не є американцем), видає щоквартальник *Journal of American Folklore* і проводить щорічні конгреси, останнім часом усе більше співпрацюючи з європейськими колегами, улаштовуючи спільні наукові заходи тощо.

Насичена робота XII Конгресу SIEF проходила на кількох майданчиках студентського містечка. Основні заходи – секційні засідання, показ фільмів, «круглі столи», засідання робочих груп, координаційні зустрічі – відбувалися на факультеті гуманітарних і суспільних наук; там само в просторому фойє проходили презентації видань та книжкові виставки; щоранку (ще до початку секційних засідань) у студентському центрі, розташованому неподалік, з доповіддю виступав хтось із провідних науковців; урочисті церемонії відкриття та закриття конгресу відбулися в приміщенні концертного залу ім. В. Лисинського.

Відкриття конгресу передбачало офіційну, наукову та концертну частини. Учасників конгресу тепло привітав Президент SIEF В. Хафштейн і Голова місцевого комітету з проведення конгресу Я. Чапо. Прозвучали вітання від мера Загреба, ректора Загребського університету, декана факультету гуманітарних і суспільних наук. Наукову доповідь «Життя в минулому, сучасному та майбутньому: синхронізація повсякдення» виголосив О. Люфгрен (Університет Лунду, Швеція), зацікавивши несподіваною, проте присутньою останнім часом у європейській культурології метафорою потрібної, але в чомусь і зайвої «валізи», у яку людство намагається вмістити весь свій попередній та нинішній досвід. Висновок такого бачення зрозумілий – від непотрібного багажу, навіть якщо ми до нього звикли, необхідно відмовлятися.

Цікаву фольклорну програму з різних регіонів Хорватії представив відомий студентський культурно-художній гурт ім. І.-Г. Ковачича, заснований ще 1948 року. Також у виконанні жіночого вокально-хореографічного ансамблю *Ethnotine*, який творчо поєднує традиційні та сучасні фольклорні форми, було представлено короткі жартівливі пісні хорватських *бечарців* – традиційний фольклорний жанр, що 2011 року було включено до переліку нематеріальної культурної спадщини ЮНЕСКО.

Неможливо докладно зупинитися на насиченій, цікавій та різноплановій роботі майже двадцятьох секцій та панелей, адже сама програма й короткі резюме доповідей учасників конгресу, яких було понад сімсот, склали чималий збірник (186 с.). При цьому, зауважимо, наукове звання доповідача та країну, яку він представляє, зазначати тут не прийнято, що відповідає демократичному принципу рівності наукової спільноти та єдності «європейського дому». Кожну секцію, або панель, було об'єднано певним «ключовим» словом, до того ж вони мали по декілька окремих тем і, відповідно, засідань. Наприклад, «їжа» – 7, «тіло» – 6, «архіви» – 4, «гендер» – 6, «наративи» – 8 засідань і т. д. Варто зазначити, що вже на етапі подання теми учасники надсилали свої пропозиції, маючи на увазі конкретну секцію, яку скликає модератор і яка водночас не може бути занадто переобтяженою, тому на кожному засіданні упродовж одного дня виголошувалося не більше 10–11 двадцятихвилинних доповідей.

Однією з найпопулярніших виявилася секція, присвячена питанням матеріальної та нематеріальної культурної спадщини – її тематичний блок нараховував 14 засідань, присвячених як теоретичним проблемам

(зокрема спадщина як складова європейської інтеграції; соціальні та економічні ресурси культурної спадщини; конфлікти та їхні наслідки; народне вбрання як вияв ідентичності; спадщина та замовчувана пам'ять тощо), так і суто практичним (політика ЮНЕСКО та менеджмент, пов'язаний зі спадщиною; пам'ять та пошанування тощо).

Міждисциплінарний підхід було продемонстровано, зокрема, під час обговорення теми «від фольклору до нематеріальної культурної спадщини». Метою дискусії було привернути увагу до гносеологічних і методологічних меж понять «фольклор» і «культурна спадщина» з позицій антропології, етнології та культурології. На секції було виголошено шість доповідей, зокрема стосовно фольклорної імпровізації на прикладі киргизьких усних виконавців (М. Коскун, Інститут соціальної антропології ім. Макса Планка), народного вбрання та традиційних атрибутів в українському поховальному обряді *сумне весілля* (О. Микитенко, Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського), проєктів ЮНЕСКО із захисту нематеріальної культурної спадщини як «інструменту безперервного розвитку» (М. Куша), народних танців як традиції та культурної спадщини (М. Нільсон, Університет у Гетеборзі), нових форм традиційної хореографії (Ю. Кью, Університет науки і технології у Гонконзі), фольклору та культурної спадщини двох етнографічних осередків – у Молісі в Італії та Богемії в Чеській Республіці (А. Теста, Університет у Пардубіцях).

З упевненістю можна сказати, що на конгресі було охоплено максимально широке коло наукової проблематики – від питань соціально-політичних рухів, міграцій, релігійних течій тощо до проблем, пов'язаних із захистом тварин. При цьому не варто стверджувати, що інколи досить незвичні аспекти сучасної етнологічної наукової парадигми означали зміну існуючої. Як ми могли переконатися, змінюються акценти, увага більше зосереджується на тих питаннях, що раніше не були актуальними для науки, водночас різноманітний етнологічний матеріал вивчається під різним кутом зору, хоча переважно з позицій функціонального або антропоцентричного аналізу, притаманному сучасній гуманітаристиці загалом.

Учасникам конгресу було запропоновано також цікаву культурну програму. Вони мали можливість ознайомитися з історичними і мистецькими пам'ятками Загреба, здійснити екскурсійні поїздки

Хорватією – до Істрії, Вараждина та національного парку-заповідника «Плитвицькі озера».

Роз'їжджалися учасники загребського конгресу етнологів зі щирою подякою організаторам, яскравими враженнями від давнього міста та країни, збагачені новим досвідом і дружніми контактами, а також з наміром за два роки зустрітися на наступному – XIII – конгресі SIEF у Гейдельберзі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. *Čapo J.* Ethnology and Anthropology in Europe. Towards a Trans-National Discipline // What's in a Discipline? Special issue on the the occasion of the 50th anniversary of the International Society for Ethnology and Folklore. Cultural analysis. An Interdisciplinary Forum on Folklore and Popular Culture. – 2014. – Vol. 13.
2. SIEF2015 theme: Utopias, Realities, Heritages: Ethnographies for the 21st century / Zagreb 12th SIEF congress, 21–25 June 2015.
3. *Wolanik Boström K., Öhlander M.* Mobile Physicians Making Sense of Culture(s). On Mobile Everyday Ethnography // *Ethnologia Europaea. Journal of European Ethnology.* – 2015. – Vol. 45. – N 1.

Наукове видання

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Міжнародної асоціації українців

Research Papers
of the International Association
of Ukrainian Studies

Випуск № 7

Редактор-координатор: *Олена Щербак*

Комп'ютерна верстка: *Марина Голеня*

Редактори: *Надія Ващенко, Анастасія Кравченко,
Лідія Щириця, Олена Яринчина*

Оператори: *Ірина Матвєєва, Анастасія Шульгіна*

Формат 60 x 84/16
Умовн. друк. арк. 16,7. Обл.-вид. арк. 17,92.

Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології
ім. М. Т. Рильського НАН України
01001 Київ, вул. Грушевського, 4